

3 1761 07976581 4

LIBRARY
OF THE
UNITED STATES

Toronto University Library

Presented by

Messrs Joseph Baele & Co.

through the Committee formed in

The Old Country

to aid in replacing the loss caused by

The disastrous Fire of February the 14th 1890

L7888K LIVY

(T. LIVII PATAVINI)
HISTORIARVM LIBRI

QVI SVPERSVNT OMNES
ET DEPERDITORVM FRAGMENTA

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII

PASSIM REFICTA

CVM INDICE RERVM LOCVPLETISSIMO

ACCESSIT

PRAETER VARIETATEM LECTIONVM
GRONOVIANAE ET CREVIERIANAE

GLOSSARIVM LIVIANVM

CVRANTE

AVGVSTO GVILIELMO ERNESTI

EDITIO QVARTA

RECOGNITA ET IN LIBB. XXXI — XXXVIII ATQVE XLI —
XLV AD CODD. BAMBERGENSIS ET VINDOBONENSIS FIDEM
EMENDATA

AB

IOANNE THEOPHILO KREYSSIGIO

TOMVS SECVNDVS.

LIPSI AE

IN LIBRARIA WEIDMANNIA

G. REIMER

MDCCCXXIII.

172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

THE LIBRARY OF THE
HISTORICAL SOCIETY

OF THE CITY OF BOSTON
AND THE COUNTY OF SUFFOLK
MASSACHUSETTS
THE LIBRARY OF THE
HISTORICAL SOCIETY
OF THE CITY OF BOSTON
AND THE COUNTY OF SUFFOLK
MASSACHUSETTS

14446
1879

THE LIBRARY OF THE
HISTORICAL SOCIETY
OF THE CITY OF BOSTON
AND THE COUNTY OF SUFFOLK
MASSACHUSETTS

THE LIBRARY OF THE
HISTORICAL SOCIETY
OF THE CITY OF BOSTON
AND THE COUNTY OF SUFFOLK
MASSACHUSETTS

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

TOMUS SECUNDUS.

THE HISTORY OF THE
NORTH AMERICAN
INDIANS

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA

LIBER XXI.

EPITOME LIBRI XXI.

In Italiam belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa 1) octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Karthaginienses, qui quererentur. quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fuis Volcis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset) descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per magnam 2) militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

1) *obsessa* del. Gron. Crev.   2) *maximam* Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXI.

In parte operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile^{a)}, quae unquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Karthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. et adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, ut propius periculum^{b)} fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma; Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam, nimis celeri desperatione rerum concessam, et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipendio etiam insuper inposito^{c)}, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod

a) *memorabile omnium* Gron. Crev.

b) *periculo* Gron. Crev.

c) *etiam superimposito* Eaed.

fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit; ut adpareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae inlaturos fuisse, quae Hannibalis ductu intulerunt. Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore aetatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem provecto annis adscitus, et, quia gener erat, factionis Barcinæ opibus, quae apud milites plebemque plus quam modicae erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quam vi, gerens, hospitium regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Karthaginensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu; tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante laetitia dolores, ridentis etiam speciem praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, foedus renovaverat populus Romanus, ut finis utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se accesserat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut adsuesceret militiae Hannibal, atque in paternas succederet opes.

Hanno, alterius factionis princeps, *Et aequum postulare videtur*, inquit, *Hasdrubal*; *et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum*. Quum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, *Florem aetatis*, inquit, *Hasdrubal*, *quem ipse patri Hannibalis fruentum praebuit, justo jure eum a filio repeti censeo. nos tamen minime decet, juventutem nostram pro militari rudimento adsuefacere libidini praetorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia inmodica et regni paterni speciem videat? et, cujus regis genero hereditarii sint relictis exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo jure cum ceteris, censeo: ne quondaque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni adsentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem juvenem ^{d)} redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaue intueri. dein ^{e)} brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilis fuit. itaque haud facile discerneres ^{f)} utrum imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. vigiliarum somnique

d) *viventem* Gron. Crev.

f) *discerneret* Crev.

e) *deinde* Crev.

nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi saepe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. princeps in proelium ibat: ultimus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus; nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quae agenda videndaque magno futuro duci esset, praetermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis obprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus obpugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione, Karthaginensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus; jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Cartejam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu percussae minores civitates, stipendio inposito, imperium acceperunt. victor exercitus, opulentusque praeda, Karthaginem novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo praedam, stipendio praeterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bellum. Hermandica et Arbocala ^{g)} urbes vi captae.

g) *Arbacala* Gron. *Arbaccla* Carteiorum Crev.

Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, quum se junxissent; concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere. Hannibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, annem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus praecepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum adpendiciibus Olcadum Vaccaeorumque centum millia fuere; invicta acies, si aequo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset annis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in annem ruunt. Et ex parte altera ripae vis ingens equitum in flumen inmissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel ab^{h)} inermi equite, equo temere acto, perverti posset: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absunta: quidam, vorticoso anni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum conligerentur, priusquam ex tanto pavoreⁱ⁾ reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato annem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit.

h) *ab del. Gron.*

i) *tanto ex pavore Gron. Crev.*

Et jam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Karthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterum jam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quaeriri adpareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes: U. c. 534.
 Consules tunc Romae erant P. Cornelius Scipio et a. C. 218.
 Ti. Sempronius Longus; qui quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam, ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur digna causa, et Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Karthaginem in Africam traicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac ^{k)} legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum obpugnari adlatum est. Tunc relata ^{l)} ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Haec sententia, quae tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi, P. Valerius Flaccus et Q. Baebius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Karthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deprecandum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi obpugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterum in tantas brevi creverant opes, seu mariti-

^{k)} *deferrent.* Hac Gron. c.   ^{l)} *delata* Gron.
 Drak.

U. c. 554.
a. C. 218.

mis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito adgreditur. Angulus muri erat in planiorem patientioremque, quam cetera circa, vallem vergens. adversus eum vineas agere instituit, per quas aries moenibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis aequus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis succedebat. et turris ingens iminebat: et murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: et juvenus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primo missilibus submovere hostem, nec quidquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineae desererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam obpugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab adparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineae coeptae agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Poenus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis satis^{m)} creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda mul-

m) *satis* del. Gron.

tifariam ⁿ⁾ distineri coepti sunt. et non subsiciebant ^{U. c. 534.}
 (jam enim feriebantur arietibus) muri, quassatae- ^{a. C. 213.}
 que ^{o)} multae partes erant. una continentibus ruinis
 nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque
 inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant:
 captumque oppidum ea ruina crediderant Poeni; qua,
 velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque
 in pugnam procursum est. Nihil tumultuariae pugnae
 simile erat, quales in obpugnationibus urbium per
 occasionem partis alterius conseri solent: sed justae
 acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tecta-
 que urbis modico distantia intervallo constiterant.
 hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Poeno ce-
 pisse jam se urbem, si paullulum adnitatur, creden-
 te; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora
 obponentibus, nec ullo pedem referente, ne in ^{p)} re-
 lictum a se locum ^{q)} hostem inmitteret. Itaque quo
 acrius et conferti ^{r)} magis utrinque pugnabant, eo
 plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque
 vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis;
 missile telum hastili abiegno ^{s)} et cetera tereti, prae-
 terquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, si-
 cut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linie-
 bantque ^{t)} pice. Ferrum autem tres longum ^{u)} ha-
 bebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset.
 Sed id maxime, etiamsi haesisset in scuto, nec pe-
 netrasset in corpus, pavorem faciebat; quod, quum
 medium accensum mitteretur, conceptumque ipso
 motu multo majorem ignem ferret, arma omitti co-
 gebat, nudumque militem ad insequentes ictus prae-
 bebat.

n) *multimoda arte Gron. arietibus muri. Quassatae quo-*
 Crev. *que multae partes erant.]*

o) *quassatae quoque Eaed.*
 [Totus locus, signis parenthe-
 seos omissis, in utraque edi-
 tione ita distinctus est: *disti-*
neri coepti sunt: et non suffi-
ciebant. iam enim feriebantur.

p) *in del. Eaed.*

q) *relicto a se loco Eaed.*

r) *confertim Eaed.*

s) *oblongo Gron.*

t) *linebantque Gron. Crev.*

u) *in longum Gron.*

U. c. 554.
a. C. 218.

IX. Quum^{x)} diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis, quia praeter spem resisterent, crevisset animi: Poenus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde inpeditum trepidantemque exturbant; postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est. quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum^{y)} gentium arma: nec Hannibali, in^{z)} tanto discrimine rerum, operae esse legationes audire. Adparebat, non admissos protinus Karthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ praemittit, ut praepararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

X. Itaque, praeterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu causam foederis, magno silentio propter auctoritatem suam, non adsensu^{a)} audientium, egit. *Per Deos, foederum arbitros ac testes, monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non Manes, non stirpem eius conquiescere viri: nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana foedera. Iuvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo subcinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni praebentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumcidet exercitus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanae legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti.*

x) add. ergo Gron. Crev.

y) efferatarum Eaed.

z) in del. Eaed.

a) adsensum Eaed. c. Drak.

Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsati ad vos veniunt, res ex foedere repetunt. publica fraus absit; auctorem culpae et reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, quum coeperint, vereor, ne perseverantius saeviant. Aegates insulas Erycemque ante oculos proponite; quae terra marique per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed tunc Tarento, id est Italia^{b)}, non abstineramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; et, id de quo verbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset, eventus belli, velut aequus iudex, unde ius stabat, ei victoriam dedit. Karthagini nunc Hannibal vineas turresque admovent: Karthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident, susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed et Hamilcarem eo perisse^{c)} laetatus sum, quod, si ille viveret, bellum iam cum Romanis haberemus; et hunc iuvenem, tamquam furiam facemque huius belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti foederis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaue eius accedere, neque sollicitare quietae civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos exemplo Romam mittendos, qui senatui satisficiant; alios, qui Hannibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex foedere Romanis de-

U. c. 534.
a. C. 218.

b) sed Tarento tum in Italia est Italia Drak.
Gron. Crev. sed Tarento, id c) periisse Gron. Crev..

U. c. 554. *dant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas*
 a. C. 218. *decerno.*

XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Hannibalis erat; infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse. populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissimae Karthaginiensium societati praeponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proeliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum accendit. Ut vero pro concione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, nec lacescentes, nec lacesiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde obpugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quae quum admota, catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Hannibal, occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto, structurae antiquae genere. Itaque latius, quam caederetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in ur-

hem vadēbant. Locum quoque editum capiunt: con- U. c. 534.
 latisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa a. C. 213.
 urbe velut arcem imminentem haberent, muro cir-
 cumdant: et Saguntini murum interiorem ab nondum
 capta urbis parte ducunt. Utrisque summa vi et
 muniunt, et pugnant: sed, interiora tuendo, mino-
 rem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit
 inopia omnium longa obsidione, et minuitur exspe-
 ctatio externae opis; quum tam procul Romani, uni-
 ca spes, circa omnia hostium essent. Paullisper ta-
 men adfectos animos recreavit repentina profectio
 Hannibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo po-
 puli, delectus acerbitate consternati, retentis con-
 quisitoribus, metum defectionis quum praebuissent;
 oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti obpugnatio segnior erat, Ma-
 harbale, Himilconis filio, (eum ^d) praefecerat Han-
 nibal) ita inipigre rem agente, ut ducem abesse nec
 cives, nec hostes sentirent. Is et proelia aliquot se-
 cunda fecit, et tribus arietibus aliquantulum ^e) muri
 discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenien-
 ti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extem-
 plo ductus exercitus, atroxque proelium cum multo-
 rum utrimque caede initum, et pars arcis capta est.
 Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Al-
 conem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. Alcon,
 insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus,
 quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam ni-
 hil lacrimae movebant, conditionesque tristes, ut ab
 irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus,
 apud hostem mansit; moriturum adfirmans, qui sub
 conditionibus his de pace ageret. Postulabatur au-
 tem, redderent res Turdetanis; traditoque omni au-
 ro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimen-

d) quem Gron. Crev. [Signa ne sunt omissa.]
 parentheseos in utraque editio- e) aliquantum Crev.

U. c. 534. *tis* ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. Has pacis
 a. C. 213. leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alor-
 cus, vinci animos, ubi alia vincantur, adfirmans, se
 pacis eius interpretem fore pollicetur. Erat autem
 tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis
 amicus atque hospes. Tradito palam telo custodi-
 bus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem
 Saguntinum (et ipse ita iubebat) est deductus. quo
 quum extemplo concursus omnis generis hominum
 esset factus, submota cetera multitudine, senatus
 Alorco datus est: cuius talis oratio fuit.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem pe-
 tendam ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab
 Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi
 fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga
 ad vos venissem. Quum ille, aut vestra, aut sua cul-
 pa, manserit apud hostem, (si metum simulavit, sua;
 vestra, si periculum est apud vos vera referentibus) ego,
 ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis
 condiciones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum
 est, ad vos veni. Vestra autem caussa me, nec ullius
 alterius, loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides
 sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque
 dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud
 vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis
 ulla spes est, nec vestra iam aut arma vos, aut moe-
 nia satis defendunt, pacem adfero ad vos magis neces-
 sariam, quam aequam. cuius ita aliqua spes est, si
 eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut
 victi audiat: si non id, quod amittitur, in damno,
 (quum omnia victoris sint) sed, quidquid relinquitur,
 pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex ma-
 gna iam parte dirutam, captam fere totam habet, ad-
 imit, agros relinquit, locum adsignaturus, in quo no-
 vum oppidum aedificetis: aurum argentumque omne,
 publicum privatumque, ad se iubet deferri: coniugum
 vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat invio-*

lata; si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sa- U. c. 554.
gunto exire. Haec victor hostis imperat. Haec, quam- a. C. 218.
quam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis
suadet. Equidem haud despero, quum omnium pote-
stas ei ^{f)} facta sit, aliquid ex his rebus remissurum.
Sed vel ^{g)} haec patienda censeo potius; quam trucidari
corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra coniuges
ac liberos belli iure sinatis.

XIV. Ad haec audienda quum, circumfusa paul-
 latim multitudine, permixtum senatui esset populi
 concilium; repente primores, secessione facta, (prius-
 quam responsum daretur) argentum aurumque omne,
 ex publico privatoque in forum conlatum, in ignem
 ad id raptim factum coniicientes, eodem plerique se-
 met ipsi praecipitaverunt. Quum ex eo pavor ac tre-
 pidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus
 ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat:
 perque ruinam eius cohors Poenorum inpetu facto
 quum signum imperatori dedisset, nudatam stationi-
 bus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cun-
 ctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viri-
 bus adgressus urbem, momento cepit, signo dato, ut
 omnes puberes interficerentur. quod imperium cru-
 dele, ceterum prope necessarium cognitum ipso ^{h)}
 eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut in-
 clusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos
 concremaverunt, aut armati nullum ante finem pu-
 gnae, quam morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti praeda.
 Quamquam pleraque ab dominis de industria conru-
 pta erant, et in caedibus vix ullum discrimen aetatis
 ira fecerat, et captivi militum praeda fuerant; tamen
 et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniae
 redactum esse constat, et multam pretiosam supel-
 lectilem vestemque missam Karthaginem. Octavo

f) add. *a vobis* Gron.h) *in ipso* Eacd.g) *vel del.* Gron. Crev.

U. c. 534. mense, quam coeptum obpugnari, captum Saguntum,
 a. C. 218. quidam scripsere: inde Karthagiuem novam in hiberna Hannibalem concessisse: quinto deinde mense, quam ab Karthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio obpugnationis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum annum, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non coeptum obpugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ab Trebiam in annum Cn. Servilii et C. 1) Flamini non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Karthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul moeror Patres, misericordiaeque sociorum peremptorum indigne, et pudor non latius auxilii, et ira in Karthagiuienses, metusque de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset; ut, tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque inbellem. Sardos, Corsosque, et Istros, atque Illyrios, lacesse magis, quam exercuisse, Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum, hostem veteranum, trium et viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale,

i) C. del. Gron.

nunc Hannibale duce acerrimo adsuētum, recentem U. c. 534.
 ab excidio opulentissimae urbis, Iberum transire: a. C. 218.
 trahere secum tot excitos Hispanorum populos: concituum avidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

XVII. Nominatae iam antea consulibus provinciae erant; tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretae legiones, et socium quantum ipsis videretur, et classis quanta parari posset. Quatuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quatuor millia et quadringenti equites^k: naves ducentae viginti quinqueremes, celoces viginti deductae. Latum inde ad populum, *vel- lent, iuberent, populo Karthaginensi bellum indici*. Eiusque belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus iussisset. Inter consules ita copiae divisae. Sempronio datae legiones duae, (ea quaterna millia erant peditum, et treceni^l) equites) et^m) sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longae centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius praetor et ipse cum haud invalido praesidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datae (neque enim mari venturum, aut ea

k) sociorum quadraginta quatuor millia quadringenti equites peditum, et quatuor equites Grev.
 l) treceni Gron. Grev. c.
 Drak.

m) et del. Gron. Grev.

U. c. 554. parte belli dimicaturum hostem credebant) et duas
 a. C. 218. Romanae legiones cum suo iusto equitatu, et quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille sexcentisⁿ⁾. Duas legiones Romanas, et decem^{o)} millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natū, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad percunctandos Karthaginenses, publicone consilio Hannibal Saguntum obpugnasset? et si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Karthaginiēsi bellum. Romani postquam Karthaginēni venerunt, quum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Karthaginensibus unus: *Præceps vestra, Romani, et^{p)} prior legatio fuit, quum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum obpugnantem deposcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur. nunc ab nobis et confessio culpæ exprimitur: et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum obpugnatum sit, quaerendum censeam: sed utrum iure, an iniuria. Nostra enim hæc quaestio atque animadversio in civem nostrum est; nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum foedus est a Lutatio consule ictum: in quo quum caveretur^{q)} utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (necdum enim erant*

n) ducentis Gron.

o) quatuordecim Gron.

p) tum ex Carth. unus prin-

ceps: Vana, Romani, inquit, et Gron.

q) in quo cavetur Gron. Crev.

socii vestri) cautum est. At enim eo foedere, quod cum U. c. 534.
 Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus a. C. 218.
 quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici.
 Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum
 foedus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi
 iussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaque aliud
 de integro foedus publico consilio ictum est. Si vos
 non tenent vestra foedera, nisi ex auctoritate aut iussu
 vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis foedus, quod
 nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite
 Sagunti atque Iberi mentionem facere, et, quod diu
 parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Ro-
 manus, sinu ex toga facto, Hic, inquit, vobis bellum
 et pacem portamus; utrum placet, sumite. Sub hanc
 vocem laud minus ferociter, daret, utrum vellet, sub-
 clamatum est. et quum is iterum sinu effuso bellum
 dare dixisset, accipere se omnes responderunt, et, qui-
 bus acciperent animis, iisdem se gesturos.

XIX. Haec directa percunctatio ac denunciatio
 belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam
 de foederum iure verbis disceptare, quum ante, tum
 maxime Sagunto excisa. nam, si verborum discepta-
 tionis res esset: quid foedus Hasdrubalis cum Lutatii
 priore foedere, quod mutatum est, comparandum
 erat? quum ^{r)} in Lutatii foedere diserte additum es-
 set, ita id ratum fore, si populus censuisset: in Has-
 drubalis foedere nec exceptum tale quidquam fuerit,
 et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit
 foedus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mu-
 taretur. Quamquam, etsi priore foedere staretur,
 satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque ex-
 ceptis. nam neque additum erat, iis, qui tunc essent:
 nec, ne qui postea adsumerentur. et quum adsumere
 novos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob
 nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut re-

r) quod foedus Asdrubalis mutatum est, comparandum non
 cum Lutatii priore foedere com- erat; quum etc. Gron.

U. c. 534.
a. C. 218.

ceptos in fidem non defendi? tantum, ne Karthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Karthagine, sicut his Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Poenis, traiecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia taedebat imperii Punici: multos trans Iberum populos ad cupidinem novae fortunae erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus nata ex iis in concilio respondit: *Quae verecundia est, Romani, postulare vos* ^{s)}, *uti vestram Karthaginiensium amicitiae praeponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Poenus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quaeratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt, ne quis fidei Romanae aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. itaque nequidquam peragrata Hispania, in Gallias ^{t)} transeunt.

XX. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Poeno, bellum Italiae inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus maioribusque natu iuventus sedaretur. Adeo stolidi impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos obicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *Neque Roma-*

s) vos, Romani, postulare   t) Galliam Eaed. c. Drak.
Gron. Crev.

norum in se meritum esse, neque Karthaginiensium iniuriam, ob quae aut pro Romanis, aut adversus Poenos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suae homines agris finibusque Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere, et cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque: nec hospitale quidquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venere. Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, praeoccupatos iam ante^{u)} ab Hannibale Gallorum animos esse, sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cuius avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniae et Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in expectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, iam Iberum Poenos transmisisse.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Karthaginem novam in hiberna concesserat. ibique, auditis, quae Romae, quaeque Karthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos, inquit, socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hae gentes non pacis solum, sed etiam victoriae, bonis florebut, si ex aliis gentibus praedam et gloriam quaeremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, et quae cuique ibi cara sunt^{x)}, visiri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis; ut, Diis bene iuvantibus, bellum ingentis gloriae praedaeque*

u) ante del. Gron.

x) sint Gron. Grev.

U. c. 554. *futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos
 a. C. 218. oblata ultro potestas grata erat, et iam desideranti-
 bus suos, et longius in futurum providentibus desi-
 derium. Per totum tempus hiemis quies inter labo-
 res, aut iam exhaustos, aut innox exhaustiendos, re-
 novavit corpora animosque ad omnia de integro pa-
 tienda. Vere primo ad edictum convenere. Hanni-
 bal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Ga-
 des profectus Herculi vota exsolvit: novisque se ob-
 ligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde par-
 tiens curas simul in inferendum atque arcendum bel-
 lum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Gallias-
 que itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis
 Africa ab Sicilia esset, valido praesidio firmare eam ^{y)}
 statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxi-
 me iaculatorum, levium armis, ^{petiit}; ut Afri in
 Hispania, in Africa Hispani ^{z)}, melior procul ab do-
 mo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus
 obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octi-
 gentos quinquaginta pedites caetratos misit in Afri-
 cam, et funditores Baliares ^{a)} octingentos septuaginta:
 equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos.
 Has copias partim Karthagini praesidio esse, partim
 distribui per Africam iubet. simul conquisitoribus in
 civitates missis, quatuor millia conscripta delectae
 iuventutis, praesidium eosdem et obsides, duci Kar-
 thaginem iubet.

XXII. Neque Hispaniam neglegendam ratus,
 (atque ideo haud ignarus erat, circumitam ab Roma-
 nis eam legatis ad sollicitandos principum animos)
 Hasdrubali fratri, viro inpigro, eam provinciam de-
 stinat, firmatque eum Africis maxime praesidiis, pe-
 ditum Afrorum undecim millibus octingentis quin-
 quaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingen-

y) et eam Gron. Crev.

a) Baleares Eaed.

z) Hispani in Africa Eaed.

tis. ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoe- U. c. 534.
 nices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti ^{b)}, et a. C. 218.
 Numidae Maurique adcolae Oceani ad mille octingen-
 tos, et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti
 equites: et, ne quid ^{c)} terrestris deesset auxilii ge-
 nus, elephantum quatuordecim. classis praeterea data ^{d)}
 ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli
 vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos,
 credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadri-
 mes duae, triremes quinque; sed aptae instructae-
 que remigio triginta et duae quinqueremes erant, et
 triremes quinque. Ab Gadibus Karthaginem ad hi-
 berna exercitus rediit. atque inde, profectus praeter
 Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram
 ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo iuve-
 nem divina specie, qui *se ab Iove diceret ducem in*
Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque
usquam a se deflecteret oculos. Pavidum primo, nus-
 quam circumspicientem aut respicientem, secutum;
 deinde, cura humani ingenii, quum, quidnam id es-
 set, quod respicere vetitus esset, agigaret animo;
 temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese
 serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac
 virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore
 coeli nimbum: tum, *quae moles ea, quidve prodigii*
esset, quaerentem audisse: Vastitatem Italiae esse.
pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata
in occulto esse.

XXIII. Hoc visu laetus tripartito Iberum copias
 traiecit, praemissis, qui Gallorum animos, qua tra-
 ducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpium-
 que transitus specularentur. nonaginta millia pedi-
 tum, duodecim millia equitum Iberum traduxit.
 Ilergetes inde, Bargusiosque, et Ausetanos, et La-

b) CCCL Crev.

d) add. est Gron. Crev.

c) quod Crev.

U. c. 534. cetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, sub-
 a. G. 218. egit: oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut
 fauces, quae Hispanias Galliis iungunt, in potestate
 essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesi-
 dium obtinendae regionis data, et mille equites.
 Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus
 est coeptus, rumorque per barbaros manavit certior
 de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum pe-
 ditum iter averterunt. constabat, non tam bello mo-
 tos, quam longinquitate viae insuperabilique Alpium
 transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere
 eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi
 irritarentur, supra septem millia hominum domos re-
 misit, quos et ipsos ^{e)} gravari militia senserat, Car-
 petanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sol-
 licitent, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgre-
 ditur, et ad oppidum Illiberi ^{f)} castra locat. Galli
 quamquam Italiae bellum inferri audiebant, tamen,
 quia vi subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat,
 praesidiaque valida inposita, metu servitutis ad ar-
 ma consternati, Ruscinonem aliquot populi conve-
 niunt. quod ubi Hannibali nunciatum est, moram
 magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos
 eorum misit, *conloqui semet ipsum velle cum his, et
 vel illi propius Illiberi ^{g)} accederent, vel se Ruscino-
 nem processurum, ut ex propinquo congressus faciliior
 esset: nam et accepturum eos in castra sua se laetum,
 nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem
 enim se Galliae, non hostem, advenisse: nec strictu-
 rum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Ita-
 liam venisset.* Et per nuncios quidem haec. Ut vero
 reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis,
 haud gravate ad Poenum venerunt; capti donis, cum

e) ipse Gron. Crev. c. Drak.

g) Illiberim Crev.

f) Illiberim Crev.

bona pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem oppidum transmiserunt. U. c. 534.
a. C. 218.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romanis perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes iam transisset, Boii, sollicitatis Insubribus, defece-
runt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre patiebantur. Itaque, armis repente adreptis, in eum ipsum agrum inpetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffusi Placentiae moenibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio et T. Annio, Q. Acilium et C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legatis, ad expostulandum missi ad Boios ^{h)}, violati sint, an in triumviros agrum metantes inpetus sit factus. Mutinae quum obsiderentur, et gens, ad obpugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari coeptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legatis ad colloquium, non contra ius modo gentium, sed violata etiam, quae data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum haec de legatis nunciata essent, et Mutina praesidiumque in periculo esset, L. Manlius praetor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvae tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi, inexplorato profectus, in insidias praecipitatus, multaque cum caede suorum aegre in apertos campos emerit. ibi castra commu-

h) ad Boios missi Gron. Crev.

U. c. 554.
a. C. 218.

nita; et, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, re-
fecti sunt militum animi, quamquam sexcentos ceci-
disse satis constabat ⁱ⁾). Iter deinde de integro coe-
ptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen,
apparuit hostis; ubi rursus silvae intratae, tum post-
remos adorti, cum magna trepidatione ac pavore
omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa
ademere. Finis et Gallis territandi, et pavendi Ro-
manis fuit, ut e ^{k)} saltu invio atque inpedito evase-
re. inde, apertis locis facile tutantes agmen, Roma-
ni Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere:
ibi se munimento ad tempus comneatibusque flumi-
nis et Brixianorum Gallorum auxilio, adversus cres-
centem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Ro-
mam perlatus, et Punicum iusuper Gallico bello au-
ctum Patres acceperunt; C. Atilium praetorem cum
una legione Romana et quinque millibus sociorum,
delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre
Manlio iubent: qui sine ullo certamine (abscesserant
enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Corne-
lius, in locum eius, quae missa cum praetore fuerat,
transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta
longis navibus, praeter oram Etruriae Ligurumque,
et inde Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad
proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus
amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis
credens, Hannibalem superasse Pyrenaeos montes.
quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animad-
vertit, incertus, quoniam ei loco obcurreret, necdum
satis reffectis ab iactatione maritima militibus, trecen-
tos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus
et auxiliariis Gallis, ad exploranda omnia visendos-
que ex tuto hostes praemittit. Hannibal, ceteris me-

ⁱ⁾ quamquam adicias res sa- Drak.
tis constabat Gron. Crev. c. ^{k)} ex Gron. Crev.

tu aut pretio pacatis, iam in Volcarum pervenerat U. c. 534.
 agrum, gentis validae. Colunt autem circa utramque a. C. 218.
 ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis, ulteriorem ripam annis armis obtinebant. Ceteros adcolas fluminis Hannibal, et eorum ipsorum quos ^{l)} sedes suae ^{m)} tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi traieci exercitum, levari que quam primum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lINTRIUMQUE temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde et ipsi milites, simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae et capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Iamque omnibus satis comparatis ad traieciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equis virisque ⁿ⁾ obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bonilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei iubet; et, ubi primum possit ^{o)}, quam occultissime traiecto amni, circumducere agnen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent ^{p)}, inde millia quinque et viginti ferme supra, parvae insulae circumfusum amnem, latiore, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae, in quibus equi virique et alia onera traicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis coniectis, ipsi

l) qui Gron. Crev.

Drak.

m) suae del. Eaed. c. Drak.

o) posset Gron. Crev.

n) equites virique Eaed. c.

p) educunt Gron.

U. c. 554.
a. C. 218.

caetris subpositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positus, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die, profecti ex loco, prodito fumo significant, se transisse, et haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum. Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres. equites fere propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi inpetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra traicientibus lintribus praebebat. Equorum pars magna nantes loribus a puppibus trahebantur, praeter eos, quos instratos ^{q)} frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

XXVIII. Galli obscursant in ripam cum variis ululatus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: quamquam et ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum et militum, qui nitebantur perrumpere inpetum fluminis, et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur. Iam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente ^{r)}, et ab tergo inprovisa premente acie ^{s)}. Galli, postquam, ultro vim facere conati, pellebantur ^{t)}, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum traiciendorum varia con-

q) *instructos* Gron. Crev. c. Drak.

s) *premebat acies* Eaed.

r) *tanta vis armatorum in terram evadens* Gron, Crev.

t) *vim facere conati, ultro pellebantur* Crev.

silia fuisse credo: certe variata memoria actae rei. U. c. 534.
 quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, a. C. 213.
 ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum
 refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse
 gregem, ut quinque timentem altitudinem destitue-
 rat vadum, inpetu ipso fluminis in alteram ripam ra-
 piente. Ceterum magis constat, ratibus traiectos:
 id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad
 fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam
 pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porre-
 xerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus
 validis retinaculis parte superiore ripae religatam;
 pontis in modum humo iniecta constraverunt; ut
 belluae audacter velut per solum ingrederentur. alte-
 ra ratis, aequae lata, longa pedes centum, ad trai-
 ciendum flumen apta, huic copulata est: et quum ele-
 phanti, per stabilem ratem, tamquam viam, praegreden-
 tibus feminis, acti, in minorem adplicatam transgres-
 si sunt; extemplo resolutis, quibus leviter adnexa
 erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alte-
 ram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii de-
 inde repetiti ac traiecti sunt. Nihil sane trepidabant,
 donec continenti velut ponte agerentur. primus erat
 pavor, quum, soluta ab ceteris rate, in altum rape-
 rentur. ibi, urgentes inter se, cedentibus extremis
 ab aqua, trepidationis ^{u)} aliquantum edebant; donec
 quietem ipse timor circumspicientibus ^{x)} aquam fe-
 cisset. excidere etiam saevientes quidam in flumen.
 sed, pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quae-
 rendis pedetentim vadis, in terram evasere.

XXIX. Dum elephantis traiciuntur, interim
 Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Ro-
 mana miserat speculatum, ubi, et quantae copiae es-
 sent, et quid pararent. Huic alae equitum missi, ut
 ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romano-

u) *trepidationem* Gron. Crev. x) *circumspicientibus* Eaed.

U. c. 551.
a. C. 218.

rum equites obcurrunt. proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam praeter multa vulnera, caedes etiam prope par utrimque fuit: fugaque et pavor Numidarum Romanis, iam admodum fessis, victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducenti ^{y)} ceciderunt. Hoc principium simul omenque ^{z)} belli, ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut ^{a)}, re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptisque hostis et ipse conatus caperet: et Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit ^{b)} a praesenti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, adfirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum oblitterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper inpavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque ante Hispania excessisse; quam omnes gentesque et terrae eae, quas duo diversa maria amplectantur, Karthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod, quicumque Saguntum obsedisent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum traiecisse ad delendum nomen Romano-*

y) ducentis Gron. Crev.

z) simulque omen Eaed.

a) ut del. Eaed. [Post. redie-

runt in utraque editione punctum ponitur.]

b) averterat Gron.

rum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus ^{c)} intenderent iter. Nunc, postquam multo maiorem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, traiectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiae sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quam montium altitudines? Fingere altiliores Pyrenaei iugis. nullas profecto terras coelum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse, exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos: ne maiores quidem eorum indigenas; sed advenas Italiae cultores, has ipsas Alpes ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum praeter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus quidquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab se victae: aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

U. c. 534.
a. C. 218.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare iubet. Postero die, profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliae petit; non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium ^{d)} fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ven-

c) ortum Gron. Crev.

d) obviam Eaed.

U. c. 554
a. C. 218

tum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Isara ^{e)} Rhodanusque amnes, diversis ^{f)} ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum ^{g)} amplexi, confluent in unum. Inde ^{h)} mediis campis Insulae nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres, maior, et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et coetu iuniorum, qui iure minus, vi plus poterant ⁱ⁾, pellebatur. Huius seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem reiecta esset, arbiter regni factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat ^{k)}, imperium maiori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium, maxime vestis ^{l)}, est adiutus, quam ^{m)} infames frigoribus Alpes praeparari ⁿ⁾ cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum iam Alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad laevam in Tricastinos flexit; inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficillimus transitu est. nam, quum aquae vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (et ob eadem pediti quoque incerta via est) ad haec saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti praebet; et tum, forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

e) Arar Gron. Crev. c. Drak.

f) diversi Gron.

g) aliquantum Gron.

h) inde del. Gron. Crev. c. Crev.

Drak.

i) poterat Gron. Crev.

k) quod erat senatus principumque sententia futurum Gron.

l) omnium et vestis Gron.

Crev.

m) quae Eaed.

n) praeparare Eaed.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo fere post, quam Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam diuicandi moram facturus. ceterum, ubi deserta munimenta, nec facile se tantum praegressos adsecuturum videt; ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descendentem Alpihus Hannibali obcurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos ^{o)} tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Alpes cum bona pace ^{p)} incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (qua incerta in maius vero ferri solent) praecepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque coelo prope innixtae, tecta informia inposita rupibus, pecora iumentaue torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quam dictu, foediora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa iubet; Gallisque ad visenda loca praemissis, postquam comperit, transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia praeruptaque, quam extentissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus interdum tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tectia; luce

o) *tutandos* Gron. Crev.

p) *cum bona pace ad Alpes* Gron. Crev. c. Drak. 1

U. c. 534. prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu
 a. C. 213. vim ^{q)} per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumto, quum eodem, quo constiterant, loco castra communissent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, et maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenebant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere coepit. Iam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput imminentes, alios via transire hostes. Utraque simul obiecta res oculis animisque ^{r)} immobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid adiecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, diversis rupibus, iuxta in via ac devia adsueti, decurrunt ^{s)}. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni obpugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeque valles augebant, territi trepidabant; et icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosque turba, quum praecipites deruptaeque utrimque angustiae essent, in immensum altitudinis deie-

q) *viam Gron.*

r) *animis Gron.* [Post oculis quod praecedit, comma ponitur.]

s) *perversis rupibus iuxta in via ac devia adsueti decurrunt Gron. Crev. c. Drak.*

cit: quosdam et armatos. sed ^{t)} ruinae maxime modo iumenta cum oneribus devolvebantur. Quae quamquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augetet. deinde postquam interrumpi agnem vidit, periculumque esse, ne exitum impedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; et, quum inpetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fugamontanorum erant, sedatur: nec per otium modo; sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, et captivo frumento ac pecoribus ^{u)} per triduum exercitum aluit. et quia nec montanis primo percussis, nec loco magnopere impediabantur, aliquantum eo triduo viae confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populam: ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle, quam vim experiri Poenorum. itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, et ad fidem promissorum obsides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec adspernando, ne repudiatim aperte hostes fierent, benigne quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam, ut inter pacatos, in composito ^{x)} agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephantum et equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque ^{y)} omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam

U. c. 534.
a. C. 218.

t) inde Gron. Crev.

u) et captivorum pecoribus

Eaed. c. Drak.

x) nequaquam ut inter pacatos,

composito Gron. c. Drak.

y) sollicitus Gron. Crev.

U. c. 554. ex parte altera subiectam inگو insuper imminenti ven-
 a. C. 218. tum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab ter-
 go coorti, cominus eminus petunt: saxa ingentia in
 agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum ur-
 gebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit,
 quib; nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens
 in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque
 ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est:
 nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen ^{z)} in
 angustias; quia non, ut ipse equitibus praesidio erat;
 ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat;
 obcursantes per obliqua montani, perrupto medio
 agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine
 equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, iam segnius intercursan-
 tibus barbaris, iunctae copiae, saltusque haud sine
 clade (maiore tamen iumentorum, quam hominum,
 pernicie) superatus: inde montani pauciores iam, et
 latrocinii magis quam belli more, concursabant; mo-
 do in primum, modo in novissimum agmen, utcum-
 que ^{a)} aut locus opportunitatem daret, aut progressi-
 morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti,
 sicut per artas praecipites ^{b)} vias magna mora age-
 bantur, ita tutum ab hostibus, quacumque incede-
 rent, (quia insuetis adeundi propius metus erat)
 agmen praebebant. Nono die in iugum Alpium per-
 ventum est, per invia pleraque et errores, quos aut
 ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, teme-
 re initae valles a coniectantibus iter, faciebant. Bi-
 duum in iugo ^{c)} stativa habita: fessisque ^{d)} labore ac
 pugnando quies data militibus: iumenta quoque aliquot,
 quae prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia
 agminis in castra pervenere. Fessis taedio tot ma-

^{z)} agmen demittere Gron. Crev. c. Drak.
 Crev.

^{c)} iugis Gron. Crev.

^{a)} ut cuique Gron.

^{d)} fessis Eaed.

^{b)} praecipites per artas Gron.

lorum nivis etiam casus, occidente iam sidere Vergiliarum^{e)}, ingentem terrorem adiecit. Per omnia nive oppleta quum, signis prima luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium vultu emiseret; praegressus signa Hannibal in promotorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat, subiectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, sed etiam urbis, Romanae. cetera plana, proclivia fore: uno, aut summum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen coepit; iam nihil ne hostibus quidem, praeter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in adscensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita adrectiora^{f)} sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via praiceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui^{g)} paullulum titubassent, haerere ad afflicti vestigio suo; aliique super alios, et iumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiores rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus iam ante praiceps, recenti lapsu terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viae, equites constitissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam quum super veterem nivem intactam nova mo-

e) *Virgiliarum* Gron.f) *arctiora* Gron.g) *si qui* Gron. Crev.

U. c. 554. dicae altitudinis esset, molli nec praealtae nivi facile
 a. C. 218. pedes ingredientium insistebant. ut vero tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut ^{h)} a lubrica glacie, non recipiente vestigium, et in pronocitius pedes ⁱ⁾ fallente: et ^{k)}, seu manibus in adsurgendo seu genuse adiuvisent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum ^{l)} corruerent ^{m)}, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita ⁿ⁾ in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur. Iumenta secabant interdum ^{o)} etiam ^{p)} tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa iactandis gravius in connitendo ^{q)} unguis penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, haerent in durata et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam iumentis atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem inveniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum caedendum esset saxum, arboribus circa inmanibus deiectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum et vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non iumenta solum, sed elephantum etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, iumentis prope fame absumentis: nu-

h) erat ut Gron. erat. ut Drak.

i) pede se Gron. Crev. c. Drak.

k) fallente, et Gron. c. Drak.

l) prolapsi, si iterum Gron. prolapsis, iterum Drak.

m) corruissent Gron. Crev. c. Drak.

n) itaque Crev.

o) volutabantur iumenta: secabant interdum, etiam tum etc. Gron. volutabantur. iumenta secabant; interdum etiam, tum etc. Drak.

p) et iam Crev.

q) continendo Gron. Crev. c. Drak.

da enim fere cacumina sunt, et, si quid est pabuli, U. c. 534.
obruunt nives. Inferiora valles et apricos ^{r)} quos- a. C. 218.
dam colles habent, rivosque prope silvas, et iam ^{s)}
humano cultu digniora loca. Ibi iumenta in pabulum
missa, et quies muniendo fessis hominibus data tri-
duo. inde ad planum descensum ^{t)}, etiam locis mol-
lidioribus et adcolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam per-
ventum est, quinto mense a Karthagine nova, (ut
quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus su-
peratis. Quantae copiae transgresso in Italiam Han-
nibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui
plurimum, centum millia peditum, viginti equitum
fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia pedi-
tum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui ca-
ptum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me
moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Ligu-
ribusque additis: cum his ^{u)} octoginta millia peditum,
decem equitum, adducta in Italiam: (magis adflu-
xisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt) ex
ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum
transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque
numerum equorum et aliorum iumentorum amisisse,
in Taurinis ^{x)}, quae Gallis proxima gens erat, in Ita-
liam degressum ^{y)}. Id quum inter omnes constet; eo
magis miror ambigi, quamam Alpes transierit: et
vulgo credere, Penino ^{z)}, atque inde nomen ei ^{a)} iugo
Alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremo-
nis iugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non
in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos
Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad

r) inferiora vallis apricos
quosd. Gron. Crev.

s) etiam Gron.

t) add. est Crev.

u) add. scribit Gron. Crev.

x) amisisse in Taurinis Gron.

y) digresso Gron. Crev. de-
gresso Drak.

z) Pennino. Sic, quotiescun-
que occurrit, Gron. Crev.

a) et Eaed. c. Drak.

c. Drak.

U. c. 554. Galliam patuisse itinera; utique, quae ad Peninum
 a. C. 215. ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. ne-
 que, hercule, montibus his (si quem forte id mo-
 vet) ^{b)} ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae
 iugi eius, norunt nomen inditum; sed ab eo, quem,
 in summo sacratum vertice, Peninum montani ad-
 pellant.

XXXIX. Peropportune ad principia rerum Tau-
 rinis, proximae genti, adversus Insubres motum bel-
 lum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti
 alteri auxilio esset, (in reficiendo maxime sentien-
 tem contracta ante mala) non poterat. otium etenim
 ex labore, copia ex inopia, cultus ex inludie tabeque,
 squalida et prope efferata corpora varie movebant.
 Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, quum Pisas navi-
 bus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto ti-
 rone, et in novis ignominis trepido, ad Padum fe-
 stinandi; ut cum hoste nondum reffecto manum con-
 sereret. sed cum Placentiam consul venit, iam ex sta-
 tivis moverat Hannibal; Taurinorumque unam ur-
 bem, caput gentis eius, quia volentes ^{c)} in amicitiam
 non veniebant ^{d)}, vi expugnarat: iunxissetque sibi,
 non metu solum, sed etiam voluntate, Gallos adco-
 las Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tem-
 pus, subito adventus consulis obpressisset. Et Han-
 nibal movit ex Taurinis, incertos, quae pars sequen-
 da esset, Gallos praesentem se secuturos ratus. Iam
 prope in conspectu erant exercitus, convenerantque
 duces sicuti ^{e)} inter se nondum satis noti, ita iam
 inbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam
 Hannibalis et apud Romanos, iam ante Sagunti ex-
 cidium, celeberrimum nomen erat; et Scipionem
 Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum
 lectus esset, praestantem virum credebat. et auxe-

b) movit Gron. Crev.

d) veniebat Gron.

c) volentis Gron. c. Drak.

e) sicut uterque Gron. Crev.

rant inter se opinionem, Scipio, quod, relictus in U. c. 534.
Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Hanni- a. C. 218.
bali; Hannibal, et ^{f)}) conatu tam audaci traiicienda-
rum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio
Padum traiicere, et, ad Ticinum amnem motis ca-
stris, prius, quam educeret in aciem, adhortando-
rum militum caussa, talem orationem exorsus est:

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in
aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem
loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos
equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen,
egregie ^{g)}) vicissent, aut eas legiones, cum quibus fu-
gientem hunc ipsum hostem, secutus, confessionem ce-
dentis ac detrectantis certamen pro victoria habui?
Nunc, quia ille exercitus, Hispaniae provinciae scri-
ptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem ge-
rit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit;
ego, ut consulem duce[m] adversus Hannibalem ac Poe-
nos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli;
novo imperatori apud novos milites pauca verba facien-
da sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum
iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique
priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti
annos exegistis: a quibus capta belli praemia, Siciliam
ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine
is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse so-
let. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est,
pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi
pugnare detrectavere, eos, duabus partibus peditum
equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures
pene perierint, quam supersunt) plus spei nactos esse.
At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corpo-
ribusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla
possit. Effigies, immo umbrae hominum, fame, fri-
gore, inlue, squalore enecti, contusi ac debilitati*

f) et del. Gron. Crev.

g) non aegre Crev.

U. c. 534. *inter saxa rupesque. ad haec, praestiti^{h)} artus, nive*
 a. C. 218. *rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fracta-*
que arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite,
cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas ho-
stium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor,
quam ne, vos quum pugnaveritisⁱ⁾, Alpes vicisse
Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum
foederum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla
humana ope, committere ac profligare bellum: nos^{k)},
qui secundum Deos violati sumus, commissum ac pro-
fligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortan-*
di caussa magnifice loqui existimet; ipsum aliter ani-
mo adfectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam
meam, quo iam profectus eram, cum exercitu ire meo.
ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium ha-
berem, et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, ho-
stem, et minorem haud dubie molem belli: tamen, quum
praeterveherer navibus Galliae oram, ad famam huius
hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rho-
danum movi castra. Equestri proelio, qua parte co-
piarum conserendi manum fortuna data est, hostem
fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium ra-
ptim agebatur, quia adsequi terra non poteram, re-
gressus ad naves, quanta maxima celeritate potui,
tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium
obvius fui. Huic timendo hosti utrum, quum declina-
rem certamen, improvisus incidisse videor^{l)} an obcur-
rere in vestigiis eius? lacessere ac trahere ad decernen-
dum? Experiri iuvat, utrum alios repente^{m)} Kartha-
ginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint,
qui ad Aegates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce
daodevicenis denariis aestimatos emisistis: et utrum

h) perusti Gron. Crev.

i) quam ne, antequam vos
cum hoste pugnaveritis Eaed.

k) nos autem Gron.

l) videor incidisse Gron. Crev.

m) derepente Eaed.

Hannibal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, et foedera Hamilcaris scripta manu. qui, iussus a consule nostro, praesidium deduxit ob Eryce: qui graves inpositas victis Karthaginiensibus leges fremens moerensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuitⁿ⁾ ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere; licuit victricem classem in Africam traicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Karthaginem delere. Veniam dedimus precantibus; emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus; tutelae deinde nostrae^{o)} duximus, quoniam Africo bello urgerentur. Pro his inpartitis, furiosum iuvenem sequentes, obpugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis^{p)}, et non pro salute, esset certamen. non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis^{q)} est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliae sunt, quas dum superant^{r)}, comparari nova possint praesidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed coniugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qualis nostra vis

n) licuit, si voluissemus Gron.

q) nobis Crev.

o) nostrae deinde Gron. Crev.

r) superat Crev.

p) nobis Crev.

U. c. 534. *virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac*
 a. C. 218. *Romani imperii fore.*

XLII. Haec apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, equis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter eisdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Quum^{s)} sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si, quem animum in alienae sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam veluti imago vestrae conditionis erat. Ac nescio, an maiora vincula maioresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra laevaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus, contra^{t)} Padus amnis, maior Padus^{u)} ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac rigentibus transitae. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi inposuit, praemia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent.*

s) dum Gron. Crev. c. Drak.

u) Padus del. Gron. Crev.

t) circa Eaed. c. Drak.

*Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris U. c. 554.
 ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis ta- a. C. 218.
 men ampla pretia essent. quidquid Romani tot trium-
 phis partum congestumque possident, id omne vestrum
 cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opinam
 mercedem, agite, cum Diis bene iuvantibus arma capi-
 te. Satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque
 montibus, pecora consecrando, nullum emolumentum
 tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus
 est iam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, et ma-
 gna operae pretia mereri, tantum itineris per tot montes
 fluminaque et tot armatas gentes emensos. Illic vobis
 terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem
 emeritis stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis
 bellum est, tam difficile existimaritis victoriam
 fore. saepe et contentus hostis cruentum certamen
 edidit, et incliti populi regesque perlevi momento victi
 sunt. Nam, demto hoc uno fulgore nominis Romani,
 quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti
 annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa
 fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab oceano ter-
 minisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispan-
 nae et Galliae populos vincentes huc pervenistis: pugna-
 bitis cum exercitu tirone, hac ipsa aestate caeso, victo,
 circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignoran-
 tique ducem. An me, in praetorio patris, clarissimi
 imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem
 Hispaniae Galliaeque, victorem eundem non Alpina-
 rum modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius
 est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, deserto-
 re exercitus sui? Cui si quis, demtis signis, Poenos
 Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo,
 utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi aesti-
 mo, milites, quod nemo vestrum est, cuius non ante
 oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus; cui
 non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata tem-*

U. c. 534. *poribus locisque referre sua possim decora. Cum lauda-*
 a. C. 213. *tis a me milliēs donatisque, alumnus prius omnium ve-*
strum, quam imperator, procedam acie adversus igno-
tos inter se ignorantesque.

XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia*
video animorum ac roboris; veteranum peditem, gene-
rosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos
socios fidelissimos fortissimosque, vos Karthaginienses,
quum^x) ob patriam, tum ob iram iustissimam, pu-
gnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descen-
dimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugna-
turi, quanto maior spes, maior est animus inferentis,
vim, quam arcentis. Accendit praeterea animos et
stimulat dolor, iniuria, indignitas. ad supplicium de-
popererunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui
Saguntum obpugnassetis: deditos ultimis cruciatibus
adfecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens
sua omnia sui que arbitrii facit. cum quibus bellum, cum
quibus pacem habeamus; se modum inponere aequum
censet: circumscribit includitque nos terminis montium
fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos sta-
tuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: nequid
rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum:
nusquam de vestigio moveris. Parum est, quod veter-
rimas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis.
etiam Hispanias? et inde cessero, in Africam tran-
scendes. Transcendes autem, dico? duos consules hu-
ius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam
miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod
armis vindicemus. Illis timidus et ignavis licet esse,
qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per
tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis ne-
cesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victo-
riam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere,
aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in

x) tum Gron.

fuga, mortem obpetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.

U. c. 554.
a. C. 218.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tutandique pontis causa castellum insuper inponunt. Poenus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime iubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumviiis coesedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque prope Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa praemia pronunciat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Karthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent.* Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum laeva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Iovem ceterosque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id morae, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, proelium uno animo et voce una poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta ala-

U. c. 554.
a. C. 218.

critas erat, super cetera recentibus etiam terribis prodigiis. nam et lupus intraverat castra, laniatisque obviis ipse intactus evaserat; et examen apum in arbore praetorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu iaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium, exque propinquo copias, quantae, et cuius generis essent, speculardas, obvius fit Hannibali, et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, et proelio sese expediabant. Scipio iaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, iaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquandiu anceps, dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, iam magna ex parte ad pedes pugna venerat ^{y)}: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti paululum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercurso tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit iuvenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque adpellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Coelius ad servum natione Ligurem de-

y) *ierat* Gron. Crev. c. Drak.

legat. malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores, et fama obtinuit.

U. c. 534.

a. C. 218.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit; quo facile adparuit, et equitatu meliorem Poenum esse, et ob id campos patentis, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, iussis militibus vasa silentio conligere, castra ab Ticino mota, festinatunque ad Padum est; ut ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias traiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est, Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis obpositis. Ea peritis annis eius vix fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, ut iam Hispanos omnes inflati transvexerint utres. et multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant ²⁾, qua exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate iungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. dum Hannibal, circa ^{a)} flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, et

2) fuerint Crev.

a) citra Gron. Crev.

U. c. 554. postero die, in conspectu hostium acie directa, po-
a. C. 218. testatem pugnae fecit.

XLVIII. Insequenti nocte caedes in castris Ro-
mauis, tumultu tamen quam re maior, ab auxiliari-
bus Gallis facta est. ad duo millia peditum et ducenti
equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hanniba-
lem transfugiunt: quos Poenus benigne adlocutus, et
spe ingentium donorum accensos, in civitates quem-
que suas, ad sollicitandos popularium animos dimi-
sit. Scipio, caedem eam signum defectionis omnium
Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut
iniecta rabie, ad arma ituros; quamquam gravis ad-
huc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inse-
quentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium,
in loca altiora collesque inpeditiones equiti castra mo-
vet. Minus, quam ad Ticinum, sefellit: missisque
Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu,
turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate
praedae in vacua Romana castra Numidae devertis-
sent^{b)}. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castro-
rum, nullo satis digno morae pretio tempus terunt,
emissus hostis de manibus est: et quum iam trans-
gressos Trebiam Romanos, metantesque castra con-
spexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flu-
men interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in
via iactati^{c)} ultra patiens, et collegam (iam enim et
revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum,
locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus,
delectum communiit^{d)}. Nec procul inde Hannibal
quum consedisset, quantum victoria equestri elatus,
tantum anxius inopia, quae per hostium agros eun-
tem, nusquam praeparatis com meatibus, maior in
dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum
frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi

b) *divertissent* Eaed.

c) *iacstanti* Eaed. c. Drak.

d) *communivit* Gron. Crev.

quum vim pararent, spes facta proditiōnis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino praefecto praesidii corrupto, traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito praesidio, ut fama clementiae in principio rerum conligeretur, nihil saevitum est.

U. c. 534.

a. C. 218.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes, et a Sempronio consule, et ante adventum eius, terra marique res gestae. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Karthaginensibus missae, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, praeter viginti naves, cuius ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybaei occupandi praecipuam curam esse: credere eadem tempestate, qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulas deiectam. Haec sicut audita erant, rex M. e) Aemilio praetori, cuius Sicilia erat provincia, prescribit, monetque, Lilybaeum firmo teneret praesidio. Extemplo et circa a praetore f) ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent; ante omnia Lilybaeum teneri: ad apparatus belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram qui erant, ex speculis prospice-

e) rex Messana M. Gron. Crev. c. Drak.

f) circa praetorem Gron.

U. c. 534. rent adventantem hostium classem. Simul itaque
 s. C. 218. (quamquam de industria morati, cursum navium erant
 Karthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum)
 praesensum tamen est, quia et luna pernox erat, et
 sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e
 speculis signum, et in oppido ad arma conclamatum
 est, et in naves conscensum: pars militum in mutis
 portarumque in ^{s)} stationibus, pars in navibus erant.
 Et Karthaginienses, quia rem fore haud cum inpa-
 ratis cernebant, usque ad lucem portu se abstinue-
 runt, demendis armamentis, eo tempore aptandaque
 ad pugnam classe absumto. Ubi inluxit, recepere
 classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitum-
 que liberum e portu naves hostium haberent. Nec
 Romani detrectavere pugnam, et memoria circa ea
 ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitu-
 dine ac virtute.

L. Ubi in altum eVecti sunt, Romanus consere-
 re pugnam, et ex propinquo vires conferre velle:
 contra eludere Poenus, et arte, non vi, rem gerere,
 naviumque, quam virorum aut armorum, malle cer-
 tamen facere. nam ut sociis navalibus adfatim in-
 structam classem, ita inopem milite habebant ^{h)}): et,
 sicubi conserta navis esset, haudquaquam par nume-
 rus armatorum ex ea pugnavat. Quod ubi animad-
 versum est, et Romanis multitudo sua auxit animum,
 et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Pu-
 nicae circumventae; fugam ceterae ceperunt. mille
 et septingenti fuere in navibus capti, milites nautae-
 que; in his ⁱ⁾ tres nobiles Karthaginiensium. Clas-
 sis Romana incolumis, una tantum perforata navi;
 sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secun-
 dum hanc pugnam, nondum gnaris eius, qui Messa-
 nae erant; Ti. Sempronius consul Messanam venit.

g) in del. Crev.

h) habebat Gron. Crev.

i) iis Crev.

Ei^k) fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulae et Karthaginensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimenta^{que} sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum. grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore: Ob haec consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret: et rex regia^{que} classis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas hostium naves, acceperunt.

U. c. 218.
a. C. 534.

LI. A Lilybaeo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Karthaginensibus tenebatur, trajecit. Adveniēti Hamilcar Gisgonis filius praefectus praesidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore, praeter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiae oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli, excensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literaeque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tempore collegae ferret auxilium, missae traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves inpositum, Ariminum su-
k) et Gron.

U. c. 534 pero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti
 a. C. 218. quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam adtribuit: M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem explevit: ipse, compositis Siciliae rebus, decem navibus oram Italiae legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegae conjungitur.

LII. Jam ambo consules, et quidquid Romanorum virium erat, Hannibali obpositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri proelio uno et vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum praepotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis ad-citum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut praeda militem aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriae ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terrae, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agenda rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum¹⁾ ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevisent, ob recentem Bojorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum

1) tum Gron.

jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Galli- U. c. 534.
cum agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos et in- a. C. 218.
compositos, ad hoc ^{m)} graves praeda plerosque, quum
inopinatos invasissent, ingentem terrorem caedem-
que ac fugam usque ad castra stationesque hostium
fecere: unde multitudine effusa pulsus, rursus subsi-
dio suorum proelium restituere. Varia inde pugna
sequente ⁿ⁾, quamquam ad extremum aequassent
certamen, major tamen hostium Romanis fama vi-
ctoriae fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque;
quam ipsi consuli, videri: gaudio efferri, *qua parte
copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. resti-
tutos ac resectos militibus animos: nec quemquam esse,
praeter collegam, qui dilatam dimicationem vellet:
eum, animo magis, quam corpore, aegrum, memoria
vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum aegro
senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus?
Quem tertium consulem, quem alium exercitum expec-
tari? Castra Karthaginensium in Italia, ac prope in
conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis
ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo pa-
trio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos.
Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri, circa moe-
nia Karthaginis bellare soliti, si videant nos, proge-
niem suam, duos consules consularesque exercitus, in
media Italia paventes intra castra? Poenum, quod in-
ter Alpes Apenninumque agri sit, suae ditionis fecisse?*
Haec adsidens aegro collegae, haec in praetorio pro-
pe concionabundus agere. Stimulabat et tempus pro-
pinquum comitorum, ne in novos consules bellum
differretur, et occasio in se unum vertendae gloriae,
dum aeger collega erat. Itaque nequidquam dissen-
tiente Cornelio, parari ad propinquum certamen mi-
lites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret
hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere at-
m) adhaec Gron. Crév. n) sequentes Eaed. c. Drak.

U. c. 531.
a. C. 213. que improvide quidquam consules acturos. quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet; adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducebibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturum, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob haec taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Poenus coepit.

LIV. Erat in medio rivus, praealtis utrimque clausus ripis, et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi equiti quoque tegendo °) satis latebrosus locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni peditate atque equitate; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita praetorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal; *sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem caecum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen per-

o) ad equites quoque tegendos Gron. Crev. c. Drak.

trahere. Haec mandata Numidis. ceteris ducibus U. c. 534.
 peditum equitumque praecipit, ut prandere omnes A. G. 218
 jubere: armatos deinde, instratisque equis, signum
 exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum.
 primum omnem equitatum, ferox ea parte virium,
 deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad
 destinatum^{p)} jam ante consilio, avidus certaminis,
 eduxit. Erat forte brumae tempus et nivalis dies in
 locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate
 etiam fluminum ac paludum^{q)} praegelidis. ad hoc
 raptim eductis hominibus atque equis, non capto an-
 te cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita,
 nihil caloris inerat: et quidquid aurae fluminis ad-
 propinquabant, adflabat acrior frigoris vis. Ut vero
 refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt,
 (et erat pectoribus tenuis aucta nocturno inabri) tum
 utique egressis rigere omnibus corpora; ut vix armo-
 rum tenendorum potentia essent, et^{r)} simul lassitu-
 dine^{s)}, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante ten-
 toria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent ar-
 tus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgressos
 flumen hostes nunciatum est, alacer animis corpori-
 busque arma capit, atque in aciem procedit. Balia-
 res locat ante signa, levem armaturam, octo ferme
 millia hominum; dein graviores armis peditum, quod
 virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit
 decem millia equitum; et ab cornibus in utramque
 partem divisos elephantos statuit. Consul effusus se-
 quentes equites, quum ab resistentibus subito Numi-
 dis incauti exciperentur, signo receptui dato, revo-
 catos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Ro-
 mani erant, socium nominis^{t)} Latini viginti; auxilia
 praeterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat

p) add. locum Gron. Crev.

q) paludum Eaed.

r) et del. Gron. Crev.

s) ieiuni Eaed.

t) nominisque Eaed.

U. c. 554 Gallica gens. his copiis concursum est. Proelium a
 a. C. 218. Baliaribus ortum est; quibus quum majore robore le-
 giones obsisterent, deductae prope in cornua leves
 armaturae sunt. quae res effecit, ut equitatus Roma-
 nus extemplo urgeretur: nam quum vix jam per se
 resisterent decem millibus equitum quatuor millia, et
 fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nu-
 be jaculorum a Baliaribus coniecta. ad hoc elephanti,
 eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non
 visu modo, sed odore insolito territis) fugam late fa-
 ciebant. Pedestris pugna par animis magis quam vi-
 ribus, erat; quas recentes Poenus, paullo ante cura-
 tis corporibus, in proelium adtulerat: contra, jejuna
 fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant.
 restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret
 pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, jacula-
 bantur in latera, et elephanti jam in mediam peditum
 aciem sese tulerant: et Mago Numidaeque, simul la-
 tebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti
 ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Ta-
 men in tot circumstantibus malis mansit aliquandiu
 inmota acies, maxime praeter spem omnium adver-
 sus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, veru-
 tis coniectis et avertere, et insecuti aversos sub cau-
 dis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodie-
 bant.

LVI. Trepidantes propeque ^{u)} jam in suos con-
 sternatos media acie in extremam, ad sinistrum cor-
 nu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal.
 Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque
 novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt.
 Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem millia
 ferme hominum, quum alii ^{x)} evadere nequissent;
 media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata
 erat, cum ingenti caede hostium perrupere. et, quum

^{u)} *trepidantesque prope*   ^{x)} *alia* Gron. Crev.
 Gron. c. Drak.

neque in castra reditus esset flumine interclusis, ne-^{U. c. 534.}
 que prae imbrī satis decernere possent, qua suis opem^{a. C. 218.}
 ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures
 deinde in omnes partes eruptiones factae; et, qui
 flumen petiere, aut gurgitibus absunti sunt, aut iū-
 ter cunctationem ingrediendi ab hostibus obpressi.
 qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia ce-
 dentis sequentes agminis, Placentiam contendere:
 aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit,
 transgressique in castra pervenerunt. Imber nive
 mixtus, et intoleranda vis frigoris, et jumenta, et
 elephantos prope omnes, absumsit. Finis insequen-
 di hostis Poenis flumen Trebia fuit: et ita torpentes
 gelu in castra rediere, ut vix laetitiam victoriae senti-
 rent. Itaque nocte insequenti, quum praesidium^{y)}
 castrorum, et quod reliquum ex magna parte militum
 erat, artibus Trebiam traicerent, aut nihil sensere^{z)},
 obstrepente pluvia; aut, quia jam moveri prae lassit-
 tudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimu-
 larunt: quietisque Poenis, tacito agmine ab Scipione
 consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pa-
 do trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hi-
 bernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perla-
 tus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis ho-
 stem venturum; nec quidquam spei aut auxilii esse,
 quo portis moenibusque vim arcerent. *Uno consule
 ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus
 consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas
 alias legiones esse, quae arcessantur?* Ita territis Sem-
 pronius consul advenit, ingenti periculo per eflusos
 passim ad praedandum hostium equites (audacia ma-
 gis, quam consilio aut spe fallendi resistendive, si
 non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in
 praesentia desiderabatur, comitiis consularibus habi-
 tis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius

y) add. *Romanorum* Eaed.z) add. *Poeni* Eaed.

U. c. 534.
a. C. 213.

et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, et, qua his inpediiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos ^{a)} Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum praesidio. ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre proelium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie praesidium est. Paucorum inde dierum quiete sumta, et vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit obpugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant adcolae mixti undique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama inpigre defensi ad Placentiam praesidii accensa, armis adreptis obviam Hannibali procedit. Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt; et quum ex altera parte nihil, praeter inconditam turbam, esset, in altera et duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die, deditioe facta, praesidium intra moenia accepere: jussique arma tradere! quum dicto paruisent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quae in tali re memorabilis scribentibus videri solet, praetermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, et inhumanae superbiae editum in miseros est exemplum. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis.

a) quod Gron.

LVIII. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus. Trans-euntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti adfligebantur, constitere: dein, quum iam spiritum includeret^{b)} nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono coelum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbri, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit, nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant: nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et rapiente. et mox aqua levata vento, quum super gelida montium iuga concreta esset, tantum nivosa grandinis deiecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum iumentorumque strage quum se quisque ad tollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, et raris locis ignis fieri est coeptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. multi homines, multa iumenta, elephantum quoque ex his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absunt.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam

b) *intercluderet* Gron. Crev.

U. c. 534. castra movit, et ad decem millia progressus consedit.
 a. C. 218. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (iam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuisse. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque obpugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque positus, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare iubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequidquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam et recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextra laevaue emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. pugna raro ulla magis saeva, et cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium sivisset. Nox accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concursus fuit, quam caedes; et, sicut aequata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sexcentis plus peditibus, et dimidium eius equitum cecidit. Sed maior Romanis, quam pro numero, iactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, et tribuni militum quinque, et praefecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quaestores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, et quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe et exercitu mis-

sus quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenaeos-^{U. c. 534.}
 que montes circumvectus, Emporiis adpulisset clas-^{a. C. 218.}
 sem, exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, om-
 nem oram usque ad Iberum flumen, partim renovan-
 dis societatibus, partim novis instituendis, Romanae
 ditionis fecit. Inde conciliata clementiae fama, non
 ad maritimos modo populos, sed, in mediterraneis
 quoque ac montanis, ad ferociore iam gentes valuit:
 nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum,
 parata est: validaeque aliquot auxiliorum cohortes
 ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Iberum provin-
 cia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis eius
 praesidium. itaque prius, quam alienarentur omnia,
 obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium
 positis, in aciem eduxit, nec Romano differendum
 certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone et
 Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adver-
 sus singulos separatim, quam adversus duos simul,
 rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit:
 sex millia hostium caesa, duo capta cum praesidio
 castrorum. nam et castra expugnata sunt, atque ipse
 dux cum aliquot principibus capiuntur: et Scissis,
 propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum
 praeda oppidi parvi pretii rerum fuit; supellex bar-
 barica, ac vilium mancipiorum. castra militem dita-
 vere; non eius modo exercitus, qui victus erat, sed
 et eius, qui cum Hannibale in Italia militabat, omni-
 bus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus
 essent) citra Pyrenaeum relictis.

LXI. Priusquam certa huius cladis fama accide-
 ret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus
 peditum, mille equitum, tamquam ad primum adven-
 tum Romanorum obcursurus, postquam perditas res
 ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare con-
 vertit. Haud procul Tarracone classicos milites na-
 valesque socios, vagos palantesque per agros, (quod
 ferme fit, ut secundae res negligentiam creent) equi-

U. c. 534. te passim dimisso cum magna caede, maiore fuga ad
 a. C. 218. naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione obprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos praefectos navium animadvertisset, praesidio Tarracōne modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus c) cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quae caput eius populi erat) circum-sedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante ob-sitibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam multatos, in ius ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios et ipsos Poenorum, procedit: atque, urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul iam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Caesa duodecim millia: exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere; nec obsessos alia ulla res, quam iniqua obpugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta iacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Hastrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

LXI. Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, et temere credita sunt: in quis ingenuum infantem semestrem in

c) *rursum* Gron. Crév.

foro olitorio triumphum clamasse: et foro boario bo-^{U. c. 551}
 vem in tertiam contignationem sua sponte escendisse,^{a. C. 218.}
 atque inde tumultu habitatorum territum sese deie-
 cisse: et navium speciem de coelo adfulsisse, et ae-
 dem Spei, quae est in foro olitorio ^{d)}; fulmine ictam:
 et Lanuvii hastam se commovisse: et corvum in ae-
 dem Iunonis devolasse, atque in ipso pulvinario con-
 sedisse: et in agro Amiternino multis locis hominum
 specie procul candida veste visos, nec cum ullo con-
 gressos: et in Piceno lapidibus pluuisse; et Caere sor-
 tes extenuatas: et in Gallia lupum vigili gladium e
 vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros
 adire decemviri iussi. quod autem lapidibus pluisset
 in Piceno, novendiale sacrum edictum, et subinde
 aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Iam
 primum omnium urbs lustrata est, hostiaeque maio-
 res, quibus editum est, Diis caesae; et donum ex
 auri pondo quadraginta Lanuvium ad Iunonis porta-
 tum est; et signum aeneum matronae Iunoni in Aven-
 tino dedicaverunt; et lectisternium Caere, ubi sortes
 adtenuatae erant, imperatum; et supplicatio For-
 tunae in Algido; Romae quoque et lectisternium Iu-
 ventati, et supplicatio ad aedem Herculis nominatim;
 deinde universo populo circa omnia pulvinaria indi-
 cta; et Genio maiores hostiae caesae quinque; et
 C. Atilius Serranus praetor vota suscipere iussus, si
 in decem annos respublica eodem stetisset statu. Haec
 procurata vota que ex libris Sibyllinis, magna ex par-
 te levaverant religione animos ^{e)}).

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius,
 cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte
 evenerant, edictum et literas ad consulem misit, ut
 is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris.
 Huic in provincia consulatum inire consilium erat,
 memori veterum certaminum cum Patribus; quae tri-

d) quae in foro olitorio est Gron. Crev.

e) animos religione Eaed.

U. c. 554.
a. C. 218.

bunus plebis, et quae postea consul, prius de consularatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adiuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, cuive senatorius ^{f)} pater fuisset, maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quaestus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suatori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob haec ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, et consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram infestis iam ante Patribus movit: *Non cum senatu modo, sed iam cum Diis immortalibus, C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus non paruisse; et nunc conscientia spectorum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iovis optimi maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, et sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Iovique Latari sollemne sacrum in monte faceret: ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixae modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii causa solum vertisset. magis pro maiestate videlicet imperii Arimini, quam Romae, magistratum initurum, et in deversorio ^{g)} hospitali, quam apud penates suos, praetextam sumturum.* Revocandum universi retrahendumque censuerunt; et cogendum omnibus prius praesentem in Deos hominesque

f) quive senatoris Gron.
Crev. c. Drak.

g) diversorio Gron. Grev.

fungi officiis, quam ad exercitum et in provinciam U. c. 534.
iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) a. C. 218.

Q. Terentius et M. Antistius profecti, nihilo magis
eum moverunt ^{h)}, quam priori consulatu literae mo- U. c. 535.
verant ab senatu missae. Paucos post dies magistra- a. C. 217.
tum iniiit, immolantique ei vitulus iam ictus e mani-
bus sacrificantium sese quum proripuisset, multos
circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam
maior apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio
fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum.
Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni con-
sule, duabus a C. Atilio praetore acceptis, in Etru-
riam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

h) *movere* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XXII.

Hannibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam; per quas paludes quatrinduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspiciaprofectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, percipit devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincita sunt. Quum ad nuncium cladis Romae luctus esset, duae matres, ex 1) insperato receptis filiis, gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem ex Silyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo conflare, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis proeliis militem pugnae committeret, et, obponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum, effecit, ut populi iussu aequaretur ei cum dictatore imperium 2); divisoque exercitu, quum iniquo 3) loco conflisset, et in maximo discrimine legiones eius essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo iunxit, et patrem eum salutavit; idemque facere milites iussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua bouum adligatis 4) et incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum. idemque Q. 5) Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paulo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: caesaque eo proelio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paulo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque praetoriis aut aediliciis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iuravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam iureiurando adstringerentur. Praeterea trepidationem urbis et luctum 6), et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatae sunt. 7). Propter paucitatem vero militum servorum octo millia armata sunt. captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, et gratiae actae, quod de republica non desperasset.

1) ex del. Gron. Crev.

2) ei imperium cum dictatore aequaretur Eaed.

3) in iniquo Gron.

4) ligatis Gron. Crev.

5) Q. del. Eaed.

6) lustrum Crev.

7) sunt del. Gron. Crev.

T. LIVII PATAVINI.

LIBER XXII.

Iam ver adpetebat, quum Hannibal ex hibernis mo- U. c. 535.
 vit, et nequidquam ante conatus transcendere Apen- a. C. 217.
 ninium intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo
 moratus ac metu. Galli, quos praedae populatio-
 numque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex
 alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem
 belli esse, premique utriusque partis exercituum hi-
 bernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab
 Romanis odia: petitusque saepe principum iusidiis,
 ipsorum^{a)} inter se fraude, eadem levitate, qua con-
 senserant, consensum indicantium, servatus erat, et,
 mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, er-
 rore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic
 quoque ei timor caussa fuit maturius movendi ex hi-
 bernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Ro-
 mae Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de
 republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium in-
 vidia est. *Duos se consules creasse, unum habere,
 quod enim illi iustum imperium, quod auspicium esse?
 Magistratus id a domo, publicis privatisque penetibus,
 Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis
 rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatum
 auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum in externo
 ea solo nova atque integra concipere posse.* Augebant

a) ipsorumque Gron.

U. c. 535. metum prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in
 a. C. 217. Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem
 in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem
 manu tenuerat, arsisse, et litora crebris ignibus ful-
 sisse et scuta duo sanguine sudasse, et milites quos-
 dam ictos fulminibus, et solis orbem minui visum:
 et Praeneste ardentēs lapides coelo cecidisse: et Arpis
 parmas in coelo visas, pugnātemque cum luna solem:
 et Capenae duas interdiu lunas ortas: et aquas Caeretes
 sanguine mixtas fluxisse: fontemque ipsum Herculis
 cruentis manasse sparsum maculis: et in Antiati me-
 tentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: et Fale-
 riis coelum findi velut magno hiatu visum; quaque
 patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte
 adtenuatas, unamque excidisse, ita scriptam; MA-
 VORS TELUM SUUM CONCUTIT: et per idem tempus Ro-
 mae signum Martis Appia via ad simulacra luporum
 sudasse: et Capuae speciem coeli ardentis fuisse, lu-
 naeque inter imbrem cadentis. Indē minoribus eti-
 am dictu prodigiis fides habita: capras lanatas qui-
 busdam factas, et gallinam in marem, gallum in fe-
 minam sese vertisse. His, sicut erant nunciata, ex-
 positis, auctoribusque in curiam introductis, consul
 de religione Patres consuluit. Decretum, ut ea pro-
 digia, partim maioribus hostiis, partim lactentibus;
 procurarentur: et uti supplicatio per triduum ad om-
 nia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri li-
 bros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cor-
 di esse Divis ^{c)}, carminibus praefarentur. Decemvi-
 rorum monitu decretum est, Jovi primum donum ful-
 men aureum pondo quinquaginta fieret; Iunoni Mi-
 nervaeque ex argento dona darentur; et Iunoni Re-
 ginae in Aventino, Iunonique Sospitae Lanuvii ma-
 ioribus hostiis sacrificaretur; matronaeque, pecunia
 conlata, quantum conferre cuique cominodum esset,

b) *sanguinem* Gron. Grev.

c) *divi*, omisso commate,

Gron. Grev. c. Drak.

donum Iunoni Reginae in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret; quin et libertinae ut ipsae, unde U. c. 535. a. C. 217. Feroniae donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decemviri Ardeae in foro maioribus hostiis sacrificarunt. postremo Decembri iam mense ad aedem Saturni Romae inmolatum est, lectisterniumque imperatum, (et eum lectum senatores straverunt) et convivium publicum; ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum iussus.

II. Dum consul placandis Romae Diis habendoque ^{d)} delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia iam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum inpedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si taedio laboris longaeque viae (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo praeirent duces per praealtas fluvii ac profundas voragines, hausti pene limo immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli ^{e)} neque sustinere se prolapsi, neque adsurgere ex voraginibus poterant; aut corpora animis, aut animos spe sustinebant; alii fessa aegre trahentes membra; alii, ubi semel victis taedio animis procubuissent, inter iumenta, et ipsa iacentia passim, morientes. maximeque omnium vigiliae conficiebant, per quadriduum iam et tres noctes toleratae. Quum, omnia obtinen-

d) *trahendoque* Gron. c.
Drak.

e) add. *qui* Gron.

U. c. 535. tibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent cor-
 a. C. 217. pora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis in-
 super incumbebant. iumentorum itinere toto prostra-
 torum passim acervi tantum, quod exstaret aqua, quae-
 rentibus ad quietem parvi temporis necessarium cu-
 bile dabant. Ipse Hannibal, aeger oculis ex verna
 primum intemperie variante calores frigoraque, ele-
 phanto, qui unus superfuerat, quo^{f)} altius ab aqua
 exstaret, vectus; vigiliis tandem et nocturno humore
 palustrique coelo gravante caput, et quia medendi
 nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus iumentisque foede amis-
 sis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi pri-
 mum in sicco potuit, castra locat: certumque per prae-
 missos exploratores habuit, exercitum Romanum cir-
 ca Arretii moenia esse. consulis deinde consilia atque
 animum, et situm regionum, itineraque, et copias ad
 commeatus expediendos, et cetera, quae cognosse in
 rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exse-
 quebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrus-
 ci campi, qui Faesulas inter Arretiumque iacent, fru-
 menti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti.
 Consul ferox ab consulatu priore, et non modo legum
 ac Patrum maiestatis, sed ne Deorum quidem satis
 metuens. Hanc insitam ingenio eius temeritatem for-
 tuna prospero civilibus bellicisque rebus successu alu-
 erat. Itaque satis adparebat, nec Deos nec homines
 consulentem, ferociter omnia ac praeproperè acturum.
 quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque
 irritare Poenus parat: et, laeva relicto hoste, Faesu-
 las petens, medio Etruriae agro praedatum profectus,
 quantum maximam vastitatem potest, caedibus incen-
 diisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne
 quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero,
 postquam res sociorum ante oculos prope suos ferri

f) quod Gron.

agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam iam ^{U. c. 555.} Italiam vagari Poenum atque, obsistente nullo, ad ^{a. C. 217.} ipsa Romana moenia ire obpugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, *collegam expectandum, ut coniunctis exercitiibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum; iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque proposuit. Quin immo Arretii ante moenia sedeamus, inquit, hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Veis, C. Flaminius ab Arretio Patres advoverint.* Haec simul increpans, quum ocius signa convelli iuberet, et ipse in equum insilisset, equus repente conruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut foedo omine incipiendae rei, insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, *Num literas quoque, inquit, ab senatu adfers, quae me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen coepit; primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus laeto ferocia ducis, quum spem magis ipsam, quam caussam spei, intueretur.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus, inde colles adsurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque conside-

U. c. 535. ret. Baliares ceteramque levem armaturam post mon-
 a. C. 217. tes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tu-
 mulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Ro-
 mani, obiecto equitatu; clausa omnia lacu ac monti-
 bus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad
 lacum pervenisset, inexplorato, postero die, vixdum
 satis certa luce, angustiis superatis, postquam in pa-
 tentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum
 hostium, quod ex adverso erat, conspexit ^{g)}: ab ter-
 go et ^{h)} super caput decepere insidiae. Poenus ubi,
 id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circum-
 fusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus
 dat simul invadendi. qui ubi, qua cuique proximum
 fuit, decucurrere, eo magis Romanis subita atque impro-
 visa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo, quam
 montibus, densior sederat, agminaque hostium ex
 pluribus collibus ⁱ⁾ ipsa inter se satis conspecta, eo-
 que magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore
 prius undique orto, quam satis cerneret, se circum-
 ventum esse sensit; et ante in frontem lateraque pug-
 nari coeptum est, quam satis iustrueretur acies, aut
 expediri arma, stringique gladii possent.

V. Consul, percussis omnibus, ipse satis, ut in tre-
 pida re, inpavidus, turbatos ordines, vertente se
 quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus lo-
 cusque patitur; et quacumque adire audirique potest,
 adhortatur, ac stare et pugnare iubet; *nec enim inde
 votis aut inploratione Deum, sed vi ac virtute, evaden-
 dum esse. Per medias acies ferro viam fieri: et quo
 timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse. Cete-
 rum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec impe-
 rium accipi poterat. tantumque aberat, ut sua signa
 atque ordinem et locum nosceret miles, ut vix ad ar-
 ma capienda aptandaque pugnae competeret animus:
 obprimerenturque quidam, onerati magis his, quam*

g) *aspexit* Gron. Crev.

h) *ac* Eaed.

i) *vallibus* Gron. Crev.

c. Drak.

tekti: et erat in tanta caligine maior usus aurium ^{U. c. 534.} quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, et mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo inlati haerebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnes partes nequidquam in petus capti ^{k)}, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, adparuitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam; et nova de integro pugna exorta est; non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios; nec ut pro signis antesignani ^{l)}, post signa alia pugnaret acies; nec ^{m)} ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, et animus suus cuique ante aut ⁿ⁾ post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit, avertitque cursu rapidos amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, et ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et roborum virorum sequebantur, et ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, in pigre ferebat opem: insignemque armis et hostes summa vi petebant, et tuebantur cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitur, *Consul, en, inquit, hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecidit, agrosque et urbem est depopulatus. Iam ego hanc victimam Manibus peremptorum foede civium dabo: subditisque calcaribus equo, per convertissimam hostium turbam in petum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam obiecerat, consulem*

k) facti Gron.

m) nec del. Gron.

l) antesignanus Gron. Crev. n) et Gron. Crev.

U. c. 535. lancea transfixit, spoliare cupientem triarii obiectis
 a. C. 217. scutis arcuere. . . Magnae partis fuga inde primum coe-
 pit: ei iam nec lacus, nec montes obstabant pavori.
 per omnia arta praeruptaque velut caeci evadunt:
 armaque et viri super alium alii praecipitantur. Pars
 magna, ubi locus fugae deest, per prima vada palu-
 dis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque
 exstare possunt, sese immergunt. fuere, quos incon-
 sultus pavor nando etiam capessere fugam inpulerit.
 Quae ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus
 animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam fessi
 vada retro aegerrime repetebant, atque ibi ab in-
 gressis aquam hostium equitibus passim trucidaban-
 tur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos
 hostes eruptione inpigre facta, ignari omnium, quae
 post se agerentur, ex saltu evasere. et, quum in tu-
 mulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum
 armorum audientes, quae fortuna pugnae esset, ne-
 que scire, nec perspicere prae caligine poterant. In-
 clinata denique re, quum incalescente sole dispulsa
 nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce montes
 campique perditas res stratamque ostendere foede Ro-
 manam aciem. itaque, ne in conspectos procul inmit-
 teretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo
 poterant agmine, sese abriperunt. Postero die, quum
 super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dan-
 te Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis
 nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum
 singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quae
 Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque
 in vincula omnes coniecit.

VII. Haec est nobilis ad Trasimenum pugna, at-
 que inter paucas memorata populi Romani clades.
 Quindecim millia Romanorum in acie caesa sunt; de-
 cem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, diver-
 sis itineribus urbem petiere. Mille^o) quingenti ho-

o) add *et* Gron. Crev.

stium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus U. c. 535^a
 periere: Multiplex caedes utrimque facta traditur ab a. C. 217.
 aliis. Ego, praeterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium aequalem temporibus huiusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri iussisset, Flamini quoque corpus, funeris causa magna cum cura inquisitum, non invenit. Romae, ad primum nuncium cladis eius, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae vagae per vias, quae repeus clades adlata, quaeve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. et quum frequentis concionis modo turba in comitium et curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor, *Pugna, inquit magna victi sumus: et, quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, consulem cum magna parte copiarum caesum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas maior prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit. aut suorum aliquem, aut nuncios de his operiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut laeta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue et gaudia insignia erant, et luctus. Unam in ip-

U. c. 535. sa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu
 a. C. 218. eius exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso
 nunciata erat, moestam sedente in domi, ad primum
 conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam.
 Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad
 occidentem solem in curia retinent, consultantes, quo-
 nam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Poe-
 nis posset.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, re-
 pens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum, cum
 C. Centenio pro praetore missa ad collegam ab Servilio
 consule, in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum
 auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa.
 Eius rei fama varie homines adfecit. pars, occupatis
 maiore aegritudine animis, levem, ex comparatione
 priorum, ducere recentem equitum iacturam: pars
 non id, quod acciderat, per se aestimare, sed, ut in
 adfecto corpore quamvis levis causa magis, quam valido
 gravior, sentiretur; ita tum aegrae et adfectae civi-
 tati quodcumque adversi inciderit, non rerum magni-
 tudine, sed viribus extenuatis, quae nihil, quod ad-
 valido gravaret, pati possent, aestimandum esse. Itaque
 ad remedium, iam diu neque desideratum nec adhibi-
 tum, dictatorem dicendum, civitas confugit: et quia,
 et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur; nec
 per occupatam armis Punicis Italiam facile erat
 aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem popu-
 lus creare poterat, quod nunquam ante eam diem fa-
 ctum erat: prodictatorem populus creavit Q. fabium
 Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Ru-
 fum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros
 turresque urbis firmarent, et praesidia disponerent,
 quibus locis videretur, pontesque rescinderent flumi-
 num. ad penates pro urbe dimicandum esse, quando
 Italiam tueri nequissent.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque
 ad Spoletum venit. inde, quum perpopulato agro

urbem obpugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex unius coloniae haud nimis prospere tentatae viribus, quanta moles Romanae urbis esset; in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis fragum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habitata: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via proelioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, adfectus. Ubi satis quieti datum, praeda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus profectus, Praetutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pelignos devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Servilius consul, levibus proeliis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegae exercitusque caede audivit, iam moenibus patriae metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentia ceremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C. Flaminio consule esse, quaeque piacula irae Deum essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire iuberentur, qui inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod eius belli caussa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse; et Iovi ludos magnos, et aedes Veneri Erycinae ac Menti rovendae esse, et supplicationem lectisterniumque habendum, et ver sacrum rovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare iubet.

X. His senatusconsultiis perfectis, L. Cornelius

U. c. 535. Lentulus pontifex maximus, consulente collegio praetorum^{p)}, omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: iniussu populi voveri non posse. Rogatus in haec verba populus, *Velitis iubeatisne hoc sic fieri? si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis; (quod duellum populo Romano cum Karthaginensi est, quaeque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium^{q)}, quod ver adtulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quaeque profana erunt, Iovi fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte sive luce, si^{r)} servus sive liber faxit, probe factum esto. si anteidea^{s)} senatus populusque iusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto. Eiusdem rei causa Iudi magni voti aeris trecentis triginta tribus, millibus trecentis triginta tribus, triente: praeterea bubus Iovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iere cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuisse: Iovi ac^{t)} Iunoni unum: alterum Neptuno ac Minervae; tertium Marti ac^{u)} Veneri: quartum Apollini ac Dianae; quintum Vulcano ac Vestae; sextum*

p) collegium praetore Gron.
q) Verba: datum donum duit populus Romanus Quiritium ante parenthesin ponunt Gron. Crev. c. Drak.

r) sive Gron. Crev.
s) ante id ea Gron.
t) et Gron. Crev.
u) et Eaed.

Mercurio ac Cereri. Tum aedēs votae. Veneri Erycinae U. c. 535.
aedem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fa- a. C. 217.
talibus libris editum erat, ut is voveret, cuius maximum
imperium in civitate esset. Menti aedem T. Otacilius
praetor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de
publica dictator retulit, quibus quotve legionibus vi-
ctori hosti obviam eundum esse Patres censerent. De-
cretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet et
scriberet praeterea ex civibus sociisque, quantum equi-
tum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceret
que, ut e re publica duceret.* Fabius duas se legiones
adiecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per
magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveni-
endum edixit. edicto que proposito, ut quibus oppida
castellaque inmunita essent, uti ^{x)} in loca tuta com-
migrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regi-
onis eius, qua iturus Hannibal esset: tectis prius in-
censis ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset;
ipse, via Flaminia profectus obviam consuli exercitui-
que, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset
agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeun-
tem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine
lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto pa-
ruisset, congressusque eorum ingentem speciem dicta-
turae apud cives sociosque, vetustate iam prope ob-
litos eius imperii, fecisset; literae ab urbe adlatae
sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hi-
spaniam ad exercitum portantes, a classe Punica cir-
ca portum Cosanum ^{y)} captas esse. Itaque extem-
plo consul Ostiam proficisci iussus; navibusque ^{z)},
quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, comple-
tis milite ac navalibus sociis, persequi hostium clas-
sem, ac litora Italiae tutari. Magna vis hominum con-
scripta Romae erat: libertini etiam, quibus liberi es-

x) *ut hi Gron. Crev.*

z) *navibus Eaed.*

y) *Cossanum Eaed.*

U. c. 535. sent, et aetas militaris, in verba iuraverant. Ex hoc
 a. C. 217. urbano exercitu, qui minores quinque et triginta an-
 niserant, in naves inpositi: alii, ut urbi praesiderent,
 relict.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto a Ful-
 vio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo
 diem ^{a)} ad conveniendum edixerat novis militibus,
 venit: inde Praeneste, ac ^{b)} transversis limitibus in
 viam Latinam est egressus ^{c)}: unde, itineribus summa
 eum cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, ni-
 si quantum necessitas cogeret, fortunae se commis-
 surus. Quo primum die haud procul Arpis in con-
 spectu posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus
 educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed
 ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu
 mota videt; increpans quidem, victos tandem quo-
 que ^{d)} Martios animos Romanis ^{e)}, debellatumque, et
 concessum ^{f)} propalam de virtute ac gloria esse, in
 castra rediit: ceterum tacita cura animum incensus,
 quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronio-
 que simili, futura sibi res esset; ac tum deinum edo-
 cti malis Romani parem Hannibali ducem quaesissent.
 et prudentiam quidem, non vim, dictatoris extemplo
 timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac
 tentare animum movendo crebro castra, populando-
 que in oculis eius agros sociorum, coepit. et modo ci-
 tato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo
 flexu viae, si excipere degressum in aequum posset, oc-
 cultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat,
 modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, ne-
 que congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessa-
 rio cogeret, tenebatur miles. pabulum et ligna nec pauci
 petebant, nec passim. Equitum levisque armaturae sta-
 tio, composita instructaque in subitos tumultus, et suo

a) die Gron. Crev. c. Drak.

b) ac del. Gron.

c) regressus Gron. Crev.

d) quoque del. Gron. Crev.

e) Romanorum Eaed.

f) add. eis Gron. (v)

militi tuta omnia, et infesta effusis hostium populatori- U. c. 535.
 bus praebebat. neque universo periculo summa rerum a. C. 217.
 committebatur: et parva momenta levium certaminum
 ex tuto coeptorum finitimo receptu, adsuefaciebant ter-
 ritum pristinis cladibus militem, minus iam tandem aut
 virtutis aut fortunae poenitere suae. Sed non Hanniba-
 lem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam
 magistrum equitum: qui nihil aliud, quam quod im-
 par erat imperio ^g), morae ad rempublicam praecipiti-
 tandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac lin-
 gua ^h) inmodicus; primo inter paucos, dein propa-
 lam in vulgus, pro cunctatore segnem, pro ⁱ)cauto
 timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, compella-
 bat: premenendoque superiorem (quae pessima ars ni-
 mis prosperis multorum successibus crevit) sese ex-
 tollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit:
 Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem
 capit: irritat etiam de industria ducem, si forte ac-
 censum tot indignitatibus cladibusque sociorum de-
 trahere ad aequum certamen possit. Inter multitu-
 dinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum
 capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani
 equites erant, multis iam tum inlecti donis promissis-
 que Hannibalis ad conciliandos popularium animos,
 hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset,
 Capuae potiendae copiam fore, quum res maior,
 quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternis-
 que fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex
 Samnio peteret, moverunt; monitos ¹), ut etiam at-
 que etiam promissa rebus adfirmarent, iussosque, cum
 pluribus et aliquibus principum redire ad se, dimisit.
 ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat:
 edoctus aperitis regionum; si eum saltum occupasset,

g) quod parebat in imperio
 Gron. Crev.

h) linguis Gron.

i) et Gron.

k) premendorumque superi-
 orum arte Gron. Crev. c.
 Drak.

l) monitosque Gron. Crev.

U. c. 535. exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusu-
 a. C. 217. rum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum no-
 minum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut ac-
 ciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifa-
 num, Calatinumque, et Calenum agrum, in campum
 Stellatam descendit: ubi quum montibus fluminibus-
 que clausam regionem circumspexit, vocatum ducem
 percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini
 eo die mansurum eum dixisset, tum demum cogni-
 tus est error, et Casinum longe inde alia regione es-
 se: virgisque caeso duce, et ad reliquorum terrorem
 in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem
 cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimi-
 sit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea perye-
 nit. ingentem cladem, fugam tamen terroremque la-
 tius, Numidae fecerunt. Nec tamen is terror, quum
 omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videli-
 cet quia iusto et moderato regebantur imperio; nec
 abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus
 parere.

XIV. Ut vero ad Vulturum flumen castra sunt
 posita, exurebaturque amoenissimus Italiae ager,
 villaeque passim incendiis fumabant, per iuga Massi-
 ci montis Fabio ducente, tum prope de integro sedi-
 tio accensa. quieverant enim per paucos dies; quia,
 quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari
 ad prohibendam populationibus Campaniam credide-
 rant. Ut vero in extrema iuga Massici montis ven-
 tum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri co-
 lonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat
 mentio pugnae, *Spectatumne huc, inquit Minucius, ut
 rem fruentam oculis, sociorum caedes et incendia veni-
 mus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem ho-
 rum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri mise-
 runt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset: quam
 nunc non vicinus Samnis urit, sed Poenus advena, ab
 extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione et*

concordia, iam huc progressus, Tantum (pro!) degene- U. c. 535.
ramus a parentibus nostris, ut, praeter quam oram illi a. C. 217.
Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint,
eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Mau-
rorum iam factam videamus? Qui modo, Saguntum ob-
pugnari indignando, non homines tantum, sed, foedera
et Deos, ciebamus, scandentem^{m)} moenia Romanae co-
loniae Hannibalem lenti spectamus, Fumus ex incendiis
villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt
aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos,
quam Deorum invocantium opem. nos hic pecorum modo,
per aestivos saltus deviasque calles exercitum ducimus,
conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando ca-
cumina saltusque M. Furius recipere a Gallis urbem
voluisset, quo hic novus Camillus (nobis dictator uni-
cus in rebus adfectis quaesitus) Italiam ab Hannibale
recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor,
ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Poenis totiss-
servaverint maiores nostri. sed vir, ac vere Romanus,
quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum iussuque
populi dictum, Veios adlatum est, quum esset satis ab-
tum Ianiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descen-
dit in aequum: atque illo ipso die media in urbe, qua
nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios
cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos,
quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub iu-
gum missi sumus, utrum tandem L. Papius Cursor
iuga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsi-
dendoque, et lacessendo victorem hostem, depulsum ab
Romanis cervicibus iugum superbo Samniti inposuit?
Modo C. Lutatio quae alia res, quam celeritas, victo-
riam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, clas-
sem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam in-
strumento atque adparatu, obpressit. Stultitia est, se-
dendo aut votis debellari credere posse, armari copias

m) tendentem ad Gron.

U. c. 535. oportet, deducendas in aequum, ut vir cum viro con-
 a. C. 217. grediatis. Audendo atque agendo res Romana crevit, non
 his segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant. Haec
 velut concionanti Minucio circumfundebatur: tribuno-
 rum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures
 quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si mi-
 litaris suffragii res esset, haud dubie ferēbant, Minu-
 cium Fabio duci praelaturos.

XV. Fabius pariter, in suos haud minus quam
 in hostes intentus, prius ab illis invictum animum
 praestatⁿ). quamquam probe scit, non in castris mo-
 do suis, sed iam etiam Romae infamem suam cuncta-
 tionem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum te-
 nore aetatis reliquum extraxit: ut Hannibal, desti-
 tutus ab spe summopere petiti certaminis, iam hiber-
 nis locum circumspectaret: quia ea regio praesentis
 erat copiae, non perpetuae, arbusta vineaeque, et con-
 sita omnia magis amoenis, quam necessariis fructibus.
 Haec per exploratores relata Fabio. Quum satis sci-
 ret, per easdem angustias, quibus intraverat Faler-
 num agrum, rediturum, Calliculam montem et Casi-
 linum occupat modicis praesidiis; quae urbs, Vultur-
 no flumine diremta, Falernum ac Campanum agros
 dividit: ipse iugis iisdem exercitum reducit, misso
 exploratum cum quadringentis equitibus socioꝝ L.
 Hostilio Mancino: qui ex turba iuvenum audientium
 saepe ferociter concionantem magistrum equitum,
 progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto spe-
 cularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numi-
 das vidit, per occasionem etiam paucos occidit: ex-
 templo occupatus certamine est animus, excideruntque
 praecepta dictatoris; qui, quantum tuto posset, pro-
 gressum prius recipere sese iusserat, quam in conspe-
 ctum hostium veniret. Numidae, alii atque alii ob-
 cursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum

n) praestans Gron. Crev. [Huic vocabulo in utraque edi-
 tione comma subiicitur.]

fatigatione equorum atque hominum pertraxere. in- c. U. 535.¹
 de Karthalo, penes quem summa equestris imperii a. C. 217.²
 erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad
 coniectum teli veniret, avertisset hostem, quinque
 millia ferme continenti cursu secutus est fugientes.
 Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec
 spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in proeli-
 um rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, et
 delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuso
 rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus
 ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se
 coniunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio sal-
 tum, qui super Tarracinam, in artas coactus fauces,
 imminet mari, ne inimmunito Appiae limite Poenus per-
 venire in agrum Romanum posset. Coniunctis exerci-
 tibus dictator ac magister equitum castra in viam de-
 ferunt, qua Hannibal ducturus erat, duo inde millia
 hostes aberant.

XVI. Postero die Poeni, quod viae inter bina
 castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub
 ipso constitissent vallo, haud dubie aequiore loco,
 successit tamen Poenus, cum expeditis equitibus, at-
 que ad lacessendum hostem carptim et procursando
 recipiendoque sese pugnare. restitit suo loco Roma-
 na acies. lenta pugna et ex dictatoris magis, quam
 Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octin-
 genti hostium cecidere. Inclusus inde videri Hanni-
 bal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua et Sam-
 nium, et tantum ab tergo divitum sociorum Romanis
 commeatus subveheret; Poenus contra inter o) Formi-
 ana saxa ac Linterni p) arenas stagnaque perhorrida
 situ hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis
 se artibus peti. itaque, quum per Casilinum evadere
 non posset, petendique montes et iugum Calliculae
 superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus

o) intra Gron. Crev.

p) Lintorni Eaed.

U. c. 535. agmen adgrederetur: ludibrium oculorum, specie ter-
 a. C. 217. ribile, ad frustrandum hostem commentus, principio
 noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis
 consilii talis adparatus fuit. Faces undique ex agris
 conlectae, fasces virgarum, atque arida sarmenta
 praeligantur cornibus boum, quos domitos indomitos-
 que multos inter ceteram agrestem praedam agebat.
 ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique ne-
 gotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum
 accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si pos-
 set, super saltus ab hoste insessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; bo-
 ves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices monti-
 um viasque angustas ventum est, signum extemplo
 datur, ut accensis cornibus armenta in adversos con-
 citentur montes. et metus ipse relucentis flammae ex
 capite, calorque, iam ad vivum, ad imaque cornuum
 adveniens, velut stimulos furore agebat boves. quo
 repente discursu, haud secus quam silvis montibusque
 accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque
 irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim
 discurrentium speciem praebat. Qui ad transitum
 saltus insidendum locati erant, ubi in summis monti-
 bus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circum-
 ventos se esse rati, praesidio excessere; qua minime
 densae micabant flammae, velut tutissimum iter, pe-
 tentes summa montium iuga, tamen in quosdam bo-
 ves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo,
 quum procul cernerent, veluti flammam spirantium
 miraculo adtoniti constiterunt: deinde, ut humana ad-
 paruit fraus; tum vero insidias rati esse, dum ^{q)} ma-
 iore metu concitant se in fugam, levi quoque arma-
 turae hostium incurrere. ceterum nox aequato timo-
 re neutros pugnam incipiens ad lucem tenuit. Inter-
 ea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, et

q) cum Gron. Grev.

quibusdam in ipso saltu hostium obpressis, in agro U. c. 535.
Allifano posuit castra. a. C. 217.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. ceterum et insidias esse ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, praevenerisset^r). ea adsuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romanam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius^s) inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat; nec ab-sistens^t) nec congregiendiens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium^u) pervenit; urbem metu, quia conlapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunae, confidat: et se potius ducem, quam Sempronium, Flaminiusque, imitetur. ne nihil actum censeret, extracta^x) prope aestate per ludificationem hostis. medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo, proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, et ab con-*

r) *pervenisset* Gron. Crev.
c. Drak.

t) *abstiniens* Gron.
u) *Gerunium* Crev.

s) *mediis* Gron. Crev.

x) *exacta* Gron.

U. c. 535. *tinuis cladibus respirasse.* Haec nequidquam praemo-
 a. C. 217. nito magistro equitum, Romam est profectus.

XIX. Principio aestatis, qua haec gerebantur, in Hispania quoque terra marique coeptum bellum est. Hastrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adiecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Karthaginè profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copiarum hostis obcurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves inposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi annis, pervenit. inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore obprimeret, sublatis ancoris, ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus ex speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur. inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperièntibus classem promontoriis: quum repente eques, alius super alium ab Hastrubale missus, vagos in litore quietosque, in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die expectantes, conscendere naves propere atque arma capere iubet. classem Romanam iam haud procul portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibus-

que, fugientium magis e^{y)} terra, quam in pugnam U. c. 533.
euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum a. C. 217.
alii, resolutis oris in ancoras evehantur: alii, ne quid
teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia praepro-
pere agendo, militum adparatu nautica ministeria inpe-
diuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma
miles prohibetur. Et iam Romanus non adpropinquabat
modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non
ab hoste et proelio magis Poeni, quam suomet ipsi tu-
multu turbati, tentata verius pugna, quam inita, in fu-
gam averterunt classem. et quum adversi amnis os lato
agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intra-
bile esset, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis,
alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes,
ad instructam per litus aciem suorum perfergere. Duae
tamen primo concursu captae erant Punicae naves, qua-
tuor subpressae.

XX. Romani, quamquam terra hostium erat, ar-
matamque aciem toto praetentam in litore cernebant,
haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem,
naves omnes, quae non aut perfregerant proras litore
in lissas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus
in altum extraxere. ad quinque et viginti naves ex
quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum eius vi-
ctoriae fuit, sed quod una levi pugna toto eius orae
mari potiti erant. itaque ad Monoscam classe profecti,
excensione ab navibus in terram facta, quum urbem
vi cepissent, captamque diripuissent, Karthaginem
inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati,
postremo tecta quoque coniuncta^{z)} muro portisque
incenderunt. Inde iam praeda gravis ad Longunticam
pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauti-
cam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit,
sublato, ceterum omne incensum est. Nec continen-
tis modo proiectas oras praetervecta, sed in Ebusum

y) a Gron.

z) iniuncta Gron. Crev.

U. c. 535. insulam transmissum. ubi urbe, quae caput insulae
 a. C. 217. est, biduum nequidquam summo labore obpugnata,
 ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum
 est, ad populationem agri versi, direptis aliquot in-
 censusque vicis, maiore, quam ex continenti, praeda
 parta, quum in naves se ^{a)} receperissent, ex Baliari-
 bus insulis legati pacem petentes ad Scipionem vene-
 runt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeri-
 ora provinciae; quo omnium populorum, qui cis ^{b)}
 Iberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae le-
 gati concurrerunt. Sed, qui vere ditionis imperiique
 Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius
 fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque
 copiis satis fidens Romanus usque ad saltum Castu-
 lonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam
 ac propius oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum
 aetatis tempus, fuissetque per Poënum hostem; sed
 praeterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avi-
 daque in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibi-
 lisque, qui antea Ilorgetum regulus fuerat, postquam
 Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, con-
 citis popularibus, in agrum pacatum sociorum Roma-
 norum ad populandum venerunt. Adversus eos tri-
 bunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione
 missi; levi certamine, ut tumultuariam manum, fu-
 dere omnes; occisis quibusdam captisque, magna
 pars ^{c)} armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem
 ad oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutan-
 dos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium,
 castra Romana ad novam classem erant, quum fama
 repens alio avertit ^{d)} bellum. Celtiberi, qui prin-
 cipes regionis suae legatos miserant, obsidesque de-
 derant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti,
 arma capiunt, provinciamque Karthaginensium valido

a) sese Gron. Crev.

b) cis del. Eaed. c. Drak.

c) magnaue parte Eaed.

d) vertit Gron.

exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant, inde, U. c. 535.
cum ipso Hastrubale duobus proeliis egregie pugnan- a. C. 217.
tes, quindecim milla hostium occiderunt, quatuor mil-
lia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio
in provinciam venit, prorogato post consulatum im-
perio ab senatu missus, cum viginti longis ^{e)} navibus;
et octo millibus militum, magnoque comœatu adve-
cto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul
visa, cum magna laetitia civium sociorumque, por-
tum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito,
profectus Scipio fratri se coniungit ^{f)}: ac deinde com-
muni animo consilioque gerebant bellum. Occupatis
igitur Karthaginiensibus Celtiberico bello, haud cun-
ctanter Iberum transgrediuntur; nec ullo viso hoste,
Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispan-
niae custodiae traditos ab Hannibale fama erat modico
in arce custodiri praesidio. id unum pignus inclinatos
ad Romanam societatem omnium Hispaniae populo-
rum animos morabatur, ne sanguine liberum suorum
culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam
vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit.
Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poe-
nis: tum (qualia plerumque ^{g)} sunt barbarorum in-
genia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum, trans-
fugam, sine magnae rei proditione venientem ad ho-
stes, nihil aliud quam unum vile atque infame cor-
pus esse ratus, id agebat, ut quam maximum emolu-
mentum novis sociis esset. Circumspectis igitur om-
nibus, quae fortuna potestatis eius poterat facere, ob-
sidibus potissimum tradendis animum adiecit: eam
unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis pri-
cipum Hispaniae amicitiam. Sed quum, iniussu Bo-
staris praefecti, satis sciret, nihil obsidum custodes
facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. Ca-

e) triginta Gron. Crev. c.
Drak.

Crev.

g) pleraque Eaed.

f) fratri coniungitur Gron.

U. c. 535.
a. C. 217.

strā extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut adi-
tūm ea parte ^{h)}) intercluderet Romanis. ibi eum in se-
cretum abductum, velut ignorantem, monet, quo sta-
tu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispano-
rum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis
Iberum castra Romana esse, arcem tutam per fugiumque
novas volentibus res. itaque, quos metus non teneat, be-
neficio et gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari
percunctantique, quodnam id subitum tantae rei do-
num possit esse? *Obsides, inquit, in civitates remitte.
id et ^{l)}) privatim parentibus, quorum maximum nomen
in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit.
Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque
obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsi-
dum mihi met deposco ipse, ut opera quoque inpensa con-
siliū adiuvem meum, et rei suapte natura gratae,
quantam insuper gratiam possim, adiciam.* Homini,
non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit,
nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis
quibusdam auxiliariis Hispanis, et ab iis ad Scipionem
perductus, quid adferret, expromit. Fide accepta
dataque, ac loco et tempore constituto ad obsides tra-
dendos, Saguntum redit; diem insequentem absum-
sit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipien-
dis. dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias ho-
stium falleret, constituisset, ad compositam cum iis
horam excitatis custodibus puerorum profectus, ve-
luti ignarus in praeparatas sua fraude insidias ducit.
In castra Romana perducti. cetera omnia de reddend-
dis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta
per eundem ordinem, quo si ^{k)}) Karthaginensium
nomine sic ageretur. Maior aliquanto Romanorum
gratia fuit in re pari, quam quanta futura Karthagini-
ensium fuerat. illōs enim, graves superbosque in re-

h) ex portu. Gron. Crev. c.
Drak.

i) et del. Gron. Crev.
k) quasi Gron.

bus secundis expertos, fortuna et timor mitigasse vide-
 ri poterat. Romanus primo adventu, in cognitus ante,
 ab re clementi liberalique initium fecerat: et Abelux,
 vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse.
 itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare:
 armaque extemplo mota forent, ni hiems, quae Ro-
 manos quoque et Karthaginienses concedere in tecta
 coegit, intervenisset.

U. c. 555.
 a. C. 217.

XXIII. Haec in Hispania quoque secunda aesta-
 te Punici belli gessa, quum in Italia paullum ¹⁾ in-
 tervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecis-
 set: quae ut Hannibalem non mediocri sollicitum cu-
 ra habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse
 Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortu-
 na, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pa-
 riter togatosque; utique postquam, absente eo, teme-
 ritate magistri equitum, laeto verius dixerim, quam
 prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duae
 res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac
 dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus
 ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab
 uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abs-
 tineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces vi-
 deri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio,
 quia non exspectata in eo senatus auctoritas est; ad
 extremum haud ambigue in maximam laudem verso,
 in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico
 bello factum erat, convenerat inter duces Romanum ^{m)}
 Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam da-
 ret, argenti pondo bina et selibras in militem prae-
 staret. Ducentos quadraginta septem quum plures Ro-
 manus, quam Poenus, recepisset, argentumque pro
 eis debitum, saepe iactata in senature, quoniam non
 consulisset Patres, tardius erogaretur ⁿ⁾: inviolatum
 ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit,

1) paululum Gron. Crev.

m) Romanos Gron.

n) rogaretur Gron. Crev.

U. c. 535. fidemque publicam incendio privato exsolvit. Han-
 a. C. 217. nibal pro Geronii moenibus, cuius urbis, captae atque
 incensae ab se, in usum horreorum pauca reliquerat
 tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exerci-
 tus partes mittebat; cum tertia ipse expedita in sta-
 tione erat, simul castris praesidio, et circumspectans,
 necunde inpetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati
 erat. praeerat Minucius magister equitum, profecto,
 sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum
 castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant,
 iam in planum deferuntur; agitabanturque pro inge-
 nio ducis consilia calidiora, ut inpetus aut in frumen-
 tatos palatos, aut in castra relictis cum levi prae-
 sidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mu-
 tatum esse belli rationem, et ferocius, quam consul-
 tius, rem hostes gesturos. Ipse autem, (quod mini-
 me quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam
 partem militum frumentatum, duabus in castris re-
 tentis, dimisit: dein^o) castra ipsa propius hostem mo-
 vit, duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti con-
 spectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si
 qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis
 imminens Romanorum castris tumulus adparuit: ad
 quem capiendum si luce palam iretur, quia haud du-
 bie hostis breviora via praeventurus erat, nocte clam
 missi Numidae ceperunt. quos tenentes locum, con-
 tenta paucitate, Romani postero die quum deiecissent^p),
 ipsi eo transferunt castra. Tum itaque, ut
 exiguum spatii vallum a vallo aberat, et ipsum totum
 prope compleverat Romana acies, simul et per aversa
 castra a castris Hannibalis equitatus, cum levi arma-
 tura emissus in frumentatores, late caedem fugamque
 hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal
 ausus; quia tanta paucitate vix castra, si obpugnaren-
 tur, tutari poterat. Iamque artibus Fabii, (pars exer-

o) *deinde Gron. Crev.*

p) *eiēcissent Eaed. c. Drak.*

citus aberat) iam ferme sedendo et cunctando bellum U. c. 535.
 gerebat, receperatque suos in priora castra, quae pro a. C. 217.
 Geronii moenibus erant. Iusta quoque acie et conlatis
 signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu
 Poenum usque ad castra fusum, inde eruptione facta re-
 pente versum terrorem in Romanos: Num. Decimii Sam-
 nitis deinde interventu proelium restitutum. Hunc,
 principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde
 erat, sed toto Samnio, iussu dictatoris octo millia pedi-
 tum, et equites ^{q)} quingentos ducentem in castra, ab ter-
 go quum adparuisset Hannibali, speciem parti utrique
 praebuisse novi praesidii, cum Q. Fabio ab Roma veni-
 entis ^{r)}: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timen-
 tem recepissee suos: Romanum insecutum, adiuvante
 Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia ho-
 stium caesa, quinque admodum Romanorum. tamen in
 tam pari prope clade famam egregiae victoriae cum va-
 nioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus persaepe et ^{s)} in senatu et in
 concione actum est. Quum, laeta civitate, dictator
 unus nihil nec famae, nec literis crederet; ut vera om-
 nia essent, secunda se magis, quam adversa, timere
 diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim fe-
 rendum esse negat. Non praesentem solum dictatorem
 obstitissee rei bene gerendae, sed absentem etiam gestae
 obstare: et in ducendo bello sedulo tempus terere, quo
 diutius in magistratu sit, solusque et Romae et in exer-
 citu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie
 cecidisse; alterum, specie classis Punicae persequendae;
 procul ab Italia ablegatum. Duos praetores Sicilia at-
 que Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore
 provincia praetore egeat. M. Minucium magistrum equi-
 tum, ne hostem videret, ne quid rei bellicae gereret, pro-
 pe in custodiam habitum. Itaque, hercule, non Sam-
 nium modo, quo iam, tamquam trans Iberum agro, Poe-*

q) add. ad Gron. Crev.

bio ab Romaveniente Gron.

r) novi subsidii tanquam Fa- s) et del. Gron. Crev.

U. c. 535. nis concessum sit, et¹⁾ Campanum, Calenumque, et Fa-
 a. C. 217. lernum agros^{u)} pervastatos esse, sedente Casilini dicta-
 tore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante.
 exercitum cupientem pugnare, et magistrum equitum,
 clausos prope intra vallum retentos; tamquam hostibus
 captivis arma adempta, tandem, ut abscesserit inde dic-
 tator; ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fu-
 disse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus ani-
 mus plebi Romanae esset, audaciter se laturum fuisse
 de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogatio-
 nem promulgaturum de aequando magistri equitum et
 dictatoris iure: nec tamen ne ita quidem prius mitten-
 dum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum
 C. Flamini subsecisset. Dictator concionibus se abs-
 tinuit, in actione minime populari^{x)} ne in senatu
 quidem satis aequis auribus audiebatur, tunc quum ho-
 stem verbis extolleret, biennique clades per temeri-
 tatem atque inscientiam ducum acceptas referret:
 magistroque equitum, quod contra dictum suum pug-
 nasset, rationem diceret reddendam esse. Si penes se
 summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut
 sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam
 momenti esse: mentem rationemque dominari. Se in tem-
 pore et sine ignominia servasse exercitum, quam multa
 millia hostium occidisse^{y)}, maiorem gloriam esse. Hu-
 ius generis orationibus frustra habitis, et consule crea-
 to M. Atilio Regulo, ne praesens de iure imperii di-
 micaret, pridie quam rogationis ferendae dies adesset,
 nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis
 concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favor-
 que magistri equitum animos versabat, quam satis
 audebant homines ad suadendum, quod vulgo place-
 bat, prodire: et, favore superante, auctoritas tamen
 rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C.

1) sed Gron. Crev.

u) agrum Eaed.

x) popularis Eaed. c. Drak.

y) add. ducere Gron. Crev.

Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus patrem ^{U. c. 555.} lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filio- ^{a. C. 217.} que hoc ipso in servilia eius artis ministeria usum.

XXVI. Is iuvenis, ubi ex eo genere questus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunae fecit, togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque adversus rem et famam honorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quaestura quoque et duabus aedilitatibus, plebeia et curuli, postremo et praetura perfunctus, iam ad consulatus spem quum adtolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omneseam rogationem, quique Romae, quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem, in contumeliam eius latam acceperunt. ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in se saevientis iniuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatusconsulti de aequato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii iure artem imperandi ~~acqu-~~ tam, cumque invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, quum iam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique inmodice inmodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quaesitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi acquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, Deorum hominumque iudicio damnata, perstaret.* Itaque, quo die primum congressus est

U. c. 535. cum Q. Fabio, *statuendum omnium primum, ait, esse,*
 a. C. 217. *quemadmodum imperio aequato utantur. Se optimum*
ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla
placerent, partitis temporibus, alterius summum ius
imperiumque esse: ut par hosti non solum consilio, sed
viribus etiam esset, si quam occasionem rei geren-
dae habuisset. Q. Fabio haud quaquam id placere:
omnia enim fortunam habituram, quaecumque teme-
ritas collegae habuisset. Sibi communicatum cum illo,
non ademptum, imperium esse. Itaque se numquam vo-
lentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum
cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, ex-
ercitus^z) divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia
non liceret, quae posset, servaturum. Ita obtinuit, uti
legiones, sicut consulibus mos esset, inter se divide-
rent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fa-
bio evenerunt. Item equites pari numero, sociumque
et Latini nominis auxilia dividerunt: castris se quo-
que separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit:
 neque enim quidquam eorum, quae apud hostes age-
 rentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus,
 et per suos explorantem. nam et liberam Minucii tem-
 meritatem se suo modo captaturum, et solertiae Fa-
 bii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter
 castra Minucii Poenorumque. eum qui occupasset, haud
 dubie iniquiorem erat hosti locum facturum. eum non
 tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quam-
 quam id operae pretium erat) quam caussam certami-
 nis cum Minucio, quem semper obscursurum ad ob-
 sistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis me-
 dius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non
 modo silvestre quidquam, sed ne vepribus quidem ve-
 stitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo ma-
 gis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat.
 et erant in amfractibus cavae rupes, ut quaedam ea-

z) sed exercitus Gron. Crev.

rum ducenos armatos possent capere. In has latebras, U. c. 535. quot quemque locum apte insidere poterant, quinque^a. C. 217. millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret: missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumultum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contemta paucitas ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat; et vanis animis et minis increpat hostem. Principio levem armaturam dimittit^a), deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, iam iustam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, praeoccupatum inferiore loco succedens tumultum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem, et ad signa legionum refugit. peditum acies inter percussos inpavida sola erat, videbaturque, si iusta aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque in latera utrimque abtergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie, *Ita est, inquit, non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio aequatus imperio Hannibalem et virtute et fortuna superiorem videt. Sed aliud iurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriā hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Iam magna ex parte caesis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente,

a) demittit Gron. Grev.

U. c. 535. velut coelo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque,
 a. G. 217. priusquam ad coniectum teli veniret, aut manum consereret, et suos a fuga effusa, et ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei maiore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, *Saepe ego, inquit, audiui, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducimus. Castra cum Fabio iungamus: ad praetorium eius signa quum tulerimus, ubi ego eum parentem adpellavero, quod beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexterarum texerunt, patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut conligantur vasa: profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum patrem Fabium adpellasset, circumfusosque militum eius totum agmen patronos consalutasset, *Parentibus, inquit, meis, dictator, (quibus te modo nomine, quo fando possum, aequavi) vitam tantum debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque ple-*

beiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, U. c. 535. primus antiquo abrogoque: et, quod tibi mihiq̄ue, quod a. C. 217. exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciūque tuum redeo, et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, placatus me magistrum equitum, hos ordines suos quemque tenere iubeas. Tum dextrae interjunctae, militesque, concione dimissa, a) notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: laetusque dies, ex admodum tristi paullo ante ac prope execrabili, factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo b) militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad coelum ferre. Pars gloria apud Hannibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quae sedere in iugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.

XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniae et Corsicae oram, et obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: et, priusquam in continentem excursions faceret, Menige c) insula vastata, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii iuxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. itaque in insidias temere inlati, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa cae-

b) vulgi Gron.

c) Meninge Gron. Crev.

U. c. 535. de ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad
 a. C. 217. mille hominum, cum his Sempronio Blaeso quaestore, amissum: classis, a litoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato eius P. Sura Romam reduceretur, ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam traiecit, literis Q. Fabii^{d)} ad-citus et ipse, et collega eius M. Atilius, ut exercitus^{e)} ab se, exacto iam prope semestri imperio, acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem ad-versus Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Coelium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia expectare territa iam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore dictator^{f)} diceretur, facile obtinuisse.

XXII. Consules, Atilius^{g)} Fabiano, geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturatione communitis, (extremum autumnus erat)^{h)} Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. in casum universae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. adeoque inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugae speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quam ad Geronium iam hieme inpediente constitit-

d) literisque Fabii Gron.

e) exercitum Gron.

f) dictator pro dictatore Gron.
 Grev.

g) M. Atilius Eaed.

h) (tum enim autumnus erat
 tempus) Gron.

set bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab U. C. 535. iis quadraginta paterae aureae magni ponderis in^a. C. 217. curiam inlatae, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese, Romani populi aerarium bello exhauriri; et quum iuxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiae, urbe Romana atque imperio geratur, aequum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iuvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturus. gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque iudicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiae actae pro munificentia curaque. patera, quae ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Karthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romae deprehensus, praecisisque manibus dimissus: et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. indici data libertas et aëris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset: et alii in Ligures ad expostulandum, quod Poenum opibus auxiliisque suis iuvisset: simul ad visendum ex propinquo, quae in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, aedem Concordiae, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius praetor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse: itaque duumviri ad eam rem creati a M. Aemilio prae-

U. c. 555. tore urbis, Cn. Papius et K. Quinctius Flaminius,
 a. C. 217. aedem in arce faciendam locaverunt. Ad eodem prae-
 tore ex senatusconsulto literae ad consules missae,
 ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos
 Romam veniret: se in eam diem, quam iussissent,
 comitia edicturum. Ad haec a consulibus rescriptum,
Sine detrimento reipublicae abscedi non posse ab hoste.
itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam
consulum alter a bello avocaretur. Patribus rectius
 visum est, dictatorem a consule dici comitorum
 habendorum causa. dictus L. Veturius Philo, M.
 Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His
 vitio creatis, iussisque die quartodecimo se magistratu
 abdicare, ad interregnum res rediit.

U. c. 556. XXXIV. Consulibus prorogatum in annum im-
 a. C. 216. perium. interreges prodicti a Patribus C. Claudius, Ap-
 filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In eius in-
 terregno comitia habita magno certamine Patrum
 ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis
 hominem, plebei insectatione principum popularibus-
 que artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio
 imperio concussis aliena invidia splendentem, vulgus
 etⁱ⁾ extrahere ad consulatum nitebatur, Patres sum-
 ma ope obstabant, ne se insectando sibi aequari ad-
 suerent homines. Q. Baebius Herennius tribunus
 plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum
 modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuis-
 sent comitia perficere, per invidiam eorum favorem
 candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus,*
per multos annos bellum quaerentibus, Hannibalem in
Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit,
fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legioni-
bus universis pugnari posse adparuisse eo, quod M. Mi-
nucius, absente Fabio, prospere pugnasset; duas legio-
nes hosti ad caedem obiectas, deinde ex ipsa caede erep-

i) etiam Gron. Crev.

tas, ut pater patronusque adpellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebeium, id est, hominem novum, fecissent, nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris, et contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, coepisse. Cui non id adparere, id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quaesisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. consulatum unum certe plebis Romanae esse: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.

U. c. 536.
a. C. 216.

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulstone^{k)}, M. Aemilio Lepido, duobus nobiles iam familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, et damnatione collegae, et sua prope, ambustus^{l)} evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varro certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde praetoria comitia habitata. Creati M. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romae iuri dicundo urbana sors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit.

k) *Volsone Gron. Crev.*

l) *prope ambustus, omisso*

commate, Eaed.

U. c. 536. Additi duo praetores, M. Clandius Marcellus in Sicilia, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, praeter Terentium consulem, mandatus^{m)} honos, quem iam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam satis certum adfirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in singulas adiectis; ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent. Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem, dictator prae-buerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novae legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere iussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam, et Romae in Aventino et Ariciae nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse; et multo cruore signa in Sabinis caedis, aquas e fonte calidas manasse. Id quidem etiam, quod saepius acciderat, magis terrebat: et in via Fornicata, quae ad Campum erat; aliquot homines de coelo tacti examinatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam adtulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiae actae, aurum non acceptum.

m) erat mandatus Gron.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis U. c. 536.
 Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt: *Caedem C. Flamini consulis exercitusque adlatam adeo acgre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regni que sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabilior prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella iuvare soleant, misisse: quae ne accipere abnuant, magno opereⁿ⁾ se Patres conscriptos orare. Iam omnium primum omnis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti adferre sese. acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum praeterea opus esset, quo iussissent, subsecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latini-que nominis, non uti populum Romanum: levium armorum^{o)} auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telogentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, Ut praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam traiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda. Absenatu ita responsum regi est: Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuvisse. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum et a civitatibus quibusdam adlatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se Divae dare, dicare Capitolium, templum Iovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romanae sacra-*

n) magnopere Gron. Crev.

o) armatorum Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 536. *tam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore*
 a. C. 216. *populo Romano. Funditores, sagitariique, et frumen-*
tum traditum consulibus. Quinquereines ad navium
classem, quae cum T. Otacilio propraetore in Sicilia
erant, quinque et viginti additae, permissumque est,
ut, si e republica censeret esse, in Africam traiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iurando ab tribunis militum adacti, iussu consulum conventuros, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat; et, ubi ad decuriatum aut certuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, et^{p)} aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denunciantes, bellum accessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegae eius Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo; *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, iam nunc togatus^{q)} in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent; et diem quoque praedicere posset, qua cum hoste signis conlatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. optare, ut, quae caute atque con-*

p) et del. Gron. Crev.

q) locatus Eaed. c. Drak.

sulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, U. c. 536. praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id lo-^a. C. 216. corum fuisse. Id sua sponte adparebat, tuta celeribus consiliis praepositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem adlocutus fertur:

XXXIX. Si aut collegam (id quod mallet) tui similem, L. Aemili, haberes, aut tu collegae (tui similis) esses, supervacanea esset oratio mea. nam et duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestra faceretis: et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. nunc et collegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequidquam et virum bonum et civem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis iuris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat: cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: et adversus^r) Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est obpugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flamini memoria. tamen ille consul demum et in provincia, et ad exercitum, coepit furere; hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, priusquam castra viderat aut hostem, insanit. et, qui tantas iam nunc procellas, proelia atque acies iactando, inter togatos ciet, quid inter armatam iuventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est; et^s) ego,

r) adversum Gron. Crev. s) ut Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 536. *contemnendo potius, quam adpetendo, gloriam; modum*
 a. C. 216. *excesserim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi*
adversus Hannibalem est, qua ego gessi. nec eventus
modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem
ratio, quae fuit, futuraque, donec res eadem^{t)} mane-
bunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in
sede ac solo nostro. omnia circa plena civium ac socio-
rum sunt. armis, viris, equis, com meatibus iuvant, iu-
vabuntque. id iam fidei documentum in adversis rebus
nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores
nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena,
in hostili est terra inter omnia inimica infestaque, pro-
cul ab domo, procul ab patria. nec illi terra, neque ma-
ri est pax: nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia:
nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem
vix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem
traiecit. plures fames, quam ferrum, absumsit: nec his
paucis iam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin se-
dendo superaturi sinus eum, qui senescat in dies? non
com meatus, non supplementum, non pecuniam habeat?
Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliae inopis, tamquam
pro Karthaginis moenibus? Sed ne adversus te quidem
ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi
consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Haec
una salutis est via, L. Paulle, quam difficilen infe-
stamque cives tibi^{u)} magis, quam hostes, facient. Idem
enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro,
consul Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator,
cupiet. duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes
autem, adversus famam rumoresque hominum si satis
firmus steteris: si te neque collegae vana gloria, neque
tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis
saepe, aiunt, extinguere numquam. Gloriam qui spreve-
rit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto; tardum
pro considerato, inbellem pro perito belli vocent. malo

t) eadem res Gron. Crev. u) tibi Eaed. c. Drak.

te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuac potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasione tuae desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certa que erunt. festinatio improvida est et caeca.

U. c. 536.
a. C. 216.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis, ea, quae diceret, vera, quam facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput obiecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosequuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus maior pars et omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae et socium peditum equitumque duobus millibus praeficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil exraptis in diem comeditibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum expectata foret.

U. c. 535.
a. C. 216.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac pro cursu magis militum, quam ex praeparato aut iussu imperatorum, orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. ad mille et septingenti^x) caesi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul; cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunae publicae privataeque relinquit; transque proximos montes laeva pedites instructos condit, dextra equites, inpedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum inpeditumque hostem obrimeret. Crebri relictis in castris ignes, ut fides fieret. dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

XLII. Ubi inluxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. iam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad praetoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde or-

x) septingentos Gron. Crev.

tus, ut signa proferri iuberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse. postremo, quum aliter neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renunciat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promptu relictâ: argentum quibusdam locis temere per vias, velut obiectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, *ni signum detur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari iam efferenti porta signa collegæ iussit. quod quamquam Varro aegre est passus, Flamini tamen recens casus, Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut quum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent: servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules nunciant y), omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia maiestatem solvisset.

y) denunciant Gron.

U. c. 536.
a. C. 216.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos, vidit; nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex conluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum querentiumque annonam primo, postremo famem: et mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transiitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto petidatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum haec consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliae loca: simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditorum levibus iugeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari coepta. Quum utriusque consulis eadem, quae semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo, praeter Servilium prioris anni consulem, adsentiretur; maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante vento, in obcaecatam pulvere offuso^{z)} hostem pugnaturi.

z) *effuso* Gron. Crev. c. Drak.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Poenum, ut ventum ad Cannas est, ubi in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo; quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisit. Aufidus amnis, utrisque castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam; qua parte virum invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem; lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: quum Paullus Sempronique et Flamini temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium^{a)} obiiceret: testareturque Deos hominesque hic, *nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam velut usucepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus admitti militibus; ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpa exsortem, omnis eventus participem fore diceret, videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, aequae in pugna vigerent manus.*

XLV. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio iam et-

a) Fabii Gron.

U. c. 556.
a. C. 216.

U. c. 556. iam castra Romana terri: ut ea modo una causa, ne
 a. G. 216. extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, te-
 nuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes
 Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors
 eius diei imperii erat, nihil consulto collega, signum
 pugnae proposuit, instructasque copias flumen tra-
 duxit, sequente Paulo; quia magis non probare,
 quam non adiuuare, consilium poterat. Trans-
 gressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus
 habuerant, copias suis adiungunt; atque ita instru-
 ta acie, in tetro cornu (id erat flumini propius) Ro-
 manos equites locant, deinde pedites: laevum cor-
 nu extremi equites sociorum, intra pedites, ad me-
 dium iuncti legionibus Romanis tenuerunt: iaculato-
 res cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies
 facti^{b)}. Consules cornua tenuerunt; Terentius lae-
 vum, Aemilius dextrum. Gemino Servilio media pug-
 na tuenda data.

XLVI. Hannibal luce prima, Baliaribus levique
 alia armatura praemissa, transgressus flumen, ut
 quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hi-
 spanosque equites prope ripam laevo in cornu adver-
 sus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis
 equitibus datum, media acie peditibus firmata; ita,
 ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his
 medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna
 ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis et
 ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum
 captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae fe-
 re erant: dispaes ac dissimiles gladii: Gallis praelon-
 gi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quam
 caesim, adueto petere hostem, brevitare habiles et
 cum mucronibus. sane et alius^{c)} habitus gentium ha-

b) tenuerunt iaculatores. ex
 ceteris levium armorum
 auxiliis prima acies facta

Gron. Grev. c. Drak.
 c) ante ceteros Eaed. c. Drak.

rum tum magnitudine corporum, tum specie terribi-
 lis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani
 ni linteis praetextis purpura tunicis, candore miro ful-
 gentibus, constiterant. Numerus omnium peditum,
 qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta,
 decem equitum. Duces cornibus praeerant: sinistro
 Hasdrubal, dextrò Maharbal: mediam aciem Hanni-
 bal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de in-
 dustria ita locatis, seu quòd forte ita starent, perop-
 portune utrique parti obliquus erat, Romanis in me-
 ridiem, Poënis in septentrionem versis. ventus^{d)},
 (Vulturum incolae regionis vocant) adversus Roma-
 nis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo pro-
 spectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis,
 et pugna levibus primum armis commissa: deinde
 equitum Gallorum Hispanorumque laevum cornu cum
 dextro Romano concurrit, minime equestris more pug-
 nae: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia,
 nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis,
 hinc peditum acies claudebant in directum utrimque
 nitentes. Stantibus ac confertis postremo turba equis,
 vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre ma-
 gnam iam ex parte certamen factum erat: acrius tamen,
 quam diutius, pugnatum est; pulsique Romani equi-
 tes terga vertunt. Sub equestris finem certaminis co-
 orta est peditum pugna. primo et viribus et animis pa-
 res constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem
 Romani, diu ac saepe connisi, aequa fronte acieque
 densa inpulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque
 parum validum, a cetera prominentem acie. impulsis
 deinde ac trepide referentibus pedem insistere: ac
 tempore uno per praeceptis pavore fugientium agmen in
 mediam primum aciem inlati, postremo, nullo resi-
 stente, ad subsidia Afrorum pervenerunt; qui utrim-

d) ventus, quem Vulturum incolae regionis vocant, Gron.

U. c. 536. que reductis alis constiterant, media, qua Galli His-
 a. C. 216. panique steterant^{e)}, aliquantum prominente acie: qui
 cuneus ut pulsus aequavit frontem primum, deinde
 nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa iam
 cornua fecerant; inruentibusque incaute in medium
 Romanis; circumdedere alas: mox, cornua extenden-
 do, clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, de-
 functi nequidquam proelio uno, omissis Gallis Hispa-
 nisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus
 Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo ini-
 quam; quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam
 quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Iam et in sinistro cornu Romano^{f)}, ubi
 sociorum equites adversus Numidas steterant, conser-
 tum proelium erat, segne primo, et a Punica coeptum
 fraude. Quingenti ferme Numidae, praeter solita^{g)}
 arma telaque, gladios occultos sub loriceis habentes,
 specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga
 habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt:
 parmisque et iaculis ante pedes hostium proiectis, in
 mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, conside-
 re ab tergo iubentur; ac, dum proelium ab omni
 parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium
 animos oculosque occupaverat certamen, tum, adrep-
 tis scutis, quae passim inter acervos caesorum corpo-
 rum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aci-
 em; tergaque ferientes, ac poplites caedentes, stra-
 gem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tu-
 multum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi
 pertinax in mala iam spe proelium esset; Hasdrubal,
 qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numi-
 das, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad
 persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et
 Gallos pedites, iam Afris prope fessis, caede magis
 quam pugna adjungit.

e) steterunt Gron. Crev.

g) iusta Gron. Crev.

f) Romanis Crev.

XLIX. Parte altera pugnae Paullus, quamquam U. c. 556.
 primo statim proelio funda graviter ictus fuerat, ta- a. C. 216.
 men et obcurrit saepe cum confertis Hannibali, et
 aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum
 equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia con-
 sulem et ad regendum equum vires deficiebant. tum
 denunciandi cuidam, iussisse consulem ad pedes descen-
 dere equites, dixisse Hannibalem ferunt: *Quam mallem,*
vinctos mihi traderet! Equitum pedestre proelium, quale
 iam haud dubia hostium victoria, fuit; quum victi mori
 in vestigio mallent, quam fugere; victores, morantibus
 victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant.
 pepulerunt tamen iam paucos superantes, et labore
 ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equos-
 que ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentu-
 lus tribunus militum, quum, praetervehens equo, se-
 dentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset;
L. Aemili, inquit, *quem unum insontem culpaē cladis*
hodiernae Dii respicere debent, cape hunc equum. dum
et tibi virium aliquid superest, comes ego te tollere pos-
sum ac protegere. ne funestam hanc pugnam morte con-
sulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum satis luctus-
que est. Ad ea consul: Tu quidem, Cn. Corneli, ma-
cte virtute esto! Sed cave, frustra miserando exiguum
tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nun-
cia publice Patribus, urbem Romanam^{h)} muniant, ac
prius, quam hostis victor adveniat, praesidiiis firment:
privatimque Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum eius
memorem et vixisse, et adhuc mori. Meⁱ⁾ in hac strage
militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e
consulatu sim, aut accusator collegae existam, ut ali-
eno crimine innocentiam meam protegam. Haec exi-
gentes prius turba fugientium civium, deinde hostes,
 obpressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere
 telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum

h) Romam Gron. Crev.

i) Tu me Gron.

U. c. 536. inde effulse fugiunt. Septem millia hominum in mino-
 a. C. 216. ra castra, decem in maiora, duo ferme in vicum ip-
 sum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Karthalone
 atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, cir-
 cumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio,
 nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta
 fere equitibus Venusiam perfugit^k). Quadraginta
 quinque^l) millia peditum, duo millia septingenti equi-
 tes, et tanta prope civium sociorumque pars, caesi
 dicuntur; in his ambo consulum quaestores L. Ati-
 lius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni
 militum; consulares quidam praetoriarum et aedilicium:
 inter eos Cn. Servilium Geminum^m) et M. Minucium
 numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot
 ante consul fueratⁿ): octoginta praeterea aut senato-
 res, aut qui, eos magistratus gessissent, unde in se-
 natum legi deberent; quum sua voluntate milites in
 legionibus facti essent. Capta eo proelio tria millia
 peditum et equites trecenti dicuntur.

L. Haec est pugna Cannensis, Alliensi cladi no-
 bilitate par: ceterum ut illis, quae post pugnam acci-
 dere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage
 exercitus gravior foediorque. fuga namque ad Alliam
 sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Can-
 nas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt:
 alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in
 castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset,
 nuncium, qui in maioribus erant, mittunt; *dum proe-
 lio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna
 hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Ca-
 nusium abituros esse. Eam sententiam alii totam ad-
 spernari: Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non
 venire, quum aequae coniungi possent? quia videlicet
 plena hostium omnia in medio essent: et aliorum, quam*

k) profugit Gron.

l) quinque del. Gron. Crev. c.
 Drak.

m) Geminum del. Gron.

n) consul aliquot annis ante
 fuerat Gron. Crev.

sua, corpora tanto periculo mallent obicere. Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, Capi ergo mavultis, inquit, ab avarissimo et crudelissimo hoste, aestimarique capita vestra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quaeratur? Non tu: si quidem L. Aemilii consulis, qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati iacent, civis estis. Sed ante, quam obprimit lux, maioraque hostium agmina obsēpiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rempublicam salvam vultis. Haec ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidae iacularentur, translatis in dextrum scutis, in maiora castra ad sexcenti^o) evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adiuncto, Canusium incolumes perveniunt. Haec apud victos magis inpetu animorum, quem^p) ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cuiusquam, agebantur.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, praefectus equitum, minime cessandum ratus, *Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto, inquit, victor in Capitolio epulaberis. Sequere: cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, praecedam. Hannibali nimis laeta res est visa, maiorque,*

o) sexcentos Gron. Crev. c. p) quod Gron. c. Drak.
Drak.

U. c. 536. quam ut eam statim capere animo posset. Itaque,
 a. C. 216. *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum temporis opus esse. Tum Maharbal, Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis.* Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda foedanque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga. adsurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et iacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem iugulumque, et reliquum sanguinem iubentes haurire. Inveniunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos^{q)} sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superiecta humo interclusisse spiritum adparebat. Praecipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra obpugnanda, et omnium primum, brachio obiecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt seorsum^{r)} cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex maioribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatu-

q) *quas Gron. Crev.*

r) *sed seorsum Eaed.*

or millia hominum et ducenti equites, alii agminé, U. c. 536. alii palati passim per agros, quod haud minus tutum a. C. 216. erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: et, praeter equos virosque, et si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortis simorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, moenibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuivit; pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles iuvenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta Italia, ad regem^{s)} aliquem transfugiant.* Quod malum, praeterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant, consilium^{t)} advocandum de eo censerent; negat consilii^{u)} rem esse Scipio iuvenis, fatalis dux huiusce-

s) regum Gron. Crev.

t) concilium Gron.

u) concilii Gron.

U. c. 536. belli. *Audendum atque agendum, non consultandum,*
 a. C. 216. ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati,*
qui rempublicam salvam vellent. nullo^x) verius, quam
ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit ire, se-
quentibus paucis, in hospitium Metelli. et, quum con-
cilium ibi iuvenum, de quibus adlatum erat, iuvenis-
set, stricto super capita consultantium gladio, Ex mei
animi sententia, inquit, ut ego rempublicam populi Ro-
mani non deseram neque alium civem Romanum deserere
patiar. Si sciens fallo, tum me, Iupiter optime maxime,
domum, familiam, remque meam pessimo leto adficias!
In haec verba, L. Caecili, iures, postulo, ceterique, qui
adestis: qui non iuraverit, in se hunc gladium strictum
esse sciat. Haud secus pavidi, quam si victorem Han-
nibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosque
semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur,
 Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equi-
 tumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere.
 Eos omnes Venusini per familias benigne accipien-
 dos curandosque quum divisissent, in singulos equi-
 tes togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos
 vicanos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant,
 dederunt. ceteraque publice ac privatim hospitaliter
 facta: certatumque, ne a muliere Canusina populus
 Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Bu-
 sae multitudo faciebat, et iam ad decem millia ho-
 minum erant. Appiusque et Scipio, postquam inco-
 lumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium
 extemplo mittunt, quantae secum peditum equitum-
 que copiae essent: sciscitatumque simul, utrum Ve-
 nusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusii?
 Varro ipse Canusium copias traduxit. et iam aliqua
 species consularis exercitus erat; moenibusque se cer-
 te, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Ro-

x) nusquam Crev.

man, ne has quidem reliquias superesse civium so- U. c. 536.
 ciorumque, sed occidione occisos cum duobus exerci- a. C. 216.
 tibus consules, deletasque omnes copias, adlatum
 fuerat. Numquam, salva urbe, tantum pavoris tu-
 multusque intra moenia Romana fuit. itaque subcum-
 bam oneri, neque adgrediar narrare, quae edissertan-
 do minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasime-
 num priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed
 multiplex clades, cum duobus consulibus duo^{y)} consula-
 res exercitus amissi nunciabantur: nec ulla iam ca-
 stra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hanni-
 balis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Itali-
 am factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cla-
 dis non obruta esset. Compares^{z)} cladem ad Aega-
 tes insulas Karthaginensium proelio navali acceptam,
 qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales
 ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam ad-
 versam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal subcu-
 buit? nulla ex parte comparandae sunt, nisi quod mi-
 nore animo latae sunt.

LV. P. Furius Philus et M.^{a)} Pomponius prae-
 tores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de
 urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant,
 deletis exercitibus, hostem ad obpugnandam Romam,
 quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in
 malis, sicut in gentibus, ita ignotis, ne consilium qui-
 dem satis expedirent, obstreperetque clamor lameu-
 tantium mulierum, et, nondum palam facto, vivi mor-
 tuique per omnes pene domos promiscue complora-
 rentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *equites expe-
 ditos et Appia et Latina via mittendos, qui, obvios per-
 cunctando (aliquos profecto ex fuga passim dissipatos,
 fore) referant^{b)}*, quae fortuna consulum atque exerci-
 tum sit; et si quid Dii immortales, miseriti imperii,

y) duo del. Gron. Crev.

z) comparem Eaed. c. Drak.

a) M. Gron. Crev.

b) aliquos profectos ex fuga,
 passim dissipatos, forte re-
 ferant Eaed. c. Drak.

U. c. 536. *reliquum Romano nomini fecerint: ubi eae copiae sint: quo se Hannibal post proelium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Haec exploranda noscendaque per inpigros iuvenes esse. illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad praetores deducendos curent: suae quisque fortunae domi auctorem expectent, custodesque praeterea ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam egredi urbem: cogantque homines nullum, nisi urbe ac moenibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.*

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba, Patres diversi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literae a Terentio consule adlatae sunt; *L. Aemilium consulem exercitumque caesum; sese Canusii esse, reliquias tantae cladis velut ex naufragio conligentem. ad decem millia militum ferme esse incompertorum inordinatorumque. Poenum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis praedaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem. Tum privatae quoque per domos clades vulgatae sunt; adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliae insuper ex Sicilia literae adlatae sunt ab T. Otacilio propraetore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui quum opem imploranti fer-**

*re vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Aega-^{U. c. 536.}
tes insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se^{a. C. 216.}
versum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent,
Lilybaeum extemplo provinciamque aliam Romanam
adgrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium
Siciliamque tueri vellent.*

LVII. Literis consulis propraetorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicae fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae, et altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices adpellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplicisque Deos possent placare, et quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus et Galla, Graecus et Graeca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conceptum, iam^{c)} ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis mi-

c) *ibi Gron.*

U. c. 536. litum Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P.
 a. C. 216. Furio Philo collegae, paucos post dies Cauusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Iunius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, iuniores ab annis septendecim, et quosdam praetextatos, scribunt. quatuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. arma, tela, alia parari iubent: et vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellente militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios^d), sicut ante ad Trebian Transimenumque lacum, benigne adlocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod numquam alias antea) satis mihi sermone adloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum; de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanae cessisse: et se id adniti, ut suae in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere, pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos^e*). Quamquam aliquantum adiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; laeti tamen quamcumque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quam ut iurarent

d) segregatisque sociis, eos e) centum Gron. Crev.c. Drak.
 Gron. Crev.

se redituros, acceptum. Missus cum his Karthalo nobilis Karthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, iurisiurandi solvendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites adsequitur. Ubi eos Roman venire nunciatum est, Karthalonii obviam licter missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

U. c. 536.
a. C. 216.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius, *Patres conscripti*, inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. Ceterum, nisi nobis plus iusto nostra placet causa, non alii unquam minus neglegendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla iam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta milibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iam auxilii erat, hosti tradidimus. Maiores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: et patres vestros¹), asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui, et ad Alliam cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec persumus pugnae, nisi in quibus trucidandis et ferrum*

1) nostros Crev.

U. c. 536. *et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris qui-*
 a. C. 216. *dam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, praesidio*
castris relictis, quum castra traderentur, in potestatem
hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et commi-
litionis fortunae aut conditioni invideo, nec premendo
alium me extulisse velim: ne ille quidem, (nisi pernici-
tatis pedum et cursus aliquod praenium est) qui pleri-
que inerme ex acie fugientes non prius, quam Venusiae
aut Canusii, constitierunt, se nobis merito praetulerint,
gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidii
reipublicae esse. Sed illis et bonis et^e) fortibus militi-
bus utemini; et nobis etiam promptioribus pro patria,
quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti
fuimus. Delectum ex omni aetate et fortuna habetis:
octo millia servorum audio armari. non minor numerus
noster est, nec maiore pretio redimi possumus, quam
hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, iniuriam
nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio
animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si
tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito fa-
ciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui
nos hospitem numero habuit captivos, an barbaro ac
Poenno; qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix existi-
mari potest. Si videatis catenas, squalorem, defor-
mitatem^h) civium vestrorum, non minus profecto vos
ea species moveat, quam si altera parte cernatis stra-
tas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri pote-
stis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiae stan-
tium cognatorum nostrorum, expectantiumque respon-
sum vestrum. quum ii pro nobis proque iis, qui absunt,
ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum
ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est?
Si, me Deus fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra
naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus
esse censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur,

g) ac Gron. Crev. c. Drak: h) deformitatemque Gron.

*visi simusⁱ). Rediere Romam quondam remissi a Pyr-
rho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primori-
bus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego
in patriam, trecentis nummis non aestimatus civis? Su-
um quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in
discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me fa-
mae periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi
abeamus^k). neque enim vos pretio pepercisse homines
credent.*

U. c. 536.
a. C. 216.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbae huic virorum inmiscuerat. Senatus, submotis arbitris, consuli coeptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice inpensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusque ac praediis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venuisiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, aequum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem, ignaviae cu-*

i) sumus Gron. Crev. c. Drak. k) habeamur Gron.

U. c. 536. *iusque et virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent? Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari¹⁾ eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret; si nemo tantae virtutis extitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa iacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil umquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: inmo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis. sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure civium, servi Karthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se iubentem: Hanniba-*

1) adhortarique Gron.

*lem post paullo audistis, castra prodi et arma tradi iubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus pos-
 sim accusare? Non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes submovissent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redierint: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolunitati, tum gloriae illorum per virtutem partae, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum amis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitae abessent, adfectisque fame viribus, arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Haec vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini*

U. c. 536.

a. C. 216.

U. c. 536. *ac manētis: quum manere, castra^m) tutari armis ne-*
 a. C. 216. *cesse est: et castra et arma et vos ipsos traditis hosti.*
Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, cen-
seo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios ho-
stes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se pa-
triae restituerunt.

LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam Pa-
 trum quoque plerosque captivi cognatione adtingebant,
 praeter exemplum civitatis minime in captivos iam
 inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa
 homines movit: quia nec aerarium exhaurire, magna
 iam summa erogata in servos ad militiam emendos
 armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei,
 ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum
 triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset,
 novusque super veterem luctus tot iactura civium ad-
 iectus esset, cum magnis flelibus questibusque legatos
 ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit,
 quod fallaci reditu in castra iureiurando se exsolvis-
 set. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est,
 omnes censuerunt, comprehendendum et custodibus
 publice datis deducendum ad Hannibalem esse. Est
 et alia de captivis fama, decem primos venisse. de
 eis quum dubitatum in senatu esset, *admitterentur*
in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis se-
natuſ daretur. Morantibus deinde longius omnium
 spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium,
 et C. Calpurnium, et L. Manlium. tum demum ab cog-
 nato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis
 relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et
 novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem
 veteres remansisse; quod, per causam recognoscen-
 di nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere re-
 gressi, religione sese exsolvisset. de iis dedendis
 magna contentione actum in senatu esse: victosque
 paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterum

m) *et castra Gron.*

proximis censoribus adeo omnibus notis ignominisque U. c. 536.
 confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi ex- a. C. 216.
 templo consciverint: ceteri non foro solum omni deinde
 de vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari
 magis, adeo discrepare inter auctores, quam quid
 veri sit, discernere queas. Quanto autem maior eaⁿ⁾
 clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio
 est, quod, quī sociorum ad eam diem firmi steterant,
 tum labare coeperunt, nulla profecto alia de re, quam
 quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad
 Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apu-
 lorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omnes,
 Lucani. praeter hos Surrentini, et Graecorum omnis
 ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Lo-
 crique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hae
 clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis
 umquam mentio apud Romanos fieret; neque ante
 consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, re-
 novavitque memoriam acceptae cladis. quo in tempo-
 re ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex
 tanta clade, cuius ipse caussa maxima fuisset, redeun-
 ti, et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus
 sit, et gratiae actae, quod de republica non desperas-
 set; cui, si Karthaginensium ductor fuisset, nihil
 recusandum supplicii foret.

n) haec Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XXIII.

Campani ad Hannibalem defecerunt 1). Nuncius Cannensis victoriae Mago Karthaginem missus annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiae effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, vir 2) ex Poenis nobilissimus, suadebat senatui Karthaginensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Poenis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nubicibus, per Vulturum annem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt; ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem et Hannibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praeterea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore adversus Poenos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, et Mago, et Hanno capti. Claudius Marcellus praetor Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

1) *defecere* Gron. Crev.2) *vir* del. Eaed.

T. LIVII PATAVINI.

LIBER XXIII.

Aecis Hannibal post Cannensem pugnam captis ac direptis^{a)}), confestim ex Apulia in Samnium moverat: aditus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem^{b)} excessissent; sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, obpugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleraeque cavae sunt viae, sinusque occulti) quacumque apte poterat, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis iussit. in quos, quia nec multi, et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul litore naves piscatoriae pleraeque conspectae pe-

U. c. 536.

a. C. 216.

a) *Hannibal, post Cannensem pugnam castra capta ac direpta* Gron. Crev. c.

Drak.

b) *urbs* Gron. Crev.

U. c. 536. ritis nandi dedissent effugium. Aliquod tamen eo
 a. C. 216. proelio nobiles iuvenes capti caesique sunt: inter
 quos et Hegeas praefectus equitum, intemperantius
 cedentes secutus, cecidit. Ab urbe obpugnanda Poen-
 num absterruere conspecta moenia, haudquaquam
 prompta obpugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa
 felicitate atque indulgentia fortunae, maxime tamen
 inter corrupta omnia licentia plebis sine modo liber-
 tatem exercentis. Senaturn et sibi et plebi obnoxii-
 um Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac po-
 pularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. is
 quum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasime-
 num est, in summo magistratu esset, iam diu infe-
 stam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi
 res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Han-
 nibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu
 traderet Capuam Poenis; improbus homo, sed non ad
 extremum perditus, quum mallet incolumi, quam
 eversa republica dominari; nullam autem incolumem
 esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit,
 qua et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi
 faceret. Vocato senatu, quum, sibi defectionis
 ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi
 necessarium fuisset, praefatus esset; *quippe qui libe-
 ros ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam nup-
 tum Livio dedisset; ceterum maiorem multo rem ma-
 gisque timendam instare. Non enim per defectionem
 ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed
 per caedem senatus vacuam rempublicam tradere Han-
 nibali ac Poenis velle. Eo se periculo posse liberare eos,
 si se permittant sibi, et, certaminum in republica ob-
 liti, credant. Quum omnes victi metu permitterent;
 Claudam in curia vos, inquit, et, tamquam et ipse
 cogitati facinoris particeps, adprobando consilia, qui-
 bus nequidquam adversarer, viam saluti vestrae inve-
 niam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite. Fide*

data egressus, claudi curiam, iubet, praesidiumque in vestibulo reliquit; ne quis adire curiam iniussu suo, neve inde egredi possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod saepe, inquit, optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes; nec quidquam raptim, aut forte temere egeritis. de singulorum capite vobis ius sententiae dicendae faciam, ut, quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita vos irae indulgere oportet, ut potioem ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendaae sunt vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo, de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, et nominibus in urnam coniectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci iussit. Ubi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare, et subplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quae de hoc sententia sit data. Eligite pro malo atque improbo bonum senatorem et iustum*^c). Prino silentium erat inopia potioris subiiciundi; deinde, quum aliquis, omissa verecundia, quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur, quum alii*

c) *Video quae sententia de hoc sit data. Elucitur pro malo atque improbo. Bonum senatorem et iustum eligite. Gron. Video*

quae sententia de hoc sit data. Elucitur. Pro malo atque improbo bonum senatorem et iustum eligite. Crev.

U. c. 536.
a. C. 216.

U. c. 556. negarent nosse; alii nunc probra, nunc humilitatem
 a. C. 216. sordidamque inopiam, et pudendae artis aut quaestus
 genus, obiicerent. Hoc multo magis in secundo ac
 tertio citato senatore est factum^{d)}: ut ipsius poenitere
 homines adpareret; quem autem in eius substituerent
 locum, deesse. quia nec eosdem nominari adtinebat,
 nihil aliud quam ad audienda probra nominatos,
 et multo humiliores obscurioresque ceteri erant
 eis, qui primum memoriae obcurrerant. ita dilabi
 homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile
 dicentes esse, iubentesque senatum ex custodia
 dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitae
 beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi, fecisset,
 sine armis, iam omnibus concedentibus, dominabatur.
 Hinc senatores, ommissa dignitatis libertatisque
 memoria, plebem adulari, salutare, benigne invitare,
 adparatis accipere epulis, eas causas suscipere,
 ei semper parti adesse, secundum eam litem iudices
 dare, quae magis popularis aptiorque in vulgus
 favore conciliando esset. Jam vero nihil in senatu
 actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium.
 Prona semper civitas in luxuriam non ingeniorum
 modo vitio, sed adfluenti copia voluptatum^{e)}, et inlecebris
 omnis amoenitatis maritimae terrestrique; tum vero
 ita obsequio principum et licentia plebei lascivire,
 ut nec libidini nec sumptibus modus esset. ad contemptum
 legum, magistratuum, senatus, accessit tum, post
 Cannensem cladem, ut, cuius aliqua erat verecundia,
 Romanum quoque imperium spernerent. id modo erat
 in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium
 vetustum multas familias claras ac potentes Romanis
 miscuerat: et quod, quum militarent aliquot apud
 Romanos maximum vinculum erant trecenti equites,
 nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia
 Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

d) *factum est* Gron. Crev.

e) *voluptatum* Gron. Crev.

V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, U. c. 536. ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, non-^{a.} C. 216. dum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus consulem iuenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum sui que contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, aegre ferre senatum populumque Campanum, adversi quidquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus essent; *Morem magis, inquit^{f)}, loquendi cum sociis servastis, Campani, iubentes, quae opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non iuvetis nos in bello oportet, Campani, sed pene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores vestros intra moenia compulsos, nec Samnitum modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, coeptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adiicite ad haec, quod foedus aequum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnae parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quae accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbi-*

f) morem, inquit, magis Gron. Grev.

U. c. 536. *trari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut,*
 a. C. 216. *quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium*
maneant. Poenus hostis, ne Africae quidem indigenam,
ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque co-
lumnis, expertem omnis iuris et conditionis et linguae
prope humanae, militem trahit. Hunc, natura et mo-
ribus inmitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pon-
tibus ac molibus ex humanorum corporum strue facien-
dis, et (quod proloqui etiam piget) vesci humanis cor-
poribus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos con-
tingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, et
ex Africa et a Karthagine iura petere, et Italiam Numi-
darum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non,
genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit,
Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra
fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Tri-
ginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Cam-
pania scribi posse. iam pecuniae adsatim est frumentiq-
ue. Si parem fortunae vestrae fidem habetis, nec Han-
nibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibus-
 que domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius^{g)},
Tempus venisse, ait, quo Campani non agrum solum,
ab Romanis quondam per iniuriam ademptum, recupera-
re, sed imperio etiam Italiae potiri possint. Foedus enim
cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque
controversiam fore, quin ipse confecto bello Hannibal vi-
ctor in Africam decedat, exercitumque deportet, Ita-
liae imperium Campanis relinquatur. Haec Virrio lo-
quenti adsensi omnes, ita renunciant legationem, uti
deletum omnibus videretur nomen Romanum. Ex-
templo plebes ad defectionem ac pars maior senatus
spectare. extracta tamen, auctoritatibus seniorum,
per paucos dies est res: postremo yicit sententia plu-

g) Virius Gron. Crev.

rium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum U. c. 536. ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam a. C. 216. iretur, certumque defectionis consilium esset, Romanos legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuvari vellent. indignatione orta, submoveri a curia iussos esse: missumque lictorem qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Coeliusque et alii id haud sine causa praetermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Poenorum ius ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret, ut suae leges, sui magistratus Capuae essent. ut trecentos ex Romanis captivis Poenus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Haec pacta: illa insuper, quam quae pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam praefectos socium civesque Romanos alios, partim aliquo militiae munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiae causa, balneis includi iussit: ubi, fervore atque aestu anima interclusa, foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil, praeter sanam civium mentem, defuit, restiterat. ut vero praesidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur praesidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut eiiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecis-

U. c. 536. sent, forti ac memorabili facinore purgare vellent,
 a. C. 216. ut, interfecto Punico praesidio, restituerent se Romanis. Haec (neque enim occulte agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, quum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali ius esse in civem Campanum) concitatus ira Poenus, comprehendi hominem, vinctumque adtrahi ad se iussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, praemisso nuncio ad Marium Blossium praetorem Campanum, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enixe, favore etiam vulgi, et studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Poenum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriae rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum laetus ac libens celebraret; quamquam praeceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam diei partem consumsit.

VIII. Deversatus^{h)} est apud Ninnios¹⁾ Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius, quae traxerat rem ad Poenos, filium iuvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate ad-

h) *diversatus* Gron. Crev. i) *Minios* Eaed.

versus Punicum foedus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic tum pater iuveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad coenam eum cum patre vocari iussit: cui convivio neminem Campanum, praeterquam hospites, Iubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse; sed, ut in civitate atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatum^k) inlecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit; ipse valetudinem excusans, patre animi quoque eius haud mirabilem interturbationem caussante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis aedium partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *adfero, pater, quo non veniam solum peccati, quod^l) defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo maiore dignitate et gratia simus Campani, quam unquam fuimus. Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quaereret; toga reiecta ab humero, latus subcinctum gladio nudat: *Iam ego, inquit, sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus, te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratum, malles.**

IX. Quae ubi vidit audivitque senex, velut si iam agendis, quae audiebat, interesset, amens metu, *Per ego te, inquit, fili, quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, intra quas iurantes per quidquid Deorum est, dextrae dextras iungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas*

k) voluptatum Crev.

l) quo Gron. Crev.

U. c. 536. *fide manus, digressi ab conloquio, extemplo in eum armaremur^{m)}*? Ab hospitali mensa surgisⁿ⁾, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale^{o)}, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere adferunt. Unus adgressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpescuntne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et, alia auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum obponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valcant preces apud te meae, sicut pro te hodie valerunt. Lacrimantem inde iuvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo haerens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum iuvenis, *Ego quidem*, inquit, *quam patriae debeo, pietatem exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen; semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendae Romanis Capuae moram atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem hostium ini^{p)}, quando parens extroquet, recipe. Haec quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.*

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali.

m) ut sacratis de mensis essemus: digressi ab colloquio extemplo in eum armaremur Gron.

n) surgis ab hospitali mensa Gron. Crev.

o) adhibitus ab Annibali es Eaed.

p) hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens Gron. Crev. c. Drak.

ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae societati praeposuisent: et inter cetera magna promissa pollicitus, brevi caput Italiae omni Capuam fore, iuraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicae amicitiae foederisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnae parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio minui videbatur ius libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum caussam dicere iussit. Qui quum, manente ferocia animi, negaret lege foederis id cogi posse, tum iniectae catenae, ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinculus ad mortem raptor. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus eius consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Haec vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. ita in castra perducitur: extemploque inpositus in navim, et Karthaginem missus; ne, motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque poeniteret dediti principis: et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primam^{q)} peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuae esset seditionis ac barbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas,

q) *primum* Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 535.
a. C. 216.

U. c. 536. quae tum in ditione regum erant. ibi quum Magi-
 a. C. 216. us ad statuum Ptolemaei regis confugisset, deporta-
 tus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, quum
 eum docuisset, contra ius foederis vinctum se ab Han-
 nibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut re-
 diredet, seu Romam seu Capuam mallet. *Nec Magius Ca-
 puam sibi tutam dicere; et Romam eo tempore, quo inter
 Romanos Campanosque bellum sit, transfugae magis, quam
 hospitis, fore domicilium. nusquam malle, quam in re-
 gno eius, vivere, quem vindicem atque auctorem habe-
 at libertatis.*

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor lega-
 tus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scrip-
 to recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque
 modo supplicaretur. tum, *Si ita faxitis, Romani, ve-
 strae res meliores facilioresque erunt: magisque ex
 sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque
 duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, repub-
 lica vestra bene gesta servataque, lucris meritis do-
 num mittitote, deque praeda, manubiis, spoliisque
 honorem habetote, lasciviamque a vobis prohibetote.*
 Haec ubi ex Graeco carmini interpretata recitavit,
 tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus
 Divis rem divinam ture ac vino fecisse: iussumque ab
 templi antistite, sicut coronatus laurea corona et ora-
 culum adisset, et rem divinam fecisset; ita coronatum
 navim adscendere, nec ante deponere eam, quam Romam
 pervenisset. Se, quaecumque imperata sint, cum sum-
 ma religione ac diligentia exsecutum; coronam Romae
 in aram^{r)} Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut
 eae res divinae supplicationesque primo quoque tem-
 pore cum cura fierent. Dum haec Romae atque in
 Italia geruntur, nuncius victoriae ad Cannas Kartha-
 ginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa
 acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies recipi-
 endis civitatibus Bruttiorum, quaeque^{s)} deficiebant.

r) ara Gron.

s) quae Crev.

Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia ^{U. c. 536.}
a fratre exponit: *Cum sex imperatoribus eum, quorum*
quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fu-
erint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse:
occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquagin-
ta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex
duobus saucium alterum, alterum, toto exercito amis-
so, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. Magi-
strum equitum, quae consularis potestas sit, fusum fu-
gatumque; dictatorem, quia se in aciem numquam com-
miserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulos-
que, partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Poe-
nos. Capuam, quod caput, non Campaniae modo, sed,
post adflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiae
sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque vi-
ctoriis, verum esse, grates Deis immortalibus agi ha-
berique.

XII. Ad fidem deinde tam laetarum rerum ef-
fundi in vestibulo curiae iussit annulos aureos, qui
tantus acervus fuit, ut, metientibus dimidium super
tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama te-
nuit, quae propior vero est, haud plus fuisse modio.
Adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium
esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum
primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis,
Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni
ope iuvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo mi-
litiarum esse, in media hostium terra. magnam vim fru-
menti, pecuniae, absumi: et tot acies, ut hostium exer-
citus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua mi-
nuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittend-
am in stipendium pecuniam frumentumque tam bene
meritis de nomine Punico militibus. Secundum haec
dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, vir factionis
Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, Quid
est, Hanno? inquit, etiam nunc poenitet belli suscepti
adversus Romanos? Iube dedi Hannibalem: veta in tam

U. c. 536. prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus
 a. C. 210. Romanum senatorem in Karthaginensium curia. Tum
 Hanno: Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in
 communi omnium gaudio, minus laetum quod esset vo-
 bis; loquerer. nunc interroganti senatori, poeniteatne
 me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam,
 aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est
 hominis alienae libertatis oblitus; alterum suae. Re-
 spondeam igitur Himilconi, non desisse poenitere me
 belli, neque desitutum ante invictum vestrum^{t)} impera-
 torem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditio-
 ne bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium
 ulla alia res, quam pax nova finiet. Itaque ista, quae modo
 Mago iactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satelli-
 tibus iam laeta sunt. mihi possunt laeta esse, quia res bello
 bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis aequio-
 rem dabunt. nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis
 dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne haec
 quoque laetitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quae
 tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium:
 mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus?
 Hostium cepi bina castra, praedae videlicet plena et
 commeatumum; frumentum et pecuniam date. quid aliud,
 si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne om-
 nia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi
 Himilconi, interrogare ius fasque est) velim seu Himil-
 co, seu Mago respondeat; quum ad internecionem Ro-
 mani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in
 defectione totam Italiam esse; primum ecquis Latini
 nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo,
 ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem trans-
 fugerit? Quum utrumque Mago negasset: Hostium
 quidem ergo, inquit, adhuc nimis multum superest. sed,
 multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire
 velim.

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret; Nihil fa-
 t) nostrum Gron.

cilius scitu est, inquit. — Ecquos legatos ad Hannibalem U. c. 536.
Romani miserunt de pace? cequam denique mentionem a. C. 216.
pacis Romae factam esse, adlatum ad vos est? Quum
id quoque negasset, Bellum igitur, inquit, tam inte-
grum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in
Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore
Punico bello fuerit, plerique, qui meminimus, super-
sumus. numquam terra marique magis prosperae res no-
strae visae sunt, quam ante consules C. Lutatium et A.
Postumium fuerunt. Lutatio et Postumio consulibus,
devicti ad Aegates insulas sumus. Quod si (id quod
Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid varia-
verit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc,
quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulat, seu
deferenda hostibus, seu accipienda, habeo, quid sententiae
dicam: si de iis, quae Mago postulat, refertis, nec victori-
bus mitti adtinere puto; et frustrantibus nos falsa atque in-
ani spe multo minus censeo mittenda esse. Haut multos mo-
vjt Hannonis oratio. nam et simultas cum familia Bar-
cina leviozem auctorem faciebat, et occupati animi
praesenti laetitia nihil, quo vanius fieret gaudium su-
um, auribus admittebant: debellatumque mox fore,
si adniti paullulum voluissent, rebantur. Itaque in-
genti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali
quatuor Numidarum millia in supplementum mitte-
rentur, et quadraginta elephanti, et argenti multa
talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam prae-
missus est, ad conducenda viginti millia peditum,
quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, qui-
que in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum haec, ut in secundis rebus, segni-
 ter otioseque gesta. Romanos, praeter insitam in-
 dustriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat.
 nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda esset,
 deerat: et dictator M. Iunius Pera, rebus divinis per-
 fectis, latoque, ut solet, ad populum, ut equum es-
 cendere liceret, praeter duas urbanas legiones, quae

U. c. 536⁶ principio anni a consulibus conscriptae fuerant, et ser-
 a. C. 210⁶ vorum delectum, cohortesque ex agro Piceno et Gal-
 lico conlectas, ad ultimum prope desperatae reipubli-
 cae auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit,
 edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniae
 iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent,
 eos nōra pecuniaque sese exsolvi iussurum.* Ea sex millia
 hominum Gallicis spoliis, quae triumpho C. Flamini
 translata erant, armavit. itaque cum viginti quinque
 millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal,
 Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos,
 partim spe, partim metu, nequidquam tentasset, in
 agrum Nolauum exercitum traducit: ut^{u)} non hosti-
 liter statim, quia non desperabat voluntariam dediti-
 onem; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae
 pati aut timere possent, praetermissurus. Senatus, ac
 maxime priores eius, in societate Romana cum fide
 perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Han-
 nibalis tota esse; metumque agrorum populationis, et
 patiēda in obsidione multa gravia indignaque propo-
 nere animo. neque auctores defectionis deerant. Ita-
 que ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent,
 resisti multitudini concitatae non posse; clam simu-
 lando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi
 defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem
 conditionibus in foedus amicitiamque novam transe-
 ant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos pro-
 pere ad praetorem Romanum Marcellum Claudium,
 qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque,
 quanto in discrimine sit Nolana res, agrum Hanniba-
 lis esse et Poenorum, urbem extemplo futuram, ni
 subveniatur. concedendo plebei senatum, ubi velint,
 defecturos se, ne deficere praefestinent, effecisse.
 Marcellus, conlaudatis Nolanis, eadem simulatione ex-
 trahi rem in suum adventum iussit. interim celari,

u) et ut Gron. Crev. c. Drak.

quae secum acta essent, spemque omnem auxilii Ro-^{U. c. 536.}
mani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde,^{a. C. 216.}
Vulturno amni^{x)} traiecto, perque agrum Saticulanum
Trebullanumque^{y)} super Suessulam per montes No-
lam pervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit, (M. Iunius Silanus erat ab ipsis Neapolitanis aditus) Neapoli quoque, sicut Nola, ommissa^{z)}, petit Nuceriam. eam quum aliquamdiu circumsedisset, saepe vi, saepe sollicitandis nequidquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditioem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, praeter Romanos, videri vellet, praemia atque honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit. dilapsi omnes, quocumque hospitia aut fortuitus animi inpetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nola Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nola Marcellus non sui magis fiducia praesidii, quam voluntate principum, habebat. plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem consensus adtentatae defectionis, ac metus a praetore Romano, nunc ad proditionem patriae, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat iuvenis acer, et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo caesorum corpo-

x) amne Gron. Crev.
y) Trebrianumque Crev.

z) Neapolim quoque sicut Nola non admissus Gron.

U. c. 536. rum inventum, curatumque benigne, etiam cum do-
 a. C. 216. nis Hannibal domum remiserat. ob eius gratiam me-
 riti rem Nolanam in ius ditionemque dare voluerat
 Poeno: anxiumque eum et sollicitum cura novandi
 res praetor cernebat. Ceterum, quum aut poena co-
 hibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi ad-
 sumpsisse, quam hosti ademisse, fortem ac strenuum
 maluit socium, adcitumque ad se benigne adpellat:
Multos eum invidos inter populares habere, inde existi-
matu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indica-
verit, quam multa eius egregia facinora militaria es-
sent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non pos-
se obscuram eius virtutem esse. multos sibi, qui cum eo
stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quacque
et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Ro-
mani adisset: utique Cannensi proelio non prius pugna
abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium
virorum, equorum, armorumque sit oppressus. Itaque
macte virtute esto, inquit. apud me tibi omnis honos at-
que omne praemium erit: et, quo frequentior mecum fue-
ris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.
 laetoque iuveni promissis equum eximium dono dat,
 bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet:
 lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit,
 patiantur.

XVI. Hac comitate Marcelli ferocis iuvenis
 animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem
 Romanam fortius ac fidelius iuverit. Quum Hanni-
 bal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria mo-
 verat castra) plebesque Nolana de integro ad defe-
 ctionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium
 intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne
 prodendae urbis occasionem nimis multis in eam in-
 minentibus daret. Instrui deinde utrimque acies coe-
 ptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum an-
 te castra sua. proelia hinc parva inter urbem castra-
 que, et vario eventu fiebant: quia duces nec prohi-

bere paucos temere provocantes^{a)}, nec dare signum uni- U. c. 536.
 versae pugnae volebant. In hac continua iam^{b)} duo- a. C. 216.
 rum exercituum statione principes Nolanorum nunci-
 ant Marcello, *Nocturna conloquia inter plebem ac Poe-
 nos fieri; statutumque esse, ut, quum Romana acies
 egressa portis iret^{c)}, impedimenta eorum ac sarcinas
 diriperent, clauderent deinde portas, murosque occupa-
 rent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Poenum
 inde pro Romano acciperent.* Haec ubi nunciata sunt
 Marcello, conlaudatis senatoribus Nolanis, priusquam
 aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae expe-
 riri statuit. Ad tres portas in hostes versas triparti-
 to exercitum instruxit: impedimenta subsequi iussit:
 calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. me-
 dia porta robora legionum et Romanos equites, dua-
 bus circa portis novos milites levemque armaturam
 ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque
 adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data,
 ne, occupatis proelio legionibus, in ea inpetus fieret.
 ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub si-
 gnis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum dici
 in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exerci-
 tus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam
 in muris esset. ratus deinde prodita conloquia esse,
 metuque residues factos, partem militum in castra re-
 mittit, iussos prope adparatum omnem obpugna-
 dae urbis in primam aciem adferre; satis fidens, si
 cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe ple-
 bem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu
 trepidat ad prima signa, succeditque ad muros aci-
 es, patefacta repente porta, Marcellus signa canere,
 clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equi-
 tes, quanto maximo possent inpetu, in hostem erum-

a) *roganteis Gron. rogantes*
 Crev.

b) *in hac cotidiana Gron.*
 Crev. c. Draḱ. In Crev.

utraque *quotidiana scrip-*
 tum est.

c) *forst Gron.*

U. c. 536.
a. C. 216.

pere iubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calonesque, et alia turba custodiae impedimentorum adposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim adfirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos^{d)} hostium caesos; non plus quingentos Romanum^{e)} amisisse. Sive tanta, sive maior victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

XVII. Hannibal, spe potiundae Nolae adempta, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de iis, qui clam in conloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse: et, summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positus consedit. Poenus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque obpugnare parat. ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari moenia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut error^{f)} tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum legionesque novas ad-

d) trecentos Gron. Crev.

e) non plus uno Romanos
Gron. non plus D. Romanos
Crev. In Crev. man.

non plus quingentis Romanos legitur.

f) terror Gron.

ciri^s) nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Praenestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi, non confecto Praeneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversae pugnae famam venissent, et aliis adgregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nunci-
 us Cannensis pugnae: ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, iamque de Capuae defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo haberent^{h)}, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quae cis Vulturum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque praesidiumⁱ⁾ Casilini habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuncio, quo Praenestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. et satis ferme armatorum ad tam exigua moenia, et flumine altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal quum iam inde haud procul esset, Gaetulos cum praefecto, nomine Isalca, praemittit; ac primo, si fiat conloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas praesidiumque accipiendum perlicere iubet: si in pertinacia persistent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, moliri portas et claustra refringere parat. quum, patefactis repente portis, cohortes duae, ad id^{k)} ipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium

g) *legionesque eminus adspici* Gron. Crev.

h) *habuere* Gron Crev.c. Drak.

i) *praesidii* Gron. Crev.

k) *id del.* Gron.

U. c. 536. faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum maiore
 a. C. 216. robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal, castris ante ipsa moenia obpositis, parvam urbem parvumque praesidium summa vi atque omnibus copiis obpugnare parat. ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites et promptissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum obposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset. Postero die omnium animi ad obpugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem obpugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique et Trebiae singulos admonens universosque. Inde vineae quoque coeptae agi cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuiculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam coeptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit castrisque communitis, ac praesidio modico inposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala saepe ac diu duratum¹⁾, bonis inexpertum atque insuetum itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates inmodicae; et eo inpensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, et vinum, et epulae, et scorta, balineaque, et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde praeteritae victoriae eos^{m)}, quam praesentes tutarentur vires; maius-

1) *durantem* Gron. Crev.m) *eos victoriae* Eaed.

que id peccatum ducis apud peritos artium militari-
 um haberetur, quam quod non ex Cannensi acie pro-
 tinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam et redierunt plerique scortis impliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne aestivorum tempus magna pars sine com meatibus ab signis dilabebantur: neque aliae latebrae, quam Capua, desertoribus erant.

U. c. 536.
 a. C. 216.

XIX. Ceterum, mitescente iam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quamquam ab obpugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius praeerat, dictatore auspicioꝝ repetendorum causa profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturis ambis inflatus aquis, et preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum accessisset. Gracchus, adsidens tantum Casilino, quia praedictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quamquam, quae facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur a Casilino. nam et, praecipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat; et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris iniussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum inportaret, videbat) neque clam inportandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia complisset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quae annis deferret. Insequenti nocte, intentis om-

U. c. 536. nibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam,
 a. C. 216. dolia medio missa anni defluerunt: aequaliter inter
 omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac
 tertio factum est. nocte et mittebantur et perveniebant:
 eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde con-
 tinuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia
 inpulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hae-
 rentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nun-
 ciatumque Hannibali est, et deinde intentioreⁿ⁾ cu-
 stodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem
 missum. Nuces tamen fusae ab Romanis castris, quum
 medio anni ad Casilium defluerent, cratibus ex-
 cipiebantur. Postremo ad id ventum inopiae est, ut
 lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent
 aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove ani-
 mali abstinerent, et omne herbarum radicumque ge-
 nus aggeribus infimis muri eruerent; et, quum ho-
 stes obarassent, quidquid herbidi terreni extra mu-
 rum erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal,
Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus
sum? exclamaret: et, qui nullam antea pactionem
 auribus admiserat, tum demum agi secum est passus
 de redemptione liberorum capitum. Septunces auri
 in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tra-
 diderunt: donec omne aurum persolutum est, in vin-
 culis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius
 est, quam ab equite in abeuntes inmisso interfectos.
 Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septua-
 ginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium fer-
 rum famesque absumsit: ceteri incolumes Praeneste
 cum praetore suo Manicio (scriba is antea fuerat) re-
 dierunt. Statua eius indicio fuit, Praeneste in foro
 statuta, loricata, amicta toga, velato capite; et tria
 signa cum titulo laminae aeneae inscripto, *Manicium*
pro militibus, qui Casilini in praesidio fuerint, votum

n) interiore Gron,

noviss. Idem titulus tribus signis in aede Fortunae U. c. 536.
positis fuit subiectus. a. C. 216.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio; ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani obpugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii militiae vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petelinos^o), qui uni ex Bruttiiis manserant in amicitia Romana, non Karthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, obpugnabant. Quibus^p) quum consistere inanis nequirent Petelini, legatos Roman ad praesidium petendum miserunt. quorum preces lacrimaeque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiae profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum a M. Pomponio praetore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil iam longinquis sociis in se praesidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum^q) praesenti fortuna iusserunt. Haec postquam renunciata legatio Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttiiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt^r) optima-

o) *Petellinos*. Sic semper Gron. Crev.

p) *quibus* del. Gron.

q) *reliquum* del. Crev.

r) *retinuerunt* Gron. *relata postero die per minorem trepidationem re, tenuerunt* Crev.

U. c. 536. tes, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros
 a. C. 216. firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literae ex Sicilia Sardiniaque Romam adlatae. Priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt: *P.^s) Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse. militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibi que, si ita videatur, ex novis praetoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur. iussique ipsi classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociatae benigne contulerunt. Et Romae quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Aemilius Papius, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantini demortui, et L. Aemilii Paulli consulis, et Q. Aclii Paeti, qui ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Quum cetera, quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et soli-

s) L. Gron. Crev. c. Drak.

tudinem curiae, paucitatemque convenientium ad pu-^{U. c. 556.}
 blicum consilium respexerunt. neque enim post L.^{a. C. 216.}
 Aemiliū et C. Flaminiū censores senatus lectus fu-
 erat, quum tantum senatorum adversae pugnae, ad
 hoc sui quemque casus per quinquennium absumsis-
 sent. Quum de ea re M. Pomponius praetor, dicta-
 tore post Casilinum amissum profecto iam ad exer-
 citum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Car-
 vilius, quum longa oratione non solum inopiam, sed
 paucitatem etiam civium, e^t) quibus in Patres legeren-
 tur, conquestus esset, explendi senatus causa, et
 iungendi artius Latini nominis cum populo Romano,
 maguopere se^u) suadere dixit, ut ex singulis popu-
 lis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani
 censuissent, civitas daretur atque in demortuorum lo-
 cum in senatum legerentur. Eam sententiam haud
 aequioribus animis, quam ipsorum quondam postula-
 tum Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremitus
 indignantium tota curia esset, et praecipue Manlius^x)
esse etiam nunc stirpis eius virum, diceret, ex qua
quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum
in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum;
 Q. Fabius Maximus, *Numquam rei ullius alieniore tem-*
pore mentionem factam in senatu, dixit, quam inter
tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id
tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius homi-
nis temerariam vocem silentio omnium extinguendam
esse: et, si quid unquam arcani sanctive ad silendum
in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulen-
dum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse. ita
 eius rei obpressa mentio est. Dictatorem, qui censor
 ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent,
 censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret:
 adcirque C. Terentium consulem ad dictatorem dicen-

t) ex Gron. Crev.

re se Drak.

u) nominis, pro magna re x) T. Manlius Crev.

Eaed. nominis, pro magna

U. c. 536. dum iusserunt, qui, quum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra descendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se, dixit: neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam univim permissam^{y)}, et eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae causa creato, in sex menses datum imperium. Quae inmoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum inpositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum legissent: transcribi tantum recitarique eos iussurum; ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui aediles, tribuni plebei, quaestoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita, centumseptuaginta septem cum ingenti adprobatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire iussis. turbæque se inniscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerant. Consul nocte insequenti ad exercitum

y) *permissam uni Gron.*

rediit, non facto certiore senatu, ne comitorum causa in urbe retineretur. U. c. 536.
a. C. 216.

XXIV. Postero die consultus a M. Pomponio praetore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praesentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui aditi erant, omnes venerunt, relicti legatis, qui legionibus praesentent. Dictator, de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum et aedilis curulis erat²⁾, consules crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laevinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romae: qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitiis scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Quum eae res maxime agerentur, nova clades nunciata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat: eius silvae dextra laevaue circa viam Galli arbores ita inciderant, ut inmotae starent, momento levi impulsae occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociumque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremae silvae quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum in-

2) equitum eo accurrerat Grön.

U. c. 536. pellunt. quae, alia in aliam, instabilem per se ac
 a. C. 216. male haerentem, incidentes ancipiti strage arma, vi-
 ros, equos obruerunt, ut vix decem homines effuge-
 rent. Nam quum exanimati plerique essent arborum
 truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque mul-
 titudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum
 omnem armati circumsedentes^{a)}, interfecerunt; pau-
 cis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem pe-
 tentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt.
 Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, oc-
 cubuit. spolia corporis caputque ducis praecisum Boii
 evantes templo, quod sanctissimum est apud eos, in-
 tulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam
 auro caelavere. idque sacrum vas iis erat, quo solem-
 nibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac
 templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gal-
 lis, quam victoria, fuit. nam etsi magna pars anima-
 lium strage silvae obpressa erat, tamen ceterae res,
 quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem ia-
 centis agminis ordinem inventae sunt.

XXV. Hac nunciata clade, quum per dies mul-
 tos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clau-
 sis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus
 aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, ape-
 ririque tabernas, et moestitiae publicae speciem urbi
 demi iuberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit,
 consolatusque Patres est, et adhortatus, *ne, qui Can-
 nensi ruinae non subcubuissent, ad minores calamitates
 animos submitterent. quod ad Karthaginienses hostes
 Hannibalemque adinet, prospera modo essent, sicut
 speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri
 posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi
 Romani potestate fore. De hoste Poeno exercitibusque,
 per quos id bellum gereretur, consultandum atque agi-
 tandum.* Ipse primum, quid peditum equitumque,

a) circumsidentes Gron. Crev.

quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictato-^{U. c. 536.}
 ris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum sum-^{a. C. 216.}
 mam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio con-
 sule esset, a peritis quaesitum est. nec, unde consu-
 lares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficeren-
 tur, inibatur ratio. itaque Galliam, quamquam sti-
 mulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus
 dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli,
 qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos
 traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum es-
 set, placuit. eodem ex dictatoris legionibus reici mi-
 litem minimi quemque roboris, nullo praestituto mi-
 litiae tempore, nisi qui^{b)} stipendiorum legitimorum
 esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, cui in
 locum L. Postumii subfectus esset, decretae sunt:
 eumque, quum primum salvis auspiciis posset, creati
 placuit. legiones praeterea duas primo quoque tem-
 pore ex Sicilia adiri: atque inde consul, cui legiones
 urbanae evenissent, militum sumeret quantum opus
 esset. C. Terentio consuli propagari in annum im-
 perium: neque de eo exercitu, quem ad praesidium
 Apuliae haberet, quidquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntur adparan-
 turque, nihilo segnus in Hispania bellum erat: sed
 ad eam diem magis prosperum Romanis. P. et Cn.
 Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnaeus terra,
 Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Poenorum
 imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab
 hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se: quoad^{c)}
 multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, et
 quingenti equites in supplementum missi ex Africa
 sunt. Tum, reflecta tandem spe, castra propius ho-
 stem movit: classemque et ipse instrui pararique iu-
 bet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ip-
 so inpetu movendarum de integro rerum, perculit eum

b) quod Crev.

c) cui Gron.

U. c. 536. praefectorum navium transitio: qui, post classem ad
 a. C. 216. Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Karthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi^{d)} transfugae motum in Carpesiorum^{e)} gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, adgredi statuit. Praemissa igitur levi armatura, quae eliceret hostes ad certamen, peditem partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus erat, et per agros fugaque et caedes; deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem proelio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paullo ante ultro lacessenti, incussit. itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, tutum^{f)} flumine etiam obiecto, tum copias subducit, et praemissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit; nec iaculator Maurus caetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum praestanti.

XXVII. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum obpugnatio facilis erat; urbem Ascua^{g)}, quo, fines

d) ii Gron.

e) *Tartessiorum*. Sic et in
 sqq. Crev.

f) *tutumque* Gron.

g) *Asenam* Gron. Crev.

hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatus- U. c. 536.
 que alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro ^{a.} C. 216.
 potiuntur. nec iam, aut in agmine, aut in castris,
 ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex-
 re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuose nunciavere fugientes ^{h)} ex speculis stationibusque ⁱ⁾, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proelium ruunt. Iam primi conseruerant ^{k)} manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen primo ipsa audacia terruere hostem. deinde, rari in confertos inlati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et undique pulsati coire in orbem; et dum corporibus adplicantur, armaque armis iungunt, in artum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Karthagine adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quae vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Karthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suae danno fuisset. *Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, praeterquam quod nec praesidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix aequis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitte-*

h) nuncii refugientes Gron.
 Grev.

i) add. attulere Eaed.
 k) conseruerunt Gron.

U. c. 536. *rent: cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otio-*
 a. C. 216. *sam provinciam fore.*

XXVIII. Hae literae quamquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiae cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis eius mutatum est¹⁾. Himilco, cum exercitu iusto et aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias traiecit, castris communitis, navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime adcelerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suae ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Karthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, iunctis copiis, ire obviam coeptis atque obsistere parant; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illum Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; et, transito amne, quum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Karthaginiensium obpugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam adpellatam, opulentissimam ea tempestate regionis

1) est del. Gron. Crev.

eius, obpugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, ^{U. c. 536.} pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, de- ^{a. C. 216.} ditam nuper in fidem Romanorum^m), obpugnandam. ita iam coepta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus proeliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnae propositum est, atque omnibus copiis in campum descendensumⁿ). Triplex stetit Romana acies. velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, laevo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afriis pro cornibus adponit^o). nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tanque docile equorum genus est. Quam hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum hi aut illi praestabant. Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverunt animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant; qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quam vix pila coniecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno inpetu Romanis

m) Romanam Gron.

n) add. est Gron. Crev.

o) opponit Gron. c. Drak.

U. c. 536 terga vertit. Nihilò segnius in cornibus proelium fuit.
 a. C. 216. hinc Poenus, hinc Afer urget; et velut in circumven-
 tos proelio ancipiti pugnant. Sed quum in medium
 tota iam coisset Romana acies, satis virium ad dimo-
 venda hostium cornua habuit. itaque duo diversa proe-
 lia erant: utroque Romani, ut qui, pulsus tandem
 mediis, et numero et robore virorum praestarent, haud
 dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa.
 et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse
 fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Eque-
 stris pugna nulla admodum fuit; quia, simul inclinatum
 mediam aciem Mauri Numidaeque viderunt, extemplo
 fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque prae se
 actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum
 eventum pugnae moratus, e media caede cum paucis
 effugit. Castra Romani cepere atque diripere. Ea
 pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis ad-
 iunxit: Hasdrubalique non modo in Italiam tradu-
 cendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in
 Hispania, spem reliquit. Quae postquam literis Sci-
 pionum Romae vulgata sunt, non tam victoria, quam
 prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetaban-
 tur.

XXX. Dum haec in Hispania geruntur, Pete-
 lia^p in Bruttis, aliquot post mensibus, quam coe-
 pta obpugnari erat, ab Himilcone, praefecto Hanni-
 balis, expugnata est. Multo^q) sanguine ac vulneri-
 bus ea Poenis victoria stetit: nec ulla magis vis ob-
 sessos, quam fames, expugnavit. absumentis enim fru-
 gum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum;
 sutrinae postremo coriis, herbisque et radicibus, et
 corticibus teneris, strictisque rubis vivere; nec,
 antequam vires ad standum in muris ferendaque arma
 deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Poenus
 ad Consentiam copias traducit: quam, minus pertina-

p) *Petellia*. Sic semper Gron. q) *est; multoque* Gron.
 Grev.

citer defensam, intra paucos dies in deditioem ac- U. c. 536.
cepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus a. C. 216.
Crotonem, Graecam urbem, circumscdit, opulentam
quondam armis virisque, tum iam adeo multis ma-
gnisque cladibus adflictam, ut omnis aetatis minus
viginti millia civium superessent. itaque urbe a defen-
soribus vasta facile potiti sunt hostes: arx tantum
retenta, in quam inter tumultum captae urbis e me-
dia caede quidam effugere. Et Locrenses descivere
ad Bruttios Poenosque, prodita multitudine a prin-
cipibus. Rhagini tantummodo regionis eius, et in fide
erga Romanos, et potestatis suae ad ultimum manse-
runt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animo-
rum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab
defectione abstinuit. namque Gelo maximus stirpis,
contemta simul senectute patris, simul post Cannen-
sem cladem Romana societate, ad Poenos defecit: mo-
vissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna,
ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem
eum multitudinem, sollicitantemque socios absum-
sisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia,
in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabi-
us Maximus a senatu postulavit, ut aedem Veneris
Erycinae, quam dictator vovisset, dedicare liceret.
Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designa-
tus, quum primum^{r)} honorem^{s)} inisset, ad populum
ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent aedis
dedicandae caussa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis
consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus,
Quintus, ludos funebres per triduum, et gladiatorum
paria duo et viginti per triduum in foro dederunt.
Aediles curules C. Laetorius, et Ti. Sempronius Grac-
chus, consul designatus, qui in aedilitate magister
equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per tri-
duum instaurati sunt. Plebei ludi aedilium M. Au-

r) primum del. Crev.
T. Liv. Tom. II.

s) magistratum Gronf.
M

U. c. 557. relii Cottae et M. Claudii Marcelli ter instaurati. Cir-
 a. C. 215. cumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Praetores Q. Fulvius Flaccus, qui ante bis consul^{t)} censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Laevinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaevola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut, quo^{u)} eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret; inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quae ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam traiceret; quaeque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus; isque iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti consul comitia collegae creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *e republica fuit, Patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam pro-*

t) antea consul Gron. Grev. u) quo del. Grev.
 c. Drak.

scisci, et comitia non prius edici, quam is inde, con- U. c. 537.
fecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos a. C. 215.
consulem, quem tempus reipublicae postularet, quem
maxime vultis, haberetis. Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea dumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus, aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. Utraque in Capitolio est, canali uno discretae. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent: item, uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, subiectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Iunonis Sospitae cruore manavere, lapidibusque circa id templum plui. ob quem imbrem novendiale, ut adsolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter sese^{x)} dividerunt. Fabio exercitus, cui M. Iunius dictator praefuerat, evenit; Sempronio volones, qui fierent^{y)}, et sociorum viginti quinque millia; M. Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia redissent, decretae; M.

x) *se Gron. Crev.*

y) *volonum quod fuerat Crev.*

U. c. 537 Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra
 a. C. 215. Suessulam Nolae praesideret, missus. Praetores in
 Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt,
 quoties in senatum vocassent, uti senatores, quibusque
 in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam
 convenirent. Praetores, quorum iurisdictio erat,
 tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo vadimon-
 dia fieri iusserunt: ibique eo anno ius dictum
 est. Interim Karthaginem, unde Mago frater Hanni-
 balis duodecim millia peditum, et mille quingentos
 equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in
 Italiam transmissurus erat, cum praesidio sexaginta
 navium longarum, nuncius adfertur, in Hispania rem
 male gestam, omnesque ferme eius provinciae populos
 ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe
 ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent;
 quum Sardiniae recipiendae repentina spes adfulsit.
*Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem praetorem
 inde A. Cornelium provinciae peritum decedere, novum
 expectari. Ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse
 diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque
 avare imperatum. Gravi tributo et conlatione iniqua
 frumenti pressos. nihil deesse aliud, quam auctorem, ad
 quem deficiere. Haec clandestina legatio per prin-
 cipes missa erat; maxime eam rem moliente Ham-
 psicora, qui tum auctoritate atque opibus longe pri-
 mus erat. His nunciis prope uno tempore turbati,
 erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hi-
 spaniam mittunt. in Sardiniam Hasdrubalem²⁾ deli-
 gunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Ma-
 goni, decernunt. Et Romae consules, transactis re-
 bus, quae in urbe agendaerant, movebant iam sese
 ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem
 ad conveniendum edixit; et Q. Fabius consulto prius
 senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas*

2) add. cognomento Calvum Gron. Crev.

Iunias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui* U. c. 537.
non invexisset, eius se agrum populaturum, servos sub a. C. 215.
hasta venditurum, villas incensurum. Ne praetoribus
quidem, qui ad ius dicendum creati erant, vacatio ab
belli administratione data est. Valerium praetorem
in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio ac-
cipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis
potissimum uti ad regionis eius praesidium: Teren-
tianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quin-
que naves M. Valerio datae sunt, quibus oram mari-
timam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset.
Par navium numerus Q. Fulvio praetori urbano de-
cretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio pro-
consuli negotium datum, ut in Piceno agro conqui-
sitionem militum haberet, locisque iis praesidio esset.
Et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in
Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui
classi praeesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opu-
lentissimorum in terris populorum omnes reges gen-
tesque animos intenderant. inter quos Philippus Mace-
donum rex, eo magis, quo^{a)} propior Italiae, ac mari-
tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama ac-
cepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter
Romanos Poenumque orto laetatus erat, ita, utrius
populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus,
fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia iam pugna,
tertia victoria cum Poenis erat, ad fortunam inclina-
vit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes
portus Brudisinum Tarentinumque, quia custodiis
navium Romanorum tenebantur, ad Laciniae Iunonis
templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam,
petentes Capuam, media in praesidia Romana inlati
sunt: deductique ad M. Valerium Laevinum praeto-
rem, circa Luceriam^{b)} castra habentem. Ibi intre-

a) quod Gron. c. Drak.

b) Nuceriam Crev. Gron. c. Drak.

diis. Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos U. c. 537.
 Legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo pro- a. C. 215.
 didit: tum, comitibus eorum seductis, ac metu terri-
 tis, literae quoque ab Hannibale ad Philippum inven-
 tae, et pacta^{c)} inter regem Macedonum Poenumque
 ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est,
 captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut
 ad consules, ubicumque essent, quam primum depor-
 tare. ad id celerissimae quinque naves delectae, ac
 L. Valerius Antias, qui praeesset, missus: eique man-
 datum, ut in omnes naves legatos separatim custodi-
 endos divideret, daretque operam, ne quod iis conlo-
 quium inter se, neve quae communicatio consilii es-
 set. Per idem tempus Romae quum A. Cornelius
 Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset,
 qui status rerum in insula esset, bellum ac defectio-
 nem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi,
 gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum,
 non tam in periculosum, quam longum, morbum impli-
 citum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore,
 exercitumque ibi ut satis firmum pacatae provinciae
 praesidio^{d)} esse, ita parum bello, quod motum iri
 videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flac-
 cus quinque millia peditum, quadringentos equites
 scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in
 Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum im-
 perio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad
 Mucius convalesceret. Ad eam rem missus est T. Man-
 lius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, sub-
 egeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tem-
 pus et a Karthagine in Sardiniam classis missa, duce
 Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, foeda tempe-
 state vexata, ad Baliares insulas deicitur^{e)}; ibique
 (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium

c) add. *pacis* Gron. Crev.
 d) *praesidem* Eaed.

e) *deicitur* Gron.

U. c. 537. quassati erant) subductae naves dum reficiuntur, ali-
 a. C. 215. quantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae ditionis facere; primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: praesidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Poenove periculi esset. Cumani (quamquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi fallax consilium posse rati. Interim T. Sempronius consul Romanus Sinuessae, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) adsuescerent signa sequi, et in acie agnoscere ordines suos. inter quae maxima inerat^{f)} cura duci, itaque legatis tribunisque praeceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunae discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exaequari sineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non maiore cura praecepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata; brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Haec agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quae a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid

f) add. tum Gron. Crev.

iis ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, iussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hammae inde tria millia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra; sacrificio adparando, et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior, quam munientis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum ad Hammas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positus, ne quis enunciare posset coepta, et ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli iussit signa; silentique profectus agmine, quum ad Hammas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obruncat. hominum eo tumultu nocturno caesa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor et triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum iactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri sefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter latum exercitum tironum, magna ex parte, servorumque, spoliantem victos, praedasque agentem, ad Hammas se inventurum; citatum agmen praeter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato praesidio Capu-

U. c. 537.
a. C. 215.

U. c. 537. am duci, saucios vehiculis portari iubet. ipse Hamis
 a. C. 215. vacua ab hostibus castra, nec quidquam praeter re-
 centis vestigia caedis, strataque passim corpora so-
 ciorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus
 inde Cumas duceret, urbemque obpugnaret. Id quam-
 quam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Nea-
 polim non potuerat, Cumas saltem, maritimam ur-
 bem, haberet; tamen, quia praeter arma nihil secum
 miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra
 supra Tifata se recepit. inde, fatigatus Campanorum
 precibus; sequenti die cum omni adparatu obpu-
 gnae urbis Cumas redit: perpopulatoque agro Cu-
 mano, mille passus ab urbe castra locat; quum^{g)} Grac-
 chus magis verecundia in tali necessitate deserendi
 socios, implorantes fidem suam populique Romani,
 substitisset^{h)}, quam satis fidens exercitui. Nec alter
 consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vultur-
 num flumen traducere audebat exercitum; occupatus
 primo auspiciis repetendis, dein prodigiis, quae alia
 super alia nunciabantur, expiantique ea haud facile
 litari aruspices respondebant.

XXXVII. Hae causae quum Fabium tenerent,
 Sempronius in obsidione erat; et iam operibus obpu-
 gnabatur. adversus ligneam ingentem admotam urbi,
 aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus,
 aliquanto altiore: quia muro satis per se alto sub-
 iectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum
 saxis, sudibusque, et ceteris missilibus propugnatores
 moenia atque urbem tuebantur: postremo, ubi pro-
 movendo adiunctam muro viderunt turrem, facibus
 ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt. quo
 incendio trepida armatorum multitudo quum de turreⁱ⁾
 sese praecipitaret, eruptio ex oppido simul duabus por-
 tis^{k)} stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut
 eo die obsessio, quam obsidenti, similior esset Poe-

g) tum Gron.
 h) substitit Gron.

i) turri Gron. Crev.
 k) add. facta Eaed.

nus. Ad mille trecenti¹⁾ Karthaginiensium caesi, et U. c. 537.
 undesexaginta vivi capti; qui, circa muros et in sta-^{a.} C. 215.
 tionibus solute ac neglegenter agentes, quum nihil
 minus, quam eruptionem, timuissent, ex inproviso
 obpressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab
 repentino pavore conligerent, receptui signum dedit
 ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal,
 laetum^{m)} secunda re consulem iusto proelio ratus
 certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit.
 ceterum postquam neminem moveri ab solita custodia
 urbis vidit, nec committi quidquam temerariae spei, ad
 Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumae liberatae
 sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Gru-
 mentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat,
 cum Hannone Poeno prospere pugnat. Supra duo
 millia hostium occidit, et ducentos octoginta milites
 amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit.
 Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese
 recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quae a populo
 Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prae-
 torem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis,
 securi percussi. supra mille captivorum sub hasta ve-
 nierunt: praeda alia militi concessa, exercitus Luce-
 riam reductus.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in Hir-
 pinis geruntur, quinque naves, quae Macedonum at-
 que Poenorum captos legatos Romam portabant, ab
 supero mari ad inferum circumvectae prope omnem Ita-
 liae oram, quum praeter Cumas velis ferrentur, ne-
 que, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Grac-
 chus obviam ex classe sua naves misit. Quum per-
 cunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis
 esse; naves Cumas adpulsae captivique ad consulem
 deducti, et literae datae. Consul, literis Philippi at-
 que Hannibalis perlectis, consignata omnia ad sena-

1) trecentos Gron. Cret.

m) elutum Eaed.

U. c. 537. tum itinere terrestri misit: navibus devehit legatos iussit.
 a. C. 215. Quam eodem fere die literae legatique Romam venissent, et percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non subcuberunt, ut extemplo agigaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi iussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quae advexerant captivos legatos, trigintaⁿ⁾ naves ab Ostia Tarentum profectae: iussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti praeerat, in naves inpositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indicis Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem literis certiore faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quae Romam missae erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis, quae cum Hannibale legatis suis convenissent, quaeque legati eius ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum

n) quinquaginta Gron.

iisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, U. c. 537. Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et Crito Ber-^{a. C. 215.}roaeus °), et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se aestas circumegit, quam movere ac moliri quidquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de caede principum et prodicione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum propraetorem^{p)} cum iis copiis, quas habebat, Nolam in praesidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, postquam Q. Mucius praetor gravi morbo est implicatus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navigibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos^{q)} Sardos, ad iuventutem armandam, qua copias auget. Filius eius, nomine Hlostus, castris praeerat: is, adolescentia ferox, temere proelio inito fusus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque

o) *Berraeus* Gron. Crev.

q) *Pellidos* Gron.

p) *proconsulem* Eaed. c. Drak.

U. c. 537. fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad
 a. C. 215. urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit.
 debellatumque eo proelio in Sardinia esset, ni classis
 Punica cum duce Hasdrubale, quae tempestate de-
 iecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellan-
 di advenisset. Manlius post famam adpulsae Puni-
 cae classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicorae
 data Poeno se iungendi. Hasdrubal, copiis in terram
 expositis, et classe remissa Karthaginem, duce Ham-
 psicora ad sociorum populi Romani agrum populan-
 dum profectus, Carales perventurus erat, ni Manli-
 us obvio exercitu ab effusa eum populatione conti-
 nuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt
 obiecta, deinde procurationes leviaeque certamina va-
 rio eventu inita: postremo descensum in aciem, si-
 gnisque conlatis, iusto proelio per quatuor horas pu-
 gnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile
 vinci adsuetis, fecerunt: postremo et ipsi, quum om-
 nia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi.
 ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepu-
 lerat Sardos, inclusit Romanus. caedes inde magis,
 quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium caesa Sar-
 dorum simul Poenorumque, ferme tria millia et sep-
 tingenti^{r)} capti, et signa militaria septem et viginti.

XLI. Ante omnia claram et memorabilem pu-
 gnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno,
 et Mago, nobiles Karthaginienses. Mago ex gente Bar-
 cina, propinqua cognatione Hannibali iunctus: Han-
 no auctor rebellionis Sardis; bellique eius haud du-
 bie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem
 eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam et filius Ham-
 psicorae Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum
 paucis equitibus fugiens, ut super adflictas res necem
 quoque filii audivit, nocte, ne cuius interventus coe-
 pta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs

r) *seventi* Gron. Crev.

Cornus eadem, quae ante, fugae receptaculum fuit. U. c. 537.
 quam Manlius, victore exercitu adgressus, intra pau- a. C. 215.
 cos dies recepit. Deinde aliae quoque civitates, quae
 ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus
 datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque
 imperato, pro cuiusque aut viribus aut delicto. Ca-
 rales exercitum reduxit. Ibi navibus longis dedu-
 ctis, inpositoque, quem secum advexerat, milite;
 Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat
 Patribus: et stipendium quaestoribus, frumentum ae-
 dilibus, captivosque Fulvio praetori tradidit. Per
 idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta na-
 vium ab Lilybaeo classe in Africam transvectus, de-
 populatusque agrum Karthaginiensem, quum Sardi-
 niam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Ba-
 liaribus nuper traiecisse, classi Africam repetenti ob-
 currit, levique certamine in alto commisso, septem
 inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras me-
 tus haud secus, quam tempestas, passim disiecit. Per
 eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus, ad sup-
 plementum Karthagine missis, elephantisque^{s)}, et
 commeatu, Locros accessit. quem ut incautum obpri-
 meret Ap. Claudius, per simulationem provinciae
 circumeundae Messanam raptim exercitu ducto, aestu
 secundo Locros traiecit. Iam inde Bomilcar ad Han-
 nonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses por-
 tas Romanis clausurunt. Appius magno conatu nul-
 la re gesta, Messanam repetit. Eadem aestate Mar-
 cellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras ex-
 cursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos
 fecit. adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut
 antiquarum cladum Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem,
 missi simul ex utraque gente, ita Poemum adlocuti
 sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus pri-*

s) quadragintaque elephantis Gron. Crev.

U. c. 537. *num per nos ipsi, quoad nostra arma, nostrae vires*
 a. C. 215. *nos tutari poterant. postquam iis parum fidebamus, Pyr-
 rho regi nos adiunximus; a quo relictis pacem necessari-
 am accepimus, fuimusque in ea per annos prope quin-
 quaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua
 nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas
 ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis re-
 misisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi
 amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos qui-
 dem iratos (si dici fas est) timeremus. At, hercule, non
 solum incolumi et victore, sed praesente te, (complora-
 tum^t) prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire
 et flagrantia tecta posses conspiceret) ita sumus aliquo-
 ties hac aestate devastati, ut M. Marcellus, non Han-
 nibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Ro-
 mani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo
 emisso, torpere. Per centum prope annos cum populo
 Romano bellum gessimus, nullo externo adiuti nec du-
 ce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro
 magis milite suos auxit vires, quam suis viribus nos de-
 fendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos
 consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub iu-
 gum missos, et si qua alia aut laeta aut gloriosa no-
 bis evenerunt. quae aspera adversaque tunc acciderunt,
 minore indignatione referre possumus, quam quae ho-
 die eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum,
 bini consules cum binis consularibus exercitibus ingre-
 diebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis po-
 sitis, et sub signis ad populandum ducebant. nunc pro-
 praetoris^u) unius et parvi ad tuendam Nolam praesidii
 praeda sumus. Iam ne manipulatim quidem, sed la-
 tronum modo, percursans totis finibus nostris negligen-
 tius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa
 autem haec est, quod neque tu defendis, et nostra iu-*

t) quum ploratum, signis pa-
 rentheseos omissis, Gron.
 Crev.

u) prope Gron. Crev. proprii
 Drak.

ventus, quae, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis U. c. 537.
 militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a. C. 215.
 a quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei
 facile esse duçam obprimere populatores nostros vagos,
 sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana,
 praedae spes. Numidarum paucorum illi quidem prae-
 da erunt, praesidiumque missum nobis et Nolaè adven-
 rit^x): si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti,
 haud indignos iudicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: Omnia simul
 facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas,
 et petere praesidium, et queri indefensos se neglectosque.
 Indicandum autem fuisse primum, dein^y) petendum prae-
 sidium: postremo, ni impetraretur, tum denique que-
 rendum, frustra opem inploratam. Exercitum sese^z)
 non in agrum Hirpinum Samnitemque, ne et ipse oneri
 esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani ad-
 ducturum. iis populandis et militem suum repleturum
 se, et metu procul ab iis submoturum hostes. Quod ad
 bellum Romanum adtineret, si Trasimeni quam Trebiae,
 si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Can-
 narum se quoque memoriam obscuram maiore et clario-
 re victoria facturum. Cum hoc responso muneribus-
 que amplis legatos dimisit. ipse, praesidio modico
 relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam
 pergit. Eodem Hanno ex Bruttis, cum supplemento
 Karthagine advecto atque elephantis, venit. castris
 haud procul positis, longe alia omnia inquiringenti com-
 perta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat.
 nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae, aut
 temere hosti commissum dici posset, explorato, cum
 firmisque praesidiis, tuto receptu praedatum ierat:
 omniaque, velut adversus praesentem Hannibalem,
 cauta provisaeque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem

x) praesidiumque missum no-
 bis erit, et Nolaè ademeris
 Gron. Crév.

y) deinde Eaed.
 z) se Eaed.

U. c. 557.
a. C. 215.

adventare, copias intra moenia tenuit: per muros in-
ambulare senatores Nolanos iussit, et omnia circa explo-
rare, quae apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad
murum successisset, Herennium Bassum et Herium Pe-
trium^{a)} ad conloquium evocatos, permissuque Marcelli
egressos, per interpretem adloquitur. Hannibalis virtu-
tem fortunamque extollit: populi Romani obterit se-
nescentem cum viribus maiestatem. *Quae si paria
essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave
Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hanni-
balis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset,
Punicam Romanae societatem atque amicitiam praeop-
tandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad
Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futu-
ros, quam ad Cannas fuissent: nedum praetor unus, cum
paucis et novis militibus, Nolam tutari possit. ipsorum,
quam Hannibalis, interesse, capta an tradita Nola po-
tiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus es-
set: sed, quid inter Capuae Nuceriaeque fortunam in-
teresset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle
ominari, quae captae urbi cessura forent: sed potius spon-
dere, si Marcellum cum praesidio ac Nolam tradidissent,
neminem alium, quam ipsos, legem, quae in societatem
amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad eam Herennius Bassus respondit: *Multos
annos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam
esse, cuius neutros ad eam diem poenitere; et sibi si cum
fortuna mutanda fides fuerat, sero iam esse mutare eam. de-
dituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum
praesidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia
sibi et esse consociata, et ad ultimum fore. Hoc conlo-
quium abstulit spem Hannibali per proditionem re-
cipiendae Nolae. itaque oppidum corona circumdedit,
ut simul ab omni parte moenia adgrederetur. Quem
ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra*

a) Petium Crev.

portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot pri- U. c. 537.
mo inpetu perculsi caesique sunt; dein, concursu ad a. C. 215.
pugnantes facto, aequatisque viribus, atrox coepit esse
pugna. memorabilisque inter paucas fuisset, ni in-
gentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes.
Eo die commisso modico certamine atque irritatis animis
in urbem Romanam, Poeni in castra sese receperunt. ta-
men Poenorum prima eruptione perculsi ceciderunt
haud plus quam triginta, Romanorum nullus. Imber
continens per noctem totam usque ad horam tertiam
diei insequentis tenuit: itaque, quamquam utraque
pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese ta-
men munimentis. tertio die Hannibal partem copia-
rum praedatum in agrum Nolanum inisit. Quod ubi
animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias
educit^b): neque Hannibal detrectavit. Mille fere
passuum inter urbem erant castraque. eo spatio et
sunt omnia campi circa Nola concurrerunt. Clamor,
ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis,
quae in agros praedatum exierant, ad proelium iam
commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam
auxerunt: quos conlaudatos Marcellus in subsidiis sta-
re, et saucios ex acie efferre iussit: pugna abstinere,
ni ab se signum accepissent.

XLV. Proelium erat anceps: summa vi et duces
hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis
ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis,
pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite
alio, instare iubet. *Non omnes esse in acie: praedan-
tes vagari in agro. sed, qui pugnent, mactare Campa-
na luxuria, vino et scortis, omnibusque lustris per to-
tam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque,
dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Py-
renaci Alpiumque superata sint iuga. reliquias illorum
virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Ca.*

b) *educit* Gron. Crev.

U. c. 537. *puam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam,*
 a. C. 215. *ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.* Quum haec exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quae ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum et legionis unius atque alae magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus, tironis milite ac Nolanis subsidiis, inullus nos iam iterum laceravit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextrae torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturus, si quis duceret, fortes lingua, iactabatis. En nunc^{c)} minor est res. hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestem urbem, non flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Poeni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quae obpugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit^{d)}, cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatio ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque millia caesa eo die, vivi capti sexcenti, et signa militaria undeviginti, et duo elephantum quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille in-

c) enim pro en nunc Crev.

d) reducit Gron. Crev.

perfecti: posterum diem induciis tacitis, sepeliendo U. o. 537.
 utrimque caesos in acie, consumserunt. Spolia ho- a. C. 215.
 stium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio
 post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalio-
 ris militiae) mille ducenti septuaginta duo equites,
 mixti Numidae Hispanique, ad Marcellum transfuge-
 runt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt
 saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis
 in Africa post bellum, virtutis causa, latus datus est.
 Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum
 quibus venerat copiis, ipse Apuliae hiberna petit, cir-
 caque Arpos consetit. Q. Fabius, ut profectum in
 Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Nea-
 polique in ea castra confecto, quae super Suessulam
 erant, munimentisque firmatis, et praesidio, quod
 per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto,
 ipse Capuam propius movit castra, agrumque Cam-
 panum ferro ignique est depopulatus. donec coacti
 sunt Campani, nihil admotum viribus suis fidentes,
 egredi portis, et castra ante urbem in aperto commu-
 nire. Sex millia armatorum habebant, peditem in-
 bellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus
 proeliis, lacessebant hostem. Inter multos nobiles
 equites Campanos Cerrinus Iubellius erat, cogno-
 mine Taurea. civis indidem erat, longe omnium Cam-
 panorum fortissimus eques: adeo ut, quum apud Ro-
 manos militaret, unus eum Romanus Claudius Asel-
 lus gloria equestri aequaret. Hunc Taurea quum diu
 perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem
 facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quaesivit. *et;*
quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset,
cur non ferro decerneret; daretque optima spolia victus,
aut victor caperet?

XLVII. Haecubi Asello nunciata sunt in castra,
 id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceret-
 ne extra ordinem in provocantem hostem pugnare?

U. c. 537
a. C. 215

permissu eius arma extemplo cepit: provecusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congregique, ubi vellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnae eius frequentes exierant: et Campani, non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospicientes repleverant. Quum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum, inquit, hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius deiecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, *Minimus, inquit, cantherium in fossam*^{e)}. quae vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ea via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursus evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam vera sit^{f)}, communis existimatio est) mirabilem certe, adiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam iam altae in segetibus herbae pabulum praebere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, et sumtui reipublicae essent. Et Ti. Grac-

e) fossa. Gron. Crey. c. Drak. g) satis certam Eaed. c. Drak.
f) a) Eaed. c. Drak.

chus a Cunis Luceriam in Apuliam legiones quum^{h)} U. c. 537.
duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium, a. C. 215.
cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu misit, tu-
erique oram agri Salentina^{l)}, et providere, quod ad
Philippum bellumque Macedonicum adtineret, iussit.
Exitu aetatis eius, qua haec gesta perscripsimus, li-
terae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quam-
que prosperas in Hispania res gessissent. sed pecu-
niam in stipendium, vestimenta que, et frumentum
exercitui, et sociis navalibus omnia deesse. Quod
ad stipendium adtineat, si aerarium inops esset, se
aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis su-
mant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec ali-
ter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Li-
teris recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera scri-
bi, et postulari aequa, fateretur: sed obcurrerebat ani-
mis, quantos exercitus terrestres navalesque tueren-
tur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bel-
lum Macedonicum moveretur. Siciliam ac^{k)} Sardi-
niam, quae ante bellum vectigales fuissent, vix prae-
sides provinciarum exercitus alere: tributo sumtus
subpeditari. quum ipsum^{l)} tributum conferentium nu-
merum tantis exercituum stragibus, et ad Trásime-
num lacum, et ad Cannas, inminutum; tum^{m)}; qui
superessent pauci, si multiplices gravarentur stipendio;
alia perituros peste. Itaque, nisi fide staret respub-
lica, opibus non staturam. Prodeundum in concio-
nem Fulvio praetori esse, indicandas populo publi-
cas necessitates, cohortandosque, qui redempturis au-
xissent patrimonia, ut reipublicae, ex qua crevissent,
ad tempus commodarent; conducerentque ea lege prae-
benda, quae ad exercitum Hispaniensem opus essent;
ut, quum pecunia in aerario esset, iis primis solveren-
tur. Haec praetor in concione edixit, qua die vesti-

h) *dum Gron.*i) *Salentini Gron.*k) *et Gron. Grev.*l) *verum eum ipsum Gron. ver-
rum quum ipsum Grev.*m) *tum del. Gron.*

U. c. 537. menta, frumentum Hispaniensi exercitui praebanda,
 a. C. 215. quaeque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent: alterum, ut, quae in naves inposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privataque pecunia republica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriae per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita, nec secus quam si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, et Hamilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos obpugnabatur. Inter haec trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cuius inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima obpugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem et duo duces, et duo exercitus Karthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convaluerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quum ipsi erant, Romani hostium occiderint: ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in proelio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili obpugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quae maxime omnium belli avida, modo prae-

da aut merces esset, et tum iuventute abundante. U. c. 557.
Iterum signis conlatis, eadem fortuna utriusque par-^{a. C. 215:}
tis pugnatum. supra duo capta, cum signis duobus
et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero om-
nes propè Hispaniae populi ad Romanos defecerunt:
multoque maiores ea aestate in Hispania, quam in
Italia, res gestae.

EPITOME LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cuius avus Hiero amicus populi Romani 1) fuerat, ad Karthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecebat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno proelio obpressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius praetor missus est 2). Res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Karthaginenses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissa 3), rege Massylorum 4), pro Karthaginensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magna 5) manu transit 6) contra Gades; ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt 7): quorum auxiliis adscitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

1) <i>populo Romano</i> Gron. Crev.	5) <i>maxima</i> Eaed.
2) <i>est del.</i> Eaed.	6) <i>transit</i> Eaed.
3) <i>Masinissa</i> Gron.	7) <i>sunt del.</i> Eaed.
4) <i>Massylorum</i> Gron. Crev.	

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIV.

Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, ad iutoribus et ducibus Bruttiis, Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Karthaginensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequidquam absumti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset: et in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremo in modo relictis in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium aetatum ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Poenus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspiceret, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensem ad colloquium iussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est^a): deinde ut Poenus adparuit in collibus, et refugientes pauciam omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant; tum, metu victi, consulturos se populum

a) est del. Gron. Crév.

U. c. 537. responderunt. advocataque extemplo concione, quum et
 A. C. 215. levissimus quisque novas res novamque societatem mal-
 lent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab ho-
 stibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos habe-
 rent animos, pauci magis taciti probarent constan-
 tē fidem, quam probatam tueri auderent; haud du-
 bio in speciem consensu fit ad Poenos deditio: L.
 Atilio praefecto praesidii, quique cum eo milites Ro-
 mani erant, clam in portum deductis, atque inpositis
 in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem
 Poenosque ea conditione, ut foedus extemplo aequis
 legibus fieret, in urbem acceperunt. cuius rei pro-
 non servata fides deditis est, quum Poenus dolo dimis-
 sum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum
 caussarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo ca-
 su in freto aestus morari, aut deferre naves in terram
 posset. et eos quidem, quos sequebantur, non sunt
 adepti: alias a Messana traiicientes freto Rhegium
 naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Clau-
 dio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio.
 itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensis
 iussu Hannibalis data pax, *ut liberi suis legibus vive-
 rent: urbs pateret Poenis, portus in potestatem^{b)} Lo-
 crensium esset: societas eo iure staret, ut Poenus Locren-
 sem, Locrensisque Poenum pace ac bello iuaret.*

II. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Brut-
 tiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos
 se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per
 se ipsi, conscriptis armatisque iuventutis suae quin-
 decim millibus, ad Crotonem obpugnandum per-
 gunt ire; Graecam et ipsam urbem, et maritimam;
 plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem
 portu ac moenibus validam^{c)} tenuissent, credentes.
 Ea cura angebat, quod neque non accessere ad auxi-
 lium Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis

b) potestate Gron.

c) portum ac urbem moenibus validam Gron. Crev.

egisse viderentur: et, si Poenus rursus magis arbiter U. c. 537.
 pacis, quam adiutor belli, fuisset, ne in libertatem a. C. 215.
 Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur.
 Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti le-
 gatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum
 esset. Hannibal quum praesentium eam consultatio-
 nem esse respondisset, et ad Hannonem eos reiecis-
 set, ab Hannonem nihil certi ablatum^{d)}. Nec enim di-
 ripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et spe-
 rabant, quum Bruttius obpugnaret, Poenos nec probare,
 nec iuvare eam obpugnationem adpareret, eo
 maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium
 unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut
 morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes
 ab optimatibus dissentirent^{e)}: senatus Romanis fave-
 ret, plebs ad Poenos rem traheret. Eam dissensio-
 nem in urbe perfuga nunciat Bruttii; Aristomachum
 esse principem plebis, tradendaeque auctorem urbis:
 et in vasta urbe lateque omnibus disiectis moenibus
 raras et stationes^{f)} custodiasque senatorum^{g)} esse.
 quacumque custodiant plebis homines, ea patere adi-
 tum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxe-
 runt urbem: acceptique a plebe primo inpetu loca
 omnes, praeter arceam, cepere. Arceam optimates tene-
 bant, praeparato iam ante ad talem casum perfugio.
 Eodem Aristomachus perfugit; tamquam Poenis, non
 Bruttii, auctor urbis tradendae fuisset.

III. Urbs Crotonum in circuitu patentem duo-
 decim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam
 adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars
 dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido flu-
 xerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat: et
 arx procul iis, quae habitabantur. Sex millia aberat
 ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat nobilior) La^{ax}

d) *allatum* Gron.g) *add. ac plebis* Eaed.e) *dissentiret* Gron.f) *partitas stationes* Gron. Crev.

U. c. 537
a. G. 215.

ciniae Iunonis^{h)}, sanctum omnibus circa populis. Locus ibi, frequenti silva et proceris abietis arboribus septus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deae pascebatur pecus sine ullo pastore: separatinque egressi cuiusque generis greges nocte remeabant ad stabula, numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta et sacrata est: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua adfinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte imminensⁱ⁾ mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttii eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, praeter Aristomachum, movit. morituros se adfirmabant citius, quam, inmixti Bruttii, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Iam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hanni-

h) nobile templum, ipsa urbe
nobilius, Lacinae Iunonis

Gron. Croy.
i) imminet Gron.

bale, missis ad ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia praelia ex occasione, aut opportunitate huius aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Laetè id ingenium tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt: quae ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio eius summa opè obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nongesium iam agenti annum; circumsessio dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo^{k)} quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam; inviolatam servarent, iuvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellet disciplinaeque, in qua edoctus esset. Haec mandata. Quum exspirasset, per tutores testamento prolato^{l)}; pueroque in concionem producto; (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, adpro-

k) numero Gron.

l) post haec mandata quam exspirasset, tutores prodeunt.

testamento prolato etc. Gron.

Crev.

U. c. 537. bantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in
 a. 2. C. 215. orba civitate omnia timentibus, funus fit regium,
 magis amore civium et caritate, quam cura suorum,
 celebre. Brevi^{m)} deinde ceteros tutores submovet
 Andranodorus, iuvenem iam esse dicitans Hierony-
 mum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse,
 quaeⁿ⁾ cum pluribus communis erat, in se unum omni-
 um vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi faci-
 lis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantae cari-
 tati Hieronis. verum enim vero Hieronymus, velut
 suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo
 statim conspectu, omnia quam disparia essent, osten-
 dit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque eius
 Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni dif-
 ferentes a ceteris civibus vidissent, conspexere pur-
 puram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigis-
 que etiam alborum equorum interdum ex regia pro-
 cedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam super-
 bum adparatum habitumque convenientes sequeban-
 tur contemptus omnium hominum, superbae aures,
 contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed
 tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas.
 Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex
 tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga praeverterent
 metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis adi-
 tus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoip-
 pus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis qui-
 dem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo
 autem duo ad Karthaginenses, Thraso ad societatem
 Romanam, certamine ac studiis interdum in se con-
 vertebant animum adolescentis: quum coniuratio, in
 tyranni caput facta, indicata per Callonem^{o)} quendam,
 aequalem Hieronymi, et iam inde a puero in omnia

m) *brevi* del. Gron. Crev. c.
 Drak.

o) *calonem* Gron. Crev. c.
 Drak.

n) *tutelam, quae ipsi* Gron.

U. c. 557.
a. C. 215.

familiaria iura adsuetum. Index unum ex coniuratis Theodotum, a quo ipse adpellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter factus, consocios celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consociis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros^{p)} ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque obcurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Ita^{q)} extemplo traditur ad supplicium: adiectique poenae ceteri inxta insontes. Consociorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiducia fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum^{r)} cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates et Epicyles, nati Karthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Poeni ipsi materno genere. Per hos iuncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius praetor, cuius Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam societatem, quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quaerente per iocum Hieronymo, *quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hanni-*

p) Verba: *Thrasonem esse auctorem -- rem tantam ausuros* parentesi includunt Gron. Crev. c. Drak.

q) itaque Gron. Crev.
r) itaque quod omne vinculum Gron.

U. c. 537. *balis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex eo,*
 a. C. 215. *utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, quum
 serio legationes audire coepisset; redituros se ad eum
 dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne si-
 dem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus
 legatos Karthaginem misit ad foedus ex societate cum
 Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Ro-
 manos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si
 naves atque exercitum misissent) Himera amnis,
 qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac
 Punicum imperii esset. Aliam deinde, inflatus adsen-
 tationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed
 Pyrrhi etiam regis, materni avi, iubebant meminisse,
 legationem misit, qua^s) aequum censebat, Sicilia sibi
 omni cedi: Italiae imperium proprium quaeri Kartha-
 giniensi populo. Hanc levitatem ac iactationem ani-
 mi neque mirabantur in iuvene furioso, neque argue-
 bant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fue-
 runt. nam quum, praemissis Hippocrate atque Epi-
 cyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes,
 quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leon-
 tinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quin-
 decim millia peditum equitumque) profectus esset;
 liberas aedes coniurati (et omnes forte militabant) in-
 minentes viae angustae, qua descendere ad forum rex
 solebat, sumserunt. ibi, quum instructi armatique ce-
 teri transitum expectantes starent, uni ex eis, (Di-
 nomeni fuit nomen quia custos corporis erat, partes
 datae sunt, ut, quum adpropinquaret ianuae rex, per
 caussam aliquam in angustiis sustineret ab tergo ag-
 men. Ita, ut convenerat, factum est. tanquam la-
 xaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam
 Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in prae-
 tereuntem sine armatis regem inpetus fieret, confo-

s) quia Crön.

deretur aliquot prius vulneribus, quam subcurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, iam haud dubie obstantem, tela coniiciuntur: inter^{t)} quae tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut iacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt, ad praecoccupanda Andranodori regionumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiolem fecit, Siciliam Karthaginensi populo et Hannibali conciliari. ipse adversus Syracusana consilia, provinciam regnique fines omnia convertit praesidia. Exitu anni eius, Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit, praesidiumque inposuit. inde Romam comitorum causa veniens, in eum, quem primum diem comitialeml habuit, comitia edixit; atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die quum sors praerogativae Anienli iuniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiae laxior locus esset, qui vestris studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis, honores adfertis, moram ullam obserrret, is mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis. sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureae Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est obpositus. Adversus Gallum, quondam provocantem*

t) per Gron. Crev.

U. c. 537. in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et vi-
 a. C. 215. ribus, misere maiores nostri. Ob eamdem causam haud
 multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio
 non diffideretur, adversus similiter provocantem arma
 capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites
 equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares
 hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem
 quaeramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum
 elegerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, ad-
 versus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur,
 nullis neque temporis, neque iuris inclusum angustiis,
 quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora
 postulabunt belli. nobis autem in adparatu ipso, ac tan-
 tum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam,
 quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum;
 restat, ut pauca de eis, in quos praerogativae favor in-
 clinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Qui-
 rinialis, quem neque mittere ab^{u)} sacris, neque retinere
 possumus, ut non Deum aut belli deseramus curam. Otaci-
 lius sororis meae filiam uxorem, atque ex ea liberos,
 habet, ceterum non ea vestra in me maioresque meos me-
 rita sunt, ut non potiore privatis necessitudinibus rem-
 publicam habeam. Quilibet nantarum vectorumque tran-
 quillo mari gubernare potest: ubi saeva orta tempestas
 est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gu-
 bernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed iam
 aliquot procellis submersi pene sumus. itaque, quis ea
 gubernacula sedeat, summa cura providendum ac prae-
 cavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili,
 re sumus. haud sane, cur ad maiora tibi fidamus, do-
 cumentum quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu
 praefuisti, trium rerum causa paravimus: ut Africae
 oram popularetur; ut tuta nobis Italiae litora essent;
 ante omnia ne supplementum cum stipendio commea-
 tuque ab Karthagine Hannibali transportaretur. Creati

u) a Crev.

consulem T. Otacilium; non dico, si omnia haec, sed ^{U. c. 537.}
 si aliquid eorum reipublicae praestitit. Sin autem, te ^{a. C. 215.}
 classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quaelibet
 Hannibali, tuta atque integra ab domo venerunt; si ora
 Italiae, infestior hoc anno, quam Africae, fuit; quid
 dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti,
 obponant^{x)}? Si consul esses, dictatorem dicendum ex-
 emplo maiorum nostrorum censeremus. nec tu id indi-
 gnari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello
 haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua, T.
 Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo con-
 didas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si
 stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo
 imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimica-
 retis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramento
 liberi vestri dicant, ad quorum edictum convenient, sub
 quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus
 et Cannae tristitia ad recordationem exempla, sed ad
 praecavendum simile utili documento^{y)} sunt. Praeco,
 Aniensem iuniorum in suffragium revoca,

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continu-
 are consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet,
 lictores ad eum accedere consul iussit. et quia in ur-
 bem non inierat, protinus in campum ex itinere pro-
 fectus, admonuit, cum securibus sibi fasces praesferri.
 Iterum praerogativa suffragium inivit^{z)}; creatique in
 ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcel-
 lus tertium. Eosdem consules ceterae centuriae sine ^{U. c. 538.}
 variatione ulla dixerunt. Et praetor unus reselectus ^{a. C. 214.}
 Q. Fulvius Flaccus: novum^{a)} alii creati, T. Otacilius
 Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ae-
 dilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitibus
 praetorum perfectis, senatusconsultum factum est,
 ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: is-

x) opponamus Gron.

z) inivit Grev.

y) utiles documento Gron. uti-
 lia documenta Grev.

a) add. tres Gron. Grev.

U. c. 538. *que potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi*
 a. G. 214. *praeesset.* Aquae magnae bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, quum summo imperatore esse opus reipublicae sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicae, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus; decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve iater se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, iussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex praetoribus prioris anni pro praetore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Karthaginienses priore anno habuisset. Pro-

digia eo anno multa nunciata sunt. quae quo magis U. c. 538. credebant simplices ac religiosi homines, eo plura a. C. 214. nunciabantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Iunonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse; Mantuae stagnum effusum Mincio amni currentum visum: et Calibus creta, et Romae in foro boario sanguine pluisse: et in vico Insteio^{b)} fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, provoluta velut in petus torrentis tulerit: tacta de coelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Iam alia vulgata miracula erant; hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriaram in coelo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum, adfirmantes quidam, legiones se armatas in Ianiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Ianiculo essent, negarunt, quemquam ibi, praeter adsuetos collis eius cultores, adparuisse. Haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex aruspicum responso: et supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quae ad pacem Deum pertinebant, de republica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus velonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem cir-

b) Istrico Gron. Grev. c. Drak.

U. c. 553. ca Bundisium relinqui, et duas urbi praesidio esse.
 a C. 214. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant scribendae. eas primo quoque tempore consules scribere iussi, et classem parare: ut cum eis navibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito et centum^{c)} navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Quum increbresceret^{d)} rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. Quum deessent nautae, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut, qui, L. Aemilio, C. Flaminio censoribus, millibus aeris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

XII. Hic maior solito adparatus praecipue conterrituit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admo-
veret. ad eam obpugnandam novos exercitus scribi Romae; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse. Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde, Numidis Hispanisque ad praesi-

c) *centum* del. Gron. Grev.

d) *increbresceret* Gron.

dium simul castrorum simul Capuae relictis, cum cetero U. c. 538.
 exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re^a. C. 214.
 ipsa ut tentaret Puteolos, quodque ibi praesidii erat,
 descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis
 profectum, et regredi in Campaniam, adlatum est;
 nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum
 redit; et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum co-
 pias admovere, Q. Fabium praetorem (is filius con-
 sulis erat) Luceriam Graccho succedere iubet. In
 Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P.
 Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimae orae
 rei que navali praeesset; et ceteri in suas quisque pro-
 vincias profecti. et, quibus prorogatum imperium erat,
 easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad locum Averni
 esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt,
 partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas cap-
 ti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus
 adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat.
 Ii, memores beneficiorum eius perpulisse magnam par-
 tem se iuventutis Tarentinae, referunt, ut Hannibalis
 amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallet;
 legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exer-
 citum propius Tarentum admoveat. Si signa eius, si
 castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessu-
 ram moram, quin urbs dedatur. In potestate iuniorum
 plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hanni-
 bal conlaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis,
 domum ad coepta maturanda redire iubet: se in
 tempore adfuturum esse. Hac cum spe dimissi Ta-
 rentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti po-
 tiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobi-
 lemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportu-
 ne versam; regemque Philippum hunc portum, si trans-
 iret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent;
 petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat;
 et, dum ibi moratur, pervasato agro Cumano usque

U. c. 538. ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen
 a. C. 214. convertit, ad obprimendum praesidium Romanum. Sex
 millia hominum erant, et locus munimento quoque,
 non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Poenus,
 ab omni parte tentato praesidio, deinde, ut nihil pro-
 cedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis
 ira quam potiundae urbis spe, processit. Adventu
 eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs,
 iam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. ita-
 que legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud
 dubio promisso tradendae urbis, venerunt. Praeve-
 nit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus
 aditus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vultur-
 nus annis traicientem moratus esset, contenderat.
 inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque
 trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intro-
 misit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad
 praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat;
 bis iam ante nequidquam tentata re, segnior ad creden-
 dum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Ca-
 silinum tentandum, quod praesidio Punico tenebatur,
 venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte
 altera Hanno ex Bruttiiis cum magna peditum equi-
 tumque manu, altera T. Gracchus ab Luceria acces-
 sit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hanno-
 nem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium ca-
 stra posuisse, et inde agrum populari audivit, et ipse,
 egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste ca-
 stra locat, ibique concionem militum habuit. Legi-
 ones magna ex parte volonum habebat; qui iam al-
 terum annum libertatem tacite mereri, quam postu-
 lare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egre-
 diens murmur in agmine esse quaerentium, *en um-*
quam liberi militaturi essent? scripseratque senatui,
 non tam quid desiderarent, quam quid meruissent;
bono fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque

ad exemplum iusti militis quidquam eis, praeter libertatem, deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronunciat; tempus venisse eis^{e)} libertatis, quam diu sperassent, potiundae: postero die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute gerere res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum et universos Patres^{f)}; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse. Literas inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, proelio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis quod^{g)} reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati instructique ad praetorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani. equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu. quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediēbat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem inpigre occiderat, primum capite aegre iuter turbam tumultumque abscindendo^{h)} tempus terebat: deinde, occupata dextra te-

e) eius Gron. Crev.

f) M. Marcellum, sed universos Patres Eaed. c. Drak.

g) diei Gron. Crev.

h) abscindendo Eaed.

U. c. 558. nendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desi-
 a. C. 214. erat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod
 ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, *neminem
 stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, et in
 dextris militum pro gladiis humana capita esse*; signum
 dari¹⁾ propece iussit, *proiicerent capita, invaderentque
 hostem. Claram satis et insignem virtutem esse: nec du-
 biam libertatem futuram strenuis viris*. Tum redintegrata
 pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Qui-
 bus quum impigre Numidae concurrissent, nec seg-
 nior equitum, quam peditum, pugna esset, iterum
 in dubium adducta res. Quum utrimque duces, Ro-
 manus Bruttium Lucanumque, toties a maioribus su-
 is victos subactosque; Poenus mancipia Romana et
 ex ergastulo militem verbis obtereret; postremo pro-
 nunciat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate spera-
 rent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent*.

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque
 renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi
 se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non pos-
 sent. Primo antesignani Poenorum, deinde signa
 perturbata, postremo tota impulsu aëies; inde haud
 dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, ad-
 eo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut
 vallo quisquam restiterit, ac prope continenti ag-
 mine Romani insecuti, novum de integro praeli-
 um inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pu-
 gna impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fu-
 it: et adiuvare captivi, qui, rapto inter tumultum
 ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos, et
 fugam impedierunt. Itaque minus duo millia ho-
 minum ex tanto exercitu, et ea maior pars equitum
 cum ipso duce effugerunt: alii omnes caesi aut capti.
 capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo
 millia ferme cecidere. praeda omnis (praeterquam

i) dare Gron. Crev.

hominum captorum) militi concessa est: et pecus ex-^{U. c. 538.}
ceptum est, quod intra dies triginta domini cognovis-^{a. C. 214}
sent. Quum praeda onusti in castra redissent, qua-
tuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant
segnis, nec in castra intraverant simul, metu poe-
nae collem haud procul castris ceperunt. postero die
per tribunos^{k)} militum inde deducti, concione mili-
tum advocata a Graccho, superveniunt. Ubi quum
proconsul veteres milites primum, prout cuiusque vir-
tus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis
donasset, tunc quod ad volones attineret, *omnes, ait,
malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quem-
quam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum,
felixque reipublicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse
iubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti ala-
crite sublatum esset, ac nunc complexi inter se gra-
tulantisque, nunc manus ad coelum tollentes, bona
omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur;
tum Gracchus; *Priusquam omnes iure libertatis aequas-
sem, inquit, neminem nota strenui aut ignavi militis
notasse volui. Nunc, exsoluta iam fide publica, ne
discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina
eorum, qui, detrectatae pugnae memores, secessionem
paullo ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatos-
que singulos inrejurando adigam, nisi quis morbus
caussa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionem-
que, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mul-
tam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla igna-
viae nota leviores designari potuisse.* Signum deinde
conligendi vasa dedit: militesque praedam portantes
agentesque, per lasciviam ac iocum, ita ludibundi Be-
neventum rediere, ut ab epulis per celebrem festum-
que diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Be-
neventani omnes turba effusa quum obviam ad portas
exissent, complecti milites, gratulari, vocare in ho-

k) tribunum Gron. Crev.

U. c. 538. spitium. Adparata convivia omnibus in propatulo
 a. C. 214. aedium fuerant: ad-ea invitabant, Gracchumque ora-
 bant, ut epulari permetteret militibus. Et Gracchus
 ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante
 suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana
 alba velatis capitibus volones epulati sunt; alii adcu-
 bantes, alii stantes, qui simul ministrabant vesceban-
 turque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati eius
 diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi iuberet
 in aede Libertatis, quam pater eius in Aventino ex
 multatitia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Han-
 nibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam ca-
 stra movet. quem ubi adventare consul sensit, Pom-
 ponio propraetore cum eo exercitu, qui super Sues-
 sulam in castris erat, addito, ire obviam hosti parat,
 nec moram dimicandi facere. C. 1) Claudium Neronem
 cum robore equitum silentio noctis per aversam maxi-
 me ab hoste portam emittit: circumvectumque occul-
 te subsequi sensim agmen hostium iubet, et, quum
 coortum proelium videret, ab tergo se obicere. Id
 errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi
 non potuerit, incertum est. Absente eo quum proe-
 lium commissum esset, superior quidem haud dubie
 Romanus erat; sed, quia equites non adfuere in tem-
 pore, ratio compositae rei turbata est. non ausus in-
 sequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum re-
 ceptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die
 caesa traduntur: Romani minus quadringentis. So-
 lis fere occasu Nero, diem noctemque nequidquam
 fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste
 rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut
 per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Can-
 nas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in
 aciem descendit: Poenus, tacita etiam confessione

1) C. del. Gron.

victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, U. c. 538.
 omiſſa ſpe Nolae potiundae, rei nunquam prospere a. C. 214.
 tentatae, Tarentum ad certioſiorem ſpem proditiōis
 proficiſcitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi,
 quam u. litiae, gerebatur. Cenſores, vacui ab ope-
 rum locandorum cura, propter inopiam aerarii, ad mo-
 res hominum regendos animum adverterunt, caſti-
 gandaque vitia; quae, velut diutinis morbis aegra cor-
 pora ex ſe gignunt, nata bello erant. Primum eos ci-
 taverunt, qui poſt Cannenſem pugnam rempublicam
 deſeruiſſe, Italiaque exceſſiſſe velle dicebantur. prin-
 ceptum eorum L. Caecilius Metellus^{m)} quaestor tum for-
 te erat. Iuſſo deinde eo ceterisque eiſdem noxae
 reis cauſam dicere, quum purgari nequiſſent, pronun-
 ciarunt, verba orationemque eos adverſus rempubli-
 cam habuiſſe, quo coniuratio deſerendae Italiae cau-
 ſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſoi-
 vendi iuriſiurandi interpretes: qui captivorum, ex itine-
 re reſſi clam in caſtra Hannibalis, ſolutum, quod
 iuraverant redituros, rebantur. Hiſ ſuperioribusque
 illiſ equi adenti, qui publicum equum habebant: tri-
 buque moti, aerarii omnes facti. Neque ſenatu mo-
 do aut equeſtri ordine regendo cura ſe cenſorum te-
 nuit. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpſe-
 runt, qui quadriennio non militaſſent, quibus neque
 vacatio iuſta militiae, neque morbus cauſa fuiſſet.
 Et ea ſupra duo millia nominum in aerarios relata,
 tribuque omnes moti. Additumque inerti cenſoriae
 notae triſte ſenatuſconſultum: ut ii omnes, quos cen-
 ſores notaſſent, pedibus mererent, mitterenturque in
 Sicilia ad Cannenſis exercitus reliquias, cui militum
 generi non prius, quam pulſus Italia hoſtis eſſet,
 finitum ſtipendiorum tempus erat. Quum cenſores,
 ob inopiam aerarii, ſe iam locationibus abſtinerent

m) add. qui Gron. Grev.

U. c. 538. aedium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum
 a. C. 214. praebendorum, ac similium his rerum; convenere ad
 eos frequentes, qui hastae huius generis adsueverant:
 hortatique censores, ut omnia perinde agerent, loca-
 rent, ac si pecunia in aerario esset. Neminem, nisi
 bello confecto, pecuniam ab aerario petiturum esse.
 Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius
 ad Beneventum manu emiserat: accessitosque se
 ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia ser-
 vorum acciperent. ceterum non ante, quam bello con-
 fecto, accepturos esse. Quum haec inclinatio animo-
 rum plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret; pec-
 uniae quoque pupillares primo, deinde viduarum,
 coeptae conferri: nusquam eas tutius sanctiusque de-
 ponere credentibus, qui deferebant, quam in publica
 fide. inde, si quid emtum paratumque pupillis ac vi-
 duis foret, a quaestore perscribebatur. Manavit ea
 privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non
 eques, non centurio stipendium acciperent, mercena-
 riumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra ha-
 bebat, quod duum millium Campanorum, et septin-
 gentorum militum Hannibalis tenebatur praesidio.
 Praeerat Staius Metius, missus ab Cn. Magio Ate-
 lano: qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et
 plebem promiscue armabat, ut castra Romana inva-
 deret, intento consule ad Casilinum obpugnandum.
 Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad colle-
 gam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum obpugna-
 tur, opus esse, qui Campanis obponatur. Vel ipse, re-
 licto Nolae praesidio modico, veniret: vel, si eum Nola
 teneret, et necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti.
 Gracchum proconsulem a Benevento adiciturum.* Hoc nun-
 cio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praesi-
 dio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adven-
 tuque eius Campani, iam moventes sese, quieverunt.
 Ita a duobus consulibus Casilinum obpugnari coeptum.

ubi quum multa, succedentes temere moenibus, Ro-^{U. c. 538.}
mani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis^{a. C. 214.}
succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac iux-
ta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat,
quum res maiores instarent. Marcellus, multa ma-
gnis ducibus sicut non adgredienda, ita semel adgres-
sis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famae
momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne ir-
rito incepto abiretur. Vineae inde omniaque alia ope-
rum machinationumque genera quum admoverentur,
Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto
liceret; paucis egressis, Marcellus portam, qua egre-
diebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium
circa portam primo, deinde, inruptione facta, etiam
in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo
egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent,
praesidio eius Capuam pervenerunt. Casilinum, in-
ter colloquia cunctationemque petentium fidem, per
occasionem captum est. captivi, quique Campano-
rum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi,
atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba
per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, re-
cessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes,
in ea regione conscriptas, cum praefecto sociorum in
agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos
Hanno adortis, haud multo minorem, quam ad Bene-
ventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in
Bruttios raptim, ne Gracchus adsequeretur; concessit.
Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam re-
dit: Fabius in Samnium ad populandos agros recipi-
endasque armis, quae defecerant, urbes processit.
Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late agri,
praedae pecudum hominumque actae. oppida vi cap-
ta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melae, Fulfulae
et Orbitanium. ex Lucanis Blandae: Apulorum Ae-

U. c. 538.
a. C. 214.

caele obpugnatae. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: et recepti per fugae trecenti septuaginta; quos quum Romanis misisset consul, virgis in comitio caesi omnes, ac de saxo deiecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est; adparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praecerat, missus M. Livius, primore iuventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quidquam praebuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumentis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quamquam simulata lenitas nihil dum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (iam media aestas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Praedatum inde Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi. unde ceterae praedae haud multum, equorum

greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia do- U. c. 538.
 manda equitibus divisa. a. C. 214.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam con-
 teinnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni du-
 ces magis inpigros dedisset Syracusanis, quam caus-
 sam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consu-
 lum eam provinciam decernunt. Secundum Hiero-
 nymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud
 milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum
 regi sanguine coniuratorum esse. Deinde libertatis
 restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes
 facta ex pecunia regia largitionis, militiaeque fungen-
 dae potioribusⁿ⁾ ducibus, et relata tyranni foeda sce-
 lera foedioresque libidines, adeo mutavere animos,
 ut insepultum iacere corpus paullo ante desiderati re-
 gis paterentur. Quum ceteri ex coniuratis ad ex-
 ercitus obtinendum remansissent, Theodotus et So-
 sis regis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ig-
 naros omnium regios obprimerent, Syracusas contem-
 dunt. ceterum praevenerat non fama solum, (qua ni-
 hil in talibus rebus est celerius) sed nuncius etiam ex
 regis servis. Itaque Andranodorus et Insulam, et
 Arcem, et alia, quae poterat, quaeque opportuna
 erant, praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac
 Sos post solis occasum iam obscura luce inveci, quum
 rurentam regiam vestem atque insigne capitis osten-
 darent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, si-
 mul ad arma vocantes, in Achradinam convenire iu-
 vent. Multitudo pars procurrat in vias, pars in^{o)} ve-
 tibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant,
 t, quid rei sit, cogitant. Omnia luminibus conflu-
 ent, strepituque vario complentur. armati locis pa-
 rentibus congregantur. inermes ex Olympii Iovis tem-
 plo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hiero-
 ni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, pre-

n) potioris Gron. c. Drak.

o) add. aedium Gron. Grey.

U. c. 538. cantes Iovem, ut volens propitius praebat sacra arma,
 a. G. 214. pro patria, pro Deum delubris, pro libertate sese ar-
 mantibus. Haec quoque multitudo, stationibus per
 principes regionum urbis dispositis, adiungitur. In
 Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat hor-
 rea publica. Locus, saxo quadrato septus, atque ar-
 cis in modum emunitus, capitur ab iuventute, quae
 praesidio eius loci adtributa erat, mittuntque nuncios
 in Achradinam, horrea frumentumque in senatus po-
 testate esse.

XXII. Luce prima populus omnis armatus iner-
 misque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro
 Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex princi-
 pibus unus nomine Polyaeus concionem et liberam
 et moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque ho-
 mines expertos, adversus notum malum irritatos esse.
 Discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a
 patribus Syracusanos, quam ipsos, vidisse. Arma quod
 impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non
 utantur, nisi ultima necessitate coacti. In praesentia
 legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denunci-
 ent, ut in potestate senatus ac populi sit: portas Insu-
 lae patefaciat, reddat praesidium^{p)}. Si tutelam alieni
 regni suum regnum velit facere, eundem se censere, mul-
 to acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti
 libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Se-
 natus inde haberi coeptus est. quod sicut, regnante
 Hierone, manserat publicum consilium, ita post mor-
 tem eius, ante eam diem, nulla de re neque convocati,
 neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum
 est, ipsum quidem movebat et civium consensus et quum
 aliae occupatae urbis partes, tum pars Insulae, velut mu-
 nitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum
 ab legatis Damarata^{q)} uxor, filia Hieronis, inflata ad-
 huc regis animis ac muliebri spiritu, admonet saepe

p) portae Insulae pateant; re-
 cedat praesidium. Gron. Crev.

c. Drak.

q) Damarata Gron. Crev.

usurpatae Dionysii tyranni vocis: qua, *pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem, dixerit, debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnae fortunae: facere et parare eam difficile atque arduum esse. Paullum^{r)} sumeret spatii ad consultandum ab legatis. eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura. Haec muliebria consilia Andranodorus neque tota adspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes adfectandas ratus esse viam, si in praesentia temporis cessisset. Itaque legatos renunciare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis Insulae portis, in forum Achradinae venit. ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaeus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae veniam petiit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis caedibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nec e tyranni essent, an, quicumque aut propinquitate, aut adfinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienae culpa rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium; non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriae restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine adpellans Theodotum ac Sosim: Facinus, inquit, memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur respublica.**

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pe-

r) paullulum Gron. Crev.

U. c. 538. cuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo
 a. C. 214. quidem die dimissi ex concione laeti, circa omnia fana
 Deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis: po-
 stero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus
 in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte in-
 fectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac
 Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quae Syracusis
 acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat,
 Syracusas devectam, quaestoribus ad id ipsum creatis
 tradiderunt: et ea, quae in Insula erat et Achradina,
 tradita est; inurique ea pars, quae ab cetera urbe ni-
 mis firmo munimento intersepiebat Insulam, consen-
 su omnium deiecta est. secutae et ceterae res hanc
 inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates
 atque Epicyles, audita morte tyranni, quam Hippo-
 crates, etiam nuncio interfecto, celare voluerat, de-
 sertum a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus
 videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obver-
 sarentur^{s)}, tamquam novandi res aliquam occasionem
 quaerentes, praetores primum, dein^{t)} per eos senatum
 adeunt. *Ab Hannibale se missos praedicant ad Hierony-
 mum, tamquam amicum ac socium. paruisse imperio eius,
 cuius imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem re-
 dire. ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus pas-
 sim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut prae-
 sidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur.
 gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem
 inuituros.* Facile res impetrata: abire enim duces re-
 gios, quum peritos militiae, tum egentes eosdem at-
 que audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam
 maturato opus erat, naviter expediebant. Interim iu-
 venes militares et adsueti militibus, nunc apud eos
 ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex
 navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud
 infimae plebis homines, crimina serebant in senatum

s) observarentur Gron.

t) deinde Gron. Grev.

optimatesque: *id moliri clam esset atque struere, ut Sy-* U. c. 538.
racusae per speciem reconciliatae societatis in ditio- e. G. 214.
Romanorum sint; dein factio et pauci auctores foederis
renovati dominantur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, maior in dies, Syracusas confluebat: nec^{u)} Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, praebebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces adsecti militibus iuvare possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere ad-suerat, incaute aperit.* Huic et genus et fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiore[m] ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse ceteris indiciiis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, quum tumultus ab re in speciem atrocior[e], causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, et principium coniurationis factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad caedem praetorum principumque aliorum; bonaque eorum praedae futura interfecto[r]ibus pronunciatum; iam mercenariorum manum adsectam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quae per quosque agerentur, totamque

u) add. *Hippocrati et Gron.*

U. c. 538 viris armisque instructam coniurationem ante oculos
 3. C. 214. posuisset; senatui quidem tam iure caesi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variae atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam, ferociter minitantem in vestibulo curiae, corpora coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tamquam reos ageret^x), ab anteacta vita orsus, quaecumque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros eius sub aliena invidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos iam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andranodorus Insulae portis haereditatem regni creverit, quaeque procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae Achradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum, clam et dolo adfectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset praetor. Sed animos eis regios coniuges regias^y) fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Haec natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem et caedes ir-

x) is tamquam reos agebat. ab etc. Gron. Crev.

y) regias coniuges Eaed.

ritent. Sicut tum extemplo praetores rogationem promulgarunt: acceptaque pene prius, quam promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur. missique a praetoribus Damaratam^{z)} Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

U. c. 538.
a. C. 214.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea quum ad se quoque venire praescisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, praeter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! In liberata patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et asportari Alexandriam iuberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat^{a)}: tum, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit: a qua aetate etiam hostes iratos abstine-*

z) Demaratam Gron. Crev.

a) (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) Eaed.

U. C. 538. *re. ne, tyrannos ulciscendo, quae odissent, scelera ipsi*
 a. C. 214. *imitarentur.* Inter haec abstractam a penetralibus iugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, inpetum faciunt. quae, alienata mente simul luctu metuque, velut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno aedium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam validae eluctandae manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectae, quum omnia repressent sanguine, exanimis conruerunt; caedemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paullo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus poenitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo praetores fuerant) comitia poscere: quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eae voces, et cum haud dubio adsensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Praetores dissimulare primo, et trahenda re esse: postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronunciant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quamquam aegre ferebant, et de induciis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et, impetratis eis, alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quoniam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syra-

cusis, quoque eos ageret nova atque insolita libertas, U. c. 538.
 opperiens. Per eosdem dies, quum ad Marcellum, a. C. 214.
 venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab
 Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus,
 posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas,
 qui coram cum praetoribus de renovando foedere age-
 rent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies et
 tranquillitas erat. postquam Punicam classem acces-
 sisse Pacchynum adlatum est, dempto timore Hippo-
 crates et Epicyles, nunc apud mercenarios milites,
 nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, cri-
 minabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus,
 quo aliae partis hominibus animus accederet, in sta-
 tione habere coepit, ingens in speciem criminibus
 vanis accesserat fides. ac primo etiam tumultuose de-
 currerat multitudo ad prohibendos, si in terram egre-
 derentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem
 vocari placuit. ubi quum alii alio tenderent, nec pro-
 cul seditione res esset, Apollonides principum unus
 orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit; *nec spem
 salutis, nec perniciem propiorem umquam civitati ulli fuisse.
 Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad^{b)} Kar-
 thaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatio-
 rem beatioremve fore. si alii alio trahant res, non inter
 Poenos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter
 ipsos Syracusanos: quum intra eosdem muros pars utra-
 que suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces.
 Itaque, ut omnes idem sentiant, summa vi agendum es-
 se; utra societas sit utilior, eam longe minorem ac le-
 vioris momenti consultationem esse. sed tamen Hieronis
 potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in
 sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter exper-
 tam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli, prae-
 ferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium,*

b) ad del. Gron.

U. c. 538. *quod Karthaginiensibus ita pax negari possit, ut non*
 a. C. 214. *utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. iussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Quum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla adparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.*

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, praesidium finibus suis orantes, venerunt; quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis^{c)}, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mitentibus et missis ea laeta expeditio fuit. nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quamdam urbis rati exhaustam, laetabantur. ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis inpetum in obpositam stationem cum caede multorum fecit. Quae quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicycles non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicycles, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse

c) ex auxiliis mercenariis Gron. Crev.

in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis. ^{U. c. 538.}
 coepit. Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, ^{C. 214.}
 quicumque populi sub regibus fuissent, et suae ditionis
 essent; nec iam libertate contentos esse, nisi etiam re-
 gent^{d)} ac dominantur. Renunciandum igitur eis esse,
 Leontinos quoque aequum censere liberos esse; vel quod
 in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi pri-
 mum conclamatum ad libertatem, relictisque regibus du-
 cib^{us} Syracusis sit concursus. Itaque aut eximendum
 id de foedere esse, aut legem eam foederis non accipi-
 endam. Facile multitudini persuasum: legatisque Sy-
 racusanorum, et de caede stationis Romanae queren-
 tibus, et Hippocrateim atque Epicydem abire seu Lo-
 cros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent,
 iubentibus, ferociter responsum est: Neque mandasse
 sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis face-
 rent: neque teneri alienis foederibus. Haec ad Roma-
 nos Syracusani detulerunt, abruentes Leontinos in sua
 potestate esse. itaque integro secum foedere bellum Ro-
 manos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello; ita
 ut in potestatem redacti suae rursus ditionis essent, sicut
 pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in
 Leontinos, Appio quoque adito, ut altera parte ad-
 grederetur, tanto ardore militum est usus ab ira in-
 ter conditiones pacis interfectae stationis, ut primo
 impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epi-
 cydes, postquam capi muros refringique portas vide-
 re^{e)}, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam
 nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo mil-
 lium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam
 flumen nuncius obcurrit, captam urbem esse; cetera
 falsa mixta veris ferens: caedem promiscuam militum
 atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem

d) regant Gron.

e) viderunt Gron. Grev.

U. c. 538. arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletiam
 a. C. 214. um donata. Ad nuncium tam atrocem constitit ag-
 men; concitatisque omnibus, duces, (erant autem
 Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Ter-
 roris speciem haud vanam mendacio praebuerant ver-
 berati ac securi percussi transfugae ad duo millia ho-
 minum. ceterum Leontinorum militumque aliorum
 nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque
 omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis ab-
 suisserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, pro-
 ditos ad caedem commilitones querentes, percelli po-
 tuere, nec ut eodem loco certiozem nuncium exspe-
 ctarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cer-
 nerent praetores, sed eum motum haud diuturnum
 fore, si duces amentiae sublatis essent: exercitum
 ducunt Megaram: ipsi cum paucis equitibus Herbessum
 proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditorem
 urbis potiundae, quod ubi frustra eis fuit inceptum,
 vi agendum rati, postero die Megaris castra movent,
 ut Herbessum omnibus copiis obpugnant. Hippo-
 crates et Epicydes, non tam tutum prima specie, quam
 unum, spe undique abscissa consilium, esse rati, ut se
 militibus permitterent, et adsuetis magna ex parte
 sibi, et tunc fama caedis commilitonum accensis, ob-
 viam agmini procedunt. Prima forte signa sexcen-
 torum Cretensium erant, qui apud Hieronymum me-
 ruerant sub eis, et Hannibalis beneficium habebant,
 capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, di-
 missique. quos ubi ex signis armorumque^{f)} habitu
 cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleae
 ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, ut
 reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent
 Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Ro-
 mano dederentur.

XXXI. Enimvero, conclamant; bonum ut ani-

f) armatorumque Gron. Crev.

num haberent: omnem se cum illis fortunam subito- U. c. 538.
ros. Inter hoc colloquium signa constiterant, tene- a. C. 214.
baturque agmen: necdum, quae morae causa foret,
pervenerat ad duces. postquam Hippocraten atque
Epicyden adesse pervasit rumor, fremitusque toto ag-
mine erat haud dubie adprobantium adventum eorum;
extemplo praetores citatis equis ad prima signa per-
rexerunt, Qui mos ille, quae licentia Cretensium esset,
rogitantes, colloquia serendi cum hoste, iniussuque prae-
torum miscendi eos agmini suo? Comprehendi^{g)} inii-
cique catenas iusserunt Hippocrati. ad quam vocem
tautus extemplo primum a Cretensibus^{h)} clamor est or-
tus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra ten-
derent, adpareret, eis timendum esse. Solliciti in-
certique rerum suarum Megaram, unde profecti erant,
referri signa iubent, nunciosque de statu praesenti
Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates ad-
dit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: et,
Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, ve-
lut interceptas literas, quas ipse composuerat, reci-
tat: Praetores Syracusani consuli Marcello. secundum
salutem, ut adsolet, scriptum erat: Recte eum atque
ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed
omnium mercenariorum militum eandem esse causam,
nec umquam Syracusas quieturas, donec quidquam ex-
ternorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo,
esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prae-
toribus castra ad Megaram haberent, in suam potesta-
tem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Sy-
racusas. Haec quam recitata essent, cum tanto cla-
more ad arma discursum est, ut praetores inter tu-
multum pavidi aequitaverintⁱ⁾ Syracusas: et ne fu-
ga quidem eorum seditio compressa est, inpetusque
in Syracusanos milites fiebant. nec ab ullo tempera-
tum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae mul-

g) *comprehendi* Gron. Crev.

i) *aequitaverint* Crev.

h) *Cretibus* Eaed. c. Drak.

U. c. 538. titudinis obviam issent: non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus praeciderent sibi, et quum ipsos simul milites fidos haberent, simul ob-sides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique, quam vana aut levi aura inobile vulgus esset, militem nacti^k) ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quae ad Mylam falso nunciata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum:

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum, eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiam, quo maius ibi avaritiae praemium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, et custodiendam urbem censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Praetores optimatumque^l) pauci, quamquam inflammati^m) vano nuncio erant, tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicycles: serabanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab inpetu Romanorum. Iam, unis foribus Hexapyli apertis, coepti erant recipi, quum praetores intervenerunt. et primo imperio minisque; deinde auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitus. Sed surdae ad haec omnia

k) nacti Gron. Crev.

m) inflati Eaed.

l) optimatumque Eaed.

aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus ^{U. c. 538.} vi, quam foris, portae effringebantur: effractisque ^{a. C. 214.} omnibus, totumⁿ⁾ Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugaeque, et quidquid regionum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo inpetu capitur, praetorumque^{o)} (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque haec omnis multitudo Hippocratem atque Epicyden creant praetores: Syracusaeque, quum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem reciderunt^{p)}.

XXXIII. Haec nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadrirems, quum intrasset fauces portus, capitur: legati aegre effugerunt. Et iam non modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Iovis id templum est) mille et quingentis passibus^{q)} ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque adferre, ait, et eis, qui, ex media caede elapsi, perfugerint ad se, et eis, qui, metu obpressi, foediorum, non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, caedis^{r)} auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, qui-*

n) tuto in Gron. Crev. c. Drak.

o) praetoresque Gron. Crev.

d) reciderant Crev.

q) quingentos passus Crev.

r) ac caedis Gron. Crev.

U. c. 538. *cumque in mora sit, bello persecuturos. Ad ea Epicy-*
 a. C. 214. *des, Si qua^{s)} ad se mandata haberent, responsum eis,*
ait, se daturos fuisse: quum in eorum, ad quos venerint,
manu res Syracusana esseet, tum reverterentur. Si bel-
lo lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem es-
se Syracusas ac Leontinos obpugnare. Ita legatis relictis,
portas clausit. Inde terra marique simul coeptae ob-
pugnari Syracusae: terra ab Hexapylo, mari ab Achra-
dina, cuius murus fluctu adluitur. et, quia, sicut
Leontinos terrore ac primo inpetu ceperant, non dif-
fidebant, vastam disiectamque spatio urbem parte ali-
qua se invasuros, omnem adparatum obpugnandarum
urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuisset tanto inpetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator coeli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam, et quae planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, ex quinquere mis Marcellus obpugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum inperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. iunctae aliae binae ad quinquere mis, demtis interioribus remis, ut latus lateri adplicaretur, quum exteriore ordine remorum velut una navis^{t)} agerentur, turres contabulatas machinamenta que alia quantiendis muris portabant. Adversus hunc navalem adparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta in

s) quae Gron. Crev.

t) velut naves Eaed. c. Drak.

muris disposuit. in eas, quae procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quae propius quaedam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tolenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenae inligata quum iniecta prorae esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet. ita maritima pugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra adgrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni adparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam iuvabat loci, quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent, eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum praebebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere obpugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Karthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, deditibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diutenerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quin-

U. c. 538. que et viginti millia peditum, tria equitum, duode-
 a. C. 214. cim elephantos exposuit: nequamquam cum quantis
 copiis ante tenuerat ad Pachynam classem. Sed, post-
 quam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, pro-
 fectus Karthaginem, adiutusque ibi et ab legatis Hip-
 pocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus
 aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ip-
 se haud vanus praesens monitor facile perpulerat, ut,
 quantae maximae possent, peditum equitumque copiae
 in Siciliam traicerentur. Adveniens Heracleam, in-
 tra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque
 civitatum, quae partis Karthaginiensium erant, adeo
 accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut
 postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos
 sustulerint; et, parte copiarum satis defendi urbem
 posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut
 Epicyles praeesset custodiae urbis, Hippocrates, Hi-
 milconi coniunctus, bellum adversus consulem Ro-
 manum gereret. Cum decem millibus peditum, quin-
 gentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca
 profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Mu-
 nientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento iam oc-
 cupato, quum frustra eo praevenire hostem festinans
 tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo
 tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam
 fore; sed tamen metu Himilconis Poenorumque (ut
 quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par es-
 set) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad
 omnes casus composito ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quae erat adversus Poe-
 nos praeparata, adversus Siculos usui fuit. Castris
 ponendis incompositos ac dispersos nactus et pleros-
 que inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques,
 levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit.
 Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset
 Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos
 dies Himilco, adiuncto Hippocrate, ad flumen Anapum,

octo ferine inde millia, castra posuit. Sub idem fere ^{U. c. 553.} tempus et naves longae quinque et quinquaginta Kar- ^{a. C. 214}thaginiensium cum Bomilcare classis praefecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinquereimes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas, praedae haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Poenus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt, et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora ceruens nihil aliud ab suis quam inopiam adgravari sociorum^{u)}, velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac praesens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant^{x)} Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatum abini: praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem obprimebantur. Henna^{y)}, excelso^{z)} loco ac praerupto undi-

u) inopia adgravari socios y) Emma. Sic semper Gron.
Gron. c. Drak. Crev.

x) add. a Gron.

z) in excelso Faed.

U. c. 538. que sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum, praefectumque praesidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditioes defectionesque urbium, et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii animadverterunt, nulli occasione fraudis Romanum patere, palam rentur agendum^a). *Urbem arcemque suae potestatis, aiunt, debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi aequum censent. Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, Se in praesidio inpositum esse, dicere, ab imperatore suo: clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius, qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos capital esse: et nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii esset. Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an universae civitatis, essent. Consensu in posterum diem concio edicitur.*

XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos au-*

a) palam erat agendum Gron. Crøv.

disse, milites, inquit, quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumventa et obpressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deum primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. utinam reliquum tempus nec patienti infanda, nec faciendo, traduci possit! Haec occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Karthaginiensium extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam Murgantiae praesidium interfectum est. Noctem unam aegre ad consultandum sumsi, qua vos certiores periculi instandis facerem. Orta luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. nec praecipati spem ullam^{b)}, nec occupantes periculi quidquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum expectabitis. ego in concione ero: et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: et cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique Dii, qui hanc urbem, hos sacros lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae, fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Karthaginensibus timeri possit.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera

b) nec praecipat peculii etc. Gron. Crev.

U. c. 538. claudendosque obpositi^{c)} exitus, pars maxima super
 a. C. 214. theatrum circaque, adsueti et ante spectaculis concionum,
 consistunt. Productus ad populum a magistratibus prae-
 fectus Romanus, quum consulis ea de re ius ac po-
 testatem esse, non suam, et pleraque eadem, quae
 pridie, dixisset; primo sensim, ac plures, reddere
 claves, dein iam una voce id omnes iuberent, cun-
 ctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec vi-
 derentur ultra vim ultimam dilatari; tum praefectus
 toga signum, ut convenerat, dedit. militesque inten-
 ti dudum ac parati, alii superne in aversam concio-
 nem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri
 conferti obsistunt. Caeduntur Hennenses cavea in-
 clusi, coacervanturque, non caede solum, sed etiam
 fuga; quum alii super aliorum capita ruerent, atque
 integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur.
 Inde passim discurritur, et urbis captae modo fuga-
 que et caedes omnia tenet: nihilo remissiore militum
 ira, quod turbam inermem caedebant, quam si peri-
 culum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Hen-
 na, aut malo, aut necessario facinore retenta. Mar-
 cellus nec factum improbavit, et praedam Hennensi-
 um militibus concessit, ratus, timore deterritos tem-
 peraturos proditoribus praesidiorum Siculos. Atque
 ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae, claraeque
 vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob
 sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae,
 prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cae-
 de infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam
 Deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam
 ante dubii fuerant, defecere ad Poenos. Hippocra-
 tes inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese re-
 cepit: quum aditi a proditoribus nequidquam ad Hen-
 nam exercitum admovissent. Marcellus retro in Le-
 ontinos redit: frumentoque et com meatibus aliis in

c) oppidanis Gron. Cror.

castra convectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Ap. Claudio Roman ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit^{d)} veteribus. ipse hibernacula quinque millia passuum^{e)} Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, aedificavitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

U. c. 538.
a. C 214.

XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nunciantes, Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Haec nunciantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terra aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiae, peterentur. Valerius, praesidio loci eius relicto P.^{f)} Valerio legato, cum classe instructa parataque, et, quod^{g)} longae naves militum capere non poterant, in onerarias inpositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nunciantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se, quae vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum praefecto socium, Q. Naevio Crista, viro inpigro et perito militiae. Is, expositis

d) praefecit Gron. Crev.

f) T. Eaed.

e) add. ab Eaed.

g) quot Eaed.

U. c. 538. in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde
 a. C. 214. venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul
 a flumine per viam minime ab regis obsessam duxit,
 et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est^{h)}
 ingressus. Die insequenti quievere, dum praefectus iu-
 ventutem Apolloniatiun, armaque et urbis vires in-
 spiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fece-
 re, simulque ab exploratoribus comperit, quanta so-
 cordia ac negligentia apud hostes esset; silentio no-
 ctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hosti-
 um adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis con-
 staret, prius mille hominum vallum intrasse, quam
 quisquam sentiret: ac, si caede abstinuissent, perve-
 nire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximo-
 rum portae excitavit hostes. inde tantus terror
 pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quis-
 quam arma caperet, aut castris pellere hostem cona-
 retur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat,
 prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi,
 vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. eo-
 dem et alia turba effusa est. Paulo minus tria mil-
 lia militum in castris aut capta, aut occisa. plus ta-
 men hominum aliquanto captum, quam caesum, est.
 Castris direptis, Apolloniatae catapultas, ballistas,
 tormentaque alia, quae obpugnandae urbi comparata
 erant, ad tuenda moenia, si quanto similis fortuna
 venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis prae-
 da castrorum Romanis concessa est. Haec quum Ori-
 cum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo
 ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fu-
 gam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri,
 neque navali certamine satis fore parem se fidens,
 subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam pe-
 tit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Ro-
 mana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

h) est del. Gron. Crev.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. U. c. 538. a. C. 214. nam, priusquam Romani annem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad Castrum Albumⁱ⁾ (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum. tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca et ad montem Victoriae castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Karthaginensium dux, cum exercitu iusto advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes conedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: obpressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsesus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae valida ac nobilis, et adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor iude Hannibali esset, ad Romanos defecit. Karthaginenses Illiturgi obpugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret open, cum legione expedita profectus, inter^{k)} bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione aequae felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum caesa duobus proeliis: plus mille capti^{l)}, cum sex et triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (so-

i) *Altum Gron. Crev. c.* 1) *plus decem millibus captum Gron. Crev.*

k) *intra Gron.*

U. c. 533. cia et haec Romanorum erat) a Karthaginiensibus ob-
 a. C. 214. pugnari coepta est. Eam obsidionem sine certamine
 adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad mundam exinde castra Punica mota:
 et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis con-
 latis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque
 vincentibus Romanis signum receptui est datum, quoad
 Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque
 circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vul-
 nus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora
 intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam
 non milites solùm, sed elephantum etiam usque ad val-
 lum acti erant, superque ipso novem et triginta ele-
 phanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duode-
 cim millia hominum dicuntur caesa, prope tria capta,
 cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad
 Auringen inde urbem Poeni recessere; et, ut terri-
 tis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio le-
 cticula in aciem inlatus confixit: nec dubia victoria
 fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia
 pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed
 gens nata instaurandis reparandisque^{m)} bellis, Mago-
 ne ad conquisitionem militum aⁿ⁾ fratre misso, brevi
 replevit exercitum, animosque ad tentandum de in-
 tegro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro
 parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis,
 quibus prius, eodemque eventu pugnare. plus octo
 millia hominum caesa: haud multo minus quam mil-
 le captum^{o)}, et signa militaria quinquaginta octo^{p)};
 et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armil-
 laeque^{q)}, magnus numerus. duo etiam insignes reguli
 Gallorum (Moenicapto et Civismaro nomina erant)
 eo proelio ceciderunt. octo elephantum capti, tres oc-

m) parandisque Gron.

n) a del. Gron. Crev. c. Drak.

o) capta Gron.

p) et signa militaria quinquaginta octo del. Gron.

q) annuli aurei, torques armil-
 laeque Gron.

cisi. Quum iam res prosperae in Hispania essent, ve-
recundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum,
quae^{r)} caussa belli esset, octavum iam annum sub
hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso
praesidio Punico, receperunt, cultoribusque antiquis,
quos vis reliquerat belli, restituerunt: et Turdetanos,
qui contraxerant eis cum Karthaginiensibus bellum,
in potestatem redactos sub corona vendiderunt, ur-
benque eorum delevere.

XLIII. Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio
consulibus, gesta. Romae quum tribuni plebis novi
magistratum inissent^{s)}, extemplo censoribus, P. Fu-
rio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies di-
cta ad populum est. quaestorem eum proximo anno,
adempto equo, tribu moverant, atque aerarium fece-
rant, propter coniurationem deserendae Italiae ad
Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti
causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne
lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M.
Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia
habita a Q. Fabio Maximo consule. creati consules
ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, et
Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt M.
Atilius, et, qui tum aediles curules erant, P. Sem-
pronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M.
Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quadriduum
eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memo-
riae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Can-
nas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per me-
dios hostes evasit. Comitibus perfectis, auctore Q.
Fabio consule, designati consules Romam accessiti
magistratum inierunt: senatumque de bello, ac pro-
vinciis suis praetorumque, et de exercitibus, quibus
quique praesent, consuluerunt.

XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divisi.

r) quod Gron

s) inissent Crev.

U. c. 539.
a. C. 214.

U. c. 539. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iurisdictione M. Atilio collegae praetori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. †) Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. †) Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo propraetori provincia vetus: T. Otacilio classis. exercitus nulli additi novi. M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui iam praeerat, et Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae iussae, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quae nunciata erant. Murus ac portae tactae, et Ariciae etiam Iovis aedes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, visae; et in Iovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius, in Lucanos in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obviam filius progrediretur, lictoresque verecundia maiestatis eius taciti anteirent; praeter

†) Praetori Gron.

‡) M. Gron. Crev.

undecim fasces equo praevectus senex, ut consul anim-^{U. c. 539.}
advertere proximum lictorem iussit, et is, ut de-^{a. C. 215.}
scenderet ex equo, inclamavit; tum demum desili-
ens, *Experiri, inquit, volui, fili, satin' scires, consu-
lem te esse.*

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam^{x)} rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi communis hostis. qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; quumque^{y)} res Romana contra spem votaue eius velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, temporum oblitos homines in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere, aiebat: Qui^{z)}, quum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent^{a)}; documentum autem dicant^{b)} statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, foederibus Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum, sed mediam consequenturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum.

x) add. tunc Gron. Crev.

a) et non vocitent Eaed.

y) tum posteaquam Eaed. b) ducant Eaed.

z) qui del. Eaed.

U. c. 539. *utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic re-*
 a. C. 213. *ditus veniae.* Fabio adsensum est. catenisque liga-
 tus, traditur et ipse et comites: et auri satis magnum
 pondus, quod secum tum adtulerat, ei servari iussum.
 Calibus eum interdium solutum custodes sequebantur:
 nocte clausum adservabant. Arpis domi primum de-
 siderari quaerique est coeptus: dein fama, per totam
 urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fe-
 cit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad
 Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poe-
 nus, quia et ipsum, ut ambiguae fidei virum, su-
 spectum iam pridem habebat, et causam nactus erat
 tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ce-
 terum ut irae magis, quam avaritiae, datum crederent
 homines, crudelitatem quoque gravitati addidit^c):
 coniugemque eius ac liberos in castra adcitōs, quaesti-
 one prius habitā, primum de fuga Altiuii, dein quan-
 tum auri argentique domi relictum esset, satis cogni-
 tis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum
 institit obpugnare. ubi quum a quingentis fere passi-
 bus castra posuisset, contemplatus ex propinquo si-
 tum urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus
 erat, qua maxime neglectam custodiam vidit, ea po-
 tissimum adgredi statuit. Comparatis omnibus, quae
 ad urbes obpugnandas usui sunt, centurionum robora
 ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis
 praefecit, et milites sexcentos, quantum satis visum
 est, adtribuit: eosque, ubi quartae vigiliae signum
 cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta
 ibi humilis et angusta erat, via infrequenti per deser-
 tam partem urbis: eam portam scalis prius trans-
 gressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi
 claustra refringere iubet, et tenentes partem urbis
 cornu signum dare, ut ceterae copiae adnoverentur:

c) *crudelitati quoque gravitatem addidit Gron. Grev.*

parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea in- U. c. 539.
pigre facta; et, quod impedimentum agentibus fore vi- a. C. 213.
debatur, id maxime ad fallendum adiuvit. imber,
ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos
e stationibus, subfugere in tecta coëgit: sonituque
primo largioris procellae strepitum molientium por-
tam exaudiri prohibuit; lentior deinde aequaliorque
accidens auribus magnam partem hominum sopivit.
Postquam portam tenuerunt, cornicines in via pari-
bus intervallis dispositos canere iubent, ut consulem
excirent. Id ubi factum ex composito est, signa ef-
ferri consul iubet, ac paullo ante lucem per effractam
portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, iam
et imbre conquiescente; et propinqua luce. Praesi-
dium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme
armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum arma-
bant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis es-
set, hosti obposuerunt. Pugnatum primo in tenebris,
angustisque viis est: quum Romani non vias tantum,
sed tecta etiam proxima portae, occupassent, ne peti
superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se qui-
dam Arpinique et Romani; atque inde colloquia coe-
pta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent
Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut me-
ritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici
adversus veteres socios Romanos bellum gererent,
et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africae face-
rent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se ve-
num a principibus datos Poeno, captos obpressosque
a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus con-
loqui. postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem
deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini
repente pro Romanis adversus Karthaginiensem^{d)}

d) *Carthaginienses* Gron. Crev.

U. c. 539. arma verterunt. Hispani quoque, paullo minus mille
 a. C. 213. homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut
 sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad con-
 sulem transtulerunt signa. Karthaginiensibus portae
 patefactae, emissique cum fide incolumes ad Hanni-
 balem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, prae-
 terquam unius veteris proditoris, novi perfugae, re-
 stituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari
 iussa: operaque eorum forti ac fideli persaepe respu-
 blica usa est. Quum consul^e) alter in Apulia, alter
 in Lucanis esset; equites centum^f) duodecim nobiles
 Campani, per speciem praedandi ex hostium agro,
 permissu magistratum ab Capua profecti, ad castra
 Romana, quae super Suessulam erant, venerunt. sta-
 tioni militum, qui essent, dixerunt; conloqui sese^g)
 cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praeerat: cui
 ubi nunciatum est, decem ex eo numero iussis in-
 ermibus deduci ad se, ubi, quae postularent, audivit,
 (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta,
 bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et
 ab altero praetore Sempronio Tuditano oppidum Ater-
 num expugnatum. amplius septem millia hominum
 capta, et aeris argentique signati aliquantum. Ro-
 mae foedum incendium per duas noctes ac diem unum
 tenuit: solo aequata omnia inter Salinas ac portam
 Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque vico. in tem-
 plis Fortunae ac Matutae et Spei extra portam, late
 vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum
 in Hispania res prosperae essent, multosque et vete-
 res reciperent socios, et novos adiicerent, in Africam
 quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numida-
 rum, subito Karthaginiensibus hostis factus: ad eum
 centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amici-

e) *consulum* Gron. Crev.

f) *add. ac* Eaed.

g) *sc* Eaed.

tiam societatemque facerent; et pollicerentur, si per-^{U. c. 539.}
 severaret urgere bello Karthaginienses, gratam eam^{a. C. 213.}
 rem fore senatui populoque Romano, et adiuuros, ut
 in tempore, et bene cumulatam gratiam referant.
 Grata ea legatio barbaro fuit: conlocutusque cum le-
 gatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum
 verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus es-
 set, ex comparatione tam ordinatae disciplinae, ani-
 mum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fideli-
 bus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem reserrent*
ad imperatores suos; unus apud sese magister rei mili-
taris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum
gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde a principiis
gentis maiores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos.
Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si ae-
quari robore virium velit, et sibi pedites comparandos es-
se; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed ar-
mandi ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia,
velut forte congregata turba, vasta ac temeraria esse. Fa-
 cturos se in praesentia, quod vellet, legati responderunt:
 fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperato-
 res sui non comprobassent factum. Q. Statorio no-
 men fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Ro-
 manis reliquis Numida legatos¹⁾ in Hispaniam misit
 ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iis-
 dem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra prae-
 sidia Karthaginiensium auxiliares essent, ad transitio-
 nem perlicerent. Et Statorius ex multa iuventute
 regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime mo-
 rem Romanum, instruendo et decurrendo signa sequi,
 et servare ordines docuit: et operi aliisque iustis
 militaribus ita adsuefecit, ut brevi rex non equiti ma-
 gis fideret, quam pediti; conlatisque aequo campo
 signis, iusto proelio Karthaginiensem hostem supe-

1) cum duobus Romanis relata; Numidasque legatos Gron.
 Crev.

U. c. 539. raret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis
 a. C. 213. adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitia est. Quod ubi Karthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidia (Massyli¹) ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam^k) habebat, septem et decem annos natum, ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum adpareret, latius regnum opulentiusque, quam quod^l) accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africae esset, docent; melius fore Galae quoque, Karthaginiensibus iungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; obprimi Syphacem, nihil dum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse. Facile persuasum Galae, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Karthaginensium legionibus coniunctis, magno proelio Syphacem devicit. Triginta millia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope oceanum adversus Gades colunt) refugit: adfluentibusque ad famam eius undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam angusto directam freto traiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloria perse, sine ullis Karthaginensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberum iuventutem eadem mer-

i) *Massyla* Gron.
 k) *Masinissam* Gron.

l) *quod* del. Gron. Crev. c. Drak.

cede, qua pacta cum Karthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

U. c. 539
a. C. 215.

EPITOME LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante¹⁾ annos aedilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat²⁾, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus³⁾ est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu caesus est. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit. in quo proelio hominum sexdecim millia ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captae Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descriperat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispaniam iverant. amissaque eius⁴⁾ provinciae possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia caesa⁵⁾, ad mille octingentos triginta capti, praeda ingens parta. Dux Marcus adpellatus est.

1) add. *legitimos* Crev.2) *in quam praesidium Romanorum fugerat* del. Gron.3) *interemptus* Gron. Crev.4) *cuius* del. Eaed.5) *caesi* Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXV.

Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, U. c. 539.
 Hannibal in agro Tarentino aestatem consumsit, spe a. C. 213.
 per prodicionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures redissent, ni T. 2) Pomponius Veientanus praefectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est: minimumque iacturae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et reipublicae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, laud ullum dignum memoratu, fecit: et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut Dii repente alii viderentur facti, nec iam in secreto modo atque intra parietes abole-

a) L. Gron. Crev.

U. c. 539.
a. C. 213.

bantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsa: et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessae artis usu exercebant. Primo secretae honorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e foro, ac dissiicere adparatus sacrorum conati essent, haud procul a fuit, quin violarentur. Ubi potentius iam esse id malum adparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio praetori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatusconsultum recitavit, et edixit, *Ut, quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Caepio, pontifices subfecti sunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consuladium iam adpetebat tempus; sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equi-

tum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provin-^{U. c. 539.}
cia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Ful-^{a. C. 213.}
vius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Silanus,
P. Cornelius Sulla. Comitibus perfectis, dictator ma-
gistratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M.
Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Afri-
cano fuit cognomen. huic petenti aedilitatem quum
obstiterent tribuni plebis, negantes rationem eius ha-
bendam esse, quod nondum legitima aetas esset: *Si
me*, inquit, *omnes Quirites aedilem facere volunt, satis
annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium fe-
rendum in tribus discursum est, ut tribuni repente
incepto destiterint. Aedilitia largitio haec fuit. Lu-
di Romani pro temporis illius copiis magnifice facti,
et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singu-
los dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fun-
dulus, aediles plebei, aliquot matronas apud popu-
lum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in
exsilium egerunt. Ludi plebei per biduum instau-
rati; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius^{U. c. 540.}
consulatum ineunt. Et praetores provincias sortiti^{a. C. 212.}
sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae
duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apu-
liam, C. Claudius Nero Snessulam, M. Iunius Silanus
Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale et binae
legiones decretae: alter a Q. Fabio superioris anni
consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prae-
torum, Fulvii Flacci, quae Luceriae sub Aemi-
lio praetore; Neronis Claudii, quae in Piceno sub
C. Terentio fuissent, legiones essent. supplemen-
tum in eas quisque scriberet sibi^{b)}. M. Iunio in Tu-
scos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sem-
pronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium
provinciaeque Lucani^{c)} et Gallia^o) cum suis exercitibus

b) in eas ipsi scriberent sibi c) Galliae Gron. Crev. c.
Crev. Drak.

U. c. 540. prorogatae: item P. Lentulo, qua vetus provincia
 a. C. 212. in Sicilia esset; M. Marcello Syracusae, et qua Hieron
 ronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Graecia
 M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scaevolae; Hispania
 P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duae
 urbanae legiones a consulibus scriptae, summaque
 trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum
 consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum
 factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis
 annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat,
 praeter T. ^{d)} Pomponium Veientanum, quem, populantem temere
 agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant
 Karthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis
 in iis, quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant
 falsa naufragia, et ea ipsa, quae vera renunciaverant,
 fraude ipsorum facta erant, non casu, in veteres quassasque
 naves paucis et parvi pretii rebus inpositis, quum mersissent
 eas in alto, exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices
 fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio
 praetori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata
 nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem
 publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus
 severior vindex fraudis erat; excitataque tandem duo
 tribuni plebis Sp. et L. Carvili, quum rem invisam infamemque
 cernerent, ducentum millium aeris multam M. Postumio dixerunt.
 cui certandae quum dies advenisset, conciliumque tam frequens
 plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet;
 perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius
 Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio
 erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset.
 Testibus datis, tribuni populum submoverunt; sitellaque adlata est,

d) L. Gron. Crev.

ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim U. C. 540.
 publicani Cascae instare, ut concilio diem eximeret. a. C. 212.
 populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat
 Casca, cui simul metus pudorque animum versabat,
 Quum in eo parum praesidii esset, turbandae rei caus-
 sa publicani per vacuum in submoto locum cuneo
 inruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque.
 Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius con-
 sul tribunis, *Nonne videtis, inquit, vos in ordinem*
coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni prope
dimittitis plebis concilium?

IV. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules
 referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia
 publicanorum. *M. Furium Camillum, cuius exsilium*
ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus
passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus
ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis,
iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem
suffragium populo Romano^e) extorsisse, concilium plebis
sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra popu-
lum Romanum aciem instruxisse^f), locum occupasse, ut
tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vo-
cari prohiberet. Nihil aliud a caede ac dimicatione con-
tinuisse homines, nisi patientiam magistratum, quod
cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum,
vincique se ac populum Romanum passi sint: et comi-
tia, quae reus vi atque armis prohibiturus erat, ne caus-
sa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius
sustulerint. Haec quum ab optimo quoque pro atro-
citae rei acta^g) essent, vimque eam contra rempubli-
cam et pernicioso exemplo factam, senatus decreset;
 confestim Carvili tribuni plebis, ommissa multae cer-
 tatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni
 vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem
 duci iusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit,

e) populo per vim Gron. Crev. g) iacta Gron,

f) introduxisse Gron,

U. c. 540. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: *Si*
 a. C. 212. *M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, ci-*
tatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset,
videri eum in exsilio esse: bonaque eius venire, ipsi aqua
et igni placere interdici. Singulis deinde eorum,
 qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capi-
 talis diem dicere, ac vades poscere coeperunt. Primo
 non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in
 carcerem coniciebant: cuius rei periculum vitantes
 plerique in exsiliū abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem
 audacia protegens, exitum habuit. Comitiam inde pon-
 tifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus
 pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti
 certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui
 et ante bis consul et censor fuerat: et T. Manlius Tor-
 quatus, et ipse duobus consulatibus et censura insi-
 gnis: et P. Licinius Crassus, qui et aedilitatem curu-
 lem petiturus erat. hic senes honoratosque iuvenis in
 eo certamine vicit^{h)}. Ante hunc, intra centum an-
 nos etⁱ⁾ viginti, nemo, praeter P. Cornelium Calussam,
 pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non
 sedisset. Consules quum aegre delectum conficerent,
 quod inopia iuniorum non facile in utrumque, ut et
 novae urbanae legiones, et supplementum veteribus
 scriberetur, sufficiebat; senatus *absistere eos incepto*
vetuit, et triumviros binos creari iussit: alteros, qui
citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in
pagis, forisque, et conciliabulis omnem copiam ingenuo-
rum inspicerent; et, si qui roboris satis ad ferenda ar-
ma habere viderentur, etiamsi nondum militari aetate
essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videret-
tur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et de-
cem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia
procederent, ac si septem et decem annorum, aut maio-

h) devicit Gron. Crev.

i) et del. Gron.

res, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

U. c. 540.
a. C. 212.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, *Consulem, inquit, te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est; nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Poenosque mitti: et sanguine nostro vulneribusque nos^{k)} senatui^{l)} satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et reipublicae et nostra fortuna esset. Sine, quaeso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cuius arguimur, nos purgare. Si non Deum ira, nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periiimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica: cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos*

k) nostri Crev.

l) patriae Gron.

U. c. 540. *tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et*
 a. C. 212. *provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque li-*
beris ignoscitis facile, Patres conscripti, in haec vi-
lia capita saevi? et consuli primoribusque aliis civita-
tis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit;
militis utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam
prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne
expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias
puendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit
ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quaeretur, ut
et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios trans-
fugerat, reciperetur; et Caudinae legiones, quae sine
armis redierant Roman, armatae remissae in Samnium,
eundem illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua
ignominia laetatus fuerat. Cannensem vero quisquam
exercitum fugae aut pavoris insimulare potest, ubi plus
quingenta millia hominum ceciderunt? unde con-
sul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo super-
est, nisi quem hostis cadendo fessus reliquit? Quum
captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines lauda-
bant, quod reipublicae nos reservassemus: quod ad con-
sulem Venusiam redissemus, et speciem iusti exercitus
fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam
apud patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma
tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tende-
rent in castris, est mutatus: quae tamen, semel nava-
ta reipublicae opera, et uno felici proelio, recuperarunt.
Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes eme-
rendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum
quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam fini-
rent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam
ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil obici
potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab ho-
ste etiam, relegati sumus. ubi senescamus in exsilio, ne
qua spes, ne qua occasio abclendae ignominiae, ne qua
placandae civium irae, ne qua denique bene moriendi
sis. Neque ignominiae finem, nec virtutis praemium

petimus; modo experiri animum, et virtutem exercere U. C. 540.
liceat. laborem et periculum petimus, ut virorum, ut a. C. 212.
militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam alte-
rum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Poe-
nus, alias Romanus expugnant: peditum, equitum acies
concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur:
clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudi-
mus residues ipsi ac segnes, tamquam nec manus, nec
arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Mempronius
consul toties iam cum hoste signis conlatis pugnavit.
Operae pretium habent, libertatem civitatemque. Pro ser-
vis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus. congregati cum
hoste liceat, et pugnando quaerere libertatem. Vis tu
mari, vis terra, vis acie, vis urbibus obpugnandis ex-
periri virtutem? asperrima quaeque ad laborem peri-
culumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciun-
dum fuit, quam primum fiat; quoniam, quidquid postea
viximus, id omne destinatum ignominiae est.

VII. Sub haec dicta ad genua Marcelli procubu-
 erunt. Marcellus id nec iuris, nec potestatis suae es-
 se dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententia
 Patrum facturum esse. Hae literae ad novos consu-
 les adlatae, ac per eos in senatu recitatae sunt: con-
 sultusque de his literis ita decrevit senatus: *Militibus,*
qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent,
senatum nihil videre, cur respublica committenda sit.
Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod
e respublica fideque sua duceret: dum ne quis eorum mu-
nere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur,
neu in Italiam reportaretur; donec hostis in terra Italia
esset. Comititia deinde a praetore urbano de senatus
sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati
sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: et
triumviri bini; uni sacris conquirendis donisque per-
signandis; alteri reficiendis aedibus Fortunae et ma-
tris Matutae intra portam Carmentalem, sed et Spei
extra portam, quae priore anno incendio consumtae

U. c. 540. fuerant. Tempestates foedae fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de coelo multa: duae in Capitolio aedes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. murus turresque quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Quum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandae eius intervenit. Phileas Tarentinus, diu iam per speciem legationis Romae quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis sollicitatos, corruptis aedituis duobus, quum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: missique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, virgisque, adprobante populo, caesi de saxo deiiciuntur.

VIII. Huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatum animos irritavit, quum^{m)} publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniuraverunt, quorum principes Nicco et Philemenus erant. Hi, prius, quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbemⁿ⁾ egressi, ad eum pro-

m) *tum* Gron.

n) *urbe* Gron. Crev.

ficiscuntur. et, quum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum et caussas consilii sui, et quid pararent, exposuissent; conlaudati, oneratique promissis, iubentur, ut fidem popularibus facerent, praedandi caussa se urbe egressos, pecora Karthaginensium, quae partum propulsa essent, ad urbem agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea praeda iuvenum est: minusque, iterum ac saepius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno pensuros, praesidiumve invito recepturos: prodita praesidia Karthaginensium fore. Haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediendi redeundique in urbem frequentiore facere: (eterat venandi studio insignis) canesque et alius adparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex praeparato ablatum reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeari propter metum hostium, credebant. Ubi iam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agenda rei Hannibali visum est. Tri-dui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam seguis mora eius desierat.

IX. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit. praemissisque octoginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium pro-

U. c. 540. cul spectator agminis falleret; praegressos retraherent,
 a. C. 212. obvios occiderent, ut praedonum magis, quam exercitus, adcolis species esset. ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem nunciato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum iussu facerent: se in tempore editurum, quae vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus iniectisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem. in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit. dux Philemenus erat, cum solito captae venationis onere. ceteri proditores ea, quae composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula adsueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat. aliquantum intra moenia includuntur^o). Quum portae adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque. idem redditum ab Nicone signum: extinctae deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet: ut, quo res postulet, obcurrere libero campo possent. Et Philemenus portulae parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. nota vox eius et

^o) includitur Gron.

familiares iam signum quum excitasset vigilem, dicen- U. c. 540.
 ti^{p)}), vix sustinere grandis bestiae onus, portula aper- a. C. 212.
 ritur. inferentes aprum duos iuvenes secutus ipse
 cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo
 magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo
 traiecit. ingressi deinde triginta fere armati, ceteros
 vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam:
 et agmen sub signis confestim inrupit. inde cum silentio
 in forum ducti, Hannibali sese coniunxerunt. Cum
 duobus millibus Gallorum Poenus, in tres divisas
 partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera
 quam maxime frequentia occupare iubet: tumultu
 orto, Romanos passim caedi, oppidanis parci. sed, ut
 fieri id posset, praecipit iuvenibus Tarentinis, ut, ubi
 quem suorum procul vidissent, quiescere et silere,
 ac bono animo esse iuberent.

X. Iam tumultus erat clamorque, qualis esse in
 capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro-
 certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam ur-
 bem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum
 fraude videri ab oppidanis mota. Praefectus primo
 excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus
 scapha, in arcem circumvehitur. Errorem^{q)} et tuba
 audita ex theatro faciebat. nam et Romana erat, a
 proditoribus ad hoc ipsum praeparata: et inscienter
 a Graeco inflata, quis, aut quibus signum daret, in-
 certum efficiebat. Ubi inluxit, et Romanis Punica
 et Gallica arma cognita^{r)} tum dubitationem exem-
 erunt: et Graeci, Romanos passim caede stratos cer-
 nentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Post-
 quam lux certior erat, et Romani, qui caedibus su-
 perfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque
 paullatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine
 armis convocare iubet. Convenere omnes, praeter-

p) *dicentis* Gron. Crev. c. Drak.

c. Drak. comma subiici-

q) *terrorem* Eaed.

unt.

r) *Vocabulo cognita* Eaed.

U. c. 540. quam qui cedentes in arcem Romanos^{s)} ad omnem ad-
 a. C. 212. eundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Hannibal,
 benigne adlocutus Tarentinos, testatusque, quae prae-
 stitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Can-
 nas cepisset, simul in dominationem superbam Ro-
 manorum invectus, recipere se in domos suas quem-
 que iussit, et foribus nomen suum inscribere: se do-
 mos eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo
 dato, diripi iussurum. Si quis in hospitio civis Ro-
 mani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscri-
 psisset, eum se pro hoste habiturum. Concione di-
 missa, quum titulis notatae fores discrimen pacatae
 ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda
 hospitia Romana passim discursum est. et fuit prae-
 dae aliquantum.

XI. Postero die ad obpugnandam arcem ducit:
 quam quum et a^{t)} mari, quo in peninsulae modum
 pars maior circumluitur, praealtis rupibus, et ab ipsa
 urbe muro et fossa ingenti septam videret, eoque nec vi,
 nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum cura
 tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur; aut
 in relictos sine valido praesidio Tarentinos inpetum
 ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem
 ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe,
 cum prohibentibus opus Romanis manum posse con-
 seri; et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita
 adtenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Taren-
 tini urbem ab iis tueri possent. Ubi coeptum opus
 est, patefacta repente porta, in munientes inpetum
 fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quae
 pro opere erat, ut successu cresceret audacia, plu-
 resque et longius pulsos persequerentur^{u)}. Tum si-
 gno dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad
 hoc Hannibal tenuerat: nec sustinere inpetum Ro-
 mani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, inpedi-

s) qui, cedentes in arcem, Ro-
 manos Drak.

t) a del. Gron. Crev. c. Drak.
 u) prosequerentur Gron. Crev.

taque alia opere iam coepto, alia adparatu operis, morabantur. plurimi in fossam praecipitavere, occisi-
 que sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat; ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adiuveret. ipse, profectus cum ceteris copiis, ad Galaesum^x) flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendam opus (quod aliquantum opinione eius celerius creyerat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum iam machinationum omni genere et operibus obpugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex inproviso opera hostium invaderent. Alia disiecerunt, alia igni conruperunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem obpugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in peninsula posita inminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes praesentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitae expugnandae viam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus in-vehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Adsentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam esse, credebant. *Punicas enim naves ex Sicilia adcitae id posse facere; suas, quae sinu exiguo*

x) *Galaesum*: Gron. Crev.

U. c. 540. *intus inclusae essent, quum claustra portus hostis ha-*
 e. C. 212. *beret, eequem ad modum inde in apertum mare evasuras?*
Evadent, inquit Hannibal. Multa, quae inpedita na-
tura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo si-
tam habetis. planae et satis latae viae patent in omnes
partes. Via, quae in portum per mediam urbem ad ma-
re transmissa est, plaustri transveham naves haud ma-
gna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes poti-
untur: et illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem.
immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis^{y)}
hostibus capiemus. Haec oratio non spem modo effe-
 ctus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit.
 Contracta extemplo undique plaustra, iunctaque inter
 se: et machinae ad subducendas naves admotae, mu-
 nitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles
 in transitu esset. Iumenta inde et homines contracti,
 et opus inpigre coeptum: paucosque post dies classis
 instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os
 ipsum portus anchoras iacit. Hunc statum rerum Han-
 nibal Tarenti reliquit. regressus ipse in hiberna. Ce-
 terum, defectio Tarentinorum utrum priore anno,
 an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. plu-
 res propioresque aetate memoriae rerum hoc anno
 tradunt factum^{z)}.

XII. Romae consules praetoresque usque ante
 diem quintum Kalendas Maias Latinae tenuerunt.
 eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque
 provincias proficiscuntur. Religio deinde nova ob-
 iecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius
 inlustris fuerat, et quum conquisitio priore anno ex
 senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii
 praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus vene-
 rant. is protinus novo praetori Sullae tradiderat. Ex
 huius Marcii duobus carminibus; alterius post rem
 actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque,

y) *ipsis* del. Gron.z) *factam* Crev.

cuius nondum tempus venerat, adferebat fidem. Priore U. c. 540
 re carmine Cannensis praedicta clades in haec ferme a. C. 212
 verba erat: *Amnem Troiugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferat*^{a)} *amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt terras, iis fuit escacaro tua. nam mihi ita Iupiter fatus est. Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, iuxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae genere. Hostem, Romani, si expellere vultis, vomitamque, quae gentium venit longe, Apollini votendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis praecrit praetoris, qui ius populo plebei que dabit summum. Decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. Haec si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior, nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide. Ad id carmen explanandum diem unum sumserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: Apollini ludos votendos faciundosque: et, quando ludi facti essent, duodecim millia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias maiores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, Ut decemviri sacra Graeco ritu facerent, iisque^{b)} hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove femina aurata. Ludos praetor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos sti-*

a) deferret Gron. Grev.

b) hisque Grev.

U. c. 540. pem Apollini, quantam commodum esset, conferret.
 a. G. 212. Haec est origo ludorum Apollinarium, victoriae, non
 valetudinis, ergo, ut plerique reatur, votorum fa-
 ctorumque^{c)}. populus coronatus spectavit: matronae
 supplicavere: vulgo apertis ianuis in propatulis epu-
 lati sunt, ceberque dies omni ceremoniarum genere
 fuit.

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules
 ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam
 viderentur; quod malum diuturnae obsidionis esse
 solet, iam famem Campani sentiebant; quia semen-
 tem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Ita-
 que legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut pri-
 us, quam consules in agros suos educerent legiones;
 viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, fru-
 mentum ex propinquis locis convehi iuberet Capuam.
 Hannibal, Hannonem ex Bruttis cum exercitu in
 Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti co-
 pia fieret Campanis, iussit. Hanno, ex Bruttis pro-
 fectus cum exercitu, vitabundus castra hostium con-
 sulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento iam
 adpropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe lo-
 co edito castra posuit. inde ex sociis circa populis,
 quo aestate comportatum erat, devehit frumentum in
 castra iussit; praesidiis datis, quae comneatus eos
 prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, qua
 die in castris ad accipiendum frumentum praesto es-
 sent, omni undique genere vehiculorum iumentorum
 que ex agris contracto. Id pro cetera socordia ne-
 glegentiaque a Campanis actum. paullo plus qua-
 dringenta vehicula missa, et pauca praeterea iumen-
 ta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames qui-
 dem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum
 stimulare posset, alia producta^{d)} dies ad frumentum

c) Post votorum interpunctio
 maior, sequentisque peri-
 odi initium hoc: factos-

que populus etc. Gron.
 d) proditu Groh. Crev. c. Drak.

maiore adparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, U. c. 540.
 quum enunciata Beneventanis essent, legatos decem^a. C. 212.
 ex templo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi^e) moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quaestorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem, innixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica obpugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris iniecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo inpetu capi potuerint. altitudo loci et munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce prima proelium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Poeni, sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, *absistendum temerario incepto*, ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postera castris se hostium iungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi possent. Id quod facilius obtineatur, collegam quoque et*

e) profectus nocte Beneventum Gron. profectus nocte, Beneventi Crev.

U. c. 540. *exercitum eius se adiciturum, totumque eo versuros bel-*
 a. C. 212. *lum.* haec consilia ducis, quum iam receptui caneret,
 clamor militum adspernantium tam segne imperium
 disiecit. Proxima portae hostium erat cohors Peligna,
 cuius praefectus Vibius Accuaeus adreptum vexillum
 trans vallum hostium traiecit. Exsecratus inde se-
 que et cohortem, si eius vexilli hostes politi essent,
 princeps ipse per fossam vallumque in castra inrum-
 pit. Iamque intra vallum Peligni pugnabant, quum
 altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiae
 legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis
 captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius,
 princeps primus centurio, quum signifero signum ade-
 misset, *Iam hoc signum, et hic centurio, inquit, intra*
vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab
hoste prohibentur sunt. Manipulares sui primum tran-
 scendentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam
 et consul, ad conspectum transgredientium vallum
 mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortan-
 dosque versus milites, ostendere, in quanto discrimi-
 ne ac periculo fortissima cohors sociorum et civium
 legio esset. Itaque pro se quisque omnes per aequa
 atque iniqua loca, quum undique tela conicerentur,
 armaque et corpora hostes obicerent, pervadunt,
 inrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires
 sanguisque desereret, ut intra vallum hostium cade-
 rent, nitebantur. Capta itaque momento temporis,
 velut in plano sita, nec perinunita castra. Caedes
 inde, non iam pugna erat, omnibus intra vallum per-
 mixtis. supra sex millia hostium occisa, supra septem
 millia captum, cum frumentatoribus Campanis om-
 nique plaustrorum et iumentorum adparatu, capta. et
 alia ingens praeda fuit, quam Hanno, populabun-
 dus passim quum isset, ex sociorum populi Romani
 agris traxerat. Inde, deiectis hostium castris, Be-
 neventum reditum est, praedamque ibi ambo consu-
 les (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit)

vendiderunt, diviseruntque. et donati, quorum opera U. c. 540.
 castra hostium capta erant: ante alios Accuaeus Pe- a. C. 212.
 lignus, et T. Pedanius princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis, quam itineris, modo in Brutios rediit.

XV. Et Campani, audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse. ne prope subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Karthagini acquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Hannibal, curae sibi fore rem Campanam pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae, praesidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cuius adventu, qui ante, in exigua spe, vocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. et erat satis validum praesidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in

U. c. 540. propinquo in Bruttiiis erant, miserunt, *si exercitum*
 a. C. 212. *ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem*
tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat. quem facile elici ad certamen temere inueundam rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuventutis Thurinae. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Poeni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Maggo cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias obpositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinae, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adiuvantibus, eventum: et Karthaginensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites, prope^{f)} inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Poenum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni prope portas claudant.* Ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paullisper tenuit; quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunae, et tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt:

f) *prope* Gron. c. Drak.

Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipse, ob imperium in se mite ac iustum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Karthaganienses in urbem accipiunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quae iam in herbis^{g)} erant, conrumpenda, sed ad Capuam obpugnandam; nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto adlapsi, edere iecur, conspectique repente ex oculis abierunt. id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reservarentur^{h)}: iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque iecinore intactos angues abiisse. Quum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat: et iam annoⁱ⁾ in magistratu erat; ab eisdem illis creatus praetor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque transire ipse; neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit,

g) *libernis Gron. Crev. c. Drak.*

h) *extares ollae servarentur Gron. Crev. exta reserata*

servarentur Drak,

i) *annuo Gron.*

U. c. 540. nisi imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite
 a. C. 212. ac sanguine foedus cum hostibus sauxisset. ad Ma-
 gonem, qui in Brutiis praeerat, clam in conloquium
 venit: fideque ab eo accepta, si Romanum iis^{k)} im-
 peratorem tradidisset, liberos cum suis legibus ven-
 turos in amicitiam Lucanos; deducit Poenum in lo-
 cum, quo erat cum paucis^{l)} Gracchum adducturus. Ma-
 gonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas late-
 bras, ubi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco
 satis inspecto atque undique explorato, dies composita
 gerendae rei est. Flavius ad Romanum imperatorem ve-
 nit: *Rem se, ait, magnam inchoasse, ad quam perficiendam
 ipsius Gracchi opera opus esse. omnium populorum prae-
 toribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu de-
 scissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Roma-
 norum: quando res quoque Romana, quae prope exitium
 clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior
 fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum
 venisset. Veteri delicto haud inplacabiles fore Romanos:
 nullam unquam gentem magis exorabilem, promptiorem-
 que veniae dandae fuisse. quoties rebellionem etiam maio-
 rum suorum ignotum? Haec ab se, ait, dicta: ceterum
 ab ipso Graccho cadem haec audire malle eos praesen-
 tisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre.
 Locum se consiliis^{m)} dixisse a conspectu amotum, haud
 procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi
 rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate
 Romana sit.* Gracchus, fraudem et sermoni et rei ab-
 esse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus
 ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in
 insidias praecipitatur. Hostes subito exorti: et, ne
 dubia proditio esset, Flavius his se adiungit. tela un-
 dique in Gracchum atque equites coniiciuntur. Grac-
 chus ex equo desilit. idem ceteros facere iubet, hor-

k) iis del. Gron. Sed post im-
 peratorem habet sibi.

l) deducit Poenum, in locum

pacis Gron. Crev. c. Drak.
 m) consiliis Haed. c. Drak.

taturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle silva ac montibus septa circumventis, praeter mortem? id referre, utrum praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo expectandoque eventu in inpetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes pelerent. qui cum victimam prae se ad inferos misset, eum decus eximium egregiumque solatium suae morti inventurum.* Inter haec dicta, paludamento circum laevum brachium intorto, (nam ut scuta quidem secum extulerant) in hostes inpetum fecit. Maior, quam pro numero hominum, editur pugna. iaculis maxime aperta corpora Romanorum, et quum undique ex altioribus locis in cavam vallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum, iam nudatum praesidio, vivum capere Poeni nituntur. ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanime enim Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. Haec vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quae volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quae ante dicta prodigia sunt, procuret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis

U. c. 540. sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatio-
 2. C. 212. fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum
 rogam exstructum esse. armatum exercitum decucur-
 risseⁿ⁾ cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum
 et corporum suae cuique genti adsueta, ipso Hannibale
 omni rerum verborumque honore exsequias celebrante.
 Haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt.
 Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant,
 credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt.
 eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Karthalo,
 qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret.
 is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu
 Beneventanis, fecit.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi; quum
 passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis
 cum equitatu territi et^{o)} trepidi, ad signa milites palatos
 passim revocarunt: et, vixdum instructa acie fusi,
 supra mille et quingentos milites amiserunt.
 Inde ingens ferocia superbae suopte ingenio genti crevit,
 multisque proeliis lacescebant Romanos: sed intentiores
 ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque
 inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis
 minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam
 leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat.
 T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat,
 perfamiliari hospitio iunctus. creverat consuetudo,
 quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem
 Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat.
 Tum Badius, progressus ante stationes, quae pro porta
 stabant, vocari Crispinum iussit. quod ubi est Crispino
 nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare
 quaeri, manente memoria, etiam in discidio publicorum
 foederum, privati iuris, paulum a ceteris

n) *decurrisse* Gron.

o) *ac* Gron. Crev.

processit. Postquam in conspectum venere, *Provo-* U. c. 540.
co te, inquit, ad pugnam, Crispine, Badius: conscen- a. C. 212.
damus equos, submotisque aliis, uter bello melior sit,
decernamus. Ad ea Crispinus, nec sibi, nec illi, ait,
hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: Se^p), et-
iamsi in acie obcurrat, declinaturum, ne hospitali cae-
de dextram violet. conversusque abibat. Enimvero fero-
cius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque,
et se digna probra in insontem iacere, hospitalem ho-
stem adpellans, simulantemque parcere, cui sciat pa-
rem se non esse, si parum publicis foederibus ruptis di-
remta simul et privata iura esse putet, Badium Cam-
panum T. Quinctio Crispino Romano palam^q), duobus
exercitibus audientibus, renunciare hospitium. Nihil
sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hosti cum ho-
ste, cuius patriam ac penates publicos privatosque ob-
pugnatum venisset. Si vir esset, congredetur. Diu
cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne inpu-
ne insultare Campanum pateretur. itaque tantum mo-
ratus, dum imperatores consuleret, permetterentue
sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare,
permissu eorum arma cepit, equumque conscendit,
et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit.
Nulla mora a Campano facta est. infestis equis con-
currerunt^r). Crispinus supra scutum sinistrum hu-
merum Badio hasta transfixit, superque delapsum
cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacentem con-
ficeret. Badius, priusquam obprimeretur, parma at-
que equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum;
armaque capta, et cruentam cuspidem insignis spo-
liis ostentans, cum magna laude et gratulatione
militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi
magnifice, et donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad
 Capuam quum movisset, tertio post die, quam venit,

p) add. *ab eo Gron. Crev.*

r) *concurrere Eaed.*

q) add. *omnibus Eaed.*

U. c. 540. copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius,
 a. C. 212. quod Campanis, absente se, paucos ante dies se-
 cunda fuisset pugna, quin multo minus se suum-
 que toties victorem exercitum sustinere Romani pos-
 sent. Ceterum, postquam pugnari coeptum est, equi-
 tum maxime incursu, quum iaculis obrueretur, labo-
 rabat Romana acies: donec signum equitibus da-
 tum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre
 proelium erat; quum procul visus Sempronianus exer-
 citus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat, utrique parti
 parem metum praebuit, ne hostes novi adventarent. Ve-
 lut ex composito utrimque signum receptui datum: re-
 ductique in castra prope aequo Marte discesserunt.
 plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ce-
 ciderunt. Inde consules, ut averterent Capua Han-
 nibalem, nocte, quae secuta est, diversi, Fulvius in
 agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit^{s)}. Pos-
 tero die, quum vacua castra esse Romanorum nun-
 ciatum Hannibali esset, et duobus agminibus diver-
 sos abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appi-
 um institit sequi. Ille, circumducto hoste, qua vo-
 luit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia
 in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M.
 Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter pri-
 mi-pili centuriones et magnitudine corporis et animo.
 is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prae-
 torem in senatum introductus, petit a Patribus, uti
 sibi quinque millia militum darentur. *Sc, peritum
 et hostis et regionum, brevi operae pretium facturum;
 et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exer-
 citus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id
 non promissum magis stolide, quam stolide creditum:
 tamquam eadem militares et imperatoriae artes essent.
 data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives,
 pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in

s) abierunt Gron. Crev.

agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lu-
canos pervenit; ubi Hannibal, nequidquam secutus Clau-
diū, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Han-
nibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum
vincendo veterānum; alterum novum totum, magna¹⁾
ex parte etiam tumultuārium ac semierinē. Ut conspe-
ctā inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pu-
gnam, extemplo instructae acies, pugnatum tamen, ut in
nulla pari re, duas amplius horas, concitata et²⁾, donec
dux stetisset, Romana acie. Postquam is, non pro
vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris,
si sua temeritate contractae cladi superesset, obie-
clans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Ro-
mana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit,
omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitu-
dine vix mille evaserint; ceteri passim, alii alia peste,
absunt sint.

XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsi-
deri coepta est: quaeque in eam rem opus erant compor-
tabantur parabanturque. Casilinum frumentum con-
vectum: ad Vulturii ostium, ubi nunc urbs est, castel-
lum communitum: (ante Fabius Maximus munierat)
praesidium inpositum, ut³⁾ mare proximum et flumen in
potestate essent. In ea duo maritima castella fru-
mentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quod-
que M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia
convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset.
Ceterum super eam cladem, quae in Lucanis accepta
erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho,
summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus mor-
te ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam
neglectam, neque, ut⁴⁾ tanto discrimine, desertos
volebat socios: sed, prospero ex temeritate unius Ro-
mani ducis successu, in alterius ducis exercitusque
obprimendi occasionem imminebat. Cui Fulvium prae-

t) et magna Gron. Crev.

x) ut et Eaed.

u) et del. Eaed.

y) neque in Eaed.

U. c. 540. torem Apuli legati nunciabant, primo, dum urbes
 a. C. 212. quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent,
 obpugnaret, intentius rem egisse: postea nimio suc-
 cessu et ipsum et milites, praeda impletos, in tan-
 tam licentiam socordiamque effusos, ut nulla discipli-
 na militiae esset. Quum saepe alias, tum paucis
 diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exerci-
 tus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoniam Romanae legiones et prae-
 tor Fulvius erant. quo ubi adlatum est, hostes adven-
 tare, prope est factum, ut iniussu praetoris signis con-
 vulsis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit,
 quam spes haud dubia, suo id^z) arbitrio, ubi vellent,
 acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultu-
 atum in castris, et plerosque ferociter, signum ut
 daret, instituisse duci ad arma vocantes sciret, haud
 dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria millia
 expeditorum militum in villis circa, vepribusque et
 silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes e late-
 bris existerent: et Magonem ac duo ferme millia equi-
 tum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera
 insidere iubet. his nocte praeparatis, prima luce in
 aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non
 tam sua ulla spe, quam militum inpetu fortuito tra-
 ctus. itaque eadem temeritate, qua processum in aci-
 em est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum
 forte procurrentium consistentiumque, quo loco ip-
 sorum tulisset animus, deinde per libidinem aut me-
 tum deserentium locum. prima legio et sinistra ala
 in primo instructae, et in longitudinem porrecta acies.
 clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium
 esse, et, quacumque inpetum fecisset hostis^{a)}, perru-
 pturos: nihil^{b)}*, quod salutare esset, non modo ad
 animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et
 Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili

z) id del. Gron. Crev.

b) nil Eaed.

a) fecissent, hostes Eaed.

exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque inpetum primum eorum Romani sustinuerunt. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatum ac trepidantes suos vidit, equo adrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera a fronte pulsa, a^c) tergo atque alis circumventa acies, eo usque est caesa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades, super aliam alia, Romanum quum essent nunciatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit. sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Laetorium, M. Metilium. qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura conligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem) et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Haec omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturini, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem^d) molientemque ad obpugnandam Capuam. Tum ambo^e) circumsederunt urbem, et Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam de-

c) a del. Gron.

tem Gron. Crev.

d) Casilino omnia importan-

e) add. consules Gron.

U. c. 540. scendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta, tres
 a. C. 212. et exercitus diversis partibus opus adgressi, fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literae a P. Cornelio praetore missae, *Ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero:* ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinae potiundae. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, iam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum obpugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam prodicione adiuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame,

quam prope liberi ab Karthagine commeatus alerent, U. c. 540.
 tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas ^{a. C. 212.}
 Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis adhorrebant, pulsii) conloquiis suae partis tentare hominum animos iussit, et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat conloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium conloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, conlocutique cum transfugis: et idem saepius eodem modo alii atque alii. postremo ad octoginta facti. Et, quum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. huius utique redimendi et Epicydae cura erat ingens; nec abnuvit Marcellus, iam tum Aetolorum, cuius gentis socii Lacedaemonii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. Ad conloquium de redemptione eius missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrin, quam vocant Galeagram, est visus. quo quum saepius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem ^{f)} muri, quantum proxime coniectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto - pristina opinione sua et ceterorum omni-

f) qui in fronte paterent, simul altitudinem Gron.

U. c. 540. nium. ratus esse, et vel mediocribus scalis superabi-
 a. C. 212. lem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda vi-
 sa. sed, quum adiri locus, qui ob id ipsum intentius
 custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur: quam
 obtulit transfuga, nuncians, diem festum Dianae per
 triduum agi, et, quia alia in obsidione desint, vino
 largius epulas celebrari, et ab Epicycde praebito uni-
 versae plebei, et per tribus a principibus diviso. Id
 ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum
 conlocutus, electisque per eos ad rem tantam idoneis
 centurionibus militibusque, et scalis in occulto com-
 paratis, ceteris signum dari iubet, ut mature corpora
 curarent, quietique darent. nocte in expeditionem
 eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de
 die epulatis iam vini satias principiumque somni es-
 set, signi unius milites ferre scalas iussit; et ad mil-
 le fere armati tenui agmine per silentium eo deducti.
 Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in mu-
 rum; secuti ordine alii: quum priorum audacia dubi-
 is etiam animum faceret.

XXIV. Iam mille armatorum ceperant partem;
 quum ceterae admotae, pluribusque scalis in murum
 evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingen-
 tem solitudinem erat perventum, quia magna pars,
 in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semi-
 graves potabant. paucos tamen eorum obpressos in
 cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est por-
 tula magna vi refringi coepta; et e muro ex compo-
 sito tuba datum signum erat. Et iam undique, non
 furtim, sed vi aperta, gerebatur res. quippe ad Epi-
 polas, frequentem custodiis locum, perventum erat,
 terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut
 territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus,
 clamorque tenentium muros partemque urbis; omnia
 teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire
 de muro, praecipitarique turba paventium. Magna
 pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omni-

bus vino somnoque, et, in vastae magnitudinis urbe, U. c. 540.
 partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub a. C. 212.
 luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis
 urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad ar-
 ma capienda, openque, si quam possent, iam captae
 prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam
 ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud du-
 bius, quin paucos, per negligentiam custodum trans-
 gressos murum, expulsurus foret, obcurrentibus pa-
 vidis, tumultum augere eos, dictitans, et maiora ac
 terribiliora vero adferre, postquam conspexit omnia
 circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste
 paucis missilibus, retro in Achradinam aguen conver-
 tit, non tam vim multitudinemque hostium metuens,
 quam ne qua intestina fraus per occasionem oriret-
 ur, clausasque inter tumultum Achradinae atque In-
 sulae inveniret portas. Marcellus, ut, moenia in-
 gressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme
 illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit,
 inlacrimasse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae
 rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium
 classes demersae, et duo ingentes exercitus cum duo-
 bus clarissimis ducibus deleti, obcurrerant, et tot bel-
 la cum Karthaginiensibus tanto cum discrimine gesta;
 tot tam opulenti tyranni regesque; praeter ceteros
 Hiero, quum recentissimae memoriae rex, tum ante
 omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat, bene-
 ficiis in populum Romanum insignis. ea quum univer-
 sa obcurrerent animo, subiretque cogitatio, iam illa
 momento horae arsura omnia, et ad cineres reditura:
 priusquam signa Achradinam^{g)} adinoveret, praemit-
 tit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut an-
 te dictum est, fuerant, ut adloquio leni perlicerent
 hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinae portas murosque ma-

g) Achradinae Gron.

U. c. 540. xime transfugae, quibus nulla erat per conditiones
 a. C. 212. veniae spes: ii nec adire muros, nec adloqui quem-
 quam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum
 irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumu-
 lus est in extrema parte urbis versus a mari, viaeque
 imminens ferenti in agros mediterraneaue insulae,
 percommode situs ad commeatus excipiendos. Prae-
 erat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicycde inpo-
 situs, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex in-
 terfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito,
 dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tem-
 pus eum ad deliberandum sumsisse. Quum is diem
 de die differret, dum Hippocrates atque Himilco ad-
 moverent castra legionesque, haud dubius, si in ar-
 cem accepisset eos, deleri Romanum exercitum in-
 clusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque
 tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim et Ty-
 cham (nomina partium urbis, et instar urbium sunt)
 posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca,
 contineri ab discursu miles avidus praedae non pos-
 set. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et
 velamentis venerunt, precantes, ut a caedibus et ab
 incendiis parceretur. De quorum precibus, quam
 postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex om-
 nium sententia edixit militibus, *ne quis liberum cor-
 pus violaret. cetera praedae futura.* castraque tectis
 parietum pro muro septa. portis regione platearum
 patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis
 in discursu militum inpetus in castra fieri posset. In-
 de, signo dato, milites discurrerunt: refractisque fo-
 ribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a
 caedibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante
 modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata
 bona egressere. Inter haec et Philodemus, quum
 spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad
 Epicycdem rediret, deducto praesidio, tradidit tumu-
 lum Romanis. Adversis omnibus ad tumultum ex

parte captae urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua U. c. 540.
 propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo a. C. 212.
 Romana classis non posset, cum triginta quinque na-
 vibus ex portu Syracusano profectus, libero mari ve-
 la in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus
 Epicydae et Syracusanis relictis: edoctisque Kartha-
 giniensibus, in quanto res Syracusanâ discrimine es-
 set, cum centum navibus post paucos dies redit, mul-
 tis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicydō
 donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto praesidioque
 addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis ho-
 stium in arcem accepta inclusos inpeditosque moeni-
 bus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per
 idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum
 inclusos redacturum, circumsedit. Quum per
 aliquot dies quietae stationes utrinque fuissent, re-
 pente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro
 undique obpugnarentur Romani, fecit. nam et Hip-
 pocrates, castris ad magnum portum communitis, si-
 gnoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra
 vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus
 praeerat; et Epicydes eruptionem in stationes Mar-
 celli fecit: et classis Punica litori, quod inter urbem
 et castra Romana erat, adpulsa est; ne quid praesidii
 Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum ta-
 men maiorem hostes praebuerunt, quam certamen.
 nam et Crispinus Hippocratem non repulit tantum mu-
 nimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem:
 et Epicyden Marcellus in urbem compulit. satisque
 iam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid
 ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Ad-
 cessit et pestilentia, commune malum, quod facile
 utrorumque animos averteret a belli consiliis. nam
 tempore autumnii, et locis natura gravibus, multo ta-
 men magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda
 vis aestus per utraque castra omnium ferme corpora

U. c. 540. movit. Et primo temporis ac loci vitio et aegri erant,
 3. C. 212. et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus aegro-
 rum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui
 incidissent, morerentur, aut adsidentes curantesque
 eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidia-
 naque funera et mors ob oculos esset, et undique dies
 noctesque ploratus audirentur. Postremo ita adsue-
 tudine mali efferaverant animos, ut non modo lacri-
 mis iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed
 ne efferrent quidem, aut sepelirent, iacerentque strata
 exanima corpora in conspectu similem mortem ex-
 spectantium; mortuique aegros, aegri validos, quum
 metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, confi-
 cerent. et, ut ferro potius morerentur, quidam inva-
 debant soli hostium stationes. Multo tamen vis ma-
 ior^{h)} pestis Poenorum castra, quam Romana, (diu
 circumsedendo Syracusas, coelo aquisque adsuerant
 magis) adfecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut
 primum videre ex gravitate loci vulgari morbos,
 in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at
 Karthaginienses, quibus nusquam receptus erat,
 cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad
 internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tan-
 ta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos:
 infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant.
 Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absum-
 ti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi,
 qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida,
 ceterum etsitu et munimentes tuta, (tria millia alterum
 ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo et comneatus
 e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant.
 Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Kar-
 thaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem fa-
 ceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed

h) maior vis Gron. Crev.

Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, U. c. 510.
 perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni co- a. C. 212.
 pia rerum onustas secum mitterent, classemque suam
 auferent. igitur, centum triginta navibus longis et se-
 ptingentis onerariis profectus a Karthagine, satis pro-
 speros¹⁾ ventos ad traiciendum in Siciliam habuit,
 sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant.
 Bomilcaris adventus, fama primo, dein praeter spem
 mora, quum gaudium et metum in vicem Romanis,
 Syracusanisque praeuissēt; Epicycles metuens, ne,
 si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis
 flare per dies plures venti, classis Punica Africam
 repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum
 ducibus, ad Bomilcarem navigat. classem in statione
 versa in Africam habentem, atque timentem navale
 proelium, non tam quod impar viribus aut numero
 navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam
 quod venti aptiores Romanae, quam suae, classi flarent,
 perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis ex-
 periri vellet. Et Marcellus, quum et Siculum exer-
 citum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti
 commeatu classem Punicam adventare, ne simul ter-
 ra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quam-
 quam impar numero navium erat, prohibere aditu Sy-
 racusarum Bomilcarem constituit. Duae classes in-
 festae circa promontorium Pachynum stabant, ubi
 prima tranquillitas maris in altum evexisset, concur-
 surae. Itaque, cadente iam Euro, qui per dies aliquot
 saevierat, prior Bomilcar movit: cuius prima clas-
 sis petere altum visa est, quo facilius superaret pro-
 montorium. ceterum, postquam tendere ad se Ro-
 manas naves vidit, incertum qua subita territus re,
 Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Hera-
 cleam, qui onerarias retro in Africam repeteri iuberet,
 ipse, Siciliam praetervectus, Tarentum petit. Epi-

1) *prosperos satis Gron. Crev.*

U. c. 540. cydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidione
 a. C. 212. magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum na-
 vigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quid-
 quam moturus.

XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt nun-
 ciata, Epicyden Syracusis excessisse, a Karthagini-
 ensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis
 traditam; legatos de conditionibus dedendae urbis,
 explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui
 obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud
 ferme discreparet, quin, quae ubique regum fuissent,
 Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac
 legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his,
 quibus ab Epicyde creditae res erant, *missos se simul
 ad Marcellum; simul ad eos ab exercitu*^{h)} Siculorum,
 aiunt, *ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra
 obsidionem essent, fortuna esset: neve alteri proprie si-
 bi paciscerentur quidquam.* Recepti deinde ab iis,
 ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis,
 quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe
 salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis Po-
 lyclitum, et Philistionem, et Epicyden, cui Sidon^{l)}
 cognomen erat, adgrederentur. interfectis iis, et inul-
 titudine ad concionem vocata, et inopiam, qua ipsi
 inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, *quam-
 quam tot mala urgerent, negarunt, fortunam accusandam
 esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea pa-
 terentur. Romanis causam obpugnandi Syracusas fu-
 isse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut oc-
 cupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hierony-
 mi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum
 movisse, et obsidere urbem coepisse, ut crudeles tyran-
 nos eius, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippo-
 crate vero interemto, Epicyde intercluso ab Syracusis,
 et praefectis eius occisis, Karthaginiensibus omni posses-*

h) simul ab eo ad exercitum l) Sidon Gron.
 Gron.

sione Siciliae terra marique pulsus, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum^{m)}, quam ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanisⁿ⁾ praetermisissent, (eam autem^{o)}, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore) simul libertas^{p)} ab inpotentibus tyrannis adparuisset.

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. Praetores tamen prius creati, quam legatos nominari, placuit. Ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primo, inquit, Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos inpius, quam in nos: nec postea pacem, tyranni caede compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, obpressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe caede eorum, qui obpressas tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, moenia: nullam recusandam fortunam, quae inposita a vobis fuerit. Gloriam captae nobilissimae pulcherrimaeque urbis Graecorum Dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid umquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphii titulo accedit. Famaene^{q)} credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse? Quo quisque terra, quisque^{r)} mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Kar-*

m) periculi Gron.

n) Romano Gron.

o) praetermisissent. eam autem signis parentheseos omissis, Gron. Crev. c. Drak.

p) liberatos Eaed. c. Drak.

q) famae ne Gron. Crev.

r) esse; quo quisquis terra, quisquis. Eaed.

U. c. 540. *thagintensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat*^{s)};
 a. U. 212. *incolumesque Syracusas familiae vestrae sub clientela
 nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas*^{t)}). *Ne
 plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria mo-
 menti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic
 hostis: et illius etiam benefacta persensistis: huius amen-
 tia ad perniciem tantum ipsius valuit.* Omnia et inpe-
 trabilia et tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus
 belli ac periculi erat. Namque transfugae, tradi se
 Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia
 in eundem compulere metum: adreptisque armis prae-
 torés primum obtruncant, inde ad caedem Syracusa-
 nōrū discurrunt: quōsque fors obtulit, irati interfe-
 cere^{u)}; atque omniā, quae in promptu erant, diripue-
 runt^{x)}. tum, ne sine ducibus essent, sex praefectos
 creavere, ut terni Achradinae ac Naso praeessent.
 Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando
 mercenariis, quae acta cum Romanis essent, dilucere;
 id quod erat, coepit; aliam suam ac perfugarum caus-
 sam esse.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt,
 falsa eos suspitione incitatos memorantes, nec caus-
 sam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse.
 Erat ex tribus Achradinae praefectis Hispanus, Me-
 ricus nomine. ad eum inter comites legatorum de in-
 dustria unus ex Hispanorum auxiliaribus est mis-
 sus: qui, sine arbitris Mericum nactus, primum, quo
 in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde vene-
 rat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse
 eum, si operae pretium faciat, principem popularium
 esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti
 libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem
 esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, quum

s) Vocabulo *esse* comma sub-
 iicit et verba *quo quisque*
terra, -- nunc tua de nobis
ostendat parenthesi inclu-

dit Drak.

t) *tradas?* Drak.

u) *interfecerunt* Gron. Crev.

x) *diripuere* Eaed.

legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem accepisset, composuissetque agenda rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspitione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum: et, quo intentius custodiae seruentur, opportuna loca dividenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit.* Omnes adsensi sunt partibus dividendis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus: id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit, exponique^{y)} milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae adgreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actualariae naves, instructae iam ante circumvectaeque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improviso adorti semiplenas stationes et adaperatas fores portae, qua paullo ante excurrerant armati, laud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum. neque ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinae regionem unam teneri, Mericumque cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit: ne regiae opes, quarum famam maior, quam res, erat, diriperentur.

y) *exponitque Gron.*

U. c. 540.
a. C. 212.

XXXI. Subpresso inpeiu militum, et iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsati ab domo intra^{z)} praesidia Romana erant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse; foederumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, poenas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam et obpressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra praesidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui praesidium tradiderit; vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quaestor cum praesidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. urbs diripienda militi data est, custodibus divisim per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerant. Quum multa irae, multa avaritiae, foeda exempla ederentur, Archimeden, memoriae proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum cedere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. aegre id Marcellum tulisse, sepulturaeque curam habitam: et propinquis etiam inquisitis, honori praesidioque nomen*

z) *inter Gron.*

ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo Syra-^{U. c. 540.}
 cusae captae: in quibus praedae tantum fuit, quan-^{a. C. 212.}
 tum vix capta Karthagine tum fuisset, cum qua viri-
 bus aequis certabatur. Paucis ante diebus, quam Sy-
 racusae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremi-
 bus octoginta Uticam ab Lilybaeo transmisit; et quum
 ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onu-
 stas cepit: egressusque in terram, depopulatus est
 aliquantum agri circa Uticam, praedamque omnis ge-
 neris retro ad naves egit. Lilybaeum tertio die, quam
 inde profectus erat, cum centum triginta onerariis na-
 vibus frumento praedaeque onustis rediit: idque fru-
 mentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in
 tempore subvenisset, victoribus victisque pariter per-
 niciosa fames instabat.

XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum bien-
 nio ferme nihil admodum memorabile factum esset,
 consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Ro-
 mani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt.
 ibi consilium advocatum, omniumque in unum con-
 gruerunt sententiae; quando ad id locorum id mo-
 do actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Itali-
 am retinerent; tempus esse id iam agi, ut bellum in Hi-
 spania finiretur: et satis ad id virium credebant ac-
 cessisse, viginti^{a)} millia Celtiberorum ea hieme ad
 arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gis-
 gonis filius et Mago, coniunctis castris, quinque fer-
 me dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Ha-
 milcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania impera-
 tor. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat.
 Eum volebant prius obrui duces Romani: et spes
 erat satis superque ad id virium esse. illa restabat cu-
 ra, ne, fuso eo perculti, alter Hasdrubal et Mago, in
 avios saltus montesque recipientes sese, bellum
 extraherent. Optimum igitur rati, divisim bifariam

a) *triginta* Gron. Crév.

U. c. 540. copiis, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita in-
 a. C. 212. ter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exer-
 citus Romanorum sociorumque adversus Magonem
 duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum ter-
 tia parte veteris exercitus, Celtiberis adiunctis, cum
 Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti am-
 bo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus,
 ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente
 amni^{b)}, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus
 dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad
 destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exi-
 guum Romanum exercitum in castris, et spem omnem
 in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barba-
 ricae, et praecipue omnium earum gentium, in qui-
 bus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae
 commercio, quum utraque castra plena Hispanorum
 essent, per occulta conloquia paciscitur magna mer-
 cede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde ab-
 ducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in
 Romanos verterent arma, agebatur: et merces, quan-
 ta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gere-
 rent: et quum quies ipsa, tum reditus domum fructus-
 que videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque
 non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est:
 simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam
 paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum sem-
 per Romanis ducibus erit, exempla haec vere pro
 documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis,
 ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in ca-
 stris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt,
 nihil aliud quaerentibus caussam obtestantibusque,
 ut manerent, Romanis respondentes, quam domesti-
 co se avocari bello. Scipio, postquam socii nec pre-

a) *amne Gron. Crev.*

cibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in proutu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

U. c. 540.

a. C. 212.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat iuvenis, eo tempore socius Karthaginensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum et adveniēti P. Scipioni obcurrit, et deinde adsidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias saepe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope iusta obsidio esset, futuramque artio rem eam adpareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suesetanorum adventare fama erat, Poenis coniunxisset; dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: et, quocumque obcurrisset loco, proelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo

U. c. 540. iam pugnautes: ancepsque proelium Romanos cir-
 a. C. 212. cumsteterat, incertos in quem potissimum hostem,
 quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pu-
 gnanti hortantique imperatori et obferenti se, ubi plu-
 rimus labor erat, latus dextrum lancea traicitur: cu-
 neusque is hostium, qui in confertos circa ducem in-
 petum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Sci-
 pionem vidit, alacres gaudio cum clamore per to-
 tam aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Ro-
 manum cecidisse. Haec pervagata passim vox, ut et
 hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro vi-
 ctis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amis-
 so, fieri coepta est. ceterum ut ad erumpendum inter
 Numidas leviumque armorum alia^{c)} auxilia haud dif-
 ficilis res^{d)} erat; ita effugere tantam equitum, ae-
 quantiumque equos velocitate peditum, vix pote-
 rant: caesique prope plures in fuga, quam in pugna,
 sunt. nec superfuisset quisquam, ni praecipiti iam ad
 vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortu-
 na usi, confestim e proelio, vix necessaria quiete da-
 ta militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum ag-
 men rapiunt, non dubia spe, quum iuncti essent, de-
 bellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus
 ducesque, victoria recenti laetos, gratulatio ingens
 facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et
 alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes.
 Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis per-
 venerat, sed moestum quoddam silentium erat, et
 tacita divinatio; qualis iam praesagientibus animis in-
 minentis mali esse solet. Imperator ipse, praeter-
 quam quod ab sociis se desertum, hostium tantum
 auctas copias sentiebat, coniectura etiam et ratione
 ad suspicionem acceptae cladis, quam ad ullam ho-
 nam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Hasdru-*

c) *alia* del. Gron.

d) *res* del. Crev.

balem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias. His anxius curis id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde una nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, praemissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt: aut noctem adsecuti Numidae, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere coeperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiae adsequerentur.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederet, et nox iam instaret, revocat e proelio suos Scipio: et conlectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (praesertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter inpetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, adparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux coepit, si quo modo posset vallum circuminiicere. sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo caedendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendae fossae, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec natura quidquam satis arduum aut abscissum^{e)} erat, quod hosti aditum adscensumve dif-

e) *abscissum* Gron. Crev.

U. c. 540. ficilem praeberet; omnia fastigio leni subvexa. Ut
 a. C. 212. tamen aliquam imaginem valli obiicerent, clitellas in-
 ligatas oneribus, velut struentes ad altitudinem so-
 litam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis ge-
 neris obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant.
 Punici exercitus postquam advenere, in tumulum qui-
 dem perfacile agmen erexere, munitionis vero facies
 nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, quum
 duces undique vociferarentur, *Quid starent? et non
 ludibrium illud, vix feminis puerisque morandis satis va-
 lidum, distraherent diriperentque? Captum hostem te-
 neri, latentem post sarcinas.* Haec contentim duces
 increpabant. ceterum, neque transilire, neque moliri
 onera obiecta, nec caedere stipatas clitellas, ipsisque
 obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu quum amo-
 lita obiecta onera armatis dedissent viam, pluri-
 busque idem partibus fieret, capta iam undique ca-
 stra erant: pauci ab multis, perculsi que a victo-
 ribus passim caedebantur. Magna pars tamen mi-
 litum, quum in propinquas refugisset silvas, in ca-
 stra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus prae-
 erat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo pri-
 mo inpetu hostium caesum tradunt: alii cum paucis
 in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni
 circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla mo-
 liri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso
 imperatore occisos. Anno octavo^f), postquam in
 Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post
 fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eo-
 rum non Romae maior, quam per totam Hispaniam,
 fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus
 amissi, et alienata provincia, et publica trahebat cla-
 des. Hispaniae ipsos lugebant desiderabantque du-
 ces: Cnaeum tamen magis, quo diutius praefuerat iis,
 priorque et favorem occupaverat, et speciem iustitiae
 temperantiaeque Romanae primus dederat.

f) septimo Gron. Crev.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissaeque U. c. 540.
 Hispaniae viderentur, vir unus res perditas restituit. a. C. 212.
 Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Ro-
 manus, impiger iuvenis, animique et ingenii ali-
 quanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, ina-
 ioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis
 disciplina: sub qua per tot annos omnes militiae ar-
 tes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga conlectis militi-
 bus, et quibusdam de praesidiis deductis, haud con-
 temnendum exercitum fecerat, iunxeratque cum T.
 Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum praestitit
 eques Romanus auctoritate inter milites atque hono-
 re, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem
 exercituum comitiis militaribus creari placuisset, sub-
 euntes alii aliis in custodiam valli stationesque, do-
 nec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cun-
 cti summam imperii detulerint. Omne inde tempus
 (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque
 com meatibus consumptum: et omnia imperia mili-
 tes, quum impigre, tum haudquaquam abiecto animo,
 exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gis-
 gonis, venientem ad reliquias belli delendas, transis-
 se Iberum, et adpropinquare adlatum est, signumque
 pugnae propositum ab novo duce milites viderunt;
 recordati, quos paullo ante imperatores habuissent,
 quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam
 soliti essent, flere omnes repente et obfensare capi-
 ta: et alii manus ad coelum tendere, Deos incusantes:
 alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem in-
 plorare, neque sedari lementatio poterat, excitanti-
 bus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et
 increpante Marcio, *quid in muliebres et inutiles se pro-*
iecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos
et rempublicam secum acuerent animos? et, ne^g) in-
ultos imperatores suos iacere sinerent; quum^h) subi-

g) animos, et ne Gron. Crev. h) sinerent. Quum Gron. si-
 c. Drak. nerent? Quum Crev. c. Drak.

U. c. 542. to clamor tubarumque sonus (iam enim prope val-
 a. C. 212. lum hostes erant) exauditur. inde verso repente in
 iram luctu, discurrere ad arma: ac, velut accensi ra-
 bie, discurrunt ad portas, et in hostem, neglegenter
 atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo
 inprovisa res pavorem incutit Poenis: mirabundique
 unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exer-
 citu foreat, unde tanta audacia, tanta fiducia sui vi-
 ctis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cae-
 sis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum de-
 disset pugnae, ad haec tot tam necopinata, primo om-
 nium incerti stupentesque referunt pedem: dein, va-
 lida inpressione pulsī, terga vertunt. Et aut fugien-
 tium caedes foeda fuisset, aut temerarius periculo-
 susque sequentium inpetus, ni Marcius prope re-
 ceptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa,
 quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem.
 inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis re-
 duxit. Karthaginienses, trepide primo ab hostium
 vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, me-
 tu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu
 in castra abeunt. Par neglegentia in castris custo-
 diendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen
 reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos
 dies deletorum subcurrerat. Ob hoc quum omnia ne-
 glecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad
 consilium, prima specie temerarium magis, quam au-
 dax, animum adiecit, ut ultro castra hostium obpu-
 gnaret: faciliusⁱ⁾ esse ratus, unius Hasdrubalis expu-
 gnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres
 duces iunxissent, sua defendi: simul aut, si successis-
 set coeptis, recepturum se ad afflictas res: aut, si pul-
 sus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum
 sui demturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus

i) simul facilius Gron. Crev.

terror etiam non suae fortunae consilium perturba- U. c. 540.
 ret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus, . C. 212.
 concione advocata ita disseruit: *Vel mea erga im-
 peratores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens
 omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere
 potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro,
 ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore,
 nisi metus moerorem obstupesceret, vix ita compos mei
 essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem;
 cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu
 est) unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam mo-
 do has reliquias duorum exercituum patriae conservare
 possim, cogitandum est, avertere animum ab adsiduo moe-
 rore libet. Praesto est enim acerba memoria, et Sci-
 piones me ambo dies noctesque curis insomniisque agi-
 tant, et excitant saepe somno; neu se, neu invictos per
 octo annos in his terris milites suos, commilitones ve-
 stros, neu rempublicam patiar inultam, et suam discipli-
 nam suaque instituta sequi iubent: et ut imperiis vi-
 vorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem
 suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime
 censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, mi-
 lites, non lamentis lacrimisque tamquam extinctos pro-
 sequi, (vivunt vigentque fama rerum gestarum) sed, quo-
 tiescumque obcurrat memoria illorum, velut si adhortan-
 tes signumque dantes videatis eos, ita proelia inire. Nec
 alia profecto species, hesterno die oculis animisque ve-
 stris oblata, memorabile illud edidit proelium: quo do-
 cumentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extin-
 ctum esse nomen Romanum: et, cuius populi vis atque
 virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto
 saevitia fortunae emersuram esse. Nunc, quia^k) tan-
 tum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quan-
 tum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno
 die, quum signum receptui dedi sequentibus effuse vo-
 bis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed*

k) qui Gron. Crev.

U. c. 540. differre in maiorem gloriam atque opportunitatem, vo-
 a. C. 212. lui: ut postmodo praeparati incautos, armati inermes,
 atque etiam sopitos, per occasionem adgredi possetis. Nec huius occasionis spem, milites, forte temere, sed ex
 re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si
 quis quaerat, quonam modo pauci a multis, victi a vi-
 ctoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis,
 quam id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata
 habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita
 se res habet. ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit,
 minime tuti sunt homines: quia, quod neglexeris, incau-
 tum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus
 metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque obpu-
 gnati castra sua ultro obpugnemus. Audeamus, quod
 credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum
 videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis silenti
 agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum
 ordinem, non stationes iustas esse. Clamor in portis au-
 ditus et primus inpetus castra ceperit. tum inter torpi-
 dos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, et
 inermes in cubilibus suis obpressos, illa caedes edatur,
 a qua vos hesterno die revocatos aegre ferebatis. Scio,
 audax videri consilium: sed in rebus asperis et tenui spe
 fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in
 occasionis momento, cuius praetervolat opportunitas,
 cunctatus paullum fueris, nequidquam mox omissam^{l)}
 quaeras. Unus exercitus in propinquo est: duo haud
 procul absunt. nunc adgredientibus spes aliqua^{m)} est: et
 iam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem pro-
 ferimus, et hesternae eruptionis fama contemni desieri-
 mus, periculum est, ne omnes duces, omnesⁿ⁾ copiae con-
 veniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus
 hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit?
 Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac
 divisi obprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nul-

l) amissam Gron. Crev.

n) omnesque Gron,

m) aliqua spes Eaed.

la est. proinde nihil, praeter noctis proximae opportunitatem, expectemus. Ite, Deis^o) bene iuvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium inrumpatis, quo vestra tutati estis. Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum: et maior pars noctis quieti data est. quarta vigilia movere.

U. c. 540.
a. C. 212.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. in huius silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. et, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes caedunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, iniiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, caedes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliant: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, caesique ad unum omnes sunt. quamquam, etiam si quis ex ea caede effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum, castra ab Romanis est, ut praevenire nuncius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem populatum, lignatum, et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes adcubantesque,

U. c. 540. aut obambulantes ante vallum portasque. Cum
 a. C. 212. his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc
 ab recenti pugna, ferocesque victoria, proelium in-
 eunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. in-
 tra portas, concursu ex totis castris ad primum clamo-
 rem et tumultum facto, atrox proelium oritur. diu-
 que tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, in-
 dicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem
 iniecissent. Hic^{p)} terror in fugam avertit omnes: ef-
 fusique, qua iter est, nisi quos caedes obpressit, exu-
 untur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium
 expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem mil-
 lia hostium caesa, auctor est Claudius, qui annales Aci-
 lianos ex Graeco in Latinum sermonem vertit: captos
 ad mille octingentos triginta: praedam ingentem par-
 tam. in ea fuisse clipeum argenteum pondo centum
 triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Va-
 lerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem
 millia caesa hostium: altero proelio, eruptione pu-
 gnatum cum Hasdrubale: decem millia occisa, qua-
 tuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque
 millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse
 sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes
 magnum nomen Marcii ducis est. et verae gloriae eius
 etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fu-
 sam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore
 circumstantium militum. monumentumque victoriae
 eius de Poenis, usque ad incensum Capitolium, fuis-
 se in templo clipeum, Marcium adpellatum, cum ima-
 gine Hasdrubalis. Quietae deinde aliquamdiu in Hi-
 spania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vi-
 cem inlatasque clades, cunctantibus periculum sum-
 mae rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus
 captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide at-

p) hinc Gron.

que integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem populi Romani, auget; ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, et parta belli iure: ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est: quae postremo in Romanos Deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliae ad eum conveniebant. Dispar ut caussa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique: quos metus post captas Syracusas dederat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvae reliquiae belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphoenicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir inpiger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidae dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque ^{q)} in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia maior apud faventes rebus Karthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit; et ab hoste quatuor fer-

q) *ferendumque Gron. Crev.*

U. c. 540. me millium intervallo consedit, quid agerent para-
 a. C. 212. rentve expectaturus. Sed nullum neque locum, ne-
 que tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, trans-
 gressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti
 terrore ac tumultu invectus. Postero die prope iusto
 proelio compulit hostem intra munimenta. inde re-
 vocatus seditione Numidarum in castris facta, quum
 trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessis-
 sent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, ma-
 gnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum
 hoste manus consererent. Id ambo aegre passi du-
 ces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: *Mu-
 tinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori
 Karthaginensi, misso ab senatu populoque.* Is perpul-
 lit cunctantem Epiciden, ut, transgressi flumen, in
 aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur et se-
 cunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Mutinis
 gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui
 Hannibalem subnissum victoria Cannensi ab Nola re-
 pulisset, his terra marique victis ab se hostibus ce-
 dere, arma prope capere milites, et efferrī signa iu-
 bet. Instruenti exercitum decem effusis equis ad-
 volant ex hostium acie Numidae; nunciantes, popula-
 res suos, primum ea seditione motos, qua trecenti
 ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod
 praefectum suum ab obtreçantibus ducibus gloriae
 eius, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant,
 quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem prae-
 stitit. itaque et Romanis crevit animus, nuncio cele-
 ri per ordines^{r)} misso, destitutum ab equite hostem
 esse, quem maxime timuerant: et terriți hostes, prae-
 terquam quod maxima parte virium suarum non iu-
 vabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi
 equite obpugnarentur. Itaque haud magni certami-

r) ordinem Gron. Crev.

nis fuit. primus clamor atque inpetus rem decrevit. U. c. 540.
 Numidae, quum in concursu quieti stetissent in cor- a. G. 212.
 nibus, ut terga dantes suos viderunt, fugae tantum
 parumper comites facti; postquam omnes Agrigentum
 trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidio-
 nis passim in civitates proximas dilapsi. Multa mil-
 lia hominum caesa captaque, et octo elephanti. Haec
 ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Sy-
 racusas rediit. Iam ferme in exitu annus erat. itaque
 senatus Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor lite-
 ras Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal pro-
 cul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam
 gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistra-
 tus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis,
 inter se consules compararunt, ut Claudius comitia
 perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules
 Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sul-
 picium Servii filium Galbam, qui nullum antea cu-
 rulem magistratum gessisset. Praetores deinde crea-
 ti, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C.
 Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio ur-
 bana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sar-
 dinia evenit. Consulibus prorogatum in annum im-
 perium est.

EPITOME LIBRI XXVI.

Hannibal ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit. et quum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio cons

ul
ibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Fulvius constul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi iussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quaeretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Karthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam¹⁾ togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris eius anguis saepenumero videbatur. Res praeterea in Sicilia gestas continet, et amicitiam cum Aetolis iunctam, bellumque gestum adversus²⁾ Acarnanas et Philippum Macedoniae regem.

1) postquam Gron. Crev.   2) adversum Eaed.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXVI.

Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consu-^{U. c. 541.}
les, quum Idibus Martiis magistratum inissent, se-^{a. C. 211.}
nату in Capitolium vocato, de republica, de admini-
stratione belli, de provinciis exercitibusque Patres
consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni
consulibus, prorogatum imperium est; atque exerci-
tus, quos habebant, decreti. adiectumque, ne a Capua,
quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnas-
sent. Ea tum cura maxime intentos habebat Roma-
nos: non ab ira tantum, quae in nullam umquam ci-
vitatem iustior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac
potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos,
ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad ve-
teris imperii respectum. Et praetoribus prioris an-
ni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum
binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est im-
perium. prorogatum et M. Marcello, ut pro consule
in Sicilia reliqua^{a)} belli perficeret eo exercitu, quem
haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legio-
nibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praees-
set: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus
senatus missionem reditumque in patriam negasset an-
te belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, quas
P. Cornelius habuisset, decretae: et supplementum
de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foe-

a) reliquias Gron. Crev.

U. c. 541. de caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae: additum etiam utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praerant, decretae. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

II. Principio eius anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestae magnificae senatui visae: titulus honoris (quod imperio, non populi iussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Propraetor senatui*, scripserat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: et sollemne auspicatorum comitorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. et, quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas adtulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curae fore senatui*. adscribi autem, *Propraetori L. Marcio*, non placuit: ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro praeiudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium,

ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum praecipitem perduxisse dictitans: neminem, praeter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostes essent, nec inpetum modo Poenorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, hercule, mirum esse, milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postunium, Cn. ac P. Scipiones cadere in aciem maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuncium delati exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse: et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo

U. c. 541.

a. C. 211.

U. c. 54¹. *imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honora-*
 a. C. 21¹. *to atque inhonorato esse.*

III. Reus^o ab se culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, et tempore et loco aequo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipubli ac, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commectus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato cuntem insidiis circumventum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere. Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum. tertio, testibus datis, quum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent, fugae pavorisque initium a praetore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio subclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis adpellati, collegae, negarunt, se in mora esse, quo minus, quod ci more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniae iudicasset privato. Tum Sempronius, perduelliones se iudicare Cn. Fulvio, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio praetore urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in iudicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuae potiundae. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e republica esse, abscedi a Capua; postquam^{b)}*

b) priusquam Gron.

dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tar-^{U. c. 541.}
 quinios abiit: id ei iustum exsilium esse, scivit^{a. C. 211.}
 plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius, quam obpugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Haunibalem per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum praestaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superes- set, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme prospera faciebant; pedites superabantur. sed nequam tam laetum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt iuvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parvae breviores, quam equestres, et septena iacula quaternos longa pedes data, praefixo ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites adsuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam adsuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt. et^{c)}, ubi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: iaculaque cum inpetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est, et in perculsum hostem equites

c) et del. Gron. Crev.

U. c. 541. invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res^{d)} fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti inmiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos: documento futurae, qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Brutiis, et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephantibus. In valle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, praesidio^{e)} vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. praemissis ante nunciis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent^{f)}, ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum praesidium, cui Bostar et Hanno praecerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrento partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus. C. ^{g)} Nero propraetor cum equitibus sextae legionis via, quae Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturini amnis. Proelium non solito modo clamore ac tumultu

d) *acies* Gron. Crev.

e) add. *inde* Gron.

f) add. *res nec explorata Ro-*

manis, puncto post *effunderent* posito, Gron.

g) *Claudius* Gron.

est coeptum, sed, ad alium virorum, equorum, ar-^{U. c. 541.}
 morumque sonum, disposita in muris Campanorum^{a. C. 211.}
 inbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis
 in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit cla-
 morem, ut averteret etiam pugnantium animos.
 Campanos facile a vallo Appius arcebat. Maior vis
 ab altera parte Fulvium, Hannibal et Poeni, urge-
 bant. legio ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors
 Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum
 pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum, et
 in ancipiti spe ac^{h)} periculo erat, utrum in castra
 perrumperet, an intercluderetur a suis. Quem pa-
 vorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi
 vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum
 hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem
 invadantⁱ⁾. in summo discrimine rem verti: aut viam
 dandam iis esse, et minore conatu, quam condensam
 aciem rupissent^{k)}, in castra inrupturos: aut confi-
 ciendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fo-
 re: paucos esse, et ab suis interclusos: et quae, dum
 paveat Romanus^{l)}, interrupta acies videatur, eam, si
 se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios
 circumventuram.* Navius ubi haec imperatoris dicta
 accepit, secundi hastati signum ademtum signifero
 in hostes infert; iacturum in medios eos minitans,
 ni se prope sequantur milites, et partem capes-
 sant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honesta-
 bant; et sublatum alte signum converterat ad specta-
 culum cives hostesque. ceterum, postquam iam ad
 signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum
 tragulae coniectae, et prope tota in unum acies versa:
 sed neque hostium multitudo, neque telorum vis
 arcere inpetum eius viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex

h) et Gron. Crev.

k) irrupissent Eaed. c. Drak.

i) add. ac trucidant. Gron. l) dum paveat, Romanis Gron.
 Crev.

U. c. 541. eadem legione signum inferri in cohortem Hispano-
 a. C. 211. rum coegit. Et, qui castris praeerant, L. Porcius
 Licinus et T. Popilius^{m)} legati pro vallo acriter
 propugnant, elephantosque transgredientes in ipso
 vallo conficiunt. quorum corporibus quum oppleta
 esset fossa, velut aggere aut ponte iniecto, transi-
 tum hostibus dedit. Ibi per stragem iacentium ele-
 phantorum atrox edita caedes. Altera in parte ca-
 strorum iam impulsus erant Campani Punicumque
 praesidium, et sub ipsa porta Capuae, quae Vultur-
 num fert, pugnabatur: neque tam armati inrumpen-
 tibus Romanis resistebant, quam quod porta, balli-
 stis scorpionibusque instructa, missilibus procul ho-
 stes arcebat. et subpressit inpetum Romanorum vul-
 nus imperatoris Ap. Claudii: cui, suos ante prima
 signa adhortanti, sub laevo humero summum pectus
 gaeso ictum est. Magna tamen vis hostium ante por-
 tam est caesa: ceteri trepidi in urbem compulsus. Et
 Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem
 vidit, summaque vi castra hostium defendi, ommissa
 obpugnatione, recipere signa, et convertere agmen
 peditum, obiecto a tergo equitatu, ne hostis insta-
 ret, coepit. Legionum ardor ingens ad hostem in-
 sequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit;
 satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani,
 quam haud multum in Hannibale praesidii esset, et
 ipse Hannibal sentiret. Caesa eo die, qui huius
 pugnae auctores sunt, octo millia hominum de Han-
 nibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signa-
 que Karthaginensibus quindecim adempta, duodevi-
 ginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam mo-
 lem pugnae inveniⁿ⁾, plusque pavoris, quam cer-
 tamini, fuisse: quum inopinato in castra Romana
 Numidae Hispanique cum elephantis inrupissent;
 elephantis, per media castra vadentes, stragem ta-

m) *Popilius* Gron, Crev.

n) *invenio* Gron. Crev.

bernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium ^{U. c. 541.}
 vincula iumentorum facerent; fraudem quoque su- ^{a. C. 211.}
 per tumultum adiectam, inmissis ab Hannibale,
 qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae iuberent
 consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro
 se quemque militum in proximos montes fugere: sed
 eam celeriter cogitam fraudem, obpressamque ma-
 gna caede hostium; elephantos igni e castris ex-
 actos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque
 est) ante deditionem Capuae proelium fuit. Me-
 dixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos
 est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro te-
 nuisque fortuna ortus. Matrem eius quondam, pro
 pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum
 respondisset aruspex, summum quod esset imperium
 Capuae, perventurum ad eum puerum, nihil ad
 eam spem agnoscentem, dixisse ferunt, *Nae tu per-
 ditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad
 filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri et ipsa in
 verum vertit. nam quum fame ferroque urgerentur,
 nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem ho-
 norum erant, honores detrectantibus; Lesius, que-
 rendo desertam ac proditam a primoribus Capuam,
 summum magistratum ultimus omnium Campano-
 rum cepit.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici am-
 plius ad pugnam vidit, nec per castra eorum per-
 rumpi ad Capuam posse, ne suos quoque^{o)} commea-
 tus intercluderent novi consules, abscedere irritò
 incepto, et movere a Capua statuit castra. Multa
 secum, quonam^{p)} inde ire pergeret, volventi subiit
 animum inpetus, caput ipsum belli Romam petendi:
 cuius rei semper cupitae praetermissam occasionem
 post Cannensem pugnam et alii vulgo freinebant, et
 ipse non dissimulabat. *necopinato pavore ac tumultu,*

c) quoque del. Gron.

p) quo iam Gron. Crev.

U. c. 54¹. *non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari*
 a. C. 211. *posse; et, si^{q)} Roma in discrimine esset, Capuam ex-*
templo omissuros aut ambo^{r)} imperatores Romanos,
aut alterum ex iis: et, si divisissent copias, utrumque
infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene ge-
rendae rei fortunam daturus esse. Una ea^{s)} cura an-
gebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur
Campani. Numidam prontum ad omnia audenda
donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugae
castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam
pervadat. Literae autem erant adhortatione plenae.
Professionem suam, quae salutaris illis foret, abs-
tracturam ad defendendam Romam ab obpugnanda
Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponde-
rent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos
obsidionem. Inde naves in flumine Vulturno com-
prehensas subigi ad id, quod iam ante praesidii caus-
sa fecerat, castellum iussit. Quarum ubi tantam
copiam esse, ut una nocte traïci posset exercitus,
adlatum est, cibariis decem dierum praeparatis, de-
ductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum comper-
 tum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam
 quum scripsisset, varie hominum animi pro cuius-
 que ingenio adfecti sunt. Ut in re tam trepida, se-
 natu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinae co-
 gnomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Ita-
 lia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor,
 ad urbis praesidium revocabat. Fabius Maximus,
 abscedi a Capua, terrerique et circumagi ad nutus
 comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat.
Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non
esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundae ur-
bis Romae cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed

q) posse. Eo si Gron. posse. r) ambos Crev.
 Et si Crev. s) ea del. Crev.

*ad Capuae liberandam obsidionem*¹⁾, ire. Romam cum U. c. 547.
 eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem, foederum ru- a. C. 211.
 ptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros
 esse. Has diversas sententias media sententia P.
 Valerii Placii vicit: qui, utriusque rei memor, im-
 peratoribus, qui ad Capuam essent, scribendum cen-
 suit, *Quid ad urbem praesidii esset, quantas autem*
Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Ca-
puam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam
e ducibus alter, et exercitus pars mitti posset, ut ab
reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur;
inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsi-
denda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam,
Romam veniendum esset. Hoc senatusconsulto Ca-
 puam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega
 ex vulnere aegro, eundem Romam erat, e tribus
 exercitibus milite electo, ad quindecim millia pedi-
 tum, mille equites, Vulturum traducit. inde quum
 Hannibalem Latina via iturum satis comperisset,
 ipse per Appiae municipia, quaeque propter eam
 viam sunt, Setia, Coram, Lanuvium praemisit,
 ut commeatus paratos et in urbibus haberent; et ex
 agris deviiis in viam proferrent, praesidiaque in ur-
 bes contraherent, ut sua cuique respublica in manu
 esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturum est trans-
 gressus, haud procul a flumine castra posuit. Po-
 stero die praeter Cales in agrum Sidicinum perve-
 nit. ibi diem unum populando moratus, per Suessa-
 num²⁾ Allifanumque et Casinatem agrum via Latina
 ducit. sub Casinum biduo stativa habita et passim
 populationes factae. Inde, praeter Interamniam
 Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim flu-
 vium ventum, ubi intercisum pontem a Fregellanis
 morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vul-

1) *ad Capuam liberandam ob-*
sidione Gron. Crev.

2) *Suessulam Gron. Crev. c.*
Drak.

U. c. 541. a. C. 211. turnus tenuerat annis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad traiciendum exercitum, in magna inopia materiae, aegre comparantem. Traiecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne com meatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. tumultuosius, quam adlatum erat, cursus hominum, adfingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronae, in publicum effusae, circa Deum delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nisae genibus; supinas manus ad coelum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii obferunt se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem; in monte etiam Albano atque arce Aesulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatamque et Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tusculum petiit: nec receptus moenibus, infra Tusculum dextrorsus Gabilos descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat

fugientium, praecedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque aetatum capiebantur. U. c. 541.
a. C. 211.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias contendit. inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Aediles plebis comiteum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa republica consultatum. Placuit, consules^{x)} circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse, et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. ibi stativis positus, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis obequitans contemplantur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. itaque inmisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti^{y)} erant, media urbe transire Esquilias iusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos quum ex arce Capitolioque clivo Publicio^{z)} in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incescebant. Nec comprimi tumultus aperiri que er-

x) placuit consulibus Gron.

Drak.

y) ducentos Gron. Crev. c. z) publico Laed. c. Drak.

U. c. 541. ror poterat, refertis itineribus agrestium turba peco-
 a. C. 211. rumque, quae repentinus pavor in urbem compule-
 rat. Equestre proelium secundum fuit, submotique
 hostes sunt: et, quia multis locis comprimendi tu-
 multus erant, qui temere oriebantur, placuit, om-
 nes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent,
 cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis.
 Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, mul-
 ti temere excitati tumultus sunt, compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hanni-
 bal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consu-
 lesque certamen detrectavere. Instructis utrimque
 exercitibus in eius pugnae casum, in qua urbs Roma
 victori praemium esset, imber ingens grandine mix-
 tus ita utranque aciem turbavit, ut vix armis reten-
 tis in castra sese receperint, nullius rei minore,
 quam hostium, metu. Et postero die eodem loco
 acies instructas eadem tempestas diremit. ubi rece-
 pissent se in castra, mira serenitas cum tranquilli-
 tate oriebatur. In religionem ea res apud Poenos,
 versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potius-
 dae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo
 fortunam.* Minuere etiam spem eius et aliae, parva
 magnaue, res: magna illa, quod, quum ipse ad
 moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub
 vexillis in supplementum Hispaniae profectos audi-
 vit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum,
 in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id de-
 minuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id
 vero adeo superbum atque indignum visum, eius
 soli, quod ipse bello captum possideret haberetque,
 inventum Romae emptorem; ut, extemplo vocato
 praecone, tabernas argentarias, quae circa forum
 Romanum tunc essent, iusserit venire. His motus
 ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum
 ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, tem-
 plum ea tempestate inclitum divitiis. Capenates ali-

qui adcolae eius erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acervi, quum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Coelius, Romam euntem ab Ereto divertisse eo Hannibalem, tradit: iterque eius ab Reate, Cutilisque, et ab Amiterno orditur. ex Campania in Sannium, inde in Pelignos pervenisse; praeterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis aevi memoriam potuerint confundi. isse enim ea constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

U. c. 541.
a. C. 211.

XII. Ceterum non quantum pertinaciae ad pre-mendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos obpresserit. Capua etsi nihilo^a; segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit: et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per conloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. Accessit edictum pro-consulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare

a) nihil Gron.

U. c. 541. in medium consulebatur. Nobilitas rempublicam
 a. C. 211. deseruerat, neque in senatum cogi poterant^{b)}. in
 magistratu autem erat, qui non sibi honorem adie-
 cisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui,
 quem gerebat, demisset. Iam ne in foro quidem,
 aut publico loco, principum quisquam adparebat:
 domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in
 dies exspectabant. summa curae omnis in Bostarem
 Hannonemque praefectos praesidii Punici versa erat,
 suo, non sociorum, periculo sollicitos. Hi, con-
 scriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed
 etiam aspere, quibus, *non Capuam solam^{c)} traditam
 in manum hostibus, sed se quoque et praesidium in om-
 nes cruciatus proditos, incusabant: abiisse eum in
 Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis
 eius caperetur. at, hereule, Romanos ne obpugnatione
 quidem urbis Romanae abstrahi ab Capua obsidenda
 potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam
 amicum Poenum esse. Si redeat Capuam, bellumque
 omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni
 fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum
 gesturos transisse Alpes. ubi Romanae legiones sint,
 ibi et Karthaginensium exercitus debere esse. Sic ad
 Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coeun-
 do, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.*
 In hanc sententiam literas conscriptae Numidis,
 proposita mercede iam professis operam, dantur. Hi
 specie transfugarum quum ad Flaccum in castra ve-
 nissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quae
 tam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam
 transitionis faceret, mulier repente Campana in ca-
 stra venit, scortum transfugarum unius; indicatque
 imperatori Romano, Numidas fraude composita trans-
 isse, literasque ad Hannibalem ferre. id unum ex
 iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam

b) poterat Gron. Crav.

c) solum Eacd.

esse. Productus primo satis constanter ignorare se U. c. 541.
 mulierem simulabat: paullatim dein convictus veris, a. C. 211.
 quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita
 esse. literaeque prolatae: et additum etiam indicio,
 quod celabatur, et alios specie transfugarum Numi-
 das vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta
 comprehensi, et cum transfugis novis mulcati^{d)} virgis
 manibusque praecisis, Capuam rediguntur. Conspe-
 ctum tam triste supplicium fregit animos Campano-
 rum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coegit
 Lesium senatum vocare: et primoribus, qui iam diu
 publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi
 venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et
 in publicum omnes vi extracturos esse. Is timos fre-
 quentem senatum magistratui praebuit. Ibi quum
 ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos
 agerent, Vibius Virrius^{e)}, qui defectionis ab Roma-
 nis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos,*
qui de legatis et de pace ac deditioe loquantur, memi-
nisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate
habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid? vos,
inquit, eam deditioem fore censetis, qua quondam, ut
adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostra-
que omnia Romanis dedidimus? Iam e memoria exces-
sit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano
defecerimus? iam, quemadmodum in defectione prae-
sidium, quod poterat emitte, per cruciatum et ad con-
tumeliam necarimus? quoties in obsidentes, quam ini-
mice eruperimus, castra obpugnarimus? Hannibalem oc-
caverimus ad obprimendos eos? hoc quod recentissimum
est, ad obpugnandam Romam hinc eum miserimus? Age
contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite: ut ex
eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena in
Italia esset, et Hannibal hostis, et euncta bello arde-

d) mulcati Crev.

e) Virrius Gron. Crev.

U. c. 541. *rent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo*
 a. C. 211. *consules et duo consulares exercitus ad Capuam obpu-*
gnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos
inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima
pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac
fossas saepe trucidati, et prope ad extremum castris
exuti. Sed omitto haec. vetus atque usitata res est, in
obpugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. il-
lud irae atque odii execrabilis indicium est. Hanni-
bal ingentibus copiis peditum equitumque castra obpu-
gnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt
ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Ca-
lenum agrum: nihil tanta sociorum clade avccati sunt.
Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit. eam
quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgres-
sus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra po-
suit: postremo ad moenie ipsa et ad portas accessit. Ro-
mam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, osten-
dit. non omiserunt. Feras bestias, caeco inpetu ac ra-
bie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas,
ad opem suis ferendam avertas. Romanos Romam circum-
sessa, coniuges, liberi, quorum ploratus hinc^{f)} prope ex-
audiebantur, arae, foci, Deum delubra, sepulcra ma-
iorum temerata ac violata, a Capua non averterunt:
tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis no-
stri hauriendi cot sitis. Nec insidias forsitan. nos quo-
que idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quan-
do aliter Diis immortalibus visum est, quum mortem ne
recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas
sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere
morte, praeterquam honesta, etiam leni, possum. Non
videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria insolenti
subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphii
spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad pa-
lum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Ro-

f) add. quoque Gron.

*manae subiiciam: nec dirui incendiique patriam videbo: U. c. 541.
nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et^a. C. 211.
ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a
fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoriaque origi-
num suarum exstaret: nedum eos Capuae parsuros cre-
dam, cui infestiores, quam Karthagini, sunt. Itaque
quibus vestrum ante fato cedere, quam tot tam acer-
ba videant, in animo est; iis apud me hodie epulae in-
structae parataeque sunt. Satiatis vino ciboque pocu-
lum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea
potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos,
aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignis-
que, quae manent victos, vindicabit. parati erunt, qui
magno rogo in propatulo aedium accenso corpora eva-
nima iniiciant. Haec una via et honesta et libera ad
mortem, et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hanni-
bal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.*

XIV. Hanc orationem Virii plures audierunt cum adsensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Maior pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; et quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab iumentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, conlacrimantes suum patriaeque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletas cibus vinoque venae minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portae, exspiraverunt. Postero die porta Iovis, quae adversus castra Romana erat, iussu praesulis aperta est.

U. c. 541. ea intromissa legio una et duae alae, cum C. Fulvio legato. Is, quum omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. quo quum venissent, extemplo his omnibus catenae iniectae, iussique ad quaestores deferre, quod auri argentique haberent. auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta. senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandae veniae Claudius, Fulvio^{g)} durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reiiciebat: percunctandi etiam aequum esse potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis et^{h)} municipiorum: et num ope eorum in bello forentⁱ⁾ adiuti. *Id vero minime committendum esse, Fulvius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi; et subiicerentur indicibus, quibus, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisset. itaque se eam quaestionem oppressurum exstincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum; Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis socium imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut ad tertiam buccinam praesto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit,

g) Fulvii Gron. Crev.
h) et del. Eaed, c. Drak,

i) add. et municipiorum Eaed.
c. Drak.

atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari iussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque caesi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et senatusconsultum tradidit. Murrur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis. et Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas, quum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut lictorem lege agere iuberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, summum supplicium. Tum literae lectae senatusque consultum, serum ad inpediendam rem actam; quae summa ope adproperata erat, ne inpediri posset. Consurgentem iam Fulvium Taurea Iubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: et, quum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque, inquit, iube cecidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te, occisum esse.* Quum Flaccus negaret, profecto satis compotem mentis esse: modo, prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto, diceret: tum Iubellius, *Quandoquidem, inquit, capta patria, propinquis amicisque amissis, quum ipso manu mea contugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quae his civibus meis; petatur a virtute inuisque huius vitae vindicta.* atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia, et quod ad supplicium adinet Campanorum, et pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae, quidam tradunt; huuc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu

U. c. 541.
a. C. 211.

U. c. 541. interfectum: sed, dum inter ceteros ad palum deli-
 a. C. 211. gatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent,
 quae vociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse:
 tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse,
*virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem
 occidi.* Sub haec dicta, iussu proconsulis praeconem
 ita pronunciassé: *Lictor, viro forti adde virgas, et
 in eum primum lege age.* Lectum quoque senatuscon-
 sultum, priusquam securi feriret, quidam auctores
 sunt, sed, quia adscriptum in senatusconsulto fuerit,
si ei videretur, integram rem ad senatum reiiceret, in-
 terpretatum esse, quid magis e republica duceret, ae-
 stimationem sibi permissam. Capuam a Calibus re-
 ditum est, Atellaque et Calatia in deditionem acce-
 ptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, anim-
 adversum. Ita ad septuaginta^k) principes senatus
 interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carce-
 rem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes
 in custodias dati, variis casibus interierunt: multitu-
 do alia civium Campanorum venundata. De urbe
 agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam
 consentibus urbem praevalem, propinquam, inimi-
 cam. Ceterum praesens utilitas vicit. nam propter
 agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat
 primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset ali-
 qua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo in-
 colarum libertinorumque et institorum opificumque
 retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani
 facta. Ceterum habitari tantum, tamquam urbem,
 Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civi-
 tatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magi-
 stratus esse. sine imperio multitudinem, nullius rei
 inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. prae-
 lectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missu-
 ros. Ita ad Capuam res compositae, consilio ab om-

k) octoginta Gron. Crev.

ni parte laudabili. severe et celeriter in maxime no- U. c. 541.
xios animadversum: multitudo civium dissipata in a. C. 211.
nullam spem reditus: non saevitum incendiis ruinis-
que in tecta innoxia murosque: et cum emolumento
quaesita etiam apud socios lenitatis species, incolu-
mitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius rui-
nis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa adco-
lunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti,
quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infide-
libus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad rece-
ptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Ca-
puam adtinebat, cura, C. 1) Neroni ex iis duabus le-
gionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia pe-
ditum, et trecentos equites, quos ipse legisset, et so-
cium Latini nominis peditum numerum parem, et
octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteo-
lis in naves inpositum Nero in Hispaniam transporta-
vit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositis-
que ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque
navales multitudinis augendae causa armasset; pro-
fectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio
et L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Has-
drubal Hamilcaris ad Lapidés atros castra habebat in
Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin et Mentis-
sam. Huius saltus fauces Nero occupavit. Hasdru-
bal, ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui pro-
mitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum
ex Hispania deportaturum. Quam rem quum laeto
animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdru-
bal conloquio petivit, ut Romani leges conscribe-
rent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda,
ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine
fraude Poeni deportarent. Quod ubi impetravit, ex-
templo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod

1) Claudio Gron.

U. c. 54¹. gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacumque
 a. C. 211. posset, evadere e saltu iussit. data sedulo opera
 est, ne multi ex nocte exirent, ut ipsa paucitas,
 quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum
 ad evadendum per artas semitas ac difficiles es-
 set. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed
 loquendo plura scribendoque, dedita opera, quae in
 rem non essent, die consumto, in posterum dilatatum
 est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emit-
 tendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot
 dies disceptando palam de legibus, noctesque emit-
 tendis clam e castris Karthaginiensibus, absuntae:
 et, postquam maior pars emissa exercitus erat, iam
 ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur: mi-
 nusque ac minus (cum timore simul fide decrescente)
 conveniebat. Iam ferme pedestres omnes copiae eva-
 serant e saltu: quum prima luce densa nebula saltum
 omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Has-
 drubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem con-
 loquium differret. illum diem religiosum Karthagini-
 ensibus ad agendum quidquam rei seriae esse. Ne
 tum quidem suspecta fraus. quum data esset venia
 eius diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephan-
 tisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum
 evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aper-
 ruit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Ro-
 mani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnos-
 cens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem insti-
 tit sequi, paratus conflagrare acie: sed hostis detrecta-
 bat pugnam, levia tamen proelia inter extremum Pu-
 nicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi, nec qui post
 cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos,
 nec ulli novi deficiebant. Et Romae senatui populo-
 que, post receptam Capuam, non Italiae iam maior,
 quam Hispaniae, cura erat: et exercitum augeri et im-
 peratorem mitti placebat. nec tamen, quem mitterent,

satis constabat; quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Moe-sta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere; quum^{m)} subito P. Cornelius, illiusⁿ⁾, qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. iussi deinde inire confusum^{o)} suffragium, ad unum omnes non centuriae modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania iusserunt. Ceterum post rem actam, ut iam resederat inpetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor plus valuisset^{p)} quam ratio? aetatis maxime poenitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulcra patrispatruique res gerendae essent, proficiscentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto inpetu acta sollici-

- m) accipere. Quum Gron. Crev. c. Drak. p) quidnam egissent novi, quod favor plus valuisset Gron. Crev.
 n) Publii Eaed. c. Drak.
 o) confusum del. Drak.

U. c. 541.
 a. C. 211.

U. c. 541. tudinem curamque hominum animadvertit, advoca-
 a. C. 211. ta concione, ita de aetate sua imperioque mandato,
 et bello, quod gerendum esset, magno elatoque ani-
 mo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, exci-
 taret rursus novaretque: et impleret homines cer-
 tioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut
 ratio ex fiducia rerum subiicere solet. Fuit enim Sci-
 p̄pio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte
 quoque quadam ab iuventa in ostentationem earum
 compositus: pleraque apud multitudinem, aut per no-
 cturnas visa species, aut velut divinitus mente mo-
 nita, agens: sive et ipse capti quadam superstitione
 animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oracali
 missa, sine cunctatione exsequerentur^{q)}. Ad hoc
 iam inde ab initio praeparans animos, ex quo togam
 virilem sunsit, nullo die prius ullam publicam priva-
 tamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingres-
 susque aedem consideret: et plerumque solus in secreto
 ibi tempus tereret^{r)}. Hic mos, qui per omnem vitam ser-
 vabatur, seu consulto, seu temere, vulgatae opinioni fi-
 dem apud quosdam fecit, stirpis eum divinae virum esse;
 retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulga-
 tam, et vanitate et fabula parem, anguis inmanis con-
 cubitu conceptum, et in cubiculo matris eius persae-
 pe visam prodigii eius speciem, interventuque homi-
 num evolutam repente, atque ex oculis elapsam. His
 miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin po-
 tius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam,
 nec palam adfirmandi. Multa alia eiusdem generis,
 alia vera, alia adsimulata, admirationis humanae in
 eo iuvene excesserant modum: quibus freta tunc ci-
 vitas, aetati haudquaquam maturae tantam molem re-
 rum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias,
 quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quaeque
 a Puteolis cum C. 5) Nerone traiectae erant, decem

q) assequeretur Gron. Crev. in secreto ibi tereret Eaed.

r) et plerumque tempus solus s) Claudio Eaed.

millia militum et mille equites adduntur. et M. Iuni-
 us Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus
 est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem
 quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus praeter
 oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, et
 deinde Pyrenaei¹⁾ circumvectus promontorium, Em-
 porii urbe Graeca (oriundi et ipsi a Phocaea sunt) co-
 pias exposuit: inde sequi navibus iussis, Tarraconem
 pedibus profectus, conventum omnium sociorum (ete-
 nim legationes ad famam adventus eius ex omni se
 provincia effuderant) habuit. naves ibi subduci iussit,
 remissis quatuor triremibus Massiliensium, quae offi-
 cii causa ab domo prosecutae fuerant. Responsa in-
 de legationibus suspensis varietate tot casuum dare
 coepit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia
 animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingensque
 omnibus, quae diceret, quum maiestas inesset, tum
 fides.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitates socio-
 rum et hiberna exercitus adiit: conlaudavitque mi-
 lites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, pro-
 viuciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum
 sentire hostes passi, omni cis Iberum agrò eos arcuis-
 sent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium
 secum habebat cum tanto honore, ut facile adpa-
 reret, nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret
 gloriae suae. Successit inde Neroni Silanus, et
 in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus,
 quae adeunda agendaque erant, mature aditis pera-
 ctisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama
 apud hostes Scipionis erat, quam apud cives socios-
 que, et divinatio quaedam futuri; quo minus ratio ti-
 moris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
 metum. In hiberna diversi concesserant: Hasdrubal
 Gisgonis usque ad oceanum et Gades: Mago in medi-
 terranea, maxime supra Castulonensem saltum: Has-

1) Pyrenes Gron. Crev.

U. c. 541. drubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Aestatis eius extremo, qua^{u)} capta est Capua, et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Sicilia Tarentum adcita ad arcendos commeatus praesidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed adsidendo diutius artio^rem annonam sociis, quam hosti, faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus praesidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere hominum absumebat. ut arcis praesidium etiam sine invecto (quia pauci erant) ex ante praeparato sustentari posset; Tarentinis classisque ne invectum quidem subficeret. Tandem maiore gratia, quam venerat, classis dimissa est. annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo praesidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Eiusdem aestatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. ibi quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cuius nomine absentis, ob res prospere ductu eius gestas, supplicatio decreta foret, et Diis immortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum: an, quem tradere exercitum successori iussissent, (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur) eum quasi debellato triumphare, quum exercitus testis meriti atque inneriti triumpho, abesset; medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem

u) *quo* Gron. Crev. c. Drak.

ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. inde ovans multam prae se praedam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultae ballistaeque, et alia omnia instrumenta belli lata. et pacis diuturnae regiaeque opulentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque vestis, et multa nobilia signa, quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae fuerant. Punicae quoque victoriae signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus, et Mericus Hispanus. quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat; alter Nasum, quodque ibi praesidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, et quingena iugera agri. Sossidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, iussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. In eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinae desciverunt terrae x). secutae defectionem earum y) Hybla et Macella sunt, et ignobiliores quaedam aliae. Et Numidae, praefecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant. Super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. inter has diffi-

U. c. 541.
a. C. 211.

x) ad eos Murgantini descivere
re Crev.

y) eorum Crev.

U. c. 541. a. C. 211. cultates M. Cornelius praetor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quae defecerant, in ditionem^{z)} redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatusconsulto adtribuit^{a)}.

XXII. Consules, quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque iam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provincias, Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino successit. Fulvius, Romam comitiornum causa arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Veturia iuniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui praesens erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quae tulisset suffragium, revocari iuberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Inpudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam iuniorum iuberet, et meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicae. Vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses adsederint prope moenia Romana. Post haec quum centuria frequens subclamasset, nihil se mutare sententiae, eosdemque consules dicturos esse; tum Torquatus, Neque ego vestros, inquit, mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia et hostium ducem Hannibalem esse. Tum centuria, et auctoritate mota viri et admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: Velle se cum maioribus natu conloqui, et ex auctoritate*

z) deditionem Gron.
a) quibus urbs agerque debe-

batur ex senatusconsulto, at-
tribuit Grev.

corum consules dicere. Citatis Veturiae senioribus, datum secreto in Ovili cum his conloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus iam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello; et, si utique novum aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M. Valerium Laevinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, iuniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt. auctoritatem praerogativae omnes centuriae secutae sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviore temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vitis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. Manlius Acidinus, et C. Laetorius, et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataque sunt. In aede Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit, neque inde procidit. Et Anagnia et Fregellis nunciatum est, inurnum portasque de coelo tactas: et in foro Subertano^{b)} san-

b) Sudertano Gron. Crœv. c. Drak.

U. c. 541. guinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluuisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique subjecti: in locum M. ^o) Aemilii Numinidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captam ^{d)}), in fidem in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentasset, adiecissetque, *iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque aequum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves adcolas esse; quorum se vim ac spiritus et iam fre-gisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acanthas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremtos, restitutum se in antiquam formulam iurisque ac ditionis eorum.* Haec, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorymachus ^{e)}), princeps Aetolorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et maiore cum

c) M. Gron. Crev.

d) captas Eaed.

e) Dorimachus Eaed.

fide vim maiestateinque populi Romani extollentes. U. c. 541.
 maxime tamen spes potiundae movebat Acarnaniae. a. C. 211.
 Igitur conscriptae conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque; ut, si placeret vellentque, eodem iure amicitiae Elei, Lacedaemonique, et Attalus, et Pleuratus, et Scerdilaeus essent. (Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges.) Bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinquere mis adiuuaret Romanus. Urbium Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque, et muri cum agris Aetolorum; alia omnis praeda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus foedere iungeretur regi, ut caveret, ne iusei belli inferendi Aetolis sociisque eorum esset. Haec convenerunt, conscriptaque bienio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Morae caussa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. Nec tamen inpedimento id rebus gerendis fuit. et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Zacynthum (parva insula est propinqua Aetoliae: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam praeter arcem vi cepit) et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernanti adlata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Graeciam erat, Illyrios finitimasque eis f) urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, ex-

f) ei Gron.

U. c. 54¹.
a. C. 211.
peditionem subitam in Oricinorum atque Apollonia-
tium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum ma-
gno terrore atque pavore, compulit intra muros. Va-
statis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeri-
tate vertit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in
Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His
raptim actis, memor Aetolici iunctique cum eo Ro-
mani belli, per Pelagoniam, et Lynceum, et Bottiaeam,
in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus
Aetolos capessendum incitari posse homines crede-
bat: et, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum qua-
tuor millibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos,
ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Ma-
cedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Mae-
dos duxit^g). Incurrere ea gens in Macedoniam so-
lita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac si-
ne praesidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas
igitur vastare agros, et urbem Iamphorinam, caput
arcemque Maedicae, obpugnare coepit. Scopas, ubi
profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bel-
lo audivit; armata omni iuventute Aetolorum, bel-
lum inferre Acarnaniae parat. Adversus quod^h) Acar-
naum gens et viribus impar, et iam Oeniadas Na-
sumque amissa cernens, Romanaque insuper arma
ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum.
Coniugibus liberisque et senioribus supra sexaginta
annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim
ad sexaginta annos coniurant, nisi victores, se
non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne
quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exse-
crationem in populares, obtestationem quam sanctis-
simam potuerunt adversus hospites, composuerunt.
precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in
acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhi-
berentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNA-

g) *eduxit Gron. Crev.*h) *quos Gron.*

NES, QUI, ADVERSUS VJM ATQUE INIURIAM AETOLORUM U. c. 541.
 PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OBCUBUERUNT. Per a. C. 211.
 haec incitatis animis, castra in extremis finibus suis
 obviaⁱ⁾ hosti posuerunt. nunciis ad Philippum mis-
 sis, quanto res in discrimine esset, 'omittere Philip-
 pum, id quod in manibus erat, coegerunt bellum, Iam-
 phorina per deditionem recepta, et prospero alio suc-
 cessu rerum. Aetolorum inpetum tardaverat primo
 coniuratinis fama Acarnanicae: deinde auditus Philip-
 pi adventus, regredi etiam in intimos coegit fines.
 Nec Philippus, quanquam, ne obrimerentur Acarna-
 nes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progres-
 sus. inde, quum audisset reditum Aetolorum ex Acar-
 nania, et ipse Pellam rediit.

XXVI. Laevinus, veris principio a Corcyra pro-
 fectus navibus, superato Leucata^{k)} promontorio,
 quum venisset Naupactum, Anticyram inde se peti-
 turum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent.
 Sita Anticyra est in Locride laeva parte sinum Corin-
 thiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis na-
 vigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrin-
 que obpugnari coepta est. Gravior a mari obpugna-
 tio erat; quia et tormenta machinaeque omnis gene-
 ris in navibus erant, et Romani inde obpugnabant.
 Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem
 Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit.
 Literae Laevino redditae, consulem eum absentem
 declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ce-
 terum, diuturno ibi morbo implicatus, serius spe om-
 nium Roman venit. M. Marcellus, quum Idibus U. c. 542.
 Martiis consulatum iuisset, senatum eo die, moris a. C. 210.
 modo caussa, habuit: professus, nihil se, absente col-
 lega, neque de republica, neque de provinciis, acturum.
*Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtre-
 ctatorum suorum esse. quibus, tantum abesse, ut per*

i) obviam Gron.

k) Leucate Gron. Crev.

U. c. 542. *se non liceat palam Romae crimina edita fictaque ab*
 2. G. 210. *inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timo-*
rem absente collega, dicendi de consule esse, ipse eis ex-
templo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega ve-
nisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Si-
culi in senatum introducantur. Delectum prope a M.
Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi
questum de se Romam venirent. eundem literis falsis
urbem inplesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem
minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus con-
sul, senatum dimisit; ac prope iustitium omnium re-
rum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem
venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores:
*belli diuturnitatem*¹⁾*, et vastatos agros circa urbem, qua*
infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus
Italiam, et^{m)} *prope quotannis exercitus caesos quere-*
bantur; et consules bellicosos ambo, viros acres nimis
et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum ex-
citare possent, nedum in bello respirare civitatem forent
passuri.

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae adpellantur, arsere. Comprehensa postea privata aedificia: neque enim tum basilicae erant: comprehensae lautumiae, forumque piscatorium, et atrium regium. Aedes Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribusⁿ⁾ simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore,

1) *diuturnitate* Gron. Crev. m) *et del.* Gron. Crev.
 c. Drak. n) *plurimis* Eaed.

libero pecuniam, servo libertatem. Eo praemio in- U. c. 542.
 ductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei a. C. 210.
 nomen erat) indicavit, *dominos et quinque praeterea*
iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Ful-
vio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgò-
que facturos alia, ni comprehendantur. Comprehensi
 ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur index
 indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab do-*
minis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita
crimen commentum. ceterum ut coram coarguebantur, et
 quaestio ex ministris facinoris foro medio haberi coe-
 pta est, fassi omnes, atque in dominos servosque con-
 scios animadversum est. iudici libertas data, et vi-
 ginti millia aeris. Consuli Laevino Capuam praeter-
 eunti circumfusa multitudo Campanorum est, obse-
 crantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum
 ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem fle-
 cti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomeh-
 que Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flac-
 cus, *sibi privatam simultatem cum Campanis, negare,*
ullam esse: publicas inimicitias et hostiles esse, et fu-
turas, quoad eo animo esse erga populum Romanum sci-
ret^o). *nullam enim in terris gentem esse, nullum infe-*
stiozem populum nomini Romano. Ideo se moenibus
inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliqua, vel-
ut feras bestias per agros vagari, et trucidare, quod-
cumque obvium detur. Alios ad Hannibalem trans-
fugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inven-
turum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Cam-
panorum. Vestae aedem petitam, et aeternos ignes, et
conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani.
Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem in-
trandi Romana moenia fieri. Laevinus Campanos,
 iureiurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab
 senatu responsum accepissent, Capuam redituros,

o) animo erga populum Romanum esse sciret Gron. Crev.

U. c. 542. sequi se Romam iussit. Haec circumfusus multitu-
 a. C. 210. dine, simul Siculis obviam egressis Aetolisque Romani
 praevit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis
 viris victos bello accusatores in urbem adducens. De
 republica tamen primum ac de provinciis ambo con-
 sules ad senatum retulere.

XXVIII. Ibi Laevinus, quo statu Macedonia
 et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique essent, quas-
 que ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. *Phi-
 lippum, inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam re-
 tro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse,
 legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad ar-
 cendum Italia regem.* Haec de se deque provincia,
 cui praesuerat. Consulum de provinciis communis
 relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri consulum Ita-
 lia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter clas-
 sem, cui T. Otacilius praefuisset, Siciliamque provin-
 ciam cum L. Cincio praetore obtineret.* Exercitus eis
 duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. eae qua-
 tuor erant legiones^p). urbanae duae superioris anni
 in Etruriam; duae, quibus Sulpicius consul praefuis-
 set, in Galliam mitterentur. Galliae et legionibus
 praesesset, quem consul, cuius Italia provincia esset,
 praefecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post prae-
 turam prorogato in annum imperio, missus; et Q.
 Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in
 annum imperium. Exercitus civium sociorumque mi-
 nui iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quin-
 que millia peditum et trecenti equites essent; dimis-
 sis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum se-
 ptem millia peditum et trecenti equites relinqueren-
 tur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus
 militibus dimittendis. Cu. Fulvio consuli superioris
 anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem
 habuerat, quidquam mutatum. tantum in annum pro-

p) quae in Etruria Galliaque essent (eae quatuor erant) legiones
 Gron.

rogatum imperium est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum, praeter socios navales, iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeeset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio praetori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno praefuerat. Urbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii^{q)}, fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanae legiones essent.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Laevino evenit. Quae sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, adfirmantes, *se non modo suam quemque^{r)} patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se quaestum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Aetnae ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam velut de di noxae inimico.* Hae Siculorum querelae, domos primum nobilium circumlatae, celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permu- tandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan fu-*

q) M. Valerii, Fulviique Gron. r) quisque Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 542. *turam fuisse sententiam suam, dicere. nunc, ne quis*
 a. C. 210. *timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere*
querantur; in cuius potestate mox futuri sint, si colle-
gae nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse.
deprecari senatus praecidium; nam, quum extra sor-
tem collegae optionem dari provinciae iniquum fuerit,
quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam esse, sor-
tem suam ad eum transferri? Ita senatus, quum, quid
placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimitti-
tur. inter ipsos consules permutatio provinciarum,
rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est:
ut, ex quo primus adversae pugnae gloriam ceperat,
in eius laudem postremus Romanorum imperatorum,
prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocraten et Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, in visis fuisse sibi. ob eam causam et Hieronymum a principibus iuventutis prope publico consilio interfectum: et in Epicydis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros. sed eum primo vi capere maluisse. dein, quum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosim, et Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, praeoptasse: quo scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret,*

ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem de- U. c. 542.
 fecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas^a C. 210.
 Marcello Syracusani publice, et non, obpressis Syra-
 sanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausis-
 sent, si Karthaginensium animis bellum cum populo
 Romano gessissent: quid ultra, quam quod fecerit, nisi
 ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum po-
 tuisse? Certe praeter moenia et tecta exhausta urbis, et
 refracta ac spoliata Deum delubra, Diis ipsis ornamen-
 tisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bo-
 na quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem solo,
 reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos possent.
 Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, sal-
 tem, quae compareant cognoscique possint, restitui do-
 minis iubeant. Talia conquestos quum excedere ex^s)
 templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent,
 Laevinus iussisset, Maneant immo, inquit Marcellus,
 ut coram his respondeam, quando ea conditione pro vo-
 bis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis
 accusatores habeamus. Duae captae hoc anno urbes
 Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusae habeant.

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul,
 Non adeo maiestatis, inquit, populi Romani imperiiue
 huius oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo cri-
 mine ambigeretur, consul dicturus causam, accusan-
 tibus Graecis, fuerim. sed non, quid ego fecerim, in
 disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui
 si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hie-
 rone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt,
 legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac
 moenia clauserunt, exercituque Carthaginensium ad-
 versus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, quum fe-
 cerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracu-
 sanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum,
 quibus tantum crederem, potiores habui. Non estis ex-

s) ex del. Gron. Grev.

U. c. 542. tremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem
 a. C. 210. obiiciatis. Quis est vestrum, qui se mihi portas aper-
 turum, qui armatos milites meos in urbem accepturum
 promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fecerunt,
 et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis:
 tantum abest, ut et ipsi tale quidquam facturi fueritis.
 Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti obi-
 ciunt, maximo argumento est, me neminem, qui nava-
 tam operam reipublicae nostrae velit, aversatum esse.
 Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mit-
 tendis, nunc ad conloquium eundo, tentavi pacem: et,
 postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec
 mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum
 dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tan-
 dem vi atque armis Syracusas cepi. Quae captis acci-
 derint, apud Hannibalem et Karthaginienses victosque
 iustius, quam apud victoris populi senatum, quereren-
 tur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si
 negaturus essem, numquam spoliis earum urbem Romam
 exornarem. Quae autem singulis victor aut ademi, aut
 dedi; quum belli iure, tum ex cuiusque merito, satis
 scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres conscri-
 pti, nae magis^{t)} reipublicae interest, quam mea. Mea
 quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne
 acta mea rescindendo, alios in posterum segniores du-
 ces faciatis. Et quoniam coram et Sicularum et mea
 verba audistis, Patres conscripti, simul templo excede-
 mus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit. Ita
 dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum
 discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Sicularum ad
 Patres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum
 esset, et magna pars senatus, principe eius sententiae
 T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum
 fuisse, censerent, hostibus et Syracusanorum et populi

t) necne, magis Gron.

Romani: et urbem recipi, non capi: et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello adfligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina, praemium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque aerarium quondam populi Romani: cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataque respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae visurus sit? Haec taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres caussa Marcelli: Quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. in reliquum curae senatui fore rem Syracusanam, mandatuosque consuli Laevino, quod sine iactura reipublicae fieri posset, fortunae eius civitatis consuleret. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benigne adpellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis proiecerunt, obsecrantes, ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis caussa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet. post haec consul clementer adpellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, caussa durior erat. neque enim meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum poenarum, tot veneno absumentis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consularent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, et bonorum ali-*

U. c. 542. *quã partem orare, cives Romanos, adfinitatibus ple-*
 a. C. 210. *rosque et propinquis iam cognationibus ex connubio ve-*
tusto inunctos. Submotis deinde e templo, paullisper
 dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset,
 (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut
 coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Mar-
 cellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur:
 dein, quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci,
 legatos eius, ac Q. Minucium et L. Veturium Philo-
 nem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis re-
 bus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avo-
 cari a Capua, nec differri Campanos vellent; interro-
 gatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex iis,
 qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat; *In*
consilio, inquit, arbitror me fuisse consulibus, Capua
capta, quum quaereretur, equis Campanorum de re-
publica nostra bene meritis esset; duas mulieres com-
pertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuae habi-
tantem, et Fauculam Cluviam, quae quondam quaestum
corpore fecisset; illam quotidie sacrificasse pro salute
et victoria populi Romani; hanc captivis egentibus ali-
menta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campa-
norum eundem erga nos animum, quem Karthaginien-
sium, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio esse ma-
gis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa
eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives
Romani sunt, iniussu populi non video posse. idque et
apud maiores nostros in Satricanis factum est, quum
defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius roga-
tionem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satrica-
nis sententiae dicendae ius esset. Itaque censeo, cum
tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve
rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de
Campanis ius fiat. L. Atilius tribunus plebis ex au-
ctoritate senatus plebem in haec verba rogavit: Omnes
Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt
in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio procon-

*suli*ⁿ⁾, quaeque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites. Plebes sic iussit. Quod senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui adsidetis, id volumus iubemusque.

U. c. 542.
a. C. 210.

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus.

Oppiae Cliviaeque primum bona ac libertatem restituit, si qua alia praemia pctere ab senatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quae non operae pretium est omnia enumerare. Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et coniuges vendendas, extra filias, quae enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum. Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; pecua captiva, praeter equos et mancipia, praeter puberes virilis sexus, et omnia, quae solo non continerentur, restituenda, censuerunt, dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse, iusserunt, ita ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuae fuissent, dum portae clausae essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos, censuerunt. ne quis eorum propius mare quindecim milibus passuum agrum aedificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Vciente, aut Sutрино, Nepesinove agro: dum ne cui maior, quam quinquagin-

n) proconsule Gron. Crev.

U. c. 542. *ta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, qui*
 a. C. 210. *que magistratus Capuae, Atellae, Calatiae gessissent, bona venire Capuae, iusserunt. libera corpora, quae vendundari placuerat, Romam mitti, ac Romae venire. Signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt. Ob haec decreta moestiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fulvii saevitiam in sese, sed iniquitatem Deum atque execrabilem fortunam suam incusabant.*

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi coeptum. in quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniae quidquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta x) indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse. per tot annos tributo exhaustos nil reliqui praeter terram, nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti aerisque fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, quae reliqua essent, saevirent. Ne unde redimantur quidem, quidquam superesse. Haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, pot-*

x) tantaque Gron.

erant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitan-^{U. c. 512.}
 dum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expe-^{a. C. 210}
 diendamque usi sunt. Senaturn postero die habue-
 runt de remigum supplemento: ubi quum multa dis-
 seruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt
 orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu aequum,*
seu iniquum, onus iniungendum esse. Nam unde, quum
pecunia in aerario non esset, paraturos navales socios?
Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri,
aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiae li-
tora esse?

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum con-
 silium haereret, ac prope torpor quidam occupasset
 hominum mentes, tum Laevinus consul, *Magistratus*
senatui, et senatum populo, sicut honore praestent, ita
ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda du-
ces^{y)} debere esse. Si quid iniungere inferiori velis, id
prius in te ac tuos, si ipse iuris statueris, facilius omnes
obedientes habeas. nec inpensa gravis est, quum ex ea
plus quam pro virili parte sibi quemque capere princi-
pum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus
populum Romanum? privatos sine recusatione re-
niges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum;
argentum, aes signatum omne senatores crastino die
in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque,
et coniugi, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve
sunt, singulas uncias pondo auri relinquunt; argenti,
qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras
pondo, ut salinum patellamque Decrum causa ha-
bere possint. ceteri senatores libram argenti tantum,
aeris signati quina millia in singulos patres fami-
liae relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum,
aes signatum, ad triumviros mensarios extemplo dese-
ramus, nullo ante senatusconsulto facto: ut volunta-
ria conlatio et certamen adiuvandae reipublicae excitet

y) *ducem Gron.*

U. c. 542. *ad aemulandum animos primum equestris ordinis, dein*
 a. C. 210. *reliquae plebis. hanc unam viam, multa inter nos conlo-*
cuti, consules invenimus. Ingremini, Diis bene iuvan-
tibus. Respublica incolumis et privatas res facile sal-
vas praestat. publica prodendo, tua nequidquam serves.
 In haec tanto animo consensum est, ut gratiae ultro
 consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quis-
 que aurum, argentum et aes in publicum conferunt,
 tanto certamine iniecto, ut prima inter primos no-
 mina sua vellent in publicis tabulis esse: ut nec tri-
 unviri accipiundo, nec scribae referendo subficerent.
 Hunc consensum senatus equester ordo est secutus:
 equestris ordinis, plebes. Ita sine edicto, sine coer-
 citione magistratus, nec renuige in supplementum,
 nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus
 ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit,
 quo Karthaginienses Romanique pariter variis casi-
 bus inmixti²⁾ magis in ancipiti spe ac metu fuerint.
 Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania ad-
 versae res, hinc prosperae in Sicilia, luctum et lae-
 titiam miscuerant: et in Italia, quoniam Tarentum
 amissum damno et dolori, tum arx cum praesidio
 retenta praeter spem gaudio fuit: et terrorem subi-
 tum pavoremque urbis Romae obsessae et obpu-
 gnatae Capua post dies paucos capta in laetitiam
 vertit. Transmarinae quoque res quadam vice pen-
 satae. Philippus hostis tempore haud satis oppor-
 tuno factus; Aetoli novi adsciti socii, Attalusque Asiae
 rex, iam velut despondente fortuna Romanis impe-
 rium orientis. Karthaginienses quoque Capuam amis-
 sam et Tarentum captum aequabant: et, ut ad moe-
 nia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in
 gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebat-
 que adeo se spreto, ut, sedentibus ipsis ad Romana

2) *inmixtis* Gron. Crev. c. Drak.

ntenia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam U. c. 542.
 duceretur. Ipsae quoque Hispaniae, quo propius a. C. 210.
 spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque
 caesis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse;
 eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum
 et irritum victoriam redactam esse, indignationis prae-
 bebant^a). Ita aequante fortuna, suspensa omnia utrim-
 que erant, integra spe, integro metu, velut illo tem-
 pore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod
 Capua, pertinacius obpugnata ab Romanis, quam de-
 fensa ab se, multorum Italiae populorum animos aver-
 terat: quos neque omnes tenere praesidiis, nisi vel-
 let in multas parvasque partes carpere exercitum,
 quod minime tum expediebat, poterat: nec, dedu-
 ctis praesidiis, spei liberam vel obnoxiam timori so-
 ciorum relinquere fidem. Praeceptis in avaritiam et
 crudelitatem animus ad spolianda, quae tueri nequi-
 bat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id
 foedum consilium, quum incepto, tum etiam exitu
 fuit. neque enim indigna patientium modo abaliena-
 bantur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plu-
 res exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec con-
 sul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua
 se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Da-
 sius et Blattius^b): Dasius Hannibali amicus: Blattius,
 quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et
 per occultos nuncios spem prodicionis fecerat Mar-
 cello; sed sine adiutore Dasio res transigi non pot-
 erat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque ma-
 gis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasi-
 um adpellabat. at ille, quum ab re aversus, tum ae-
 mulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Ar-
 cessito utroque, Hannibal quum pro tribunali quae-
 dam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque

a) *praebebat* Gron. Crev.

b) *Elasius* Eaed.

U. c. 542. submoto populo accusator et reus: Blattius de proditi-
 a. C. 210. ditione Dasium adpellabat. *Enimvero*, ille, velut
 in manifesta re, exclamat, *sub oculis Hannibalis se-*
cum de proditione agi. Hannibali atque eis, qui ade-
 rant, quod audacior res erat, minus similis veri visa
 est. *aemulationem profecto atque odium esse: id crimen*
adferri, quod, quia testem habere non posset^{c)}, liberius
fingenti sit. Ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante
 abstulit tamen tam audaci incepto, quam idem obtun-
 dendo, docendoque, quam ea res ipsis patriaeque sa-
 lutaris esset, pervicit, ut praesidium Punicum (quin-
 genti autem Numidae erant) Salapiaque traderetur
 Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. longe
 fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque,
 quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in
 urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et
 eruptionem tentaverunt, et, quum evadere nequirent,
 pugnautes ad ultimum obcubuerunt. nec plus quin-
 quaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt.
 plusque aliquanto damni haec ala equitum amissa Han-
 nibali, quam Salapia, fuit: nec deinde, unquam Poe-
 nus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior
 fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Ta-
 rentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem
 praesidium, quod ibi erat, Romanum praefectusque
 praesidii atque arcis M. Livius in com meatibus ab Si-
 cilia missis habebant. qui ut tuto praeterveherentur
 oram Italiae, classis viginti ferme navium Rhegii sta-
 bat. Praeerat classi com meatibusque D. Quinctius,
 obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis
 gloria militari illustris. Primo quinque naves, qua-
 rum maxinae duae triremes a Marcello ei traditae
 erant, habuit: postea rem impigre saepe gerenti tres
 additae quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rhe-

c) *potuisset Gron. Crev.*

ginisque, et a Velia, et a Paesto, debitas ex foedere ^{U. c. 542.} exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum ^{a. C. 210.} est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et ventis vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut, ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustae concurrerunt classes: quippe quum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; spe ^{d)} commeatus quoque hostibus, si navali proelio possessionem maris ademissent, interclusuros ^{e)}: Romani, ut, retenta possessione, arcs, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque navem inhiherent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea iniecta manu; ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope conlato pedere gereretur res. Prorae inter se iunctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedestris acies urgebant, perviaequae naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Per-

d) *spem* Crev.e) *interclusurū* Crev.

U. c. 542. conii fuit cognomen, non publico modo, sed privato
 a. C. 210. etiam odio invisus atque infestus Romanis: quod eius
 factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat.
 Hic Quinctium, simul pugnantem hortantemque suos,
 incautum hasta transfigit. ille atque praeceps cum ar-
 mis procidit ante proram. victor Tarentinus, in tur-
 batam duce amisso navem inpigre transgressus, quum
 submovisset hostes, et prora iam Tarentinorum esset,
 puppim male conglobati tuerentur Romani; repente
 et alia a puppi triremis hostium adparuit. Ita in me-
 dio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris
 terror iniectus, ut praetoriam navem captam videre:
 fugientesque passim, aliae in alto inersae, aliae in
 terram remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis
 Metapontinisque. ex onerariis, quae cum commeatu
 sequebantur, perpaucae in potestatem hostium vene-
 re: aliae, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua
 transferentes vela, in altum evectae sunt. Nequa-
 quam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam
 ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum
 in agris passim vagarentur; Livius, qui arci praesi-
 dioque Romano praeerat, intentus in omnes occasio-
 nes gerendae rei, C. Persium, inpigrum virum, cum
 duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui, vage
 effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim
 cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes
 semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne
 urbs eodem impetu caperetur. Ita aequatae res ad
 Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis ma-
 ri. frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque fru-
 strata pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, iam ma-
 gna parte anni circumacta, in Siciliam^{f)}, veteribus
 novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum

f) in Sicilia, omisso comitate, Gron.

ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace in-^{U. c. 542.}
 conditas componere res. Agrigentum inde (quod bel-^{a. C. 210.}
 li reliquum erat, tenebaturque a Karthaginiensium
 valido praesidio) duxit legiones. et adfuit fortuna in-
 cepto. Hanno erat imperator Karthaginiensium, sed
 omnem in Mutine Numidisque spem repositam habe-
 bant. Per totam Siciliam vagus praedas agebat ex
 sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi
 aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, pro-
 hiberi poterat. Haec eius gloria, quia iam imperato-
 ris quoque famae obsidebat, postremo in invidiam
 vertit; ut ne bene gestae quidem res iam Hannoni
 propter auctorem satis laetae essent. propter quae po-
 stremo praefecturam eius filio suo dedit, ratus, cum
 imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas ereptu-
 rum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favo-
 rem eius sua insuper invidia auxit. neque ille indi-
 gnitatem iniuriae tulit, confestimque ad Laevinum
 occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. Per
 quos ut est facta fides, compositusque rei gerendae
 modus, portam ad mare ferentem Numidae quum oc-
 cupassent, pulsus inde custodibus, aut caesis, Romanos
 ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum ag-
 mine iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur,
 ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem
 (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad com-
 primendam seditionem processit. atque ille, quum
 ei multitudo maior, quam Numidarum, procul visa,
 et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures
 accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capes-
 sit fugam. per aversam portam emissus, adsunt co-
 mite Epicycle, cum paucis ad mare pervenit: nacti-
 que opportune parvum navigium, relicta hostibus Si-
 cilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam
 traiecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque,
 ne tentato quidem certamine, quum caeci in fugam
 ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa.

U. c. 542.
a. C. 210.

Oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigentii erant, virgis caesos securi percussis: ceteros praedamque vendidit. omnem pecuniam Roman misit. Fama Agrigentinarum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Pro-dita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatum principibus quum pro cuiusque merito consul pretia poenasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni confluxione exsules, obaerati, capitalia ausi plerique; et quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantibus vitam. hos neque relinquere Laevinus in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, adsuetam latrocinii quaerentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere iubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum inisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit. Me vobis prius,*

quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: U. c. 512.
 primum, quod ea pietate erga patrem patruumque me- a. G. 210.
 um vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam
 tanta clade provinciae possessionem, integram, et popu-
 lo Romano et successori mihi virtute vestra obtinuistis.
 Sed quum iam benignitate Deum id paremus atque aga-
 mus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni
 maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes arceamus transi-
 tu hostes^{g)}, sed ut ultro transeamus, transferamusque
 bellum; vereor, ne cui vestrum maius id audaciusque
 consilium, quam aut pro memoria cladum nuper acce-
 ptarum, aut pro aetate mea, videatur. Adversae pu-
 gnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obli-
 terari possunt. Quippe cui pater et patruus intra triginta
 dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae
 nostrae fanus, interfecti sunt. Sed ut familiaris pene
 orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica quum
 fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet.
 Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omni-
 bus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenani,
 Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot
 classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi
 sunt? Iam quid hoc^{h)} bello memorem? Omnibus aut
 ipse adfui cladibus: aut, quibus afui, maxime unus om-
 nium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannae, quid
 aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum con-
 sulumque Romanorum? Adde defectionem Italiae, Si-
 ciliae maioris partis, Sardiniae. Adde ultimum terro-
 rem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et moe-
 nia Romana posita, et visum prope in portis victorem
 Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra
 atque immobilis virtus populi Romani. Haec omnia stra-
 ta humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites,
 post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes
 Italiamque, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum

g) transitum hostis Gron.

h) add. de Gron.

U. c. 542. iam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis. et haec secundae res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deum, omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusae, Agrigentumⁱ⁾ captum, pulsus tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil iam maius precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliae super alias clades cumulerentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (aequantur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quae acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii immortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque foeda fuga inpleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subiicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos inplorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos adflixit. nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et diduxerunt exercitus; quae patri patruoque meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resiste-

i) Agrigentumque Gron. Crev.

*re potuerunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipio- U. c. 542.
num, soboli imperatorum vestrorum, velut adcisis re- a. C. 210.
crescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum ex-
ercitum novumque duce[m] traducite Iberum, traducite
in terras cum multis fortibus factis saepe a vobis pera-
gratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc nosci-
tatis in me patris patruique similitudinem oris vultus-
que, et lineamenta corporis: ita ingenii, fidei, virtutis-
que ad exemplum expressam effigiem^h) vobis reddam, ut
revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperato-
rem dicat.*

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis eius M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum traiecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Karthaginem Novam interim obpugnare statuit; urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico adparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant) sitam praeterea quum obportune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevs classi, et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, praeter C. Laelium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Karthaginem ventum est simul terra marique, castra ab regione urbis, qua in septentrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum obiectum. Ceterum

k) virtutisque exemplum expressam ad effigiem Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 542. sita Karthago sic est. Sinus est maris media fere Hi-
 a. C. 210. spaniae ora, maxime Africo vento obpositus, et quin-
 gentos passus introrsus retractus, paullulo plus pas-
 suum in latitudinem patens. huius in ostio sinus par-
 va insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis,
 praeterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu pen-
 insula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs
 est, ab ortu solis et a meridie cincta mari; ab occa-
 su stagnum claudit, paillum et ad septentrionem fu-
 sum; incertae altitudinis, utcumque exaestuat aut de-
 ficit mare. Continenti urbem iugum ducentos fere
 et quinquaginta passus patens coniungit. unde quum
 tam parvi operis munitio esset, non obiecit vallum
 imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe osten-
 tans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis recur-
 sus pateret.

XLIII. Cetera, quae munienda erant, quum
 perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam
 quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumve-
 ctusque classem, quum monuisset praefectos navium,
 ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique
 primo obsessum hostem conari: regressus in castra,
 ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum ob-
 pugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet,
 et spem potiundae cohortando faceret, concione ad-
 vocata ita disseruit: *Ad urbem unam obpugnandum
 si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam
 emolumentum rationem exactam, milites, habet. Obpu-
 gnabitis enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe
 universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides om-
 nium nobilium regum populorumque: qui simul in pote-
 state vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Kar-
 thaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia
 omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt,
 quippe qui mercenarios exercitus alant¹⁾; et quae no-*

1) alunt Gron. Crev.

bis máximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. U. c. 542.
Hic tormenta, arma, armamenta, et omnis adparatus^a. C. 210.
belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur praeterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae quum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo maiora. Haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: haec una inter Pyrenaeum et Gades statio: hinc omni Hispaniae inminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Karthaginem Novam obpugnandam totis viribus et bono animo transeamus. Quumque omnes una voce, hoc faciendum, subclamarent. eos Karthaginem duxit. tum terra marique eam obpugnari iubet.

XLIV. Contra Mago Poenorum dux, quum terra marique instrui obpugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, obponit: quingentis militibus arcem insedit, quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia obcurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso praecipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submitendis essent. Et primo haud inpari stetero acie: subsidia deinde, identidem submissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui occinisset, pernixti fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in proelio maior, quam tota urbe fuit. multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, relictique muri: quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumultum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defenso-

U. c. 542. ribus moenia esse; omnes e castris excitos ire ad
 a. C. 210. obpugnandam urbem, et ferre scales iubet. ipse, trium prae se iuvenum validorum scutis obpositis, (ingens enim iam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quae in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviae cuiusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars urbis obpugnari coepta est. Ceterum tumultus inde maior, quam vis, adhiberi poterat. dum adplicant, tum partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios inpediunt.

XLV. Inter haec repleverat iam Poenus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud aequae, quam moenia ipsa sese, defendebant^{m)}. rarae enim scalae altitudini aequari poterant: et, quo quaeque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis obfudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse, opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis iam vulneratis-

m) *defensabant* Gron. Crev.

que recentes integrosque alios accipere scalas iubet, U. c. 542. et vi maiore adgredi urbem. Ipse, ut ei nunciatum a. C. 210. est, aestum decedere, quod per piscatores Tarracenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eae siderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo aestus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, et stagnoⁿ⁾ auferrent, viasque ante numquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum iubebat duces itineris sequi, ac medio stagno evadere ad moenia.

XLVI, Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum moenium inpediebantur, sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subiectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus, et in murum adscensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia obposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quando maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnantibus, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque ancipitem hostem ha-

n) *stagna* Grev.

U. c. 512. bebant. tunc, turbatis defensoribus metu, et moenia
 a. C. 210. capta, et porta intus forisque pariter refringi coepta:
 et mox caedendo contractis, ne iter impediretur, for-
 ribus, armati inpetum fecerunt. Magna multitudo
 et muros transcendebat, sed hi passim ad caedem op-
 pidanorum versi. illa, quae portam ingressa erat, iu-
 sta acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe
 in forum processit. Inde quum duobus itineribus
 fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orien-
 tem versum, qui tenebatur quingentorum militum
 praesidio, alios in arcem, inquam et ipse Mago cum
 omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refu-
 gerat^o); partim copiarum ad tumulum expugnandum
 mittit, partim ipse ad arcem ducit. et tumulus primo
 inpetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere,
 quum omnia hostium plena videret, neque spem ul-
 lam esse, se arcemque et praesidium dedit. Quoad
 dedita arx est, caedes^p) tota urbe passim factae; nec
 ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum, signo
 dato, caedibus finis factus. ad praedam victores versi,
 quae ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberatorum capitum virile secus ad decem
 millia capta. inde, qui cives Novae Karthaginis erant,
 dimisit: urbemque et sua omnia, quae reliqua eis
 bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia ho-
 minum erant, eos publicos fore populi Romani edixit,
 cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli eni-
 xe operam navassent. Ceteram multitudinem inco-
 larum iuvenum, ac validorum servorum, in classem
 ad supplementum remigum dedit. et auxerat navibus
 octo captivis classem. Extra hanc multitudinem His-
 panorum obsides erant: quorum perinde, ac si socio-
 rum liberi essent, cura habita. Captus et adparatus
 ingens belli; catapultae maximae formae centum vi-
 ginti, minores ducentae octoginta et una: ballistae

o) *refugerant Gron.*

p) *et caedes Gron.*

maiores viginti tres, minores quinquaginta duae: scorpionum maiorum minorumque, et armorum telorumque, ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae fuerunt ducentae septuaginta sex, libras ferre omnes pondo; argenti facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flamínio quaestori adpensa adnumerataque sunt. tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariae sexaginta tres ^{q)} in portu expugnatae captaeque: quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea, ferroque, et linteis, et sparto, et navali alia materia ad classem aedificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Karthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis navalibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis immortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congressissent omnis pene Africae atque Hispaniae opes: ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum ^{r)} muralis coronae decus eius

q) CXIII. Gron. Crev.
T. Liv. Tom. II.

r) add. tamen Eaed.
B b

U. c. 542. esse, qui primus murum ascendisset. profiteretur, quise
 a. C. 210. dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius centurio legionis quartae, et Sex. Digitius socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Laelius praefectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronuntiasset, qui, cognita causa testibusque auditis, iudicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Laelio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit; eosque tres recuperatores considerare, et causam cognoscere iussit. Quum res eo maiore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Laelius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conferant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac periurio deus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos iurare, magis quae velint, quam quae sciant, vera esse, et obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa militaria, et aquilas, sacramentique religionem. Haec se ad eum de sententia P. Cornelij et M. Sempronii deferre.* Scipio, conlaudato Laelio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque, *Se satis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter in murum ascendisse: seque eos ambos, virtutis causa, coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit. ante omnes C. Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibimet ipse⁸⁾ aequavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

8) sibimetipsi Gron.

XLIX. Tum obsides civitatum Hispaniae vocari iussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Aequae et alia inter auctores discrepant. Praesidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium praefuisse classi; sunt, qui M. Iunium Silanum dicant. Arinem^{t)} praefuisse Punico praesidio, dediturque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, et redactae pecuniae, convenit. Si aliquibus adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere iussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit; exterarumque gentes fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas servitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cuiusque populi essent: et nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis praesentibus suos restituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori adtribuit. Inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. quum Sci-

t) Armen Gron. Crev.

U. c. 542. pio, nihil profecto defuturum, diceret; tum rursus mu-
 a. C. 210. lier, *Haud magni ista facimus, inquit. quid enim huic fortunae non satis est? Alia me cura, aetatem harum intuentem, (nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebri sum) stimulat. Aetate et forma florentes circa erant Indibilis filiae, aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, Meae populique Romani disciplinae causa facerem, inquit, ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc, ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quae ne in malis quidem oblitae decoris matronalis estis. Spectatae deinde integritatis viro tradiditeas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum coniuges ac matres, iussit.*

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo adcitis, quum interim audiret, deperire eum sponsae amore, ubi primum venit, adcuratiore eum sermone, quam parentes, adloquitur. *Iuvenis, inquit, iuvenem adpello, quo minor sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo aetatis, (praesertim recto et legitimo amore) et non respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cuius possum, amori faveo. Fuit tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri si-*

miles in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis. Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, esset. Parentes inde cognatique virginis adpellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redinendam satis magnum adtulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt: haud minorem eius rei apud se gratiam futuram esse, adfirmantes, quam redditae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit: vocatoque ad se Allucio, *Super dotem, inquit, quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent: aurumque tollere, ac sibi habere iussit.* His laetus donis honoribusque dimissus domum, inplevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum iuvenem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Laelium, tum captivos obsidesque et praedam ex consilio eius dispoueret, satis omnibus compositis, data quinquere me, captivisque, Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis, nuncium victoriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Karthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt: secundo die arma curare et tergere ante tentoria iussit: tertio die rudibus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt, praepilatisque missilibus iaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decur-

U. c. 542.
a. C. 210.

U. c. 542. sum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Kar-
 a. C. 210. thagine morati sunt, servarunt. Remigium classici-
 que milites; tranquillo in altum evecti, agilitatem na-
 vium simulacris navalis pugnae experiebantur. Haec
 extra urbem terra marique corpora simul animosque
 ad bellum acuebant. urbs ipsa strepebat adparatu bel-
 li, fabris omnium generum in publica officina inclusis.
 dux cuncta pari cura obibat. nunc in classe ac nava-
 li erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operi-
 bus adspiciendis tempus dabat, quaeque in officinis,
 quaeque in armentario ac navalibus fabrorum multi-
 tudo plurima in singulos dies certamine ingenti facie-
 bat. His ita inchoatis, relictisque, qua quassi erant,
 muris; dispositisque praesidiis ad custodiam urbis Tar-
 raconem est profectus, a multis legationibus protinus
 in via aditus. quas partim dato responso ex itinere
 dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus no-
 vis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cun-
 cti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam
 ulterioris provinciae convenerunt. Karthaginensium
 duces primo ex industria famam captae Karthaginis
 compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut
 tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. *Necopi-
 nato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hi-
 spaniae interceptam. cuius rei tam parvae praemio elatum
 insolentem iuvenem, inmodico gaudio speciem magnae vi-
 ctoriae inposuisse. At, ubi adpropinquare tres duces, tres
 victores hostium exercitus audisset, obcursuram ei extem-
 plo domesticorum funerum memoriam.* Haec in vulgus
 iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad
 omnia virium, Karthagine amissa, decessisset.

EPITOME LIBRI XXVII.

Cn. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistrone[m] pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit, inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad avunculum Masinissam¹⁾ cum donis dimisit. Clandius Marcellus, T. Quintius Crispinus consules, speculandi causa progressi²⁾ e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum et octo: ex quo numero adparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali coniungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex caesus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore opera Claudii Neronis consulis, qui, quum Hannibali obpositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum³⁾ electa manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.

1) *Masinissam Gron.*2) *egressi Gron. Crev.*3) *cum del. Gron.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVII.

U. c. 542. Hic status rerum Hispaniae erat. In Italia consul
 a. C. 210. Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta erant, obpressa. Praeda (et aliquantum eius fuit) militi concessa. tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, et centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec praesidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Poenum fidem senserat, postquam, Salapia amissa, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem^{a)} auditum est. Ea omnia, ab Herdonea^{b)} per occultos nuncios delata Hannibali, simul curam sociae retinendae urbis, et spem fecere incautum hostem adgrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam

a) *Annibalem in Bruttios* b) *ab Herdonea ea omnia* Eaed. Gron. Crev.

contendit, et, quo plus terroris hosti obiiceret, acie U. c. 542.
 instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio et a. C. 210.
 viribus inpar, copiis raptim eductis, confligit. quinta
 legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum
 Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres
 acies occupassent praesenti certamine oculos animos-
 que, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepi-
 dantium invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nomi-
 nis, quod Cn. Fulvium praetorem biennio ante in iis-
 dem devicerat locis, increpans, similem eventum pu-
 gnae fore adfirmabat. Neque ea spes vana fuit.
 nam, quum cominus acie et peditum certamine multi
 cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signa-
 que, equestris a tergo tumultus, simul a castris cla-
 mor hostilis auditus, sextam ante legionem, quae,
 in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est;
 quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant,
 avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio caesi:
 ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis mili-
 tum cecidit. Romanorum sociorumque quot caesa
 in eo praelio millia sint, quis pro certo adfirmet? quum
 tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem,
 inveniam. Castris praedaeque victor potitur. Her-
 doneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos com-
 perit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset,
 multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta,
 incendit: occidit^{c)} principes, qui cum Fulvio conlo-
 quia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex
 tanta clade evaserant, diversis itineribus semerme^{d)}
 ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade terri-
 tus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad
 Herdoneam amisso scribit. *ceterum, eundem se, qui
 post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem
 contudisset, ire adversus eum, brevem illi laetitiam, qua*

e) occiditque Gron.

d) semictmes Crev.

U. c. 542. *exsultet, facturum.* Et Romae quidem quum luctus
 a. C. 210. ingens ex praeterito, tum timor in futurum erat.
 Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Poenus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistram ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae acies essent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, commisso iam certamine in proelium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primae legioni tertia, dexterae alae sinistra subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam acceperunt. Novum atque atrox proelium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantem. Postero die Romani ab sole orto in multum diei steterunt in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis, praepositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando

(locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne U c. 542.
 deesset materia in Campanos saeviendi, novum in oc- a. C. 210.
 culto gliscens per indicium protractum est facinus.
 Milites aedificiis emotos, simul ut cum agro tecta ur-
 bis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quo-
 que exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amoe-
 nitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos te-
 cta militariter coegerat aedificare. erant autem ple-
 raque ex cratibus aut tabulis facta; alia arundine tex-
 ta, stramento intecta omnia, velut de industria; ali-
 mentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incen-
 derent, centum septuaginta Campani, principibus
 fratribus Blossiis, coniuraverant. indicio eius rei ex
 familia Blossiorum facto, portis repente iussu procon-
 sulis clausis, quum ad arma signo dato milites con-
 currissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant,
 et, quaestione acriter habita, damnati necatique: in-
 dicibus libertas, et aeris dena millia data. Nuceros
 et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acer-
 ris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvi-
 us ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ae-
 dificarent, quae incensa erant: Nuceros Atellam,
 quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare iussis)
 traducti. Inter multas magnasque res, quae, nunc secun-
 dae, nunc adversae, occupabant cogitationes hominum,
 ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogul-
 nius et P. Aquilius^{e)} in Etruriam legati ad frumentum
 coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: et
 mille milites de exercitu urbano, par numerus Ro-
 manorum sociorumque, eodem in praesidium cum fru-
 mento missi sunt.

IV. Iam aestas in exitu erat, comitorumque con-
 sularium instabat tempus. sed literae Marcelli, negan-
 tis e republica esse, vestigium abscedi ab Hannibale,
 cui cedenti certamenque abnuenti gravis^{f)} ipse insta-

e) Aquilius Gron. Crev.

f) gravior Gron.

U. c. 542. ret, curam iniecerant, ne aut consulem, tum maxime
 a. C. 210. res agentem, a bello avocarent, aut in annum consu-
 les deessent. Optimum visum est, quamquam extra
 Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia
 revocari. Ad eum literae iussu senatus ab L. Manlio
 praetore urbis missae, cum literis consulis M. Mar-
 celli: ut ex iis nosceret, quae causa Patribus eum
 potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset.
 Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam ve-
 nerunt, quae is prospera proelia cum Karthaginien-
 sibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli
 populo, quam Karthaginensi, nec amiciorem, quam
 Romano, adfirmabant esse. misisse eum antea legatos
 in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios, imperatores Ro-
 manos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam^{g)} ami-
 citiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne
 respondit, sed et ipse legatos donis ad regem misit,
 L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium^{h)}. Do-
 na tulere, togam, et tunicam purpuream, sellam
 eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam.
 Protinusⁱ⁾ et alios Africae regulos iussi adire. iis
 quoque quae darentur, portata, togae praetextae, et
 terna^{k)} pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad
 Ptolemaeum Cleopatramque reges M. Atilius et M.
 Acilius legati, ad commemorandam renovandamque
 amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam pur-
 puream cum sella eburnea: reginae pallam pictam cum
 amiculo purpureo. Multa ea aestate, qua haec facta
 sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt pro-
 digia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Iovis ae-
 dis culmen fulmine ictum, ac prope omnitecto nudatum:
 iisdem ferme diebus, Anagninae terram ante portam
 ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento ar-
 sisse: et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dia-
 nae nidos in arboribus reliquisse: Tarracinae in mari

g) Romanorum Gron. Crev.

h) Popilium Eaed.

i) protenus Eaed.

k) ternum Eaed.

haud procul portu angues magnitudinis mirae, lascivientium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniae, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Haec prodigia hostiis maioribus procurata decreto pontificum: et supplicatio diem unum Romae ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniae lucum, indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla¹⁾ praefecto classis cum parte navium in Africam praedatum simul speculatumque, quae populus Karthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique saepe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. neminem Karthaginensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonae subsidium.* Exin Mutine, et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule^{m)}, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Uticensem excensionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis praeda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertio decimo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum revector. Ex captivis,

1) Messala Gron. Crev.

m) fidem consulis Eacd.

U. c. 542. quaestione habita, haec comperta, consulique Laevino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africae essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa; Galae filio, acerrimo iuvene, Karthaginense; et alios per totam Africam milites mercede conducti, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traicerentur: ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, iungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Karthaginenses. Classem praeterea ingentem adparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi traiectionem.* Haec recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tam classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem inⁿ) Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus iussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, praetor^o) populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogaverunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab collega reipublicae subveniret, diceretque, quem populus iussisset, dictatorem. Ita a M.^p) Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio

n) in del. Crev.

p) M. del. Gron. Crev.

o) add. urbanus Gron.

dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magistrus equitum dictus. U. c. 542.
a. C. 210.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum inisit, in locum C. Calpurnii praetoris; quem, ut Capuae exercituique suo praeeset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quae, certamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerunt^{q)}. Galeria iuniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatae inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent: qui, *neque magistratum continuari satis civile esse, aiebant; et multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, praeterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator causam comitorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. Namque, Cn. Servilio consule, quem C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo ius esset. exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam sivisset^{r)}. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicae visum est, ut per veteres, et expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita

q) potuerant Gron.

r) sisset Gron.

U. c. 542. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q.
 a. C. 210. Fulvius Flaccus quartum. Praetores inde creati, L.
 Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius
 Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum
 creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo
 aestatis huius classis Punicâ navium quadraginta, cum
 praefecto Hamilcare in Sardiniam traiecta, Olbien-
 sem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso
 praetor cum exercitu adparuit, circumacta inde ad al-
 terum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et
 cum praeda omnis generis in Africam rediit. Sacer-
 dotes Romani eo anno mortui aliquot subfectique.
 C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Cras-
 si. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in lo-
 cum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciun-
 dis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius
 Ti. F. Longus subfectus. M. Marcius rex sacro-
 rum mortuus est, et M. Aemilius Papus maximus cu-
 rio. neque in eorum locum sacerdotes eo anno subse-
 cti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Phi-
 lionem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem.
 Crassus Licinius nec consul, nec praetor ante fuerat,
 quam censor est factus. ex aedilitate gradum ad cen-
 suram fecit. Sed hi censores neque senatum lege-
 runt, nec quidquam publicae rei egerunt: mors dire-
 mit L. Veturii. inde et Licinius censura se abdicavit.
 Aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus lu-
 dos Romanos diem unum instaurarunt. Aediles ple-
 bis Q. Cadius et L. Porcius Licinus ex multatio ar-
 gento signa aenea ad Cereris dedere: et ludos, pro
 temporis eius copia, magnifici adparatus fecerunt.

VII. Exitu anni huius, die quarto et tricesimo^{s)},
 quam ab Tarracone profectus erat, C. Laelius legatus
 Scipionis Romam venit; isque, cum agmine captivo-
 rum ingressus urbem, magnum concursum hominum

^{s)} quarta et trigesima Gron. Crev.

fecit. Postero die in senatum introductus, captam Karthaginem, caput Hispaniae, uno die, receptasque aliquot urbes, quae defecissent, novasque in societatem adscitas, exposuit. ex captivis comperta his fere congruentia, quae in literis fuerant M. Valerii Messallae. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, vix Hannibali atque eius armis subsistentem. Productus et in concionem Laelius eadem edisseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Laelium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam iussit. Karthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint: quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumsisse. Q. Fabio maximo quintum, U. c. 542. Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis, a. C. 210. quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Praetores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, decretae. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem praeesset provinciae exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. L. Veturius^{t)} ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legio-

t) C. Hostilius Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 543. nes decretae. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque
 a. C. 209. est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis
 exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui
 ex legionibus Cn. Fulvii superessent, iussi. Conqui-
 sitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque
 eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses milita-
 bant, quique ex praetoris Cn. Fulvii exercitu, ob si-
 milis iram fugae, missi eo ab senatu fuerant. C. Au-
 runculeio eadem in Sardinia legiones, quibus P. Man-
 lius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretae. P.
 Sulpicio, eadem legione eademque classe Macedoni-
 am obtinere iussu, prorogatum in annum imperium.
 triginta quinqueres ex Sicilia Tarentum ad Q. Fa-
 bium consulem mitti iussae: cetera classe praedatum
 in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum traii-
 cere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium
 Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, ni-
 si quod non in annum Scipioni Silanoque, sed do-
 nec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium
 est. Ita provinciae exercituumque in eum annum^{a)}
 partita imperia.

VIII. Inter maiorum curas comitia maximi curio-
 nis, quum in locum M. Aemilii sacerdos crearetur,
 vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C.
 Manlii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam
 rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus,
 id sacerdotium habuisset. Tribuni adpellati ad sena-
 tum reiecerunt. Senatus populi potestatem fecit.
 Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mami-
 lius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugu-
 rari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Vale-
 rium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in
 locum Q. Mucii Scaevolae demortui C. Laetorius. Caus-
 sam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni
 ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam

a) *locum Gron. Crev. [Sed in Crev. min. annum legitur.]*

neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen cap- U. c. 543.
tus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fra- a. C. 209.
tri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus.
Is, ut animum eius cura sacrorum et ceremoniarum
cepit, ita repente exiit antiquos mores, ut nemo to-
ta^x) iuventute haberetur prior, nec probatior primo-
ribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Huius
famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem
intermissam per multos annos ob indignitatem flami-
num priorum repetivit, ut in senatum introiret. In-
gressum eum curiam quum L. Licinius praetor inde
eduxisset, tribunos plebis adpellavit flamen. Vetu-
stum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga
praetexta et sellâ curuli flaminio^y) esse. Praetor, non
exoletis vetustate annalium exemplis stare ius, sed
recentissimae cuiusque consuetudinis usu, volebat:
nec patrum, nec avorum memoria Dilem quemquam
id ius usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum ob-
literatam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, quum
aequum censuissent, ne ipso quidem contra tendente
praetore, magno adsensu Patrum plebisque, flami-
nem in senatum introduxerunt; omnibus ita existi-
mantibus, magis sanctitate vitae, quam sacerdotii iu-
re, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius,
quam in provincias irent, duas urbanas legiones, in
supplementum, quantum opus erat ceteris exerciti-
bus militum, scripserunt. Urbanum veterem exer-
citus Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater
hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et le-
giones, quae in Etruria erant, Romam deducendas.
Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conqui-
sitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex)
Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Vale-
rium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones
et triginta quinqueremes accipere. Nihil haec eductae

x) *in tota* Gron. Grev.y) *et flaminio* Eaed. c. Drak.

U. c. 545. ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie
 a. C. 209. eius provinciae praesidium. nam quum, praeter egre-
 gie suppletas duas veteres legiones, transfugarum
 etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim
 haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut
 Poenorum fuerant, belli peritos viros, milites scrip-
 sit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis le-
 gionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum
 servavit: altero L. Cincium partem insulae, qua re-
 gnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse cete-
 ram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Pu-
 nicique imperii sinibus; classe quoque navium sep-
 tuaginta partita, ut omni ambitu litorum praesidia
 orae maritimae essent. Ipse cum Mutinis equitatu
 provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab
 incultis notaret, et perinde dominos laudaret casti-
 garetque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut
 et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde
 exercitui, qui ad Tarentum aestiva acturus esset, pos-
 set praebere.

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam (et
 erant major pars Latini nominis sociorumque) prope
 magni motus causa fuere: adeo ex parvis saepe
 magnarum momenta rerum pendent. Fremitus
 enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: *Deci-
 mum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse. quot-
 annis ferme clade magna pugnare. Alios in acie oc-
 cidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui
 ab Romano miles lectus sit, quam qui a Poeno captus,
 quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis
 extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam,
 ablegari. Octavum iam ibi annum senescere Cannen-
 sem militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quip-
 pe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si ve-
 teres milites non redeant in patriam, novi legantur,
 brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem
 res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudi-*

nem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Karthaginensibus iungenda cogitaturos. aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore. Haec acta in conciliis. Triginta tum coloniae populi Romani erant. ex iis duodecim, quum omnium legationes Romae essent, negaverunt consuli-
 bus esse, unde milites pecuniam darent. Eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, eos ausos esse consuli-
 bus dicere, aiebant, quod consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent. non enim detractionem munerum militiae; sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tamquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent, admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae causa missos: quae liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquae patriae esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quae temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendae Hannibali victoriae esse. Quum alternis haec consules diu iactassent, nihil moti legati, neque se, quod domum renunciarent, habere, dixerunt, neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quae daretur in stipendium, esset. Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, actum de imperio, diceret. idem alias colonias facturam; idem socios consensisse omnes²⁾, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.

2) idem socios: consensisse omnes Crev.

U. c. 543.
a. G. 209.

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quae officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui^{a)} precentur, verecundiam imperii habituras esse. Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, facerentque, ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quaesiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse: et, si pluribus opus esset, plures daturos: et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, praefati, pro merito eorum, sua voce conlaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum iusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto adlocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia praeclara, quae ipsis majoribusque suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini; et Venusini, et Hadriani, et Firmani. et Ariminenses: et ab altero mari, Pontiani, et Paestani, et Cosani: et mediterranei, Beneventani, et Aesernini, et Spoletini^{b)}, et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiae et in senatu, et ad populum actae. Duodecim aliarum coloniarum, quae detrectaverunt imperium mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera*

a) qui non Gron. Crev.

b) Spoletani. Eaed.

expedientibus, quae ad bellum opus erant, consulibus, ^{U. c. 543.}
 aurum, vicesinarium, quod in sanctiore aerario ad ulti- ^{a. C. 209.}
 mos casus servabatur, promi placuit. Prompta ad quatuor
 millia pondo auri. inde quingena pondo data consuli-
 bus, et M. Marcello, et P. Sulpicio proconsulibus,
 et L. Veturio praetori, qui Galliam provinciam sorti-
 tus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri
 praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur.
 cetero usi sunt ad vestimenta praesenti pecunia lo-
 canda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua
 fama ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe con-
 sules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano
 monte tacta de coelo erant signum Jovis, arborque
 templo propinqua, et Ostiae lacus, et Capuae murus,
 Fortunaequae aedes, et Sinuessae murus portaque.
 Haec de coelo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam
 Albanam, quidam auctores erant. Et^o Romae intus
 cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod
 in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Pri-
 verni satis constabat bovem locutum, volturiumque
 frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae
 natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infan-
 tem: quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore
 ad duplicanda verba Graeco sermone) adpellat: et
 lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum.
 Ea prodigia hostiis maioribus procurata, et supplica-
 tio circa omnia pulvinaria, et obsecratio in unum diem
 indicta: et decretum, ut C. Hostilius praetor Iudus
 Apollini^d), sicut his annis voti factique erant, vo-
 veret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis
 Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores,
 ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Ce-
 thegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, ut
 agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate

c) erant; et Gron. Crev.

d) Apollinis Eaed.

U. c. 543. Patrum latum in plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum aiebat, ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent: is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui Dii sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae civitatis esse, vel Hannibale iudice, victurus esset. Quum diu certatum verbis esset^e), concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa. sed erant perpauca, quos ea infamia adtingeret. Illis omnibus (et multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico emeruerant^f), sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum praeterea numerum eorum conquiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quae circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius praegressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent^g) Hanni-

f) esset verbis Gron. Crev.

e) qui equo publico emeruerant Gron.

g) detineret Gron. Crev. c. Drak.

balem, dum ipse Tarentum obpugnaret: ea urbe adem- U. c. 543.
 ta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec a. C. 209.
 quid fidum respiceret habenti, ne remorandi qui-
 dem caussam in Italia fore. Rhegium etiam nun-
 cium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Lae-
 vino consule adversus Bruttios ibi locatum erat,
 octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna
 (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vi-
 vere hominum adsuetorum. additi erant Bruttiorum
 indidem perfugae, et audacia et audendi omnia ne-
 cessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium pri-
 mum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Caulo-
 niam urbem obpugnandam. Imperata non impigre so-
 lum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque
 cultoribus agri, summa vi urbem obpugnabant. Mar-
 cellus, et consulis literis excitus, et quia ita in ani-
 mum induxerat, neminem ducem Romanum tam pa-
 rem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris
 pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium
 Hannibali obcurrit. Sollicitabat ad defectionem Ca-
 nusinos Poenus. ceterum, ut adpropinquare Marcel-
 lum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio,
 sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa
 cedere inde coepit. Marcellus vestigiis instabat, ca-
 straque castris conferebat: et, opere perfecto, extem-
 plo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim
 per equites peditumque iaculatores levia certamina
 serens, casum universae pugnae non necessarium du-
 cebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certa-
 men. Nocte praegressum ^{h)} adsequitur locis planis
 ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pu-
 gnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita
 signa conlata, pugnatumque totis copiis: et, quum
 iam nox instaret, Marte aequo discessum est. castra,
 exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permuni-

h) add. cum Gron.

U. c. 543. ta. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias
 a. C. 209. eduxit. nec Hannibal detractavit certamen, multis
 verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Can-*
narumque, contunderent ferociam hostis, urgere atque
instare eum. non iter quietos facere, non castra ponere
pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul
orientem solem et Romanam aciem in campis videndam
esse. Si uno proelio haud incruentus abeat, quietius
deinde tranquilliusque eum bellaturum. His irritati ad-
 hortationibus, simulque taedio ferociae hostium quo-
 tidie instantium lacescentiumque, acriter proelium
 ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cedere
 inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere.
 Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem
 in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt,
 alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus
 fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septin-
 genti civium sociorumque: in his quatuor Romani
 centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M.
 Helvius ⁱ). Signa militaria quatuor de ala, prima
 quae fugit; duo de legione, quae cedentibus sociis
 successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est,
 concionem adeo saevam atque acerbam apud milites
 habuit, ut proelio, per diem totum ^k) infeliciter tole-
 rato, tristior iis irati ducis oratio, esset. *Diis immor-*
talibus, ut in tali re, laudes gratesque, inquit, ago,
quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis
in vallum portasque, non ipsa castra est adgressus. de-
seruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pu-
gnam. Qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui, et cum
quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt
hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aetatem
absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies

i) Fulvius, Gron. Crev.

k) totam Eaed.

*institistis; quos levibus proeliis fatigastis; quos hestern- U. c. 513.
no die nec iter facere, nec castra ponere passi estis.* ^{3.} C. 209.

Omitto ea, quibus gloriari potestis: cuius et ipsius pudere ac poenitere vos oportet, referam. nempe, aequis manibus hestern¹⁾ die dircmistis pugnam. Quid haec vox, quid hic ^{m)} dies adtulit? vestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc caesis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut veniam eius diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. Ego vero experiar, inquit, milites: et vos crastino ⁿ⁾ die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis. Cohortibus, quae signa amiserant, hordeum dari iussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis ^{o)} gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites ^{p)}, armati adessent, edixit. Ita concilio dimissa fatentium, iure ac merito sese incipientes; neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique ^{q)} ad edictum aderant. Imperator eos conlaudat, pronunciatque, a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere iam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: et aditendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae; quam hodiernae victoriae, fama Romam perveniat. Inde cibo corpo-

l) hesterna Gron.
m) haec Gron. Crev.
n) crastina Gron.
o) districtis Gron.

p) pedites equitesque Gron.
Crev.
q) armati ornatique Eaed.

U. c. 543. ra firmare iussi, ut, si longior pugna esset ^{r)}, viri-
 a. C. 209. bus subficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, qui-
 bus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nunciatum est: *Cum eo nimirum, inquit, hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere iussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est: Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant, Marcellus median aciem, hortator testisque praeseus, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit: si quem iniicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbantur signa ordinisque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavius tribunus militum, signo adrepto primi hastati, manipulum eius signi se sequi jussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatae belluae faciebant, pilaque in eas conici iussit. Haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt: ita, in quorum tergis infixae steterunt pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conicere. eo magis ruere in suos belluae; tantoque maio-

r) *esset pugna* Gron. Crev.

rem stragem edere, quam inter hostes ediderant, U. c. 543.
 quanto acrius pavor consternatam agit, quam insiden- a. C. 209.
 tis magistri imperio regitur. In perturbatam trans-
 cursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedi-
 tes: et haud magno certamine dissipatos trepidantesque
 avertunt. Tum in fugientes equitatum inmittit Mar-
 cellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in
 castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quae
 terrorem trepidationemque facerent, elephantum quo-
 que duo in ipsa porta conruerant, coactique erant mi-
 lites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxi-
 ma hostium caedes facta: caesa ad octo millia homi-
 num, quinque elephantum. Nec Romanis incruenta
 victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus
 legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occi-
 si: vulnerati permulti civium sociorumque. Hanni-
 bal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi
 Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen,
 missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem
 petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium con-
 sulem Hirpini, et Lucani, et Volcentes^{s)}, traditis
 praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, de-
 diderunt sese, clementerque a consule, cum verbo-
 rum tantum castigatione ob errorem praeteritum, ac-
 cepti sunt; et^{t)} Bruttis similis spes veniae facta est:
 quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilis-
 simi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat,
 conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fa-
 bius consul oppidum in Sallentinis^{u)} Manduriam vi-
 cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, et ce-
 terae praedae aliquantum. Inde Tarentum profec-
 tus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves,
 quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim

s) *Volcentes* Gron. Crev.

Eaed. c. Drak.

t) *accepti. Et, omisso sunt*u) *Sallentinis* Gron.

U. c. 545. machinationibus onerat adparatuque moenium obpu-
 a. C. 209. gnandorum, partim tormentis et saxis omnique mis-
 silium telorum genere instruit, onerarias quoque, non
 eas solum, quae remis agerentur; ut alii machinas
 scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vul-
 nerarent moenium propugnatores. Eae naves, ab aper-
 to mari ut urbem adgrederentur, instructae paratae-
 que sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum
 Philippus obpugnare Aetolos pararet, Corcyram trans-
 missa. In Bruttiiis interim Caulonis obpugnatores,
 sub adventum Hannibalis, ne obprimerentur, in tu-
 mulum, a praesenti inpetu tutum^x), se recepere. Fa-
 bium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum
 ad rem ingentem potiundam adiuvit. Praesidium
 Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant.
 eius praesidii praefectus deperibat amore muliercu-
 lae, cuius frater in exercitu Fabii consulis erat. Is,
 certior literis sororis factus de nova consuetudine ad-
 venae locupletis, atque inter populares tam honorati,
 spem nactus per sororem quolibet inpelli amantem
 posse, quid speraret, ad consulem detulit. quae quum
 haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Ta-
 rentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus,
 primo occulte animum eius tentando, deiu satis ex-
 plorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum
 ad proditionem custodiae loci, cui praepositus erat.
 Ubi et ratio agenda rei, et tempus convenit, miles,
 nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus,
 ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur, convene-
 rat^y), ad consulem refert. Fabius vigilia prima, da-
 to signo iis, qui in arce erant, quique custodiam por-
 tus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in
 orientem versa occultus consedit. Canere inde tubae si-
 mul ab arce, simul a portu et ab navibus, quae ab aperto

x) add. *ad cetera inopem Gron.*
 Crev.

y) *quacque, ut agerentur, con-*
venerant Eaed.

mari ad pulsae erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui praefectus antea classis fuerat, forte illo loco praepositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum et^{z)} ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod ubi paullo ante strepabant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, iubet. Ea primum est captus murus adiuvantibus recipientibusque Bruttiis: et transcensum in urbem est. inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Proelium in aditu fori maiore inpetu, quam perseverantia, commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum coniectis, prius pene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus^{a)}, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex proelio avectus esset; vagus paullo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Karthalonem autem, prae-

z) et del. Gron.

a) *Philomenus* Gron. Crev.

U. c. 545. factum praesidii Punici, cum commemoratione pa-
 a. C. 209. terni hospitii, positis armis, venientem ad consulem,
 miles obvius obruncat. Alii alios passim sine dis-
 crimine armatos, inermes, caedunt, Karthaginienses
 Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi^{b)} in-
 terfecti, seu per errorem, seu veterē in eos insito
 odio, seu ad proditiōnis famam (ut vi potius atque
 armis captum Tarentum videretur) extinguen-
 dam. Tum ab caede ad diripiendam urbem discursus.
 millia triginta servilium capitum dicuntur cap-
 ti: argenti vis ingens facti signatique: auri octo-
 ginta tria^{c)} millia pondo: signa tabulaeque, prope
 ut Syracusarum ornamenta aequaverint. Sed ma-
 iore animo generis eius praeda abstinuit Fabius, quam
 Marcellus; qui interroganti scribae, quid fieri signis
 vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque
 habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Ta-*
rentinis relinqui iussit. Murus inde, qui urbem ab
 arce dirimebat; dirutus est ac disiectus. Dum haec
 Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsi-
 debant, in deditiōnem acceptis, audita obpugnatione
 Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, quum,
 festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset;
Et Romani, inquit, suum Hannibalem habent. eadem,
qua ceperamus, arte Tarentum amisimus. Ne tamen fu-
 gientis modo convertisse agmen videretur, quo consti-
 tuerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit ca-
 stra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit.
 inde duos Metapontinos cum literis principum eius ci-
 vilitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule
 accepturos, inpunita iis priora fore, si Metapontum ei
 cum praesidio Punico prodidissent. Fabius, vera,
 quae adferrent, esse ratus, diem, qua accessurus es-
 set Metapontum, constituit; literasque ad principes
 dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. Enimvero

b) add. *passim* Gron.c) *septem* Gron. Crev.

laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo in- U. c. 545.
 victus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. a. C. 209
 Fabio auspicianti prius, quam egrederetur ab Tarento,
 aves semel atque iterum non addixerunt. hostia quo-
 que caesa consulenti Deos aruspex, cavendum a fraude
 hostili et ab insidiis, praedixit. Metapontini, post-
 quam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut
 cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu
 gravioris quaestionis, detegunt insidias.

XVII. Aestatis eius principio, qua haec ageban-
 tur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam re-
 conciliandis barbarorum animis, partim donis, par-
 tim remissione obsidum captivorumque, absuississet;
 Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit.
 Erant coniux liberique eius apud Romanos. sed prae-
 ter eam causam etiam velut fortuita inclinatio ani-
 morum, quae Hispaniam omnem averterat ad Roma-
 num a Punico imperio, traxit eum. Eadem causa
 Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispan-
 nae principibus, cum omni popularium manu, reli-
 cto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris eius
 tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad
 Romanos esset. Hasdrubal, quum hostium res tan-
 tis^d) augecere incrementis cerneret, suas inminui,
 ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coe-
 pissent, fluerent, dimicare quam primum statuit.
 Scipio avidior etiam certaminis erat; quum a spe,
 quam successus rerum augebat; tum quod prius, quam
 iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare
 duce exercituque, quam simul cum universis, male-
 bat. Ceterum, etiam, si cum pluribus pariter dimi-
 candum foret, arte quadam copias auxerat. nam quum
 videret, nullum esse navium usum, quia vacua om-
 nis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis
 navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis

d) tacitis Gron.

U. c. 545.
a. C. 209.

addidit. et armorum adfatim erat captorum Karthagine, et quae post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egressus, (iam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem perguit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis obcurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasionem raptam^e). *Scire enim se, transfugae nomen execrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium caussa, non nomen, faciat.* Merita inde sua in duces Karthaginenses commemoravit, avaritiam contra eorum, superbiamque, et omnis generis iniurias in se atque populares. *Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque iniurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex hac die experiundo cognovit, perinde operae eorum pretium faceret.* Ita prorsus respondet facturum Romanus; nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productae deinde in conspectum iis coniuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die foedere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris^f) tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

e) ea velut ad primam occasionem raptam Gron. Crev. f) in castris Gron.

XVIII. Proximus Karthaginiensium exercitus U. c. 543. Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. pro castris^a C. 209. equitum stationes habebat. In eas velites antesignaque, et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contentim inpetum fecerunt, ut facile adpareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope ipsis inlata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumultum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa praeceps oram eius omnem cingebat. Suberat et altera inferior submissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilius in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, et Afros dimisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, praedamnata spe aequo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu, sed altiora moenia habuisse Karthaginem, quae transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne^g) mare quidem armis obtulisse suis, ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis; per quam deferretur annis, iubet; alteram, viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infirmo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via inpediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens

g) nec Gron.

U. c. 543. effusa est in eos; ipsi contra, saxa, quae locus strata
 a. C. 209. ta passim, omnia ferre missilia, praebet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calorum inmixta armatis. Ceterum, quamquam adscensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros, et pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad coninus conserendas manus, expulerunt loco, et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. Inde Scipio, iussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Laelio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscensus viam iuveniret, iubet. ipse ab laeva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Laelius subiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam evasissent. Quum ab omni parte caedes fieret^{h)}, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et iam ne fugae quidem patebat locus. nam et stationes utrimque Romanae dextra laevaue insederant vias: et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos aequae atque hostes timebant. Caesa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal iam ante, quam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque praemissis, quam pluri-

h) fierent Gron.

mos poterat, de fuga excipiens, praeter Tagum flu- U. c. 543.
 men ad Pyrenaeum tendit. Scipio, castris hostium a. C. 209.
 potitus, quum praeter libera capita omnem praedam
 militibus concessisset, in recensendis captivis decem
 millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis
 Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros
 vendere quaestorem iussit. Circumsusa inde mul-
 tudo Hispanorum, et aute deditorum, et pridie cap-
 torum, regem eum ingenti consensu adpellavit. Tum
 Scipio, silentio per praeconem facto, *sibi maximum
 nomen imperatoris esse, dixit, quo se milites sui adpel-
 lassent. regium nomen alibi magnum, Romae intolera-
 bile esse. Regalem animum in se esse, si id in hominis
 ingenio amplissimum ducerent, tacite iudicarent; vo-
 cis usurpatione abstinere.* Sensere etiam barbari
 magnitudinem animi; cuius miraculo nominis alii
 mortales stuperent, id ex tam alto fastigio adsper-
 nantis. Dona inde regulis principibusque Hispano-
 rum divisa, et ex magna copia captorum equorum
 trecentos, quos vellet, eligere Indibilem iussit. Quum
 Afros venderet iussu imperatoris quaestor, puerum
 adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii
 generis esse, ad Scipionem misit. quem quum percun-
 ctaretur Scipio, *quis, et cuius, et cur id aetatis in ca-
 stris fuisset? Numidam esse, ait, Massivam populares
 vocare. orbem a patre relictumⁱ⁾, apud maternum avum
 Galam, regem Numidarum, eductum^{k)}, cum avun-
 culo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio
 Karthaginensibus venisset, in Hispaniam traiecisse.
 Prohibitum propter aetatem a Masinissa, numquam
 ante proelium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Ro-
 manis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sum-
 to, in aciem exisse: ibi, prolapso equo effusum in prae-
 ceptis, captum ab Romanis esse. Scipio, quum adser-
 vari Numidam iussisset, quae pro tribunali agenda*

i) factum Gron.

k) educatum Gron.

U. c. 543. erant, peragit. inde, quum se in praetorium recepisset, vocalum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret; tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum. et, auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur¹⁾, anceps it ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumpsit. Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, quum Scipio, rediens iam Tarraconem, saltu Cæstulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Karthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Karthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset: simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret, exercitum eius, cum transitionibus, tum adverso proelio inminutum, Hispanis repleti militibus. Et Magonem, Hasdrubali Gisgo-*

1) *persequeretur Gron. Crev.*

nis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia U. c. 545.
ad conducenda mercede auxilia in Baliares traicere. a. C. 209.

*Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitani-
 am abire, nec cum Romanis manus conserere. Ma-
 sinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria mil-
 lia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hi-
 spaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros
 populari. his decretis, ad exsequenda, quae statue-
 rant, duces digressi. Haec eo anno in Hispania acta.
 Romae fama Scipionis in dies crescere. Fabio Ta-
 rentum captum astu magis, quam virtute, gloriae ta-
 men esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam ad-
 verso ruore esse, super quam quod primo male pu-
 gnauerat, quia, vagante per Italiam Hannibale, me-
 dia aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. Ini-
 micus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is
 iam a prima pugna, quae adversa fuerat, adsiduis
 concionibus infamem invisumque plebei Claudium fe-
 cerat, et iam de imperio abrogando eius agebat: quum
 tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Ve-
 nusiae legato, Marcellus Romam rediret ad purgan-
 da ea, quae inimici decernerent: nec de imperio eius
 abrogando; absente ipso, ageretur. Forte sub idem
 tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam,
 et Q. Fulvius consul comitorum caussa Romam ve-
 nit.*

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Fla-
 minio est, ingenti concursu plebisque et omnium or-
 dinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcel-
 lum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum
 et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum
 Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Kartha-
 gine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Mar-
 cello populum Romanum: bis caesum exercitum eius ae-
 stiva Venusiae sub tectis agere. Hanc tribuni oratio-
 nem ita obruit Marcellus commemoratione rerum sua-
 rum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogan-*

U. c. 545. do antiquaretur, sed postero die consulem eum in-
 a. C. 209. genti consensu centuriae omnes crearent. Additur
 collega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat.
 Postero die praetores creati P. Licinius Crassus Di-
 ves, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Lu-
 lius Caesar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipso-
 rum diebus sollicita civitas de Etruriae defectione
 fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Cal-
 purnius scripserat, qui eam provinciam pro praetore^m)
 obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, con-
 sul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna vide-
 retur, exercitu adito, bellum ex Apulia in Etruriam
 transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt.
 Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate
 ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent,
 quum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Ro-
 mani et plebeii eo anno in singulos dies instaurati.
 Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser-
 Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius et Q. Caecilius
 Metellus. Servilium negabant iure aut tribunum ple-
 bis fuisse, aut aedilem esse; quod patrem eius, quem
 triumvirum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam
 esse opinio per decem annos fuerat, vivere, atque in
 hostium potestate esse, satis constabat.

U. c. 544. XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum
 a. C. 208. inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consu-
 latus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quinctius
 Crispinus. Utrisque consulibusⁿ) Italia decreta pro-
 vincia est, et duo consulares^o) prioris anni exercitus:
 tertius tum erat Venusiae, cui M. Marcellus praefu-
 erat. ita ut ex tribus eligerent duo^p), quos vellent;
 tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini pro-
 vincia evenisset. Ceterae provinciae ita divisae prae-
 toribus^q). P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Cras-

m) *propraetor* Gron. Crev.

n) *utrique consulum* Eaed.

o) *consulum* Eaed.

p) *duos* Eaed.

q) *divisae. Praetoribus etc.*
 Crev.

so pontifici maximo peregrina, et quo senatus cen- U. c. 544.
 suisset: Sex. Iulio Caesari Sicilia, Q. Claudio Fla- a. C. 208.
 mini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est
 Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T.
 Quinctii praetoris fuerat, cum una legione obtineret.
 prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro praeto-
 re^{r)} in Etruriam ad duas legiones succederet C. Cal-
 purnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut
 pro praetore^{s)} Galliam eandem provinciam cum iis-
 dem duabus legionibus obtineret, quibus praetor ob-
 tenuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurun-
 culeio decretum ab senatu, latumque de prorogando
 imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam pro-
 vinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additae ei
 ad praesidium provinciae quinquaginta naves^{t)}, quas
 P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, et M.
 Silano suae Hispaniae, suique exercitus in annum
 decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum
 ex Italia adductas aut captas Karthagine habebat,
 quinquaginta in Sardiniam transmitters iussus: quia
 fama erat, magnum navalem adparatum eo anno Kar-
 thagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiae,
 Siciliaeque, ac Sardiniae inpleturos. Et in Sicilia
 ita divisa res est. Sex. Caesari exercitus Cannensis
 est datus. M. Valerius Laevinus (ei quoque enim
 prorogatum imperium est) classem, quae ad Siciliam
 erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo tri-
 ginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant.
 cum ea centum navium classe, si videretur ei, prae-
 datum in Africam traiceret. Et P. Sulpicio, ut ea-
 dem classe Macedoniam Graeciamque provinciam ha-
 beret, prorogatum in annum imperium est. De dua-
 bus, quae ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil
 mutatum. Supplementum, quo opus esset, scribe-
 rent consules, permissum. Una et viginti legionibus

r) *propraetor* Gron. Crev.t) *longae naves* Eaed.s) *propraetor* Eaed.

U. c. 544. eo anno defensum imperium Romanum est. Et P.
 a. C. 208. Licinio Varo praetori urbis negotium datum, *ut na-
 ves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant,
 et viginti novas naves sociis navalibus inpleret: ut quin-
 quaginta navium classe oram maris vicinam urbi Ro-
 manae tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio
 movere exercitum, nisi quum successor venisset.
 Idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue cave-
 ret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Praetores in provincias profecti. Con-
 sules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuncia-
 tis, non facile litabant. Et ex Campania nunciata
 erant: Capuae duas aedes, Fortunae et Martis, et se-
 pulchra aliquot de coelo tacta. Cumis (adeo mini-
 mis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in
 aede Iovis aurum rosisse. Casini examen apium in-
 gens in foro consedissee. Et Ostiae murum portam-
 que de coelo tactam. Caere vulturium volasse in ae-
 dem Iovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Ho-
 rum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit.
 Per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae,
 diuque non impetrata pax Deum. In capita consu-
 lum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum even-
 tus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Clau-
 dio consulibus, a P. Cornelio Sulla praetore urbis
 primum facti erant. inde omnes deinceps praetores
 urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, die-
 que incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis in-
 cidit in urbem agrosque: quae tamen magis in lon-
 gos morbos, quam in perniciales, evasit. Eius pe-
 stilentiae causa et supplicatum per compita tota urbe
 est, et P. Licinius Varus praetor urbis legem ferre ad
 populum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam
 diem voverentur. Ipse^{u)} primus ita vovit, fecitque
 ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde
 sollemnis servatus.

u) itaque ipse Gron.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et U. c. 544.
 eura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum a. C. 208.
 est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: et, cui
 traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum
 imperio missus. qui ut advenit, extemplo Hostilius
 legionem unam, quae ante urbem castra habebat, si-
 gna in urbem ferre iussit, praesidiaque locis idoneis
 disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides im-
 peravit. Quum senatus biduum ad considerandum
 peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se po-
 stero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit.
 inde portas custodire iussi tribuni militum, praefe-
 ctique socium, et centuriones, ne quis nocte urbe
 exiret. Id segnius negligentiusque factum: septem
 principes senatus, priusquam custodiae in portis lo-
 carentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Poste-
 ro die luce prima, quum senatus in forum citari coe-
 ptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a
 ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ip-
 sorum, accepti, traditique C. Terentio Romam dedu-
 cendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in
 senatu fecit. Itaque, tamquam imminente Etrusco
 tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium du-
 cere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in prae-
 sidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet to-
 tam provinciam peragraré, et cavere, ne qua occasio no-
 vare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium
 cum legione venit, claves portarum quum magistratus
 poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas
 magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias
 claves omnibus portis inposuit: cavitque cum cura, ut
 omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius mo-
 nuit, sicut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos,
 poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione
 in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos
 aeperat armis, aliis infensis, et plerisque aequanti-

U. c. 544. bus eos Campanorum noxae poenaeque. Senatus-
 a. C. 208. consultum in sententiam M. Acilii factum est, ut oppidum praesidio custodiretur: Tarentinique omnes intra moenia continerentur. res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Livio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius eius opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. cuius sententiae et Fabius fuit. adiecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici eius^{x)} vulgo in senatu iactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant. in quibus, quod, quum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a pontificibus impediabatur: quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari^{y)}: quia, si de coelo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis aedes adproperato opere: neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum deum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Brutiis Crispinus obpugnare conatus, quia magnam famam adtulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcesserat; et naves indidem adcitae erant, quae vergen-

^{x)} eius del Gron.

^{y)} cellam amplius quam uni Deo rite dedicari. Gron. Crev.

tem ad mare partem urbis obpugnarent. Ea omissa ob- U. c. 544.
 pugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat eo- a. C. 203.
 pius: et collegam eduxisse iam ab Venusia exercitum
 fama erat, cui coniungi volebat. Itaque in Apuliam ex
 Bruttis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, mi-
 nus trium millium passuum intervallo, consules binis
 castris conederant. In eandem regionem et Hanni-
 bal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules,
 ingenio feroces, prope quotidie in aciem exi-
 re²⁾; haud dubia spe, si duobus exercitibus con-
 sularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari
 posse.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore
 anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eo-
 dem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex
 vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam
 sese parem futurum credebat. itaque, totus in suas
 artes versus, insidiis locum quaerebat. Levia tamen
 proelia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus
 quum extrahi aestatem posse consules crederent, ni-
 hilominus obpugnari Locros posse rati, L. Cincio,
 ut ex Sicilia Locros cum classe traiceret, scribunt.
 Et, ut ab terra quoque obpugnari moenia possent,
 ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat,
 duci eo iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thu-
 rinos compertum Hannibali quum esset³⁾, mittit ad
 insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliae
 tria millia equitum, peditum duo in occulto locata:
 in quae inexplorato euntes Romani quum incidissent,
 ad duo millia armatorum caesa, et mille ducenti fer-
 me vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Ta-
 rentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica
 et Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia
 Romani, qualis pars eius, quae vergeret ad hostium ca-

2) quotidie milites in aciem exire Gron.
 3) comperta Annibali quum essent Crev.

U. c. 544^a stra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam ca-
 a. C. 208^b stris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id
 missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu con-
 diderat, quorum interdium nemo ab statione moveba-
 tur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur.
 Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum
 eum tumulum esse, et castello firmandum; ne, si
 occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus
 haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et col-
 legae, *quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis ex-*
ploratum? Subiecta res oculis nostris certius dabit con-
silium. Consentiente ^{b)} Crispino, cum equitibus du-
 centis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani,
 ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Mar-
 cellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum:
 simul et duo praefecti socium, L. Arennius, et M. ^{c)}
 Aulus. Inmolasse eo die quidam memoriae prodi-
 dere consulem Marcellum, et, prima hostia caesa,
 sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse,
 quae adsolent. Auctum etiam visum in capite: nec
 id sane aruspici placuisse, quod, secundum trunca et
 turpia exta, nimis laeta adparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cu-
 piditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut num-
 quam satis castra castris conlata crederet ^{d)}. tum quo-
 que vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles
 esset paratus: ut ^{e)}, si collis, in quem speculatum
 irent, placuisset, vasa conligerent, ac sequerentur.
 Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta
 undique et conspecta ferebat via. Numidis specula-
 tor, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si
 quos vagos, pabuli aut lignorum causa longius a ca-
 stris progressos, possent excipere, signum dat, ut
 pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante

b) *adsentiente* Gron. Crev.

c) *M.* Sic semper Eaed.

d) *duccret* Eaed.

e) *ut del.* Gron.

adparuere, quibus obviis ab iugo ipso consturgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato inpetum fecere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in iugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris iniecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis socium M. Aulius occisus, L. Arennius captus. et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres et quadraginta, aut in proelio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem et filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro aetate (maior iam enim sexaginta annis erat), neque pro veteris prudentia ducis, tam inprovide se, collegamque, et prope totam rempublicam, in praecipis dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Coelius triplicem rei gestae ordinem edit: unam traditam fama; alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestae interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta adfert. Ceterum ita fama variat, ut tamen

U. c. 544.
a. C. 208.

U. c. 544. plerique loci speculandi causa castris egressum; om-
 a. C. 208. nes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, iniectum esse ratus, ne cui deesset occasione, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegae, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. eius signi errore ne cui^{f)} dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuncios: occisum collegam esse, annuloque eius hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quum literae ab Hannibale adlatae sunt, Marcelli nomine compositae: *se nocte, quae diem illum secutura esset, Salapiam venturum. parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapitani fraudem: et ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quae vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat, obponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugae Romanorum, et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperiri portam iubent: consulem adesse. Vigiles, vel-

f) qui Gron. Crev.

ut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, U. c. 543.
 moliri portam. cataracta deiecta clausa erat. eam par- a. C. 209.
 tam vectibus levant: partim funibus subducunt in
 tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum
 satis patebat iter, quum perfugae certatim ruunt per
 portam: et quum sexcenti ferme intrassent, remisso
 fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu ce-
 cidit. Salapitani, alii perfugas neglegenter ex itinere
 suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma,
 invadunt: alii e turri eius portae murisque saxis, su-
 dibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal
 suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad
 Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius sum-
 ma vi, operibus tormentorumque omni genere ex Si-
 cilia advecto, obpugnabat. Magoni, iam haud ferme
 fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima
 spes, morte nunciata Marcelli, adfulsit. Secutus inde
 nuncius, Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso,
 ipsum, quantum adcelerare posset, cum peditum ag-
 mine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e spe-
 culis signo adventare sensit, et ipse, patefacta re-
 pente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, mag-
 is quia improviso id fecerat, quam quod par viribus
 esset, anceps certamen erat. deinde, ut supervenere
 Numidae, tantus pavor Romanis est iniectus, ut pas-
 sim ad mare ac naves fugerent: relictis operibus ma-
 chinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu
 Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profe-
 ctum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega prae-
 fuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam
 abducere iussit. ipse, cum legionibus suis Capuam
 profectus, vix lecticae agitationem praë gravitate
 vulnerum patiens, Romam literas de morte collegae
 scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se co-
 mitorum caussa non posse Romam venire: quia nec
 viae laborem passurus videretur, et de Tarento solli-*

U. c. 544. *citus esset, ne ex Bruttis Hannibal eo converteret agmen.*
 a. C. 208. *Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes: cum quibus, quae vellet, de republica loqueretur.* Hae litterae recitatae magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt: et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Caesar. L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli iussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: et, ad Clupeam urbem excensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique praeda, Lilybaeum rediit. Eadem aestate et Philippus inplorantibus Achaëis auxilium tulit. quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat; et Aetoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolae vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam traiecturum.

XXX. Ob haec Philippo in Graeciam descendentem ad Lamiam urbem Aetoli, duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum: et mille ferme ex Romana classe, a P. Sulpicio

missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo, Rhodiisque, et Atheniensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynder, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Graecorum gentis: quam ne Philippus regnumque eius, grave libertati futurum, rebus Graeciae innisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta. interim triginta dierum induciae impetratae. Profectus inde rex per Thessaliam Boeotiamque, Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audierat, portibus et litorum adpulsu arceret. Inde, praesidio relicto adversus Attalum, si forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturae, Argos venit. Ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heraeis peractis, ab ipso ludicro extemplo Aegium ^{g)} profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Graeciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse, et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium

U. c. 544.
a. C. 208.

g) Rhium Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 544. Achaeorum, in quo eadem legationes erant, quae ad
 a. C. 208. Phalara egerant de pace, primum questi sunt quaedam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilaedo et Pleurato Ardyaei. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro condiciones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse, dixit, spem ullam habentem quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quae-* *sisse.* ita infecta pace concilium dimisit, quatuor milibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum, et quinque longis navibus acceptis. quas si adiecisset missae nuper ad se classi Karthaginiensium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos, iam diu in ea regione potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: iam enim Nemeorum adpetebat tempus, quae celebrari volebat praesentia sua.

XXXI. Occupato rege adparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis effuse vastavit. **Fama** eius rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque praeda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam laeta praeda, Naupactum rediit. Philippo^{h)} quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat; laetitiaeque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod populariter demto capitis insigni, purpuraqueⁱ⁾, atque

h) *Philippus* Gron. Crev.

i) *purpura* Eaed.

alio regio habitu, aequaverat ceteris se in speciem: ^{U. c. 514.}
 quo nihil gratius est civitatibus liberis. Praebuisset ^{a. C. 208.}
 que haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritimas ^{k)} domos dies noctesque: et, submittendo se ^{l)} in privatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: et libertatem quam aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato adepta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, eiiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achaeique ad Dymas regi obcurrere: et Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent: et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum ^{m)} amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absunserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, praemissis equitibus; qui, obequitando portis, promptum ad excursions genus lacerarent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyclenen traiecisse, et, expositis in terram quatuor milibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque inprovisa res ingen-

k) *maritimas* Gron.

l) *se* del. Drak.

m) *Larissum* Gron. Crev.

U. c. 544. tem iniecit terrorem, postquam inter Aetolos Eleos-
 a. C. 208 que Romana signa atque arma cognovere. Et primo
 recipere suos voluerat rex: dein, contracto iam inter
 Aetolos et Trallos (Illyriorum id est genus) certa-
 mine, quum urgeri videret suos, et ipse rex cum
 equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus
 pilo traiectus quum prolapsus per caput regem effu-
 disset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Ro-
 manis impetu in regem facto, et protegentibus regis.
 Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equi-
 tes coactus esset proelium inire. deinⁿ⁾, quum iam
 impar certamen esset, caderentque circa eum multi,
 et vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo
 iniectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum
 ab urbe Eleorum posuit. postero ad castellum (Pyr-
 gum vocant) copias omnes eduxit: quo agrestium mul-
 titudinem cum pecoribus metu populationum com-
 pulsam audierat. eam inconditam ineremque mul-
 titudinem primo statim terrore adveniens cepit: com-
 pensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim
 acceptum fuerat. Dividenti praedam captivosque
 (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris om-
 nis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedonia
 venit, Eropum quemdam, corrupto arcis praesidiique
 praefecto, Lychnidum cepisse: tenere et Bassare-
 tiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire.
 Omisso igitur Achaico^{o)} bello, relictis tamen duobus
 millibus et quingentis omnis generis armatorum cum
 Menippo et Polyphanta ducibus ad praesidium socio-
 rum, profectus ab Dymis, per Achaiam Boeotiamque
 et Euboeam^{v)}, decimis castris Demetriadem in Thes-
 saliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, maiorem adferentes tumul-
 tum, nuncii obcurrunt: Dardanos, in Macedoniam
 effusos, Orestidem iam tenere, ac descendisse in

n) *deinde Gron. Crev.*

p) *Boebeidem Gron.*

o) *add. atque Aetolico Eaed.*

Argestaeum campum: famamque inter barbaros ce- U. c. 544.
lebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, a. C. 208.
qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit,
in arborem inlatus inpetu equi, ad eminentem ramum
cornu alterum galeae praefregit. id inventum ab Ae-
tolo quodam, perlatumque in Aetoliam ad Scerdilae-
dum, cui notum erat insigne galeae, famam inter-
fecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia
regis, Sulpicius, Aeginam classe profectus, cum At-
talo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque
hard procul Messene prosperam pugnam fecerunt.
Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt.
Exitu huius anni T. Quinctius Crispinus consul, di-
ctatore comitiorum ludorumque faciendorum causa
dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii
Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod
nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memo-
rando proelio interfecti, velut orbem rempublicam
reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum
C. q) Servilium (tum aedilis curulis erat) dixit. Se-
natus, quo die primum est habitus, ludos magnos
facere dictatorem iussit, quos M. Aemilius praetor
urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat,
et in quinquennium voverat. Tum dictator et ludos
fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, quum
duo consulares exercitus tam prope hostem sine du-
cibus essent, omnibus aliis omissis, una praecipua
cura Patres populumque incessit, consules primo
quoque tempore creandi; et ut eos potissimum crea-
rent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset:
*quum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida in-
genia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consu-
les, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in
necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum Deos inmor-
tales, miseritos^{r)} nominis Romani, pepercisse innoxiiis*

q) Cn. Gron. Crev. [In Crev. r) miseritos Crev.
min. C. legitur.]

U. c. 544 *exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus*
 a. C. 208. *damnasse.*

XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam consulēs facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quaerebatur, et virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre eius ingenium moderato et prudenti viro adiuncto collega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus. quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et urbe et omni coetu careret hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque et barba promissa, praefrens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo adsentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum caussa M. Livii Macati, quum fama eius ageretur, stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, caussamque sermonibus praebuit, *indigno iniuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Veroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Laevinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. eandem caussam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adiunxissent.* Nec populus mentionem eius rei ortam a Patribus est adspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat,

levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non mi-* U. c. 544.
seritos, candidam togam invito obferre: eodem honores a. C. 208.
poenasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita
pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent,
quid ita, male credito priore consulatu, alterum cre-
derent? Haec taliaque arguentem et querentem casti-
gabant Patres, et M. Furium, memorantes, revoca-
tum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut
parentum saevitiam, sic patriae, patiendo ac ferendo
leniendam esse: adusi omnes, cum C. Claudio M. Li-
vium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium eius diei praetorum comitia habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitii perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam propraetor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. et L.^{s)} Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quae res ibi gererentur: simul, quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et praesciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiae eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiae autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spre-

s) T. Crev.

U. c. 541. tum se in ea fortuna credebatur. itaque is magis inpla-
 a. C. 208. cabilis erat: et, *nihil opus esse reconciliatione*, aiebat.
acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi
ex se inimico collegae potestas fieret. Vicit tamen au-
 ctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi
 animo consilioque administrarent rempublicam. Pro-
 vinciae iis non permixtae regionibus, sicut superio-
 ribus annis, sed diversae extremis Italiae finibus, al-
 teri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gal-
 lia adversus Hasdrubalem (quem iam Alpibus adpro-
 pinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus,
 qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito ur-
 bano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sor-
 titus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legio-
 nibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris
 anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exer-
 citum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in au-
 num imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria
 Tarentum mutaverunt provinciam, pro Tarento Ca-
 puam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius pro-
 ximo anno praefuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura
 in dies crescebat. Massiliensium primum legati nun-
 ciaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque
 adventu eius, quia magnum pondus auri attulisse di-
 ceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum
 animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. An-
 tistius et M. Raecius^{t)} ad rem inspiciendam retulerant,
 misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per ho-
 spites eorum, principes Gallorum, omnia explorata
 referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti
 iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturum:
 nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clau-
 sae hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ae-
 lius Paetus augur creatus inauguratusque: et Cn. Cor-

t) *Retius Gron. Crev.*

nelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in lo- U. c. 544.
cum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc a. C. 208.
eodem anno et Iustrum conditum est a censoribus P.
Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa
civium capita centum triginta septem millia, centum
et octo. minor aliquanto numerus, quam qui ante
bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal
in Italiam venisset, comitium tectum esse, memo-
riae proditum est, et ludos Romanos semel instaura-
tos ab aedilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio.
et plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et
M. Caecilio Metello aedilibus plebis. et tria signa ad
Cereris iidemⁿ⁾ dederunt: et Jovis epulum fuit ludo-
dorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius U. c. 545.
Nero et M. Livius iterum. qui, quia iam designati a. C. 207.
provincias sortiti erant, praetores sortiri iusserunt.
C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres
in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C.
Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa le-
gionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut
binae consulum essent; quatuor Hispania haberet;
tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gal-
lia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius
in Brutiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sal-
lentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuae: duae
urbanae ut scriberentur. primis quatuor legionibus po-
pulus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur,
novendiale sacrum fuit, quia Veiis de coelo lapida-
verat. Sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia
quoque nunciata; Minturnis aedem Jovis et lucum
Maricae; item Atellae murum et portam de coelo ta-
cta. Minturnenses, terribilius quod esset, adiciebant,
sanguinis rivum in porta fluxisse. et Capuae lupo,
nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Haec

n) eidem Gron. Crev.

U. c. 545. procurata hostiis maioribus prodigia, et supplicatio
 a. C. 207. diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum
 novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidi-
 bus visum pluere. Liberatas religione mentes tur-
 bavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum
 esse quadrimo parem: nec magnitudine tam miran-
 dum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio
 ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id
 vero aruspices, ex Etruria aditi, foedum ac turpe
 prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul ter-
 rae contactu, alto mergendum. Vivum in arcam con-
 didere, provectumque in mare proiecerunt. Decre-
 vere item pontifices, ut virgines ter novenae, per ur-
 beam euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Sta-
 toris aede discerent, conditum ab Livio poeta, car-
 men, tacta de coelo aedes in Aventino Junonis Re-
 ginae. prodigiumque id ad matronas pertinere, aru-
 spices quum respondissent, donoque Divam placandam
 esse: aedilium curulium edicto in Capitolium convo-
 catae, quibus in urbe Romana, intraque decinum
 lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsae inter se
 quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus sti-
 pem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, la-
 taque in Aventinum, pureque et caste a matronis
 sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem
 Divae ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit:
 ab aede Apollinis boves feminae albae duae porta Car-
 mentali in urbem ductae. post eas duo signa cupres-
 sea Junonis Reginae portabantur. tum septem et vi-
 ginti virgines, longam indutae vestem, carmen in
 Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate
 forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens
 et inconditum, si referatur. Virginum ordinem se-
 quebantur decemviri coronati laurea, praetextatique.
 A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa
 constitit; et, per manus reste data, virgines sonum
 vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico

Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum U. c. 545.
 Publicium atque aedem Junonis Reginae perrectum. a. C. 207.
 ibi duae hostiae ab decemviris inmolatae, et simula-
 cra cupressea in aedem inlata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consu-
 les habebant acrius intentiusque, quam prioribus an-
 nis quisquam meminerat habitum. nam et belli terror
 duplicatus novi hostis in Italiam adventu: et minus
 iuventutis erat, unde scriberent milites. Itaque co-
 lonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem
 dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus re-
 cusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quis-
 que iure vacationem haberet, ad senatum deferret.
 Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis,
 Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinues-
 sanus, et ab supero mari Senensis. Quum vacatio-
 nes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in
 Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque,
 vacatio observata est: et earum coloniarum iuniores
 iureiurando adacti, supra dies triginta non pernocta-
 turos se esse extra moenia coloniae suae, donec ho-
 stis in Italia esset. Quum omnes censerent, primo
 quoque tempore consulibus eundem ad bellum, (nam
 et Hasdrubali obcurrendum esse descendenti ab Al-
 pibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam
 in spem rerum novarum, sollicitaret: et Hannibalem
 suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Brut-
 tiis atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur,
 parum fidens suarum provinciarum exercitibus: col-
 legam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, et
 tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem
 habere. intuleratque mentionem de volonibus revo-
 candis ad signa. Senatus liberam potestatem consu-
 libus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de
 omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique,
 et ex provinciis, quos e republica censerent esse, tra-
 ducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum

U. c. 545. acta. Volones in uudeyicesimam et vicesimam le-
 a. C. 207. giones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania
 quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id
 bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gal-
 lorumque, et duo millia de legione militum, equitum
 mille^x), mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium
 has copias navibus adduxisse: et sagittariorum fun-
 ditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Manilium
 misisse.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum literae ex
 Gallia adlatae ab L. Porcio praetore: *Hasdrubalem
 movisse ex hibernis, et iam Alpes transire: octo mil-
 lia Ligurum conscripta armataque, coniunctura se
 transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures,
 qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, quoad
 tutum putaret, progressurum.* Hae literae consules,
 raptim confecto delectu, inatarius, quam constitue-
 rant, exire in provincias coegerunt, ea menté, ut
 uterque hostem in sua provincia contineret, neque
 coniungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plu-
 rimum in eam rem adiuvit opinio Hannibalis: quod,
 etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem cre-
 diderat, recordando quae ipse in transitu nunc Rho-
 dani, nunc Alpium, cum hominibus pugnando
 per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam
 facilem inaturnumque transitum exspectabat. ea tar-
 dius movendi ex hibernis causa fuit. Ceterum Has-
 drubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque
 expeditiora fuere. non enim receperunt modo Ar-
 verni eum, deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae
 gentes; sed etiam secutae sunt ad bellum. et quum
 per munita pleraque transitu fratris, quae antea invia
 fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum
 adsuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora iam
 hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea

x) ad mille octingentos Gron. Crev.

alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra ad-
 sueti, omni generi humano insociabiles erant. et
 primo ignari, quo Poenus pergeret, suas rupes sua-
 que castella, et pecorum hominumque praedam peti
 crederant: fama deinde Punici belli, quo duodeci-
 mum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam
 tantum Alpes esse: duas praevalidas urbes, magno
 inter se maris terrarumque spatio discretas, de im-
 perio et opibus certare. hae caussae aperuerant Alpes
 Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profe-
 ctum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra ob-
 sidet magis, quam obpugnat, corrupit. Crediderat
 campestris oppidi facilem expugnationem esse: et
 nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio
 eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. Non
 ipsum solum ea obpugnatio inpediit: sed Hannibalem
 post famam transitus eius, tanto spe sua celerio-
 rem, iam moventem ex hibernis, continuerat. quippe re-
 putantem, non solum quam lenta urbium obpugnatio
 esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam co-
 loniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab ur-
 be, velut in duo pariter bella distenderant curas ho-
 minum, simul recordantium, quas primus adventus
 Hannibalis intulisset Italiae clades; simul, quum illa
 angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio
 fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica pro-
 spere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem-
 ad id tempus extractam esse. quum in Italia ad Trasi-
 menum et Cannas praecipitasset Romana res, prospera
 bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea, (quam^y)
 in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis
 ducibus amissis, duos exercitus ex parte delessset multa,
 secunda^z) in Italia Siciliaque gesta quassatam rem-
 publicam excepisse, et ipsum intervallum loci, quod in*

y) quum Gron. Crev.

z) delessset, multa secunda Eaed.

U. c. 545. *ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium*
 a. C. 207. *dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam ac-*
cepta, duo^{a)} *celeberrimi nominis duces circumstare ur-*
bem Romanam, et unum in locum totam periculi mo-
lem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vivisset, in-
tra paucos dies castra cum altero iuncturum. Terrebat
et proximus annus lugubris duorum consulum funeri-
bus. His anxii curis homines digredientes in provin-
cias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est,
plenum adhuc irae in cives M. Livium, ad bellum pro-
ficiscentem, monenti Q. Fabio, ne, priusquam genus
hostium cognosset, temere manum consereret, respon-
disse: Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugna-
turum. Quum quaereretur, quae caussa festinandi
esset? Aut ex hoste egregiam gloriam, inquit, aut ex
civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non hone-
stum, capiam. Priusquam Claudius consul in provin-
ciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis
ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum
expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus
incomposito agmini terribilem tumultum intulit. ad
quatuor millia hominum occidit, novem signa mili-
taria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q.
Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra dispo-
sita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus si-
mul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Ta-
rentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius
in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam
petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi
ex utroque exercitu electa peditum quadraginta mil-
lia, duo millia et quingenti equites, quibus consul
adversus Hannibalem rem^{b)} *gereret: reliquas copias*
Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio pro-
consuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem
 in hibernis, aut in praesidiis agri Bruttii habuerat,

a) duos Crev.

b) res Gron. Crev.

in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi op- U. c. 535.
 pida, quae per metum ad Romanos defecissent. eo- a. C. 207.
 dem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus
 contendit, et mille fere et quingentos passus castra
 ab hoste locat. Grumenti moenibus prope iniunctum
 videbatur Poenorum vallum, quingenti passus inter-
 erant. Castra Punica ac Romana interiacebat cam-
 pus ^{c)}, colles imminebant nudi sinistro lateri Kartha-
 giniensium, dextro Romanorum, neutris suspecti,
 quod nihil silvae neque ad insidias latebrarum habe-
 bant. In medio campo ab stationibus procursantes
 certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id mo-
 do Romanum quaerere adparebat, ne abire hostem
 pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis
 viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio
 hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri
 insidiae poterant, quinque cohortes, additis quinque
 manipulis, nocte iugum superare, et in aversis val-
 libus considerare iubet. tempus exsurgendi ex insidiis,
 et adgrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribu-
 num militum et P. Claudium praefectum socium edo-
 cet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias
 omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo
 post et ab Hannibale signum pugnae propositum est,
 clamorque in castris ad arma discurrentium est subla-
 tus. inde eques pedesque certatim portis ruere, ac
 palati per campum properare ad hostes. Quos ubi
 effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis
 C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto
 maximo inpetu possit, in hostem emittat. ita peco-
 rum modo incompositos toto passim campo se fu-
 disse, ut sterni obterique, priusquam instruantur,
 possint.

c) quingenti passus erant in-
 ter castra Punica ac Roma-

na. Interiacebat campus etc.
 Gron.

V. c. 545.
a. C. 207.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. itaque, exitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester ^{d)} terror. peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibant. incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantisque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, iniecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri coepta est. minorque caedes fuit, quia propinquitas castrorum brevior fugam percussis fecit. Equites enim tergo inhaerebant ^{e)}: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem adempta: elephantum etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Poenus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium, et suorum corpora conlata in unum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis profectus Apuliam petere intendit. Ubi inluxit, successit vallo Romana acies. et Numidae ex composito paullisper in portis se valloque ostentavere: frustra-

d) *equestris* Gron. Crev.

e) *in tergo haerebant* Eaed.

tique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum adsequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem adsequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Poenorum caesa. Inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim praesidio eius loci praefuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Numquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, accesserat.

XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidae, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul turmae Samnitium praesidii causa missae. qui ubi ad consulem pervenerunt, literaeque lectae per inter-

V. c. 545. pretem sunt, et ex captivis percunctatio facta; tunc
 a. C. 207. Claudius, non id tempus esse reipublicae ratus, quo
 consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus
 per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bel-
 lum gereret, audendum ^{f)} aliquid improvisum inopi-
 natum, quod coeptum non minorem apud cives,
 quam hostes terrorem faceret, perpetratum in ma-
 guam laetitiam ex magno metu verteret; literis Has-
 drubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Pa-
 tres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in
 Umbria se obscurum Hasdrubal fratri scribat, le-
 gionem a Capua Romam arcessant; delectum Romae
 habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti ob-
 ponant. Haec senatui scripta. Praemissi item ^{g)} per
 agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prae-
 tutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex
 agris urbibusque commeatus paratos militi ad ve-
 scendum in viam deferrent, equos iumentaque alia
 producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse
 de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris
 erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pro-
 nunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem
 Punicumque in ea praesidium velle; ut ad iter parati
 omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et
 consul quidem, quantis maximis itineribus poterat ^{h)},
 ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui ca-
 stris praeesset.

XLIV. Romae haud minus terroris ac tumultus
 erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica
 obiecta Romanis moenibus portisque fuerant. neque
 satis constabat animis, tam audax iter consulis lau-
 darent vituperarentne. Adparebat (quo nihil ini-
 quius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope
 Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui*

f) add. ac novandum Gron. Crev.

g) autem Eaed.

h) poterat itineribus Eaed.

detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; V. c. 545. et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum a. C. 207. et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia retutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesseⁱ⁾ ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? et aut inscqui Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, praedae relictæ, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. Et ea omnia accidisse, quum unus imperptor, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, aequè inpigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum^{k)} bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum; gloriari posse. quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset. Adiciebant etiam periti rerum Hispaniae, haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu inpedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, constribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset. Omnia maiora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam iam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem

i) abisse Gron. Crev.

k) exercitum Gron.

V. c. 545. *ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae*
 a. C. 207. *fuissent maiores instructioresque, quam si adversus*
ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quan-
tumcumque virium momentum addiderint, rem omnem
inclinaturos. Auditum modo in acie (nam, ne ante
audiretur, daturum operam) alterum consulem et alte-
rum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam fa-
cturum. Famam bellum conficere, et parva momenta
in spem metumque impellere animos. Gloriam quidem
ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos latur-
os. Semper, quod postremum adiectum sit, id rem
totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua
admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.
 Et, hercule, per instructa omnia ordinibus virorum
 mulierumque, undique ex agris effusorum, inter
 vota et ¹⁾ preces et laudes ibant: illos praesidia rei-
 publicae, vindices urbis Romae imperiique adpella-
 bant: in illorum armis dextrisque suam liberumque^{m)}
 suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos
 omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter,
 felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset:
 damnarenturque ipsi votorum, quae pro iis suscepis-
 sent. Ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur
 eos, ita paucos post dies laeti ovantibus victoria
 obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et ob-
 ferre, et fatigare precibus, ut, quae ipsis iumentis-
 que usui essent, ab se potissimum sumerent. benig-
 ne omnia cumulata dare. Modestia certare milites,
 ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari,
 nec ab signis absistere cibum capientes: diem
 ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium
 corporum esset, quieti dare. Et ad collegam
 praemissi erant, qui nunciarent adventum, percun-
 clarenturque, clam an palam, interdium an noctu, venire
 sese vellet, iisdem an aliis considerare castris.
 Nocte clam ingredi melius visum est.

1) ac Gron. Crev.

m) liberorumque Eacd.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data v. c. 545.
 erat, ut tribunum tribunus, cēturio centurionem,^a C. 207.
 eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim
 dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius
 consulis sentiret: et coartatio plurium in angusto
 tendentium facilius futura erat, quod Claudianus
 exercitus nihil ferme, praeter arma, secum in expe-
 ditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum
 voluntariis agmen erat; obferentibus sese ultro et
 veteribus militibus perfunctis iam militia, et iuveni-
 bus, quos certatim nomina dantes, si quorum corpo-
 ris species roburque virium aptum militiae videbatur,
 conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis
 erant: et quingentos inde ferme passus Hasdrubal ab-
 erat. Itaque quum iam adpropinquaret, tectus mon-
 tibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingre-
 deretur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis
 hominibus in tentoria abducti, cum summa omni-
 um laetitia hospitaliter excipiuntur. Postero die
 consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor
 adfuit. Castra iuncta consulum castris habebat: et
 ante adventum eorum, per loca alta ducendo exer-
 citum, quum modo insideret angustos saltus, ut
 transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo car-
 peret agmen, ludificatus hostem omnibus artibus
 belli fuerat. is tum in consilio aderat. Multorum eo
 inclinant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis
 reficeret militem Nero, simul et ad noscendum ho-
 stem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae differ-
 retur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare
 institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fe-
 cisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non
 diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem,
 nec castra sua sine duce relicta adgredi, nec ad se-
 quendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri
 exercitum Hasdrubalis posse, redireque in Apuliam.
 Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra*

U. c. 545. *prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per*
 a. C. 207. *otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. Extemplo*
signum dandum, et exeundum in aciem; abutendum-
que errore hostium absentium praesentiumque; dum ne-
que illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et
validioribus rem esse. Consilio dimisso, signum pu-
gnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Iam hostes ante castra instructi stabant. moram pugnae adtulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos. multitudo quoque maior solita visa est. Suspiciatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra iubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud veterem ducem adsuetumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse, et quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura agebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra conlataⁿ⁾, haberet ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem iam fortuna in Italia, quae in Hispania, esset. interdum, literas suas ad eum

n) habuerit Crev.

non pervenisse, credere: interceptisque iis, consu-^{V. c. 545.}
 lem ad sese obprimendum adcelerasse. His anxius^{a. C. 207.}
 curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut
 taciti vasa conligerent, signa ferri iussit. In trepida-
 tione et nocturno tumultu duces parum intente ad-
 servati, alter in destinatis iam ante ^{o)} animo latebris
 subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tra-
 navit. ita desertum a ducibus agmen primo per agros
 palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt
 corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa.
 Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis
 signa ferri iubet: et per tortuosi amnis sinus flexus-
 que errorem volvens haud multum processit, ubi pri-
 ma lux transitum opportunum ostendisset, transitu-
 rus. sed quum, quantum mare abscedebat, tanto al-
 tioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret
 vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum
 sese hosti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu ad-
 venit. Porcius deinde adsecutus cum levi armatura.
 Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte in-
 cursarentque, et iam, omisso itinere, quod fugae si-
 mile erat, castra metari Poenus in tumulo super flu-
 minis ripam vellet: advenit Livius peditum omnibus
 copiis, non itineris modo, sed ad conserendum ex-
 templo proelium instructis armatisque. Sed ubi om-
 nes copias coniunxerunt, directaque acies est, Clau-
 dius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam in-
 struit: media acies praetori tuenda datur. Hasdru-
 bal, omissa munitione castrorum, postquam pugnan-
 dum vidit, in prima acie ante signa elephantos con-
 locat. circa eos laevo in cornu adversus Claudium
 Gallos obponit, haud tantum eis fidens, quantum ab
 hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu ad-
 versus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime

o) iam inde ante Gron.

V. c. 545. in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in
 a. C. 207. medio post elephantos positi; sed longior, quam la-
 tior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea
 frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Roma-
 norum cornu concurrit. dextra omnis acies extra
 proelium eminens cessabat. collis obpositus arcebat,
 ne aut a fronte, aut ab latere adgrederentur. Inter
 Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen
 erat, atroxque caedes utrimque edebatur. ibi duces
 ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romano-
 rum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae
 pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem
 versi elephantum, qui primo inpetu turbaverant ante-
 signanos, et iam signa moverant loco: deinde cre-
 scente certamine et clamore, inpotentius iam regi, et
 inter duas acies versari, velut incerti quorum essent:
 haud dissimiliter navibus sine gubernatulo vagis.
 Claudius, *Quid ergo praecipiti cursu tam longum iter
 emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adver-
 sum collem frustra signa erigere conatus esset, post-
 quam ea regione penetrari ad hostem non videbat
 posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu,
 ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram
 cernebat, post aciem circumducit. et, non hostibus
 modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum ho-
 stium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum
 ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugna-
 rent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere,
 ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: et ad Gal-
 los iam caedes pervenerat. Ibi minimum certaminis
 fuit. nam et pars magna ab signis aberant, nocte di-
 lapsi, stratique somno passim per agros: et, qui ade-
 rant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima labo-
 ris corpora, vix arma humeris gestabant. Et iam
 diei medium erat, sitisque et calor hiantes caeden-
 dos capiendosque adfatim praebebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, V. c. 545.
quam ab hoste, interfecti. fabrile scalprum cum mal- a. C. 207.
leo habebant: id, ubi saevire belluae ac ruere in
suos coeperant, magister inter aures positum, ipso
in articulo, quo iungitur capiti cervix, quanto ma-
ximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mor-
tis in tantae molis bellua inventa erat, ubi regendi
spem vicissent. primusque id Hasdrubal instituerat,
dux quum saepe alias memorabilis, tum illa praeci-
pue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque ob-
eundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque
taedio et labore, nunc precando, nunc castigando, ac-
cendit: ille fugientes revocavit, omissaque pugnam
aliquot locis restituit. postremo, quum haud dubie
fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui
suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem
Romanam inmisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Han-
nibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Num-
quam eo bello una acie tantum hostium interfectum
est, redditaque aequa Cannensi clades, vel ducis, vel
exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta sex mil-
lia hostium occisa: capta quinque millia et quadrin-
genti: praeda alia magna tum omnis generis, tum
auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum,
qui capti apud hostes erant, supra tria ^{p)} millia capi-
tum recepta. id solatii fuit pro amissis eo proelio ini-
litibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit:
octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa.
Adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat
satietas ^{q)}, ut postero die, quum esset nunciatum
Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut
proelio non adfuissent, aut inter caedem effugissent,
uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine
ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala

p) *quatuor* Gron. Crev. c. Drak.

q) *satius* Gron. Crev.

U. c. 545. mittatur, omnes deleri; *Supersint*, inquit, *aliqui*
 a. C. 207. *nuncii, et hostium cladis, et nostrae virtutis.*

L. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter eius frequentia minore, quia nemo praecesserat nuncius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae gaudio essent, celebratum est. Nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriae famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama adtulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versae, per omnia delubra vagae suppliciiis votisque fatigare Deos. tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae obposita erant, venisse ex proelio, nunciantes caesos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut maius laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem inpediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. Eae r) literae, per forum ad tribunal praetoris latae, senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursus est, ut adire nuncius non posset, trahe returque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literae recitarentur. tandem submoti et coerciti a magistratibus: dispensarique laetitia inter inpotentes eius animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literae recita-

r) et Gron.

tae sunt: et, pro cuiusque ingenio, aliis iam certum V. c. 545.
gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam le-^a. C. 207.
gatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde adpropinquare legatos adlatum est. tum enimvero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus) circumfusi^s) omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quae acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro inpertiebant gaudium suum. Quum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius submota turba, ne Patribus misceretur, literae in senatu recitatae sunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universae concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut coniugibus liberisque tam laetum nuntium inpertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere: quum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut iam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, ven-

s) Legati erant — Metellus. Circumfusi Gron. Crev.

U. c. 545. dendo, emendo, mutuum dando, argendum creditum
 a. C. 207. solvendo, audereut. C Claudius consul quum in ca-
 stra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum
 cura adtulerat, proiici ante hostium stationes, ca-
 ptivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos et-
 iam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere,
 quae acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul pu-
 blico familiarique ictus luctu, *agnoscere se fortunam*
Karthaginis, fertur dixisse: castrisque inde motis, ut
 omnia auxilia, quae diffusa latius tueri non poterat,
 in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret,
 et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedi-
 bus suis, et Lucanorum qui suae ditionis erant, in
 Bruttium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestae a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum, pro Aetolis, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invecus est; Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam eius adiuveret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque, habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in aede Vestae negligentia virginis, quae non custodierat, extinctus est: virgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit quarto decimo ¹⁾ anno eius belli, quinto post anno, quam ierat ²⁾: exclusisque in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit. et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto adcubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patrique Karthagini novae edidit ³⁾, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis obpugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper praecipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicatus est ⁴⁾, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coegit in deditonem venire; et, amicitia facta ⁵⁾

1) *decimo quinto Gron. decimo tertio Crev.*

2) *anno quinto postquam ierut Gron. Crev.*

3) *Carthagine nova dedit Eaed.*

4) *esset Eaed.*

5) *add. est Gron.*

cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Karthagine scriptum erat, ut in Italiam traiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam traiceret ⁶⁾, si ex republica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemaratus, in Italiam traiecit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVIII.

V. c. 545.
a. G. 207.

Quum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae videntur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Novus inperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique iunctus, quum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (inpediebant autem et asperitates viarum, et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae, tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem

6) ut in Africam traiceret Crev.

pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum ^{V. c. 545.} decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra ^{a. C. 207.} circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. haec stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum, et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius adgredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad laevam iubebat ferri, necunde ab stationibus Puniceis conspiceretur. ipse, praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat. confragosa loca et obsiti ^{a)} virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considerare militem, et cibum capere iubet. interim speculatores, transfugarum dicta adfirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt, acieque iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum. et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutorum et ducenti equites; hanc iustam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros ^{b)}, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vix dum in egressos valio Romani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quae quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus, et gladiis geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; et haud iniqua eadem erat Romanis

a) *obsita* Gron. Crev. c. Drak.

b) *ceteram* Gron. Crev.

V. c. 545. stabili pugnae adsuētis; nisi quod angustiae et inter-
 a. C. 207. nata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique,
 velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad caedem eos, velut vinctos, praebebat. Et iam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Karthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix into proelio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, iam profligato proelio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos) obpressa erat. Itaque, conlaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem perguit. Poenus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Baetica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugae magis, quam itineris modo, penitus ad oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades traiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit ^{c)}, ut et muris se ipsi, et armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit iter.

c) *dimisit* Gron. Clev.

Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, et mille equitum ad obpugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari adpellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanae gentis. ager frugifer. argentum etiam incolae fodiunt. ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positus, priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo adloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, obpugnaret. Prima pars quum adorta obpugnare est, atrox sane et anceps proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis facile erat. et iam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse, et iam^{d)} eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta, urbem est adgressus. Quae res tantum pavoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent: et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. Timor iude oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur. itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conicerentur; dexteras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse adpareret.

d) etiam Cæsar.

V. c. 545. id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an do-
 a. C. 207. lus aliquis suspectus fuerit, incertum est. In-
 petus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam
 adversa acies, caesi. Eademque porta signa infesta
 in urbem inlata: et aliis partibus securibus dolabris-
 que caedebantur et refringebantur portae, et, ut
 quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita
 enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Addi-
 tum erat et triariorum equiti praesidium. legionarii
 ceteras partes pervadunt: direptione et caede obvio-
 rum, nisi qui armis se tuebantur, abstinerunt. Kar-
 thaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppida-
 norum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas.
 ceteris traditum oppidum, suae redditae res. Ceci-
 dere in urbis eius obpugnatione hostium duo millia
 ferme: Romanorum haud amplius e) nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius
 obpugnatione fuit, et imperatori ceteroque exercitui;
 et speciosum adventum suum, ingentem turbam ca-
 ptivorum prae se agentes, fecerunt. Scipio, con-
 laudato fratre, quum, quanto poterat verborum ho-
 nore, Karthagini ab se captae captam ab eo Otingin
 aequasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare
 Gades, nec disiectum passim per provinciam exerci-
 tum Hasdrubalis consecrari posset, in citeriorem Hi-
 spaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in
 hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso,
 et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobili-
 bus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem
 anno classis Romana, cum M. Valerio Laevino pro-
 consule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi
 Karthaginiensique agro late populationes fecit. extre-
 mis finibus Karthaginiensium circa ipsa moenia Uti-
 cae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam clas-
 sis Punicæ (septuaginta erant longae naves) obcurrit.

e) plus Gron. Crev.

decem et septem naves ex iis captae sunt, quatuor in V. c. 545.
 alto mersae. cetera fusa ac fugata classis. Terra ma- a. C. 207.
 rique victor Romanus cum magna omnis generis
 praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsus ho-
 stium navibus, magni comineatus frumenti Romam
 subvecti.

V. Principio aetatis eius, qua haec sunt gesta.
 P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Aeginae
 (sicut aute dictum est) hibernassent, Lemnum inde;
 classe inncta, Romanae quinque et vincti quinque-
 remes, regiae quinque et triginta, transmisissent. Et
 Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundem
 hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse
 Demetriadem ad mare descendit: Larissam diei
 ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab
 sociis legationes Demetriadem ad famam regis con-
 venerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, quum
 ab Romana societate, tum post Attali adventum,
 finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes so-
 lum Boeotique, et qui Euboeam incolunt, in magno
 metu erant: sed Achaei quoque, quos super Aetoli-
 cum bellum Machanidas etiam Lacadaemonius tyran-
 nus, haud procul Argivorum sine positis castris, ter-
 rebat, hi omnes suis quisque urbibus, quae pericula
 terra marique portendebantur^f), memorantes, auxi-
 lia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tran-
 quillae nunciabantur res. et Scerdilaedum Pleuratum-
 que motos esse, et Thracum maxime Maedos, si quod
 longinquum bellum regem occupasset, proxima Ma-
 cedoniae incursuros. Boeoti quidem et interiores
 Graeciae populi, Thermopylarum saltum, ubi angu-
 stae fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab
 Aetolis, nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes
 tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot ex-
 citare tumultus circumfusi poterant. Legationes di-
 mittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, om-

f) portenderentur Gron. Crev.

V. c. 545. nibus laturum se auxilium. in praesentia, quae ma-
 a. C. 20. xime urgebat res, Peparethum praesidium urbi mit-
 tit; unde adlatum erat, Attalum, ab Lemno classe
 transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum.
 Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Me-
 nippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille
 peltastis (pelta caetrae haud dissimilis est) Chalci-
 dem mittit. additi quingenti Agrianum, ut omnes in-
 sulae partes tueri possent. ipse Scotussam est profe-
 ctus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci
 iussit. Eo nunciatum est, concilium Aetolis Hera-
 cleam indictum, regemque Attalum, ad consultan-
 dum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut
 turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam
 duxit. et concilio quidem dimisso iam venit: segeti-
 bus tamen, quae prope maturitatem erant, maxime
 in sinu Aenianum vastatis, Scotussam copias reducit.
 Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Deme-
 triadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium mo-
 tus posset obcurrere, in Phocidem, atque Euboeam,
 et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde
 editi ignes adparerent. ipse in Tisaeo (mons est in
 altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam po-
 suit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid mo-
 lirentur hostes, momento temporis acciperet. Roma-
 nus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam
 traiecerunt. inde classem in Euboeam ad urbem Ore-
 um transmittunt: quae ab Demetriaco sinu Chalci-
 dem et Euripum petenti ad laevam prima urbium
 Euboeae posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium
 convenit, ut Romani a mari, regii a terra obpugna-
 rent.

VI. Quatriduo post, quam adpulsa classis est,
 urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore,
 qui a Philippo praepositus urbi erat, colloquiis ab-
 sumtum est. Duas arces urbs habet, unam imminen-
 tem mari, altera urbis media est. cuniculo inde via

ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulato-^{V. c. 545.}
rum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi pri-^{a. C. 207.}
mo atrocissimum contractum est certamen, et turre
instructa omni genere telorum, et tormentis machi-
nisque ad obpugnandam eam ex navibus expositis.
Quum omnium animos oculosque id certamen aver-
tisset, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit,
momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsati inde
in median urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi
positi erant, qui fores portae obiicerent. ita exclusi
in medio caeduntur capiunturque. Macedonum prae-
sidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga
effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Pla-
tor, venia a Sulpicio impetrata, in naves inpositos
ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum
se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu
elatus, Chalcidem inde protinus victricis classe petit.
ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex
patenti utrimque coactum in angustias mare, speciem
intuenti primo gemini portus in ora duo versi prae-
buerit: sed haud fatile alia infestior classi statio est.
nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus
subiti ac procellosi se deliciunt, et fretum ipsum Eu-
ripi non septies die, sicut fama fert, temporibus sta-
tis reciprocatur: sed temere in modum venti, nunc
huc, nunc illuc verso mari, velut monte praecipiti
devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die
quies navibus datur. Quum classem tam infesta sta-
tio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum
mari, alia ab terra egregie munitum, praesidioque
valido firmatum, et praecipue fide praefectorum prin-
cipumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat,
stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut
in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circum-
spectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, ce-
lenter abstulit incepto, classemque inde ad Cynum

V. c. 545. Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum ^{g)}) mille
 a. C. 207. passuum a mari sitae) traiecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi moue-
 rant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et
 in pari maritimis viribus haud facilis erat in insulam
 classi accessus, ita res per cunctationem ommissa. Ad
 Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est
 motus, nam et ipsa Chalcis, quamquam eiusdem in-
 sulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto,
 ut ponte continenti iungatur, terraque aditum faci-
 liorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, de-
 iecto praesidio, fuisque Aetolis, qui saltum Ther-
 mopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotus-
 sam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes
 Heracleam compulsisset, ipse uno die Phocidis Ela-
 tiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme
 die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripieba-
 tur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia
 Oreum paucos ante dies ab Romano milite, experti-
 bus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis
 eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi,
 pecuniis a principibus exigendis terebat tempus.
 adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium qui-
 dam, forte pabulatum ab urbe longius progressi,
 agmen hostium procul conspexissent, obprimi potue-
 rit. Attalus inermis atque incompositus cursu effu-
 so ^{h)} mare ac naves petit: et molientibus ab terra na-
 ves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra
 nauticis praebuit. inde Opuntem rediit, Deos homi-
 nesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis
 prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem
 ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in ad-
 ventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in
 voluntariam deditioem concessissent. Compositis
 circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et

g) *Opuntiorum urbis* Gron. Crev.

h) *effuso* del. Crev.

Attalus primo Oreum se recepit. inde, quum fama V. c. 545.
 accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni^a. C. 207.
 sui transgressum, omissis¹⁾ rebus atque Aetolico bello, in Asiam traiecit. Et Sulpicius Aeginam classem recepit^{k)}, unde initio veris profectus erat. Haud maiore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, quum in fidem Aetolorum perflugissent, sedem eis Aetoli eam dederant, urbis vastatae ac desertae priore eiusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonem et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Aetolico bello ageretur (adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque) nuncius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. Praeventendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque causam eius belli fuisse, nec moram (si modo aequa et honesta conditione liceat) paci facturum*, cum expedito agmine profectus per Boeotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, com meatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et iam, quum Heraeam venisset, audito, Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, aditam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas traiecerant Poeni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eae sunt Corinthii sinus) obprimerentur.

i) add. *Romanis* Gron. Crev.   k) *recipit* Eaed.

V. c. 545.
a. C. 207.

VIII. Philippus moerebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore obcurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans aegritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Atalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnatuos. Laeti regem socii audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde, navibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram traiecit. inde quinquere-mibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adiungeret Karthaginensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, excensionem fecit. Haud fefellit Aetolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaiae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quae inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque praeda, Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci iussit. ipse, ab Cenchreis praeter terram Atticam super Susium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. inde,*

conlaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreae deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum eius operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo aetatis eius, qua haec in Graecia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximi filius ¹⁾ legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nunciasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci ^{m)}, Neronis legiones Hannibali obpositas manere in provincia iusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere

1) *Maximus pater* Gron. Crev.   m) *deduci* Crev.

V. c. 545. pro se quisque victrices dextras consulum cupientes,
 a. C. 207. alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum
 opera incolumis respublica esset. In senatu quum
 more omnium imperatorum, expositis rebus ab se
 gestis, postulassent, ut, pro republica fortiter felici-
 terque administrata, et Diis immortalibus haberetur
 honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se-
 vero ea, quae postularent, discernere, Patres, merito
 Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum, re-
 sponderunt; et supplicatione amborum nomine, et
 triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum
 bellum communi animo gessissent, triumphum sepa-
 rarent, ita convenit: ut, quoniam et in provincia M.
 Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret,
 eius forte auspiciam fuisset, et exercitus Livianus de-
 ductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset
 de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem inveni-
 entem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militi-
 bus inveheretur. Ita consociatus triumphus, quum
 utrique, tum magis ei, qui, quantum merito ante-
 ibat, tantum honore collegae cesserat, gloriam auxit:
 illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse
 longitudinem Italiae: et eo die cum Hasdrubale in Gal-
 lia signis conlatis pugnasse, quo eum castra adversus
 sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita
 unum consulem pro utraque parte Italiae adversos duos
 duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc
 corpus obposuisse, Nomen Neronis satis fuisse ad con-
 tinendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua
 alia re, quam adventu eius, obrutum atque extinctum
 esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis,
 si vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum
 vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo
 bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.
 Illi sermones spectantium Neronem usque in Capito-
 lium prosecuti sunt. Pecuniam ⁿ⁾ in aerarium tulerunt
 n) pecuniae Gron. Crev.

runt sestertium tricies, octoginta millia aeris. mili- V. c. 545.
 tibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. a. C. 207.
 tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est
 pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum,
 eo die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium,
 quam in consulem suum, iactata. Equites L. Vetur-
 rium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus,
 hortatosque esse plebem, ut eos consules in proxi-
 mum annum crearent. adiecisse equitum praerogati-
 vae auctoritatem consules, postero die in concione,
 quam fori fidelique duorum praecipue legatorum
 opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus adpeteret, et per
 dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius
 consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius
 Q. Caecilium magistrum equitum. a M. Livio dicta-
 tore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius; is ipse,
 qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comi-
 tia habita. creati C. Servilius, M. Caecilius Metel-
 lus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui
 tum aedilis plebis erat. Comitibus perfectis, dictator,
 magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etru-
 riam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad
 quaestiones habendas: qui Etruscorum Umbrorum-
 ve o) populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem
 sub adventum eius consilia agitassent, quique eum
 auxiliis, aut comneatu, aut ope aliqua iuvissent.
 Haec eo anno domi militiaeque gesta. Ludi Romani
 ter toti instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Servilio
 Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii
 semel toti instaurati ab aedilibus plebis, M. p) Pom-
 ponio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertio- V. c. 546.
 cimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. a. C. 206.
 Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum
 Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prae-

o) *Umbrorumque Gron. Crev.*p) *Manio Eaed.*

V c. 546. tores exinde sortiti sunt: M. Caecilius Metellus ur-
 a. C. 206. banam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Sici-
 liam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi:
 consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni con-
 sul, alteri, quem Q. Claudius propraetor (eae binae
 legiones erant) habuissent exercitum: in Etruria duas
 volonum legiones a C. Terentio propraetore M. Livius
 proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat;
 acciperet. et Q. Mamilio, ut, collegae iurisdictione
 tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius pro-
 praetor praefuerat, obtineret, decretum est: iussus-
 que populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub ad-
 ventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum
 Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius te-
 nuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exer-
 citus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus. no-
 vam legionem, quam Ti. Claudius traiceret secum,
 consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum,
 C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet,
 prorogatum in annum imperium est. M. Valerius
 proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritimae orae
 praefuerat, triginta navibus C. Servilio praebitis,
 cum cetera omni classe redire ad urbem iussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita,
 quum omnium secundorum adversorumque causas in
 Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; Tar-
 racinae Iovis aedem, Satrici Matris Matutae de coelo
 tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedem Io-
 vis foribus ipsis duo perlapsi^{q)} angues. Ab Antio nun-
 ciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse.
 Caere porcus biceps, et agnus mas idemque femina na-
 tus erat. Et Albae duo soles visos referebant: et no-
 cte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano
 locutus, et ara Neptuni multo sudore manasse in cir-
 co Flaminio dicebatur: et aedes Cereris, Salutis,

q) prolapsi Gron.

Quirini de coelo tactae. Prodigia consules hostiis v. c. 546.
 maioribus procurare iussi, et supplicationem unum a. C. 206.
 diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in aede Vestae extinctus. caesaque flagro est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. r) Licinii pontificis. Id quamquam, nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari, et supplicationem ad Vestae haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendae p'ebis curam haberent. Deum benigne submotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliae, quam Italiae, colendae maiorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absuntis, et inopia servitorum, et pecore dirupto, villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem huiusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab adcolis Gallis incurari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen iam grave praeda esset, in

r) L. Gron.

V. c. 546. saltu angusto a Bruttiiis iaculatoribusque Numidis
 a. C. 206. turbati sunt; ita ut non praeda, sed armati quoque
 in periculo fuerint. maior tamen tumultus, quam pugna, fuit: et praemissa praeda, incolumes et legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit. quippe qui, quum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex conluione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia saepe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem iuventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, U. c. 546. quadam longe disparem habebant: eandem, quod a. C. 206. praelio victi Karthaginienses, duce anisso, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpian urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent, praemisso Silano ad Colchan*), duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui adcolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites. inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equi-

s) Colcam Gron. Crev.

U. c. 546
a. C. 206. tumque quinque et quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positum, ab Scipione equites improvise in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, et proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum proelio inito, fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit. sed quum ab stationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures et integri fessis^{t)}, magnumque iam agmen armatorum a castris in proelium rueret, terga haud dubie vertunt Poeni Numidaeque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri inpetus poterat, nihil iam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo proelio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen numquam aliquot^{u)} insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturae cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatae per haec levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani processere. sed utraque acies pro vallo stetit instructa: et quum ab neutris pugna coepta esset, jam die ad occasum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Poenus copias castris educebat. prior fessis stando signum recepti dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Karthaginenses mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro corni-

t) add. *subirent* Crev.

u) *per aliquot* Gron. Crev.

bus. ante Punicam aciem elephantum castellorum procul U. c. 546.
speciem praebebant. Iam hoc in utrisque castris sermo- a. C. 206.
nis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnuros. medias
acies Romanum Poenumque, quos inter belli causa es-
set, pari robore animorum armorumque concursuros.
Scipio ubi haec obstinate credita animadvertit, omnia
de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit.
Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri-
equique curati et pransi essent: armatus eques frena-
tos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa lu-
ce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes
Punicas inmisit: inde confestim ipse cum gravi ag-
mine legionum procedit, praeter opinionem destina-
tam suorum hostiumque, Romano milite cornibus fir-
matis, sociis in mediani aciem acceptis. Hasdrubal,
clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosil-
luit, tumultumque ante vallum et trepidationem suo-
rum, et procul signa legionum fulgentia, plenosque
hostium caupos vidit, equitatum omnem extemplo
in equites emittit. ipse cum peditum agmine castris
egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie in-
struenda mutat. Equitum iam diu anceps pugna erat:
nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsus (quod prope
in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat.
sed ubi iam haud plus quingentos passus acies inter
sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactis-
que ordinibus, equitatum omnem levemque armatu-
ram, in medium acceptam divisamque in partes duas,
in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendae iam
pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit)
presso gradu incedere iubet. ipse e dextro cornu (ibi
namque praerat) nuncium ad Silanum et Marcium
mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte x), que
admodum se tendentem a dextra y) vidissent: et cum
expeditis peditum equitumque prius pugnam conse-

x) in sinistram partem Crev.

y) ad dextram Crev.

U. c. 546. rerent cum hoste, quam coire inter se mediae acies
 a. C. 206. possent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum
 cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc veliti-
 bus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in
 obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia²⁾ segnius
 Hispanorum signa incedebant. et iam conflixerant
 cornua, quum, quod roboris in acie hostium erat, Poeni
 veterani Afrigae nondum ad teli coniectum venissent,
 neque in cornua, ut adiuverent pugnantes, discurre-
 re auderent, ne aperirent mediam aciem venienti
 ex adverso hosti. Cornua ancipiti proelio urgeban-
 tur: eques, levisque armatura, velites^{a)}, circumdu-
 ctis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte ur-
 gebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV. Et quum^{b)} ab omni parte haudquaquam par
 pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque
 Hispanorum Romano Latinoque militi obiecta erat, et,
 procedente iam die, vires etiam deficere Hasdruba-
 lis exercitum coeperant, obpressos matutino tumul-
 tu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, rap-
 tim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat
 Scipio, ut sera pugna esset. nam ab septima demum
 hora peditum signa cornibus incucurrerunt. ad me-
 dias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut
 prius aestus a meridiano sole, laborque standi sub
 armis, et simul fames sitisque corpora adficerent^{c)},
 quam manus cum hoste consererent. Itaque stete-
 runt scutis innisi. nam super cetera elephantum etiam,
 tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et le-
 vis armaturae consternati, e cornibus in mediam aciem
 sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque re-
 tulere pedem, ordines tamen servantem, haud secus,
 quam si imperio ducis cederent integra acies. Sed
 quum eo ipso acrius, ubi inclinatum sensere rem, vi-
 ctorem se undique inveherent, nec facile in petus susti-

2) qua Crev.

a) et velites Gron. Crev.

b) tum Gron.

c) afficeret Gron. Crev.

neri posset; quamquam retinebat, obsistebatque ce-
 dentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque re-*
ceptum, si modice se reciperent, clamitans, tamen,
 vincente verecundiam metu, (quum proximus quis-
 que hostem cederet) terga extemplo data, atque in
 fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere
 signa in radicibus collium, ac revocare in ordines mi-
 litem coeperant; cunctantibus in adversum collem eri-
 gere aciem Romanis. inde^{d)} ut inferri inpigre signa
 viderunt, integrata fuga, in castra pavidum compel-
 luntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepisset-
 que tanto inpetu castra, ni se ex vehementi sole, qua-
 lis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquae
 deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores;
 quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo
 die conandi. Karthaginienses, quamquam fessos la-
 bore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quie-
 tem vocabat, tamen, quia metus et periculum ces-
 sandi non dabat tempus, prima luce obpugnaturis ho-
 stibus castra, saxis undique circa ex propinquis val-
 libus congestis augent vallum, munimento sese, quan-
 do in armis parum praesidii foret, defensuri. Sed
 transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fe-
 cit. Principium defectionis ab Attane regulo Turde-
 tanorum factum est. is cum magna popularium manu
 transfugit. inde duo munita oppida cum praesidiis tra-
 dita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis se-
 mel ad defectionem animis, serperet res, silentio
 proximae noctis Hasdrubal movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus
 erant, retulerunt, profectos hostes, praemisso equitatu
 signa ferri iubet. adeoque citato agmine ducti sunt,
 ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie
 adsecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius
 aliud esse iter ad Baetium fluvium, ut transeuntes ad-

d) deinde Gron. Crev.

U. c. 546.
 a. C. 206.

U. c. 546. grederentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad
 a. C. 206. oceanum flectit. et iam inde fugientium modo effusi
 abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum in-
 tervalli fecit. Eques levisque armatura nunc abtergo,
 nunc ab lateribus obcurrendo, fatigabat morabatur-
 que: sed quum ad crebros tumultus signa consiste-
 rent, et nunc equestria; nunc cum velitibus auxiliis-
 que peditum proelia consererent, supervenerunt le-
 giones. Inde non iam pugna; sed trucidatio velut
 pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proxi-
 mos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit.
 ceteri caesi captique: castra tumultuaria raptim Poe-
 ni tumulo editissimo communierunt: atque inde, cum
 hostis nequidquam subire iniquo adscensu conatus es-
 set, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in
 loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis
 erat. itaque transitiones ad hostem^{e)} fiebant. Postre-
 mo dux ipse, navibus acceptis, (nec procul inde ab-
 erat mare) nocte relicto exercitu, Gades per fugit.
 Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia pe-
 ditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum ob-
 sisionem: ipse cum ceteris copiis, septuagesimis ca-
 stris, protinus caussis regulorum civitatumque cog-
 noscendis, ut praemia ad veram meritorum aestima-
 tionem tribui possent, Tarraconem rediit. Post pro-
 fectionem eius Masinissa, cum Silano clam congres-
 sus; ut ad nova consilia gentem quoque suam obe-
 dientem haberet, cum paucis popularibus in Africam
 traiecit: non tam evidenti eo tempore subitae muta-
 tionis causa, quam documento post id tempus con-
 stantissimae ad ultimam senectam fidei, ne tum qui-
 dem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde,
 remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri,
 deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dissi-
 pati per proximas civitates sunt. nulla manus numero

e) *hostes* Gron.

aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispania Karthaginienses sunt; tertio decimo anno, post bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptae Hispaniae Romam est inissus et quum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamque Karthaginem, et in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. Itaque, praemoliendas sibi ratus iam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masaesylo- rum is rex erat. Masaesyli, gens ad finis Mauris, in regionem Hispaniae, maxime qua sita Nova Karthago est, spectant. Foedus ea tempestate regum cum Karthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. Quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere adnuit. firmandae eius fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Laelius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex. bello iam expertus ipsos Karthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positus. Dignam itaque rem Scipio ratus, quae,

f) *ibi Gron. Crev.*

U. C. 546. quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur,
 a. C. 206. L. Marcio Tarracone, M. Silano Karthagine Nova,
 quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat,
 ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio
 duabus quinqueremibus ab Karthagine profectus tran-
 quillo mari plurimum remis, interdum et leni adiu-
 vante vento, in Africam traiecit. Forte ita incidit, ut
 eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem
 triremibus portum invectus, anchoris positae terrae
 applicaret naves; quum inspectae duae quinquere-
 mes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, ob-
 primumque a pluribus, priusquam portum intrarent,
 possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidatio-
 nem simul militum ac nautarum, nequidquam arma-
 que et naves expedientium, fecerunt. percussa enim
 ex alto vela paullo acriori vento prius in portum in-
 tulerunt quinqueremes, quam Poeni anchoras moli-
 rentur. nec ultra tumultum cedere quisquam in regio
 portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal,
 mox Scipio et Laelius egressi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat ali-
 ter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate
 duces populorum uno die suam pacem amicitiamque
 petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat;
 et, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eos-
 dem penates, voluisset: contrahere ad colloquium
 dirimendarum simultatum causa est conatus; Sci-
 pione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Poeno
 odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republi-
 ca se cum hoste agere quidquam iniussu senatus pos-
 se. Illud magno opere tendente rege, ne alter ho-
 spitum exclusus mensa videretur, ut in animum indu-
 ceret ad easdem venire epulas, haud abnuvit. Coena-
 tumque simul apud regem est: et eodem etiam lecto
 Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) adcu-
 buerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, at-
 que ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Sy-

phacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde adloquendo sibi conciliaret ^{g)}, mirabilioremque sibi eum virum ^{h)} congresso coram visum prae se ferebat, quam bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque eius iam in Romanorum essent ⁱ⁾ potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniae amissae sint, quaerendum magis Karthaginensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinandum, neque circa amoenas oras vagantem tantum ducem Romanum, relictis provincia novae ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam traiecisse sese ^{k)} in hostilem terram, regiam ^{l)} in fidem inexpertam: sed potiundae Africae spem adfectantem. Hoc eum iam pridem voluntate in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque saevis in alto iactatus ventis, die quarto Novae Karthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpa, metu magis, quam fide, quietas esse adparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saevitum foret. Tunc, iam tranquillibus rebus, quia tempus expetendae poenae videbatur venisse, adcitum ab Tarracone L. Marcium

g) conciliarit Gron. Crev.

h) virum del. Eaed.

i) esset Eaed.

k) traiecisse, et commisisse sese Eaed.

l) in potestatem regiam Eaed.

U. c. 546. cum tertia parte copiarum ad Castulonem obpugnanda. C. 206. dum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausae erant portae, omniaque instructa et parata ad obpugnationem ascendendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro iudicto eis bello fuerat. Hinc et hortari ^{m)} milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis ⁿ⁾ indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthaginensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari; ab his ^{o)} perfidiae et crudelitatis et sceleris poenas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum iniuriae duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Laelius praeeset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpaee metus ad defendendam impigre urbem hortatur. et meminerant, et admonebant alii ^{p)} alios, *supplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem obpeteret, id referre; utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret, et adfligeret victorem; an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi, exspirarent.* Igitur non militaris modo aetas, aut viri tantum, sed feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnautibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit;

m) hinc exhortari Gron.
 n) claudendo portas Gron.

o) iis Gron.
 p) alii del. Crev.

sed ultima omnium supplicia, et foeda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus, ab unius oppidi inventute saepe repulsus a muris, haud satis decoro proelio trepidaret ^{q)}. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et ^{r)} hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas inbet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Iam subierat haud mediocri periculo moenia, quum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalaeque multis simul partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius instat. Tum victa oppidanorum vis, deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuum. levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum obcurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes ^{s)} extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui praerent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis. Tum vero adparuit, ab ira et ab odio urbem obpugnata esse. nemo capiendi vivos, nemo, pateu-

q) *trepidavit* Gron. Crev.
r) *et del.* Gron.

s) *insequentes.* Gron. Crev.

U. c. 546. tibus ad direptionem omnibus, praedae memor est.
 a. G. 206. Trucidant inermes iuxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis iniiciunt, ac diruunt, quae incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus ex ^{t)} dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis caussis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Karthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditiois auctor. Himilco Punici auxiliariis praerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantumdem noxae admissum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius ditionemque redigendos missus. Scipio Karthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patriumque paraverat, edendum rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum, quive ^{u)} venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnuros in gratiam ducis: alios aemulatio et certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant ^{x)}, aut noluerant, pacto inter se, ut victorem res sequeretur, ferro de-

t) e Gron. Crev.

u) servorum delectu ac libero-

rum, qui Gron.

x) nequierant Gron. Crev.

creverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua patruales fratres, de principatu civitatis, quam Ibeim vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior erat aetate. Orsuae pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore post mortem eius principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, se iudicem habituros esse. Robore maior, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subiiceretur, praeoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequirent ^y), insigne spectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectacula ludi funebres additi pro copia, et provinciali et castrensi adparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcus, superato Baete amni, quem incolae Certim adpellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditioem accipit. Astapa urbs erat, Karthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, praecipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio laeta, ut excursions in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, inpulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positus insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem obpugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad

y) quod ab tanta rabie derimi nequirent Gron. quum ab

tanta rabie dirimi nequirent Crev.

U. c. 546. tam infestos videbatur, nec spes moenibus aut armis
 a. C. 206. tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac
 ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo
 pretiosissima rerum suarum congererent. super eum
 cumulum coniuges ac liberos considerare quum iussis-
 sent, ligna circa exstruunt, fascisque virgultorum
 coniciunt. Quinquaginta deinde armatis iuvenibus
 praecipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnae esset,*
praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque,
quae cariora fortunis essent, servarent. Si rem incli-
nata viderent, atque in eo iam esse, ut urbs caperetur;
scirent omnes, quos euntes in proelium cernerent,
mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos su-
peros inferosque orare, ut memores libertatis, quae illo
die aut morte honesta, aut servitute infami finienda
esset, nihil relinquerent, in quod saevire iratus hostis
posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicae ac
fideles potius ea, quae peritura essent, absumerent ma-
nus, quam insultarent superbo ludibrio hostes. His ad-
 hortationibus execratio dira adiecta, si quem a pro-
 posito spes mollitiae animi flexisset. inde concitato
 agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt.
 Neque erat ulla satis firma statio obposita; quia nihil
 minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri po-
 terat. per paucae equitum turmae, levisque armatura
 repente e castris ad id ipsum emissa obcurrit. Acrior
 inpetu atque animis, quam compositior ullo ordine²⁾,
 pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se
 obtulerat, terrorem intulit levi armaturae. pugna-
 tumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perex-
 iguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi
 quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cae-
 ci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia rue-
 rent. dein vetus miles, adversus temerarios inpetus
 pertinax, caede primorum insequentes subpressit. co-

2) ordine ullo Gron. Crev.

natus paullo post ultro^{a)} inferre pedem, ut neminem U. c. 546.
cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque^{a.} C. 206.
suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, mul-
titudine armatorum facile suppeditabat) cornua hostium
amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occi-
dit.

XXIII. Atque haec tamen hostium iratorum, ac
tum maxime dimicantium, iure belli in armatos re-
pugnantesque edebantur. foedior alia in urbe trucidatio
erat, quum turbam foeminarum puerorumque in-
bellem inermemque cives sui caederent, et in succen-
sum rogam semianima pleraque iniicerent corpora, ri-
vique sanguinis flammam orientem restinguerent:
postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum
armis medio se incendio iniecerunt. Iam caedi per-
petratae victores Romani supervenerunt. ac primo
conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstu-
perunt. dein quum aurum argentumque, cumulo re-
rum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani,
rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii
ambusti adflatu vaporis: quum receptus primis, ur-
gente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine praeda
militum, ferro ignique absunta est. Marcius, ceteris
eius regionis metu in deditioem acceptis, victorem
exercitum Karthaginem ad Scipionem reduxit. Per
eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, pollicen-
tes, urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe
esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros
esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in
oceano collectis, aliquantum auxiliorum et trans fre-
tum ex Africa ora, et ex proximis Hispaniae locis
per Hannonem praefectum coegerat. Fide accepta data-
que perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus,
et Laelius cum septem triremibus, quinqueremi una,
est missus, ut terra marique communi consilio rem
gererent.

a) *ultra* Gron. Cräv.

U. c. 546.
a. C. 206.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicatus, graviore tamen fama, quum ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adiiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua eius turbavit: adparuitque, quantam excitatione molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniae, pulsus inde Karthaginensibus, destinarant animis) nihil pro spe contingerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) et iuventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; praesidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, inpositum. Motae autem eorum mentes sunt non tum primum, quum de vita imperatoris dubii rumores adlati sunt; sed iam ante, licentia ex diutino^{b)}, ut fit, otio conlecta, et nonnihil, quod in hostico laxius raptosuetis vivere artiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum iam et confecta provincia esset, cur in Italiam non reverti?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari, erat: et ab custodibus probra in circumeuntes vigiliis tribunos iacta: et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdium ac propalam sine comite ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et iura reddere in principiis sinebant,

b) diuturno Gron. Crev.

et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilias ^{U. c. 546.} in ordinem ibant: et, ut vim imperii abstulerant, ita ^{a. C. 206.} speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque inprobare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac post paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fascis securesque, adtractare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falso credita occaecabat animos: sub cuius vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse. et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuncios, non mortis modo, sed etiam funeris, expectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri coepti. et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces iam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram iustamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione ^{c)}, quum vivere prius, mox etiam valere Scipionem, certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt ^{d)}. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis pla-

c) stupenti ita seditioni Gron. Crev.

d) supervenerunt Eaed.

U. c. 546. cido sermone permulcentibus notos, cum quibus con-
 a. C. 206. gressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria
 primo, deinde in principiis praetorioque, ubi sermo-
 nes inter se serentium circulos vidissent, adloque-
 bantur, percunctantes magis, quae caussa irae con-
 sternationisque subitae foret, quam factum accusan-
 tes. Vulgo *stipendium non datum ad diem iactabatur:*
et, quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum
existisset, post duorum imperatorum duorumque exer-
cituum stragem, sua virtute defensum nomen Roma-
num ac retenta provincia esset: Illiturgitanos poenam
noxae meritam habere; suis recte factis gratiam qui
exsolvat, non esse. Talia querentes aequa orare, se-
que ea relaturos ad imperatorem, respondebant. lae-
tari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: et P.
Scipionem Deum benignitate, et rempublicam esse gra-
tiae referendae. Scipionem bellis adsuetum, ad se-
ditionum procellas rudem, sollicitum habebat res,
 ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, mo-
 dum excederet. in praesentia, ut coepisset, leniter
 agi placuit, et, missis circa stipendiarias civitates
 exactoribus ^{e)}, stipendii spem propinquam facere ^{f)}.
 Edictum subinde propositum, ut ad stipendium pe-
 tendum convenirent Karthaginem; seu captivum par-
 tes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem,
 iam per se languescentem, repentina quies rebellan-
 tium Hispanorum fecit. redierant enim in fines,
 omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam
 vivere Scipionem adlatum est. nec iam erat aut civis,
 aut externus, cum quo furorem suum consociarent.
 Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habe-
 bant, praeter non tutissimum a malis consiliis rece-
 ptum, ut imperatoris vel iustae irae, vel non despe-
 randae clementiae sese committerent. etiam hostibus

e) et missi circa stipendiarias civitates exactores Gron. Crev.

f) fecere Eaed.

eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam U. c. 546.
 seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec a. C. 206.
 ipsam atrocem, nec atroci poena dignam: ut ingenia
 humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio
 plus facunda. Illa dubitatio erat, singulaene cohortes,
 an universi, ad stipendium petendum irent. inclinavit
 sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Karthagini erat: certabaturque ^{g)} sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadvertetur, an plurium supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi poena consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Karthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur. tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul iam Karthagine aberant, quum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parautem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, *laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius*

g) certabantque Cron. Crev.

U. c. 516. *exercitus venissent*, corpora curant. A tribunis sine
 a. G. 206. ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homi-
 nes perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt.
 Vigilia quarta impedimenta exercitus, cuius simula-
 batur iter, proficisci coepere. sub lucem signa mota,
 et ad portam retentum agmen, custodesque circa om-
 nes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati
 deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter
 in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri
 subclamationibus, concurrunt. Simul et imperator
 in tribunal escendit, et reducti armati a portis iner-
 ini se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis
 ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, nihil ae-
 que eos terruit, quam praeter spem robur et color
 imperatoris, quem adfectum visuros crediderant, vul-
 tusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse.
 Sedit tacitus paullisper, donec nunciatum est, dedu-
 ctos in forum auctores seditionis, et parata iam om-
 nia esse.

XXVII. Tum, silentio per praeconem facto, ita
 coepit: *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exer-*
citum meum adloquerer, credidi. non quo verba um-
quam potius, quam res, exercuerim; sed quia prope a
pueritia in castris habitus, adsueram militaribus inge-
niis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium,
nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem ad-
pellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra de-
scistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnu-
istis, sacramenti religionem rupistis. hostes? corpora,
ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta,
consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi
quod Ilergetes et Lacetani, aut optastis aliud, aut spe-
rastis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, re-
giae nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos
auspicium et imperium ad Umbrum Atrium, et Calenum
Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut
factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque

amentiam esse, libenter ^{h)} credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quae vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Inventus ea, tanquam vulnera, adtingo. sed hisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem, pulsus Hispania Karthaginensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisae esset mea. sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris enim meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meae non accepta solum, sed etiam expectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita iuaret, invisae civibus et militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, venti et aerae carent; ita aut tranquillum, aut procellae in vobis sunt: et causa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanistis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii maiestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temere potius, quam avide, credideritis. denique ego sim, cuius imperii tacere exercitum minime mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In praetorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud

U. c. 546.

a. G. 206.

h) amentiam esse. Libenter credam etc. Gron. Crev.

U. c. 546. eos cecinit: signum ab iis petatum est: sederunt in tri-
 a. G. 206. bunali P. Scipionis: lictor adparuit: submoto incesse-
 runt: fascēs cum securibus praelati sunt. Lapides
 pluere, et fulmina iaci de coelo, et insuetos foetus
 animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est por-
 tentum; quod nullis hostiis, nullis supplicationibus,
 sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt,
 expiari possit.

XXVIII. Atque ego (quamquam nullum scelus ra-
 tionem habet) tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod
 consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam
 in praesidium missa legio, interfectis per scelus prin-
 cipibus civitatis, urbem opulentam per decem annos te-
 nuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum
 quatuor, in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi
 primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis et-
 iam abominandi ducem, sed Decium Iubellium tribu-
 num militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum
 Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se
 coniunxerunt. vos cum Mandonio et Indibili consilia
 communicastis, et arma consociaturi fuistis. Illi, sic-
 ut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus
 ademtam, Mamertini in Sicilia Messanam¹⁾, sic Rhe-
 gium habituri perpetuam sedem erant: nec populum
 Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri
 bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi
 si vos decedens confecta provincia imperator relinque-
 rem, Deum hominumque fidem inplorare debebatis, quod
 non rediretis ad coniuges liberosque vestros. Sed ho-
 rum quoque memoriam, sicut patriae meique, eieceritis
 ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad
 ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, et cetero
 incolumi exercitu, cum quo ego die uno Karthaginem
 cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus
 Karthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos

i) Messanen Gron. Crev.

octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam ^{U. c. 546.}
Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispania ^{a. C. 206.}
nam provinciam populo Romano crepturi eratis? Am-
lior et amoveo nomen meum. nihil ultra facile creditam
mortem meam a vobis violatus sim. Quid? si ego mo-
rerer, mecum expiratura respublica, mecum casurum
imperium populi Romani erat? ne istuc Iupiter opti-
mus maximus sirit, urbem, auspiciato Diis auctoribus
in aeternum conditam, fragili huic et mortali corpori
aequalem esse. Flaminio, Paulo, Graccho, Postumio
Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Ful-
vio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatori-
bis uno bello absuntis, superstes est populus Romanus,
eritque, mille aliis nunc serio, nunc morbo morienti-
bis. meo unius funere elata populi Romani esset respu-
blica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo,
duobus imperatoribus, interfecistis, Septimum Marcium
ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Poe-
nos delegistis. et sic loquor, tamquam sine duce Hi-
spaniae futurae fuerint. M. Silanus, eodem iure, eo-
dem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio
frater meus, et ^k) C. Laelius, legati, vindices maie-
statis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an
duces ducibus, an dignitas, an causa comparari po-
terat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum
Poenis contra patriam, contra cives vestros ferretis?
Africam Italiae, Karthaginem urbi Romanae ^l) impe-
rare velletis? Quam ob noxam patriae?

XXIX. Coriolanum quondam damnatio iniusta,
 miserum et indignum exsilium, ut iret ad obpugnau-
 dam patriam, impulit: revocavit tamen a publico par-
 ricidio privata pietas. Vos qui dolor, quae ira incita-
 vit? Stipendiumne diebus paucis imperatore aegro se-
 rius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae
 indiceretis bellum? cur ad Ilgeretes descisceretis a po-

k) et del. Gron. Crev.

l) Romae-Eaed.

U. c. 546. *pulo Romano? cur nihil divinarum humanarumve re-*
 a. C. 206. *rum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, mili-*
tes: nec maior in corpus meum vis morbi, quam in ve-
stras mentes, invasit. Horret animus referre, quid
crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint.
Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcum-
que silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocem-
que vobis visam orationem meam^{m)}; quanto creditis
facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? et me ea,
quae fecistis, pati aequum censetis: vos ne dici quidem
omnia aequo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa
ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos oblivisca-
mini eorum, quam ego obliviscar. Itaque, quod ad
vos universos adtinet, si erroris poenitet, satis super-
que poenarum habeo. Albius Calenus, et Atrius Um-
ber, et ceteri nefariae seditionis auctores, sanguine lu-
ent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum specta-
culum non modo non acerbum, sed laetum etiam, si sa-
na mens rediit, debet esse. de nullis enim, quam de
vobis, infestius aut inimicius consuluerunt. Vix finem
dicendi fecerat; quum ex praeparato simul omnium
rerum terror oculis auribusque est obfusos. Exerci-
tus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad
scuta concrepuit. praeconis audita vox citantis nomi-
na damnatorum in consilio. Nudi in medium protra-
hebantur. et simul omnis adparatus supplicii expro-
mebatur. deligati ad palum, virgisque caesi, et se-
curi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant,
ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem poe-
nae, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti
inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites
nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipio-
nis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis per-
solutum estⁿ⁾. Hunc finem exitumque seditio mili-
tum coepta apud Sucronem habuit.

m) *meam* del. Grön. Crév.

n) *est* del. Eaed.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium U. c. 546.
 Hanno, praefectus Magonis, missus a Gadibus, cum a. C. 206.
 parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando
 ad quatuor millia iuvenum armavit. castris deinde
 exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter
 tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam
 in fuga amissis, palatos persequente equite, cum
 paucis ipse effugit. Dum haec ad Baetim fluvium
 geruntur, Laelius interim, freto in oceanum eVectus;
 ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in ora oceanī
 sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur
 mare. Gades, sine certamine, proditione recipien-
 di, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Ro-
 mana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fue-
 rat. patefacta in matura proditio est, comprehensos-
 que omnes Mago Adherbali praetori Karthaginem
 devehendos tradit. Adherbal, coniuratis in quin-
 queremem inpositis, praemissaque ea, quia tardior,
 quam triremis, erat, ipse cum octo triremibus mo-
 dico intervallo sequitur. Iam fretum intrabat quin-
 queremis, quum Laelius, et ipse in quinqueremi e
 portu Carteiae, sequentibus septem triremibus, eve-
 ctus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinque-
 remem satis credens deprensam rapido in freto, in
 adversum aestum reciprocari non posse. Poenus in
 re subita parumper incertus trepidavit, utrum quin-
 queremem sequeretur, an in hostes rostra converte-
 ret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae
 ademit. iam enim sub ictu teli erant, et undique in-
 stabant hostes. aestus quoque arbitrium moderandi
 naves ademerat. neque erat navali pugna similis:
 quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii
 esset. Una natura freti, aestusque totius certaminis
 potens, suis, alienis navibus nequidquam remigio in
 contrarium tendentes invehebat, ut fugientem na-
 vem °) videres retro vortice intortam victoribus P)

o) navem del. Gron.

p) victricibus Gron. Crev.

U. c. 546. inlatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Iam in ipsa pugna haec, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, quum transversa obiiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes subpresit, unius praelata inpetu lateris alterius remos detersit. ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, nec cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Laelius, victor Carteiam revectus, auditis, quae acta Gadibus erant, patefactam proditio- nem, coniuratosque missos Karthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nunciis ad L. Marcium missis, nisi si ^{q)} terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio, paucos post dies ambo Karthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, audita rebellionem Ilergetum, spem recuperandae Hispaniae nactus ^{r)}, nuncios Karthaginem ad senatum mittit ^{s)}; qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset. Mandonius et Indibilis, in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt: si civium errori ignosceretur, non dissidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atro-

q) si del. Gron.

r) nactus Gron. Crev.

s) mittit ad senatum Eaed.

citas supplicii, suam quoque noxam pari poena aestimata rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quae ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et ^{t)} quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Karthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasset octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc laeto et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate iunctos esse, eam, quae sola fuerit, fidei atque amicitiae, ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, praeterquam quod omnes cives, aut socios Latiniq[ue] nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. Quod ad expeditionem adtineat, quae instet, inmemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis, hercule, sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, maiorem curam esse, quam Ilergetum. quippe illic et ducem Karthaginiensem, et quantum-*

t) et del. Gron.

U. c. 546. *cumque Punicum praesidium esse: hic latrones, latro-*
 a. C. 206. *numque duces. quibus ut ad populandos finitimorum*
agros, tectaue urenda, et rapienda pecora aliqua vis
sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse. magis
velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnatuross
esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut se-
men maioris belli videat, ideo se, priusquam provincia
decedat, obprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne
inpunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in
provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita,
relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene iuvanti-
bus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque
enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expeten-
das ab hominibus scelestis poenas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se
 comparare in diem posterum iubet, profectusque de-
 cimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, su-
 perato anni, die quarto in conspectu hostium posuit
 castra. Campus ante montibus circa septus erat. in
 eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex
 hostium agris, propelli ad irritandam feritatem bar-
 barorum iussisset, velites subsidio misit. a quibus
 ubi per procursionem commissa pugna esset, Lae-
 lium cum equitatu inpetum ex occulto facere iubet.
 Mons opportune prominens equitum insidias texit:
 nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspe-
 cta procul pecora, velites in Hispanos praeda occu-
 patos incurrere. Primo missilibus territavere: dein-
 de, emissis levibus telis, quae irritare magis, quam
 decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et con-
 lato pede res coepta geri: ancepsque pedestre certa-
 men erat, nisi equites supervenissent. neque ex ad-
 verso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumve-
 cti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut ple-
 rosque intercluderent, obiecerunt ^{u)}. maiorque cae-

u) *obiecere* Gron. Crev.

des fuit, quam quantam edere levia per excursio-^{U. c. 546.}
 nes proelia solent. Ira magis accensa adverso proe-^{a. C. 206.}
 lio barbaris est, quam inminuti animi. itaque, ne
 percussi viderentur, prima luce postero die in aciem
 processere. Non capiebat omnes copias angusta, sic-
 ut ante dictum est, vallis: duae ferme peditum par-
 tes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reli-
 quum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Sci-
 pio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arto
 pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura
 videbatur, et quod in eum locum detracta hostium
 acies esset, qui non omnem multitudinem eorum ca-
 peret, novo etiam consilio adiecit animum: equitem
 nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spa-
 tio; et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem
 fore. Itaque imperat Laelio, ut per colles quam oc-
 cultissimo itinere circumducatur equites, segregetque,
 quantum possit, equestrem a pedestri pugnam^{x)}.
 Ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor
 cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem
 non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso
 certamine averteret ab conspectu transeuntium per
 colles equitum. neque ante circumductos sensere,
 quam tumultum equestris pugnae ab tergo accepere.
 Ita duo^{y)} proelia erant: duae peditum acies, duo
 equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex
 genere utroque proelium angustiae non patiebantur)
 pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti,
 nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis
 temere commissus campo caederetur, eques circum-
 ventus nec peditem a fronte, (iam enim stratae pe-
 destres copiae erant) nec ab tergo equitem sustineret,
 et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus equis de-
 fendissent, ad unum omnes caesi sunt: nec quisquam
 peditum equitumque superfuit, qui in valle pugna-

x) pugna Gron. Crev.

y) add. diversa Eaed.

U. c. 546. verunt. Tertia pars, quae in colle ad spectaculum
 a. C. 206. magis tutum, quam ad partem pugnae capessendam,
 steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit.
 inter eos et reguli ipsi fugerunt; priusquam tota cir-
 cumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, prae-
 ter reliquam praedam, cum tribus ferme millibus ho-
 minum capiuntur. Romani sociique ad mille ducen-
 ti²⁾ eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius tria
 millia hominum. quinvis cruenta victoria fuisset, si
 patientiore campo, et ad fugam capessendam facili
 foret pugnatum. Indibilis, abiectis belli consiliis, ni-
 hil tutius in adflictis rebus experta fide et clementia
 Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit:
 qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis eius*
accusat, quum velut contagione quadam pestifera, non
Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Romana
insanierint. Snam quidem et patris et reliquorum po-
popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videat-
tur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acce-
ptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in per-
petuum devoveant. Antea in caussa sua fiduciam sibi
fuisse, nondum experta clementia eius: nunc contra,
nullam in caussa, omnem in misericordia victoris spem
positam habere. Mos vetustus erat Romanis, cum
quo nec foedere, nec aequis legibus iungeretur ami-
citia, non prius imperio in eum tamquam pacatum
uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, ob-
sides accepti, arma adempta, praesidia urbibus impo-
sita forent. Scipio, multis invectus in praesentem
Mandonium absentemque Indibilem verbis, illos qui-
dem merito perisse^{a)} ipsorum maleficio, ait: victuros
suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque
arma iis adempturum, (quippe ea pignora timentium re-

2) ducentos Gron.

a) periisse Crev.

bellionem esse, se libera ^{b)} *arma relinquere, solutosque* U. c. 546.
metu animos) neque ^{c)} *se in obsides innoxios; sed in* a. C. 206.
ipsum, si defecerint, saevitutum: nec ab inermi, sed ab
armato hoste, poenas expetitutum. Utramque fortu-
nam expertis permittere sese, utrum propitios, an ira-
tos, habere Romanos mallent. Ita dimissus Mando-
nus; pecunia tantummodo imperata, ex qua sti-
pendium militi praestari posset. ipse, Marcio in ulte-
riorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem re-
misso, paucos moratus dies, dum imperatam pecu-
niam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Mar-
cium iam adpropinquantem oceano adsequitur.

XXXV. Inchoata res iam ante de Masinissa aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congregari Scipione volebat, atque eius dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem perpulit, ut se traicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae ^{d)} agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit, ad tempus locumque colloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione iubet. remisso tertio, qui, quo iussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum maior praesentis veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries, ha-

b) *ademptutum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse) sed libera etc.*
 Gron. Crev.

c) *animos. Neque Gron. animo: neque Crev.*

d) *Hispanos Gron. Crev.*

U. c. 546. bitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis
 a. C. 206. vere ac militaris, et aetas in medio virium robore;
 quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus
 flos iuventae faciebat. Prope adtonitus ipso congres-
 su Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex*
eo tempore, adfirmat, eam se quaesisse occasionem,
quam tandem oblatam Deum immortalium beneficio non
omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam na-
vare, ita ut nemo unius externus magis enixe adiuverit
rem Romanam. Id se, etiamsi iampridem vellet, minus
praestare in Hispania, aliena atque ignota terra^e),
potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem pa-
terni regni esset, facile praestaturum. Siquidem eum-
dem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, sa-
tis sperare perbrevis aevi Karthaginem esse. Laetus
 eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in
 omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et
 ipse iuvenis specimen animi prae se ferret. Fide
 data acceptaque, profectus retro Tarraconem est.
 Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa tra-
 iecisse in continentem videretur, populatus proximos
 agros Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus,
 in quarum spem seditio primum militaris, deinde de-
 fectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traii-
 cere in Africam, nunciatum ab Karthagine est, iube-
 re senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Ita-
 liam traiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum
 quanta maxima posset iuventute, coniungeret se Han-
 nibali: neu senescere bellum, maximo impetu, maio-
 re fortuna coeptum, sineret. Ad eam rem et a Kar-
 thagine pecunia Magoni advecta est: et ipse, quan-
 tam potuit, a Gaditanis exegit, non aerario modo eor-
 um, sed etiam templis spoliatis, et privatim omni-
 bus coactis aurum argentumque in publicum conferre.

e) terra aliena atque ignota Grön. Crev.

Quum praeterveheretur Hispaniae oram; haud procul Karthagine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem adpulsit. ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Karthago ab Romanis fuerat, ducit: nec praesidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuncii ex agris trepidisimul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum adtulerant: et visa interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante urbem stationem adparebat. itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac inare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu maiore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum coniectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa caede persequuntur. nec, nisi naves litori adpulsae trepidos accepissent, superfuisset pugnae aut fugae quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inruerent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt. multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. Postere die quum classis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines caesi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe adpulsus, mittendis legatis, querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam abs conscendentibus naves militibus, ad colloquium suffetes eorum, qui summus Poenis est magistratus, cum quaestore eli-

U. c. 546. cuit, laceratosque verberibus cruci adfigi iussit: inde
 a. C. 206. navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a
 continenti, (Poeni tum eam incolebant) traiecit: ita-
 que classis bona cum pace accepta est, nec comneatus
 modo benigne praebiti, sed in supplementum classis
 inventus armaque data. quorum fiducia Poenus in Ba-
 liares insulas quinquaginta inde millia absunt) trans-
 misit. Duae sunt Baliares insulae ^{f)}, maior altera
 atque opulentior armis virisque: et portum habet,
 ubi commode hibernaturum se (et iam extremum au-
 tumni erat) credebat. ceterum, haud secus quam si
 Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi ob-
 cursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo
 eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus
 tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baliares
 excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimae gran-
 dinis modo in propinquantem iam terrae classem ef-
 fusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in
 altum naves. In minorem inde Baliarium insulam
 traiecerunt, fertilem agro; viris, armis ^{g)} haud ae-
 que validam. Itaque egressi navibus supra portum
 loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe
 agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde con-
 scriptis, missisque Karthaginem, ad hibernandum
 naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora dis-
 cessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu
 auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio
 Acidino provincia tradita, decem navibus Romam red-
 iit. et, senatu extra urbem dato in aede Bellonae,
 quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties si-
 gnis conlatis demicasset, quot oppida ex hostibus vi-
 cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani red-
 egisset. *adversus quatuor se imperatores, quatuor victo-
 res exercitus in Hispaniam isse: neminem Karthagi-*

f) insulae del. Gron. Crev.

g) armisque Gron.

niensem in iis terris reliquisse. Ob has res gestas ma-^{U. c. 546.}
gis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaci-^{a. C. 206.}
ter; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui si-
ne magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso,
urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium
tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta
duo, et signati argenti magnum numerum. Comitia
inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo:
centuriaequae omnes ingenti favore P. Scipionem con-
sulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Cras-
sus pontifex maximus. Ceterum, comitia maiore,
quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, prodi-
tum memoriae est. Convenerant undique non suffra-
gandi modo, sed etiam spectandi caussa P. Scipionis.
concurrerantque et domum frequentes, et in Capito-
lium ad inmolantem eum, quum centum bubus votis
in Hispania Iovi sacrificaret: spondebantque animis,
sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita
id, quod instaret, P. Cornelium finiturum; atque ut Hi-
spania omni Poenos expulisset, sic Italia pulsurum esse:
Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret,
provinciam destinabant. Praetoria inde comitia habi-
ta. creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lu-
cretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius
Caepio et L. Aemilius Papus. Quartodecimo anno ^{U. c. 547.}
Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ^{a. C. 205.}
ut consulatum inierunt, nominatae consulibus provin-
ciae sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente
collega, quia sacrorum cura ^{h)} pontificem maximum
in Italia retinebat; Brutii Crasso. Tum praetoriae
provinciae in sortem coniectae. urbana Cn. Servilio
obtigit, Ariminum (ita Galliam adpellabant) Sp. Lu-
cretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia. Sena-
tus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione,
senatusconsultum, factum est, ut, quos ludos inter se-

^{h)} cura sacrorum Gron. Crev.

U. c. 545. ditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecu-
 a. C. 207. nia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis praestaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladum nostrarum non poeniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis, et populum Karthaginiensem adduxeritis.. Quum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consulem¹⁾ cum exercitu in Hispaniam, velut ad conligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis secunda, quaeque adversa hostibus nostris essent, facere. Iam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venundatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam habcremus; P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum excidium patriae videremus: nec ad perniciem nostram Karthaginensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerant, exstingui posse. quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renunciaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex*

i) consules Gron.

captorum^{k)} numero excretos Saguntinos in patriam re- U. c. 547.
 misit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut^{a.} G. 205.
 illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello
 adflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne
 posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem
 cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleve-
 rat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod
 nobis non fructu iucundius est, quam ultione. Ob haec,
 quibus maiora neque sperare, neque optare ab Diis in-
 mortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos
 Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gra-
 tulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Ita-
 lia gessistis, ut Hispania non Ibero amne tenus, sed
 qua terrarum ultimas finit oceanus, domitam armis ha-
 beatis: Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit,
 nihil reliqueritis Poeno. Iovi optimo maximo, praesidi
 Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi
 sumus, sed donum hoc etiam, si vos permetteretis, co-
 ronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre. Id
 uti permittatis, quaesumus. utique, si vobis ita vide-
 tur, quae nobis imperatores vestri commoda tribuerunt,
 ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Se-
 natus legatis Saguntinis respondit, Et dirutum et re-
 stitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae do-
 cumentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores re-
 cte, et ordine, et ex voluntate senatus fecisse, quod Sa-
 gutum restituerint, civesque Saguntinos servitio exe-
 merint: quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum
 ita voluisse fieri. donum permittere, ut in Capitolio po-
 nerent. Locus inde lautique legatis praebere iussa,
 et muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia
 aeris. Legationes deinde ceterae in senatum intro-
 ductae, auditaque. Et petentibus Saguntinis, ut,
 quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, du-
 ces dati, literaeque per oppida missae, ut Hispanos

k) captivorum Gron. Crøv.

U. c. 517. comiter acciperent. Tum de republica, de exerci-
a. C. 205. tibus scribendis, de provinciis relatum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla iam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse, neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret¹⁾, et, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, *Seio, inquit, multis vestrum videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum iam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem modo, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse: unius, insitae ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sane adpellent, dum ne poeniteat, adhuc aliorum speciosiora primo ad spectu consilia semper visa, mea usu meliora. alterius, obtreccionis atque invidiae adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius sim, quam desiderium; aetas saltem liberet: quae enim mihi aemulatio*

1) transportasset Gron. Crev.

cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? U. c. 547.
 Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, et in cur-^{a.} C. 205.
 su maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in
 senatu, aut ad populum audivit, quo minus insertanti
 me magistro equitum, quod fando numquam ante au-
 ditum erat, imperium mecum aequaretur. Rebus, quam
 verbis, adsequi malui, ut, qui aliorum iudicio mihi
 comparatus erat, sua mox confessione me sibi praefer-
 ret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi
 atque aemulationes cum adolescente florentissimo propo-
 nam. videlicet ut mihi iam vivendo, non solum rebus
 gerendis sesso, si huic negata fuerit, Africa provin-
 cia deornatur. cum ea gloria, quae parta est, viven-
 dum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Han-
 nibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam
 vinci posset.

XLI. Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, aequum
 erit, si, quum in me ipso numquam pluris famam ho-
 minum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam quidem
 gloriam bono publico praeponam. quamquam, si aut bel-
 lum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo
 nihil gloriae quereretur, qui te in Italia retine-
 ret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello ma-
 teriam gloriae tuae isse ereptum videri posset. Quum
 vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumde-
 cim annum Italiam obsideat, poenitebit te, P. Cor-
 neli, gloriae tuae, si hostem eum, qui tot fune-
 rum, tot cladum nobis caussa fuit, tu consul Italia
 expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici
 perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit?
 Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferendus, aut
 illud bellum huic, aut victoria illa maior clariorque,
 quam haec, (modo contingat, ut te consule vincamus)
 futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Ham-
 milcarem, quam Italia expulisse Poenos atque Hanni-
 balem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam
 speratam, gloriam amplecteris, Hispania potius, quam

U. c. 547. *Italia, bello liberatâ gloriatus fueris. Nondum is est*
 a. C. 205. *Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam*
contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur
ad hoc adtingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in
Africam traieceris, secuturum te illuc Hannibalem
speres, potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal
est, eo bellum intendis^{m)}? Egregiam istam palmam belli
Punici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua quum
defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Ita-
lia, quam bellum in Africa sit: et nobis prius dece-
dat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque
tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo,
illic Karthaginem expugna. si altera utraⁿ⁾ victoria no-
vis consulibus relinquenda est; prior quum maior cla-
riorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc
quidem praeterquam quod et in Italia et in Africa duos
diversos exercitus alere aerarium non potest; praeter-
quam quod, unde classes tueamur, unde com meatibus
praebendis sufficiamus, nihil reliqui est; quid^{o)}? peri-
culi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Lici-
nus in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid?
si (quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam re-
formidat animus, sed, quae acciderunt, accidere pos-
sunt) et victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum de-
num te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Ca-
pua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars
communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruus-
que, intra triginta dies cum exercitibus caesi, docu-
mento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra
marique gerendis, amplissimum nomen apud exterarum
gentes populi Romani vestraeque familiae fecerant. Dies
me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium
terras transgressos cum maximis cladibus suis exerci-
tuumque suorum, numerare velim. Athenienses, pru-
dentissima civitas, bello domi relicto, auctore aequae in-

m) *intendos* Grev.

n) *alterutra* Gron. Grev.

o) *quid* del. Gron.

pigro ac nobili iuvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam in perpetuum adflixerunt. U. c. 547. a. C. 205.

XLII. *Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. Nae tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et iocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur. Quid enim simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem adpulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus quilibet arte belli par: oppugnata per summum otium Karthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classis nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socii, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quaecumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphacii Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix; et fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, quum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Karthaginienses, malunt potentes^{p)} in Africa esse: Karthagi-*

p) potentissimos Gron.

U. c. 547. nienses, quam quemquam alium. Nunc illos aemula-
 a. C. 205. tio inter sese et omnes caussae certaminum acuunt, quia
 procul externus metus est. Ostende^{q)} Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Karthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa Deum, aras et focos, defendent; quum euntes in proelium pavida prosequetur coniux, et parvi liberi obscursabunt. Quid porro? Si satis confisi Karthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, quum tuo exercitusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem, a Baliaribus classe transmissa, iam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se coniungere iusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Karthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non reipublicae solum, causa, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quae prospera tibi ac populi Romani imperio^{r)} evenere, tuo consilio adsignare; adversa casibus incertis belli et fortunae delegare. Quo melior sortiorque es, eo magis talem praesidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui prae te feras, eam tibi causam traiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegaeque tui exercitu coniuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannubalem utrum tandem extre-

q) add. illis Gron.

r) ac reipublicae in imperio Gron. Crev.

mus angulus agri Bruttii, frustra iam diu poscentem U. c. 547.
ab domo auxilia, an propinqua Karthago et tota socia a. C. 205.
Africa potentio rem armis virisque faciet? Quod istud
consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio
minores copiae sint, hostium multo maiores, quam ubi
duobus exercitibus adversus unum, tot proeliis et tam
diuturna et gravi militia fessum, pugnandum sit?
Quam compar consilium tuum parentis tui consilio
sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam,
ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret,
in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Hanni-
bal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia
reipublicae id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum
censes esse: sicut quum, provincia et exercitu relicto,
sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi
Romani imperator fortunam publicam et maiestatem im-
perii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commi-
sisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipu-
blica nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consu-
lem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Ita-
liae scriptos esse, non quos regio more per superbiam
consules, quo terrarum velint, traiciant.

XLIII. Quum oratione ad tempus parata Fabius,
 tum auctoritate et inveterata prudentiae fama ma-
 gnam partem senatus, et seniores maxime, movisset,
 pluresque consilium senis, quam animum adolescen-
 tis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et*
ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti,
commemoravit, in sententia sua posse obtretationem
suspectam esse. Cuius ego rei non tam ipse ausini tan-
tum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio oratio-
nis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores
suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad extin-
guendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quo-
que periculum sit, ne mecum aemuletur: et non ab eo,
qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non
dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem se perfur-

U. c. 547. ctum honoribus, et me infra aetatem filii etiam sui po-
 a. C. 205. suit; tamquam non longius, quam quantum vitae hu-
 manae spatium est, cupiditas gloriae extendatur, mā-
 ximaque pars eius in memoriam ac posteritatem promi-
 neat. Maximo cuique id accidere animo certum ha-
 beo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis
 aevi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo,
 me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed,
 (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare.
 Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus^{s)} natu ani-
 mi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere
 civem. id enim non eorum modo, quibus inviderimus,
 sed reipublicae, et pene omnis generis humani, detri-
 mentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi
 aditurus, si in Africam traicerem: ut meam quoque,
 non solum reipublicae et exercitus, vicem videretur solli-
 citus. Unde haec repente cura de me exorta? quum pa-
 ter patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eo-
 rum prope occidione occisi essent, quum amissae Hi-
 spaniae, quum quatuor exercitus Poenorum, quatuor-
 que^{t)} duces omnia metu armisque tenerent, quum quae-
 situs ad id bellum imperator nemo se ostenderet, prae-
 ter me, nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi
 quatuor et viginti annos nato detulisset imperium popu-
 lus Romanus; quid ita tum nemo aetatem meam, vim
 hostium, difficultatem belli, patris patruisque recentem
 cladem commemorabat? Utrum maior aliqua nunc in
 Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania
 erat? An maiores nunc sunt exercitus in Africa, du-
 ces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt?
 An aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam
 nunc est? An cum Karthaginensi hoste in Hispania,
 quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est,
 post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post
 tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post

s) minores Gron. Crev.

t) quatuor Eaed.

perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot saevas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quae nunc, retinendi mei caussa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam obfenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Karthaginienses duces adinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, et non annis ante quinquaginta^{u)}, ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam traicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Karthagini, quam me patriae meae sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers^{x)}?

XLIV. Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Maius praesentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, excindi, videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex pro-

u) quadraginta Gron. Crev c. x) refert Gron. Drac.

U. c. 547. pinquo ingressus fines adspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quidquam in Africa Karthaginiensibus firmum ac stabile sit, insidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Karthaginensi nihil civilis roboris est. mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. Hic modo nihil morae sit, una et traiecisse me audietis, et ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri Karthaginem, laetiores et frequentiores ex Africa expectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subiicit fortuna populi Romani, Dii foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quae nunc ex intervallo non adparent, bellum aperiet. et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Karthago^{y)} praemium victoriae erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Karthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso iam et pene fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consullem virum fortissimum praestare: qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae provinciae non venit. Si, hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam,

y) add. potius Gron, Crev.

sed ad inferenda etiam Africae arma, videri vobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem duce[m] Romanorum audere; et priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque²⁾ et classibus obpugnatam; nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evanescatque in vicem Africa. Castra Romana potius Karthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quae ad rempublicam pertinent, et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit; si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra gloriam eius eludere, et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: et si ulla alia re, modestia certe et temperando linguae adolescens senem vicero. Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

XLV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturussve esses, quaesivi, quippe quum prae te feras, tentare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam*

2) exercitibus Gron. Crev.

U. c. 547. *volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem ha-*
 a. C. 95. *beas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo, inquit,*
ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in
meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus
consul, auxilio sitis. Inde altercatio orta, quum con-
 sul negaret, aequum esse tribunos intercedere, quo
 minus suo quisque loco senator rogatus sententiam
 diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si consul senatui*
de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censue-
rit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si
non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere,
auxilio erimus. Consul diem ad conloquendum cum
 collega petiit: Postero die permissum senatui est.
 Provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et tri-
 ginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno
 habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e re-
 publica esse censeret, traiceret. alteri Bruttii et hel-
 lum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Ve-
 turius, aut Q. Caecilius. hi et sortirentur inter se,
 compararentve, uter in Brutiis duabus legionibus,
 quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in
 annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. et
 ceteris, praeter consules praetoresque, qui exerciti-
 bus provinciisque praefuturi erant, prorogata impe-
 ria. Q. Caecilio sorte evenit, ut cum consule in Brut-
 tiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde
 Scipionis magna frequentia et favore spectantium ce-
 lebrati. Legati, Delphos ad donum ex praeda Has-
 drubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et
 Q. Cadius, tulerunt coronam auream ducentum pon-
 do, et simulacra spoliolum, ex mille pondo argenti
 facta. Scipio, quum, ut delectum haberet, neque
 impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut volun-
 tarios ducere sibi milites liceret, tenuit: et, quia im-
 pensae negaverat reipublicae futuram classem, ut,
 quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves,
 acciperet. Etruriae primum populi, pro suis quis-

que facultatibus, consulem adiuturos polliciti. Cae- U. c. 547.
 rites frumentum sociis navalibus comneatumque om- a. C. 205.
 nis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses
 lintea in vela; Volaterrani interamenta navium et
 frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas
 totidem, pila, gaesa, hastas longas, millium quin-
 quaginta summam pari cuiusque generis numero ex-
 pleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas,
 quantum in quadraginta longas naves opus esset, tri-
 tici centum et viginti millia modium, et in viaticum
 decurionibus remigibusque conlaturus: Perusini, Clu-
 sini, Rusellani abietem in fabricandas naves, et fru-
 menti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est
 usus. Umbriae populi, et praeter hos Nursini, et
 Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, mi-
 lites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi
 voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, quum
 aequo foedere cum Romanis essent, cohortem arma-
 tam sexcentorum hominum miserunt. Triginta na-
 vium carinae, viginti quinqueremes, decem quadri-
 remes, quum essent positae, ipse ita institit operi, ut
 die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta ma-
 teria erat, naves instructae armataeque in aquam de-
 ductae sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navi-
 bus longis voluntariorum septem ferme millibus in
 naves inpositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos
 exercitus consulares venit. ex eis eum sibi sumsit,
 quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, qui-
 bus praefuisset legionibus, iis praesset, (facilius cum
 adsuets imperio rem gesturum ratus) permisit. Et
 praetores diversi in provincias profecti. Et, quia pe-
 cunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a
 fossa Graeca ad mare versam, vendere quaestores iussi;
 indicio quoque permissio, qui ager civis Campani fuis-
 set, ut is publicus populi Romani esset. indici prae-
 mium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus

U. c. 547. esset, pars decima. Et Cn. Servilio praetori urbis
 a. C. 205. negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex
 senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; animi-
 adverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem
 aestate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Balarium
 insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem in-
 posita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et
 multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme
 equitum traiecit. Genuaque, nullis praesidiis mari-
 timam oram tutantibus, repentino adventu cepit. in-
 de ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus
 facere posset, classem adpulit. Ingauni (Ligurum
 ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epan-
 teriis montanis. Igitur Poenus, Savone oppido Al-
 pino praeda deposita, et decem longis navibus in sta-
 tione ad praesidium relictis, ceteris Karthaginem mis-
 sis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat
 Scipionem traiecturum esse, ipse, societate cum In-
 gaunis, quorum gratiam malebat, composita, inon-
 tanos instituit obpugnare. Et crescebat exercitus in
 dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluen-
 tibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra,
 Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent
 laetati, si par aliud inde bellum, duce tantum muta-
 to, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus.
 Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum
 exercitum admoveere Ariminum iusserunt, et Cn. Ser-
 vilio praetori negotium datum, ut, si e republica
 censeret esse, urbanas legiones, imperio, cui vide-
 retur, dato^a), ex urbe duci iuberet. M. Valerius
 Laevinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem die-
 bus naves onerarias Poenorum ad octoginta circa Sar-
 diniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeeerat, cap-
 tas, Coelius frumento misso ad Hannibalem commea-
 tuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurum-

a) cui imperio videretur dato Gron. Crev. c. Drak.

que montanorum captivos Karthaginem perportantes, ^{b. c. 547.}
trahit. in Brutiis nihil ferme anno ^{a. C. 205.} memorabile
gestum ^b). Pestilentia inceserat pari clade in Roma-
nos Poenosque: nisi quod Punicum exercitum super
morbum etiam fames adfecit. Propter Junonis Laci-
niae templum aetatem Hannibal ^b egit; ibique aram
condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se ge-
starum titulo, Punicis Graecisque literis insculpto.

b) add. est Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XXIX.

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit, et mandata Masinissae Scipioni exposuit 1), conquerentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniae, quibus auxilia conduceret: praeceptumque, ut se Hannibali iungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit, et Locros, pulso Punico praesidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Ideae mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, *pellī Italia alienigenam hostem posse, si mater Ideaea deportata Romam esset.* tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiae. Lapis erat, quem matrem Deumicolae dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat 2): *ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque.* Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstulerat, et liberos eorum ac coniuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiae, quam cum Scipione ipse iunxerat, renunciavit. Masinissa, rex Massylorum, dum pro Karthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, do regno exciderat. quo per bellum saepe repetito, aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit:

1) *exponit Gron.*2) *habebat Gron. Crev.*

et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope curia centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quatuordecim 3) millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat, et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non 4) bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.

3) *quindecim* Gron. Crev.

4) *minime* Eaed.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIX.

Scipio, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos iuvenes, florescentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula adlatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes co-

U. e. 547.

a. C. 205.

U. c. 547. gnatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quae
 a. C. 205. dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt.
 tum Scipio, *renunciari sibi, dixit, quosdam equites Si-*
culorum, tanquam gravei et duram, horrere eam mili-
tiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi iam
tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inu-
tiles milites reipublicae esse. Expromerent, quid senti-
rent: cum bona venia se auditurum. Ubi ex his unus
 ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum*
esset, nolle militare; tum Scipio ei, Quoniam igitur,
adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium
tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instru-
menta militiae tradas, et tecum hinc ex templo domum du-
cas, exerceas, docendum cures equo armisque. Laeto
 conditionem accipienti unum ex trecentis, quos iner-
 mes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum
 equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se
 quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecen-
 tis Siculis Romani equites substituti, sine publica in-
 pensa. Docendorum atque exercendorum curam Si-
 culi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum
 militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam
 equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempubli-
 cam adiuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plu-
 rimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime
 qui sub duce Marcello militaverant: quos quum opti-
 ma disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa
 Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium ob-
 pugnandarum. nihil enim parvum, sed Karthaginis
 iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per op-
 pida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus im-
 perat; ex Italia advecto parcat: veteres naves reficit,
 et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit;
 novas Panormi subducit, quia ex viridi materia rap-
 tim factae erant, ut in sicco hibernarent. Praepara-
 tis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis
 belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a

quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum U. c. 547.
 ceperant, retinentibus, compressas sibi ab senatu, re- a. C. 205.
 petebant. Omnium primum ratus tueri publicam fi-
 dem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertina-
 ces ab obtinendam iniuriam redditis, suas res Syra-
 cusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed om-
 nibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enixius ad
 bellum adiuverunt. Eadem aestate in Hispania coor-
 tum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla
 alia de causa, quam per admirationem Scipionis con-
 tentu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum
 ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis, reba-
 tur. eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium, quem
 mitterent, habuisse: et, postquam in Italia gravius bel-
 lum urgeret, adversus Hannibalem eum accessitum. prae-
 terquam quod nomina tantum ducum in Hispania Ro-
 mani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum.
 Trepida omnia, ut inconditam turbam, esse. numquam
 talem occasionem liberandae Hispaniae fore. Servitum
 ad eam diem aut Karthaginiensibus, aut Romanis: nec
 in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul.
 Pulsos ab Romanis Karthaginienses; ab Hispanis, si con-
 sentirent, pelli Romanos posse. ut ab omni externo im-
 perio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret
 mores ritusque.* Haec aliaque dicendo non populares
 modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, con-
 citat, et alios finitimos sibi atque illis populos. itaque
 intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor
 ferme equitum in Sedetanum agrum; quo edictum
 erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, M. Lentulus et
 L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima neglegendo
 bellum, iunctis et ipsi exercitibus, per agrum Auset-
 tanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis
 militibus, ad sedem hosticam pervenere. trium mil-
 lium spatio procul a castris eorum posuerunt castra.
 Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederent

U. c. 547 retur ab armis. dein, quum in pabulatores Romanos
 a. C. 205 inpetus repente ab equitibus Hispanis factus esset,
 submisso ab statione Romana equitatu, proelium eque-
 stre fuit, haud sane memorando in partem ullam
 eventu. Sole oriente, postero die armati instructi-
 que omnes mille ferme passus procul a castris Roma-
 nis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua
 dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hi-
 spani populi. Inter cornua et mediam aciem inter-
 valla patentia satis late fecerant: qua equitatum, ubi
 tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo ex-
 exercitum quum instruxissent, id modo hostium imita-
 ti sunt, ut inter legiones et ipsi patentem equiti relin-
 querent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equi-
 tis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis
 hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribu-
 no militum imperat, equites per patentem in hostium
 acie vias permittere equos iubeat: ipse, coepta parum
 prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum ce-
 denti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adver-
 sus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem
 ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; post-
 quam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter
 prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postu-
 labat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab laevo
 cornu esse: iam missum ab se Cornelium Servium
 procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec
 dicta dederat, quum Romani equites, in medios in-
 vecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul
 equitibus Hispanorum viam inmittendi equos clause-
 runt. Itaque, ommissa pugna equestri, ad pedestrem
 Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut tur-
 batos hostium ordines, et trepidationem pavoremque,
 et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant mi-
 lites, *ut percussos invadant, neu restitui aciem patian-*
tur. non sustinuisent tam infestum inpetum barba-
 ri, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes

degressis ^{a)} ante prima signa peditum se obiecisset. U. c. 547.
 Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ^{a. C. 205.}
 ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terrae adfixum, pugnabant, obruti telis obcubuerunt, tum fuga passim coepta, pluresque caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia percussis acriter iustiterunt Romani. nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum caesa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex proelio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et dentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitatores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Iltergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africanam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo

a) *degressus* Gron.

U. c. 547. incuriose agentibus, magna clades inlata: nunciique
 a. G. 205. trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat iam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius, metu augente, accipiebant. itaque primo terror pavorque, dein^{b)} moestitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in ditionem accepissent; ii, verso Marte, Africae populationes et obsidionem Karthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium iuventutem praebuisse; maiorem semper frequentioremq; pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem inbellem in urbe, inbellem in agris esse. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec coniungere sese Hannibali; et Hannibalem ipsum iam et fama senescere, et viribus.*

IV. In haec deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Iam haec agentibus nuncius tandem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respi-

b) *deinde* Gron. Crev.

ratum, mittique ad Syphaëcem legationes, aliosque re- U. c. 547.
gulos, firmandae societatis causa, coeptae. Ad Phi- a. C. 205-
lippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pol-
licerentur, ut in Siciliam aut in e) Italiam traiceret.
Missi et d) ad duos imperatores in Italiam, ut omni
terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non lega-
ti modo, sed viginti quinque naves longae, sex mil-
lia peditum, octingenti equites, septem elephantum, ad
hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus
fretus propius urbem Romanam exercitum admo-
veret, coniungeretque se Hannibali. Haec Karthagine pa-
rabant agitabantque. Ad Laelium praedas ingentes
ex agro inerini ac nudo praesidiis agentem Masinissa,
fama Romanae classis excitus, cum equitibus paucis
venit. *Is segniter rem agi ab Scipione questus, quod
tum non iam exercitum in Africam traiecisset, percul-
sis Karthaginensibus, Syphace inpedito finitimis bellis,
quem incertum haerere; si spatium ad sua, ut velit,
componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis
acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne ces-
saret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum hand
contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque.
Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. classem cre-
dere profectam a Karthagine, cum qua, absente Scipio-
ne, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius
postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit,
revertusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni
exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quae ab Kar-
thagine ad Magonem missae erant, inter Albinganos
Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum for-
te Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis ver-
bis, iubentium exercitus quam maximos comparare,
extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque
gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *et*

e) in del. Gron. Crev.

d) et del. Gron.

U. c. 547. *missum se ad eos vindicandos in libertatem, ait, et, ut*
 a. C. 205. *ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed, quan-*
tis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum
potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gal-
lia, alterum in Etruria esse: satis scire, Sp. Lucre-
tium se cum M. Livio iuncturum. multa millia ipsis
etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus
Romanis resistatur. Galli, summam ad id suam volun-
tatem esse, dicere: sed, quum una castra Romana in-
tra fines, altera in finitima terra Etruria prope in con-
spectu habeant, si palam fiat auxiliis adiutum ab sese
Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum
suum incururos. Ea ab Gallis desideraret, quibus oc-
culte adiuvari posset. Liguribus, quod procul agro ur-
bibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse.
illos armare iuventutem, et capessere pro parte bellum,
aequum esse. Ligures haud abnuere: tempus modo
duorum mensium petere ad delectus habendos. Inte-
rim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eo-
rum mercede conducere. commeatus quoque omnis
generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur.
 M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam
 traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguri-
 bus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Poenus
 sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in ea-
 dem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione
 stimulo Masinissae adhortationibus, et militibus, prae-
 dam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, ac-
 censis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori
 minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub de-
 fectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. Spes au-
 tem adfectandae eius rei ex minima re adfulsit. Latro-
 cinius magis, quam iusto bello, in Bruttiiis gerebantur
 res: principio ab Numidis facta, et Bruttiiis, non so-
 cietate magis Punica, quam suo pte ingenio, congru-
 entibus in eum morem. Postremo Romani quoque,

iam contagione quadam raptò gaudentes, quantum U. c. 547.
per duces licebat, excursiones in hostium agros fa- a. C. 205.
cere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses cir-
cumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo cap-
tivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte
apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere.
Ii, cogniti ab Locrensiu principibus, qui pulsati ab
adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat,
Rhegium se contulerant, quum cetera percunctanti-
bus, (ut mos est, qui diu absunt) quae domi ageren-
tur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac re-
missi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare,
fidemque sibi rerum omnium inter Karthaginienses
esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae ange-
rentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent,
redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem
agenda rei composuissent, signaque, quae procul
edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas pro-
fecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi
promissa captivorum, quum spem ab effectu haud ab-
horrentem consuli fecissent: tribuni militum cum iis
M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Rhegio
tria millia militum Locros ducere: et Q. Pleminio pro-
praetori scriptum, ut rei agenda adesset. Profecti
ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabrica-
tas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde
convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui pa-
rati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas quum
demisissent, pluribusque simul locis scandentes acce-
pissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poeno-
rum, ut in nullo tali metu, sopitos inpetus est factus,
quorum gemitus primo morientium exauditus; dein-
de subita consternatio ex somno et tumultus quum
causa ignoraretur: postremo certior res, aliis exci-
tantibus alios. iamque *ad arma* pro se quisque voca-
bat: *hostes in arce esse, et caedi vigiles.* obpressique
forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor,

U. c. 547. ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plena iam hostium arce, territi Poeni, omisso certamine, in alterum arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Op- pidani urbem habebant, victoribus praemium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie le- vibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praerat: arcessentes ^{e)} ex propin- quis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo ve- niebat Hannibal. nec sustinissent Romani, nisi Lo- crensium multitudo, exacerbata superbia atque ava- ritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nunciatum est, in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adven- tare; ne praesidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, quum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, a Butroto anni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet ^{f)} muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalae, quaeque alia ad obpugnandum opus erant, parantur, ad visendum, qua maxime parte adgrederetur. progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, ter- ritus inde tam periculoso casu, receptui canere quum iussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Clas- sis Romana a Messana Locros, aliquot horis die su-

e) et arcessentes Gron. Crev. f) scanderent Eaed.

perante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante U. c. 547.
 occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coep- a. C. 205.
 ta ex arce a Poenis pugna: et Hannibal, iam scalis
 aliisque omnibus ad obpugnationem paratis, subibat
 muros: quum repente in eum, nihil minus quam tale
 quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Ro-
 mani. ad ducentos improvidos, quum invasissent, oc-
 cidunt. ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit,
 in castra recipit: nuncioque misso ad eos, qui in arce
 erant, ut sibimet ipsi consularent, nocte motis castris
 abiit. Et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae
 tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen
 suorum fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus
 et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locren-
 ses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus
 supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis
 principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos,
 concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam
 Locrensibus, dixit, Romam mitterent legatos: quam
 senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros.
 Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti es-
 sent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam
 sub amicis Karthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminius
 legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuen-
 dam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Mes-
 sanam traiecit. Ita superbe et crudeliter habiti Lo-
 crenses ab Karthaginiensibus post defectionem ab
 Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo
 modo animo pati, sed prope lubenti possent. verum
 enimvero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii
 praefectum, tantum praesidarii milites Romani Poe-
 nos scelere atque avaritia superaverunt, ut non ar-
 mis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae
 inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum
 in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora
 ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contume-

U. c. 547. liae editae. Nam avaritia ne sacrorum quidem spo-
 a. C. 205. liatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed
 Proserpinae etiam, intacti omni aetate, thesauri;
 praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo
 sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur.
 Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis,
 nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam
 Deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque
 alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus con-
 tactis ea violatione templi furorem obiecit, atque
 inter se ducem in ducem, militem in militem rabie
 hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praeerat: militum
 pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars
 sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppi-
 dani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quo-
 rum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis mi-
 litum fuit. cui quum iussu tribunorum ademptum po-
 culum esset, iurgium inde et clamor, pugna postre-
 mo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut
 suis quisque opportunus advenerat, multitudine si-
 mul actumultu crescente. Victi Pleminii milites quum
 ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non
 sine vociferatione atque indignatione concurrissent,
 probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes; ac-
 census ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos
 nudari, ac virgas expediri iubet. Dum spoliandis iis
 (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus
 teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex
 omnibus locis, velut adversus hostes ad arma concla-
 matum esset, concurrerunt. et, quum violata iam vir-
 gis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo
 inpotentio rem subito rabiem accensi, sine respectu,
 non maiestatis modo, sed etiam humanitatis, in le-
 gatum inpetum, lictoribus prius indignum in modum
 mulcatis, faciunt. tum ipsum, ab suis interceptum
 et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem,

naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messa-^{U. c. 517.}
nam nunciatis, Scipio, post paucos dies Locros he-^{a. C. 205.}
xeri advectus, quum causam Pleminii et tribuno-
rum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in
eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis, et
in vincula coniectis, ut Romam ad senatum mitte-
rentur, Messanam atque inde Syracusas rediit ^g).
Pleminius inpotens irae, neglectam ab Scipione et
nimis leviter latam suam iniuriam ratus, nec quem-
quam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atro-
citate eius patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad
se iussit; laceratosque omnibus, quae pati corpus ul-
lum potest, suppliciis interfecit: nec satiatum vivo-
rum poena, insepultos proiecit. Simili crudelitate et
in Locrensiu[m] principes est usus, quos ad conque-
rendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit. et,
quae antea per libidinem atque avaritiam foeda
exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia
edere: infamiae atque invidiae non sibi modo, sed
etiam imperatori, esse.

X. Iam comitorum adpetebat tempus, quum P.
Licinii consulis literae Romam adlatae, *se exercitum-
que suum gravi morbo affectari: nec sisti potuisse, ne
eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruis-
set. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non pos-
set, si ita patribus videretur, se Q. Caecilium Metel-
lum dictatorem comitorum causa dicturum: exercitum
Q. Caecilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum
eius ullum in praesentia esse, quum Hannibal iam in
hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra
vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium
superfuturus videatur.* ea consuli a Patribus facien-
da, ut e republica fideque sua duceret, permissa.
Civitatem eo tempore repens religio invaserat, in-
vento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius

g) redit Gron. Grev.

T. Liv. Tom. II

M m

U. c. 547. eo anno de coelo lapidatum inspectis. *Quando hostis*
 a. C. 205. *alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli*
Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte Ro-
mam advecta foret. Id carmen ab decemviris inven-
 tum eo magis Patres movit, quod et legati, qui do-
 num Delphos portaverant, referebant: et sacrifican-
 tes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum ora-
 culo editum, maiorem multo victoriam, quam cuius
 ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano.
 In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis
 velut praesagientem animum de fine belli, quod de-
 poposcisset provinciam Africanam. Itaque quo matur-
 rius fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese
 victoriae compotes fierent, id cogitare, quae ratio
 transportandae Romam Deae esset.

XI. Nullas dum in Asia civitates socias habebat
 populus Romanus. tamen memores, Aesculapium
 quoque ex Graecia quondam, haud dum ullo foedere
 sociata, valetudinis populi causa arcessitum, et iam
 cum Attalo rege, propter commune adversus Philip-
 pum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum,
 quae possit, populi Romani causa, legatos ad eum
 decernunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul
 fuerat, ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Me-
 tellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aediliti-
 um, duos quaestorios, Cn. ^{h)} Tremellium Flaccum,
 et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quin-
 queremes, ut ex dignitate populi Romani adirent
 eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Ro-
 mano esset, decernunt. Legati Asiam petentes pro-
 tinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt,
 consulentes, ad quod negotium domo missi essent,
 perficiendi eius, quam sibi spem populoque Romano
 portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum*
regem compotes eius fore, quod peterent. quum Romam

h) C. Gron. Crev.

Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir opti- U. c. 547.
mus Romae esset, hospitio exciperet. Pergamum ad a. C. 205.
 regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessi-
 nuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem,
 quam ¹⁾ matrem Deum esse incolae ²⁾ dicebant, tra-
 didit, ac deportare Romam iussit. Praemissus ab
 legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam adportari
 quaerendum virum optimum in civitate esse, qui
 eam rite hospitio exciperet. Q. Caecilius Metellus
 dictator ab consule in Bruntiiis comitiorum causa di-
 ctus, exercitusque eius dimissus: magister equitum
 L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita.
 Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius
 Tuditanus absens, quam provinciam Graeciam ha-
 beret. Praetores inde creati, Ti. Claudius Nero, M.
 Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius
 Matho. Comitibus peractis, dictator sese magistratu
 abdicavit. Ludi Romani ter, plebei septies instau-
 rati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Len-
 tuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens
 creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius
 Asellus et M. Iunius Pennus plebei aediles fuerunt.
 Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Mar-
 cellus dedicavit, septimo decimo anno postquam a
 patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clasti-
 dium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mor-
 tuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant:
 itaque Philippus Aetolos, desertos ab Romanis ¹⁾,
 cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus,
 ad petendam et paciscendam subegit pacem. quod
 nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum in
 Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii
 missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et

i) quem Gron.

1) Romano Crev.

k) incolae esse Gron. Crev.

U. c. 547. mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus
 a. C. 205. (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) obpressisset. Vixdum pace facta, nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque obpugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, et ^{m)} ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniaticum vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem obpugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, adfirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile inpetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius conlocutus rex cum Aero ⁿ⁾, et Darda, et Philippo Epirotarum praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Adfuit conloquio et Amynder Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius con-

m) et del. Crev.

n) Erope Gron. Crev.

ditiones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum essent. ^{U. c. 547.} ^{a. C. 205.} Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu inpetrasset, Macedoni accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Haec conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem iuberet. iusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in praesentia levare volebant bellis ^o). P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus ^{p)} ^{U. c. 548.} ^{a. C. 204.} (quintus decimus is annus Punici belli erat) provinciae, Cornelio Etruria cum veteri exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius

^o) bellis volebant Gron. Crev.

^p) M. Cornelio, P. Sempronio consulibus Eaed.

U. c. 548. Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, prop-
 a. C. 204 tores, sicut priore anno, cum vetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinium, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne praesciscerent ^{g)} Karthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, prouique et ad nuncianda, et ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos soles visos: et nocte interluxisse: et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de coelo tactum. In aede Iunonis Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: et novendiale sacrum, quod de coelo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis praegressus, actutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinae iam esse. Haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, iudica-

g) nascirent Gron.

verunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. U. c. 543. id quibus virtutibus inducti ita iudicariint, sicut pro- a. C. 204. ditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, coniectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire iussus obviam Deae, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit ^{r)}, sicut erat iussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus, succedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam, turibulis ante ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ^{s)} ture, precantibus, ut volens propitiisque urbem Romanam iuaret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Apriles ^{t)}; isque dies festus fuit. populus frequens dona Deae in Palatium tulit; lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia adpellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; *tempus esse, a quibusdam senatoribus subiectum est, quae dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, demto iam tandem Deum benignitate metu, non ultra pati. Erectis expectatione Patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiae, quasi honoris et beneficii caussa, habere: quum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum ^{u)}, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non

r) accessisset Gron.

t) Aprilis Faed. c. Drak.

s) incenso Gron. Crev.

u) obsequio imperii Romani Gron.

U. c. 548. memoria magis Patribus renovata rei prope iam obli-
 a. C. 204. teratae, quam ira irritata est. itaque, nihil prius re-
 ferre consules passi, decreverunt, ut consules magi-
 stratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Ca-
 libus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circe-
 iis, Narnia, Interamna, (eae namque coloniae in ea
 caussa erant) Romam excirent: iis imperarent, quan-
 tum quaeque earum coloniarum militum plurimum
 dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia es-
 sent, duplicatum eius summae numerum peditum da-
 ret, et equites centenos vicenos. si qua eum numerum
 equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites
 liceret dare: pedites equitesque quum locupletissimi le-
 gerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam
 supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, reti-
 neri eius coloniae magistratus legatosque placere: ne-
 que, si postularent, senatum dari, priusquam impera-
 ta fecissent. stipendium praeterea iis coloniis in millia
 aeris asses singulos imperari exigique quotannis: cen-
 sumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis cen-
 soribus data. dari autem placere eandem, quam populo
 Romano: deferrique Romam ab iuratis censoribus co-
 loniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc se-
 natusconsulto, aditis Romam magistratibus primo-
 ribusque earum coloniarum, consules quum militem
 stipendiumque imperassent, alii aliis magis recu-
 sare ac reclamare. negare tantum militum effici posse:
 vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros. Orare
 atque obsecrare, ut sibi, senatum adire ac deprecari
 liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admis-
 se: sed, si pereundum etiam foret, neque suum deli-
 ctum, neque iram populi Romani, ut plus militum da-
 rent, quam haberent, posse efficere. Consules obsti-
 nati manere legatos Romae iubent; magistratus ire
 domos ad delectus habendos. nisi summa militum,
 quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis
 senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi

deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per U. c. 548.
longam vacationem numero iuniorum aucto, haud a. C. 204.
difficulter est perfectus.

XVI. Altera item ^{x)} res, prope aequae longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est. qui, *privatis conlatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum esse dixit. nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo conlatas pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, in epi aerario, nec plebe ad tributum subsistente. Grata ea Patribus admonitio fuit: iussisque referre consulibus, decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensi clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensi, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus *Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Karthaginenses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natus ex iis: *Scio ^{y)}, quanti aestimentur nostrae apud vos querelae, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in*

x) *itidem* Gron. Crev.

y) *add. inquit* Eaed.

U. c. 548. *ditionem vestram. quippe si et culpa defectionis procul
a. C. 204. a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem
adpareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac vir-
tute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus so-
ciis tam atroces atque indignas iniurias ab legato ve-
stro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque de-
fectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror
esse, duarum rerum gratia; unius, ut coram P. Sci-
pione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perpe-
ramque factorum testis, agatur; alterius, quod, qua-
lescumque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati
non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres
conscripti, nos, quum praesidium Punicum in arce no-
stra haberemus, multa foeda et ^{z)} indigna, et a prae-
fecto praesidii Hamilcarè, et ab Numidis Afrisque
passos esse. Sed quid illa sunt, conlata cum iis, quae
hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiatis,
Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimi-
ne est nunc humanum omnè genus, utrum vos, an
Karthaginienses principes terrarum ^{a)} videat, si ex iis,
quae Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro
praesidio nunc quum maxime patimur, aestimandum Ro-
manum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi,
quam vos, dominos praeoptet. Et tamen videte, quem-
admodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Kar-
thaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad
vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro prae-
sidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio, quam
ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perdi-
tas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis qui-
dem immortalibus quod precemur, quidquam superest.
Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad reci-
piendos a Karthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi
relictus est praesidio. In hoc legato vestro (dant enim
animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec ho-*

z) et del. Gron. Crev.

a) orbis terrarum Eaed.

minis quidquam est, Patres conscripti, praeter figuram et speciem; neque Romani civis, praeter habitum, vestitumque, et sonum Latinae linguae. Pestis ac bellua inmanis, quales fretum quondam, quo a Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedissee fabulae ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum subsiciamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire singula, quae passi sumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem iniuriae esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis obpressit. Omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque inopportunistissimi tyranni scelera in obpressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et coniuges, edidit.

XVIII. Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixae animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quantae caeremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam

U. c. 548.
a. C. 204.

U. c. 548. *externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinae,*
 a. C. 204. *de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos*
pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens,
Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae
propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora
edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam
diem, spoliavit: atque ita, pecunia in naves inposita,
ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres con-
scripti? Classis postero die foedissima tempestate lace-
rata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habue-
runt, in litora nostra eiectae sunt. Qua tanta clade
edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam
omnem conquistam in thesauros Proserpinae referri ius-
sit. nec tamen illi unquam postea prosperi quidquam
evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta mor-
te, temere nocte ingressus Argos, obcubuit. Haec
quum audisset legatus vester, tribunique militum, et
mille alia, quae non augendae religionis caussa, sed
praesentis Deae numine saepe comperta nobis maiori-
busque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sa-
crilegas admovere manus intactis illis thesauris, et ne-
fanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et mi-
lites vestros. quibus, per, vos, fidem vestram, Patres
conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in
Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne,
quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine,
sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc qui-
dem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militi-
bus vestris cessat ira Deae. Aliquoties iam inter se si-
gnis conlatis concucurrerunt^{b)}. dux alterius partis Ple-
minius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius
cum Karthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro di-
micaverunt. praebuissentque occasionem furore suo Lo-
culos recipiendi Hannibali, ni aditus ab nobis Scipio
intervenisset. At, hercule, milites contactos sacrile-

b) concurrunt Gron. concucurrerunt Crev.

gio furor agitatur: in ducibus ipsis puniendis nullum U. c. 548.
 Deae numen adparuit? Immo ibi praesens maxime fuit. a. C. 204.
 Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde
 insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto
 corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, ex-
 sanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulne-
 ribus, tribunos militum in vincula coniectos, dein
 verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatus
 trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri.
 Has Dea poenas a templi sui spoliatoribus habet, nec
 ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam
 reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores
 quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra
 urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam
 voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstine-
 rent manus: Deam sua templa defensuram. Quia
 movendi inde thesauros incussa erat religio, muro cir-
 cumdare templum voluerunt. ad aliquantum iam altitu-
 dinis excitata erant moenia, quum subito conlapsa rui-
 na sunt. Sed et nunc, et saepe alias Dea suam sedem,
 suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus
 gravia piacula exegit. nostras iniurias nec potest, nec
 possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad
 vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra
 interest, utrum sub illo legato ^{c)}, sub illo praesidio Lo-
 cros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad suppli-
 cium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut
 de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram
 ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod
 homo in homines edere potest, in nos praetermisit; non
 recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati
 possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque li-
 beretur scelere.

XIX. Haec quum ab legatis dicta essent, quae-
 sissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas quere-

c) sub illo legato del. Gron.

U. c. 548. las ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos*
 a. G. 204. *esse, sed eum belli adparatu occupatum esse: et in Afri-*
cam aut iam traiecisse, aut intra paucos dies traiectu-
rum. Et, legati gratia quanta esset apud imperato-
rem, expertos esse: quum, inter eum et tribunos cogni-
ta caussa, tribunos in vincula coniecero; legatum ae-
que sontem, aut magis etiam, in ea potestate relique-
rit. Iussis excedere e templo legatis, non Pleminius
modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lace-
rari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad conrum-
pendam disciplinam militarem, arguere. Sic et in
Hispania plus prope per seditionem militum, quam
bello, amissum. externo et regio more et indulgere licen-
tiae militum, et saevire in eos. Sententiam deinde
aeque truce[m] orationi adiecit. Pleminium legatum
vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis caus-
sum dicere: ac, si vera forent, quae Locrenses quere-
rentur, in carcere necari, bonaque eius publicari. P.
Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu se-
natus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de im-
perio eius abrogando ferrent ad populum. Locrensibus
coram senatum respondere, Quas iniurias sibi factas
quererentur, eas neque senatum, neque populum Ro-
manum factas velle. Viros bonos, sociosque, et ami-
cos eos adpellari: liberos, coniuges, quaeque alia ere-
pta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris
Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecu-
niam in thesauros reponi; et sacrum piaculare fieri, ita
ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri
thesauri moti, violati essent, quae piacula, quibus Diis,
quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent,
omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes socio-
rum Latini nominis in praesidium Locros adduci. Per-
rogari eo die sententiae, accensis studiis pro Scipione
et adversus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminii
facinus Locrensi[um]que cladem, ipsius etiam impera-
toris non Romanus modo, sed ne militaris quidem

cultus iactabatur: cum pallio crepidisque inambulare ^{U. c. 543.}
 in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare: ^{a. C. 204.}
 aequae segniter molliterque cohortem totam Syracusarum
 amoenitate frui: Karthaginem atque Hannibalem exci-
 disse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum,
 qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Lo-
 eris, sociis magis, quam hosti, metuendum.

XX. Haec quamquam partim vera, partim mix-
 ta, eoque similia veris iactabantur, vicit tamen Q.
 Metelli sententia: qui, de ceteris Maximus adsensus,
 de Scipionis causa dissensit. Qui enim convenire,
 quem modo civitas iuvenem admodum^{d)} reduperandae
 Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus
 Hispania, ad inponendum Punico bello finem creaverit
 consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detra-
 cturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam
 Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex
 provincia revocari? quum ea, quae in se nefarie facta
 Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione
 facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pu-
 dor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi
 placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia pro-
 vincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam
 proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur,
 ex senatu legere, quos cum praetore mitterent,
 et duos tribunos plebei^{e)}, atque aedilem. cum eo consi-
 lio praetorem cognoscere. si ea, quae Locrenses facta
 quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta es-
 sent, ut eum de provincia decedere iuberent. Si P. Sci-
 pio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque ae-
 dilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos
 censuisset; in Africam proficiscerentur: tribuni atque
 aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exer-
 citui praessent, donec novus imperator ad eum exer-
 citum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati

d) admodum, unum Gron. Crev. e) plebis Crev.

U. c. 543. *comperissent, neque iussu, neque voluntate P. Scipio-*
 a. C. 204. *nis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bel-*
lumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatus-
 consulto, cum tribunis plebis actum est, ut compa-
 rarent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prae-
 tore ac legatis irent. Ad collegium pontificum rela-
 tum de expiandis, quae Locris in templo Proserpi-
 nae tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni ple-
 bis cum praetore et decem legatis profecti M. Clau-
 dius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis
 plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto au-
 diens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset,
 prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosan-
 ctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam
 Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium adinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, coniecissent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris iussu, traditi in custodiam Rheginiis. Praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum adtulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prehenderet. si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui. non levi defunctorum poena, qui*

non restituisset. Locrensiū deinde concionem ha- U. c. 543
 buit, atque, *iis libertatem legesque suas populū Ro-* a. C. 204.
manū senatūque restituere, dixit. *Si qui Plemini-*
niū aliūve quem accusare vellet, Rhegium se seque-
retur. *Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quae*
Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, iussu
aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent
Messanam; ibi se cum consilio cogniturum. Locren-
 ses praetori legatisque, et senatui ac populo Romano
 gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros.*
Scipionem, quamquam parum iniuriis civitatis suae do-
luerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam ini-
micum, malint esse. pro certo se habere, neque iussu;
neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commis-
sa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum.
Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari no-
lint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.
 Et praetori et consilio haud mediocre onus demtum
 erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad
 duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque
 in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem pro-
 fecti sunt, ut ea quoque, quae vulgata sermonibus
 erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque mili-
 tiae disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non
 verba, ad purgandum sese paravit. exercitum omnem
 eo convenire, classem expediri iussit, tanquam di-
 micandum eo die terra marique cum Karthaginiensi-
 bus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter
 acceptis postero die terrestrem navalemque exer-
 citus, non instructos modo, sed hos decurrentes,
 classem in portu, simulacrum et ipsam edentem
 navalis pugnae, ostendit: tum circa armamenta-
 ria et horrea aliūque belli adparatum visendum
 praetor legatique ducti. Tantaque admiratio singu-
 larum universarumque rerum incussa, ut satis crede-
 rent, aut illo duce atque exercitu vinci Karthaginien-

U. c. 548. sem populum, aut nullo alio posse, iuberentque, quod
 a. C. 204. Dii bene verterent, traicere, et spei conceptae, quo
 die illum omnes centuriae priorem consulem dixis-
 sent, primo quoque tempore compotem populum Ro-
 manum facere: adeoque laetis inde animis profecti
 sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum ad-
 paratum, nunciaturi Romam essent. Pleminius, qui-
 que in eadem causa erant, postquam Romam est ven-
 tum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti
 ad populum ab tribunis, apud praecoccupatos Locren-
 sium clade animos, nullum misericordiae locum ha-
 buerunt. postea, quum saepius producerentur, iam
 senescente invidia, molliabantur irae: et ipsa defor-
 mitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem
 ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vin-
 culis est, quam iudicium de eo populi perficeretur.
 Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum
 Romanarum refert, ludis votivis, quos Romae Afri-
 canus iterum consul faciebat, conatum per quosdam,
 quos pretio conruperat, aliquot locis urbem incendere,
 ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem.
 patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex
 senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in se-
 natu, actum. ubi omnes legatique et tribuni, clas-
 sem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes,
 effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tem-
 pore in Africam traiciendum; Scipionique permitte-
 retur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent,
 ipse legeret, quos in Africam secum traiceret, quos
 provinciae relinqueret praesidio.

XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Kar-
 thaginienses quoque, quum, speculis per promonto-
 ria omnia positis, percunctantes paventesque ad sin-
 gulos nuncios sollicitam hiemem egissent, haud par-
 vum et ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt
 societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia tra-
 iectorum in Africam Romanum crediderunt. Erat

Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum re- U. c. 548.
 ge, de quò ante dictum est, quum ex Hispania forte a. C. 204.
 in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt:
 sed mentio quoque inchoata adfinitatis, ut rex duceret
 filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tem-
 pusque nuptiis statuendum (iam enim et nubilis erat
 virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate
 (et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Vene-
 rem) sensit, virginem ab Karthagine arcessit, matu-
 ratque nuptias: et inter aliam gratulationem, ut publi-
 cum quoque foedus privato adiiceretur, societas in-
 ter populum Karthaginiensem regemque, data ultro
 citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros,
 iureiurando adfirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor
 et cum Scipione in ita regi societatis, et quam vana
 et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si
 traiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eae
 nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numi-
 dam habet, perpellit, blanditiis quoque puellae adhi-
 bitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per
 quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus
 in Africam traiciat. Se et nuptiis civis Karthaginiens-
 is, filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in ho-
 spitio, et publico etiam foedere cum populo Karthaginiensi
 iunctum. Optare^f) primum, ut procul ab Africa, sicut
 adhuc fecerint, bellum Romani cum Karthaginiensibus
 gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque
 aut haec, aut illa, abnuentem alteram societatem, se-
 qui necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Kar-
 thagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et
 pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro pa-
 tria coniugis suae, proque parente ac penatibus dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis pro-

f) hortari Gron.

U. c. 548. pere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam,
 a. G. 204. literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam mon-
 net eum, *Ne iura hospitii secum, neu cum populo Ro-
 mano in itae societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos
 testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum,
 quando neque celari adventus Numidarum poterat, (va-
 gati enim in urbe, obversatique praetorio erant) et,
 si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat,
 ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis
 emanarent, timorque in exercitum incideret ^{g)}, ne
 simul cum rege et Karthaginensibus foret bellandum,
 avertit a vero falsis praeoccupando mentes hominum.
 Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse
 cunctandum*, ait. *Instare, ut in Africam quam pri-
 mum traiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum
 ad Laelium venisse, querentem, quod cunctando tem-
 pus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem ad-
 mirantem, quae tam diuturnae morae sit caussa: po-
 stulantemque, ut aut traiciatur tandem in Africam
 exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat,
 ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, pa-
 ratis iam omnibus instructisque ^{h)}*, et re iam non ultra
 recipiente cunctationem, in animo sibi esse, *Lilybaeum
 classe traducta, eodemque omnibus peditum equitum-
 que copiis contractis, quae prima dies cursum navibus
 daret, Decis bene iuvantibus, in Africam traicere.* Li-
 teras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur,
 Lilybaeum veniret: ut communiter consulerent, quas
 potissimum legiones ⁱ⁾, et quantum militum numerum
 in Africam traiceret. item circum oram omnem mari-
 timam misit, ut naves onerariae comprehensae Li-
 lybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum
 naviumque in Sicilia erat, quum Lilybaeum conve-
 nissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec por-

g) in exercitu incederet Gron.

h) itaque iam satis omnibus
 instructis apparatusque Gron.

i) legiones potissimum Gron.

Crev.

tus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. praecipue, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicae opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum adspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aequae veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo, sed urbibus etiam obpugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones. eas se traiecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites; sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

U. c. 543
a. C. 204.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves inposita invenio. quidam non adiecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent. ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, inposita. Ut omnes

U. c. 548. iam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex na-
 a. C. 204. vibus gubernatoresque et magistri navium et bini mi-
 lites in forum convenirent ad imperia accipienda. Post-
 quam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam
 hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumen-
 tum, inposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum
 quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit
 militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine
 ad ministeria exsequenda bene obedientes praesta-
 rent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dex-
 tro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium
 praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor
 is tum erat) onerariis futurum praesidio. Luminia in
 navibus singula rostratae, bina onerariae haberent: in
 praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fo-
 re. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fer-
 tilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum
 est regio, et inbelles (quod plerumque in uberi^k)
 agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Kartha-
 gine subveniretur, obprimi videbantur posse. Iis
 editis imperiis, redire ad naves iussi: et postero die,
 Deis bene iuvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque
 ipso illo portu profectae erant. Ceterum non eo bel-
 lo solum, (nec id mirum, praedatum enim tantum-
 modo pleraeque classes ierant) sed ne priore quidem,
 ulla profectio tanti spectaculi fuit, quamquam si ma-
 gnitudine classis aestimaretur, et bini consules cum
 binis exercitibus ante traiccerant; et prope totidem
 rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Sci-
 pio tum traiciebat. nam, praeter quadraginta^l) lon-
 gas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum
 transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut
 atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bel-
 labatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul

k) ubere Gron. Crev.

l) quinquaginta Eaed.

caesis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa traiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, et praetorem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi inluxit, Scipio e praetoria nave; silentio per praeconem facto, *Divi Divaeque*, inquit, *maria terrasque qui colitis^{m)}*, vos precor quaesoque, uti, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani, qui meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, annibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene iuventis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus Karthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Karthaginensium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces cruda exta victimae, uti mos estⁿ⁾, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo ve-

m) qui maria terrasque colitis
Gron.

n) cruda exta, caesa victima,
uti mos Gron. Crev.

U. c. 548. hementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae
 a. C. 204. ablati sunt: et a meridie nebula ocepit, ita ut vix
 concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in
 alto factus. noctem insequentem eadem caligo obti-
 nuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Iam
 terram cernebant. haud ita multo post gubernator
 Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam
 abesse: Mercurii promontorium se cernere. si iubeat eo
 dirigi, iam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut
 in conspectu terra fuit, precatus^o), uti bono reipublicae
 suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra
 navibus accessum petere iubet. Vento eodem fere-
 bantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo
 pridie exorta conspectum terrae ademit, et ventus
 premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora om-
 nia fecit. itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent
 naves, aut terrae inferrentur, iecere. Ubi inluxit,
 ventus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia
 Africae litora. Scipio, quod esset proximum promon-
 torium, percunctatus, quum Pulchri promontorium
 id vocari audisset, *Placet omen, inquit; huc dirigite
 naves.* Eo classis decurrit: copiaeque^{p)} omnes in ter-
 ram expositae sunt. Prosperam navigationem sine
 terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque
 auctoribus credidi: Coelius unus praeterquam quod
 non mersas fluctibus naves, ceteros omnes coelestes
 maritimosque terrores, postremo abreptam tempesta-
 te ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde
 aegre conrectum cursum, exponit: et, prope obrutis
 navibus, iniussu imperatoris, scaphis, haud secus
 quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tu-
 multu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in pro-
 ximis tumulis metantur. Iam non in maritimos mo-
 do agros, conspectu primum classis, dein tumultu

o) add. *deus* Gron. Crev.

p) *copiae* Eaed. c. Drak.

egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, ^{U. c. 543.}
 sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba, ^{a. C. 204.}
 mulierum puerorumque agminibus innixta, omnes
 passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se
 agrestes agebant; ut ^{g)} relinqui subito Africam dice-
 res. Urbibus vero ipsis maiorem, quam quem secum
 adtulerant, terrorem inferebant. praecipue Kartha-
 ginis prope ut captae tumultus fuit. Nam post M.
 Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis pro-
 pe quinquaginta, nullum Romanum exercitum vide-
 rant, praeter praedatorias classes, quibus exscen-
 siones in agros maritimos factae erant: raptisque,
 quae obvia fors fecerat, prius recursum semper
 ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat.
 eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et,
 hercule, neque exercitus domi validus, neque
 dux, quem obponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis
 filius, genere, famâ, divitiis, regia tum etiam adfini-
 tate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso
 Scipione aliquot proeliis fusum pulsumque in Hispa-
 nia meminerant: nec magis ducem duci parem, quam
 tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse.
 Itaque, velut si urbem extemplo adgressurus Scipio
 foret, ita ad arma est conclamatum: portaeque rap-
 tim clausae et armati in muris, vigiliaeque et statio-
 nes dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. Po-
 stero die quingenti equites, speculatum ad mare tur-
 bandosque egredientes ex navibus missi, in stationes
 Romanorum inciderunt. iam enim Scipio, classe Uti-
 cam missa, ipse haud ita multum progressus a mari,
 tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus
 locis idoneis posuerat, et per agros miserat praedatum.

XXIX. Ii cum Karthaginensi equitatu proelium
 quum commisissent, paucos in ipso certamine, pleros-
 que fugientes persecuti (in quibus praefectum quoque

g) ut del. Gron.

U. c. 543. Hannonem, nobilem iuvenem) occiderunt. Scipio
 a. C. 204: non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam prox-
 imam Afrorum satis opulentam cepit. ubi praeter
 cetera, quae extemplo in naves onerarias inposita,
 missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum ser-
 vorumque capitum sunt capta. Laetissimus tamen
 Romanis in principio rerum gerendarum adventus
 fuit Masinissae. quem quidam cum ducentis haud
 amplius equitibus, plerique cum duum millium equi-
 tatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maxi-
 mus omnium aetatis suae regum hic fuerit, plurimum-
 que rem Romanam iuverit, operae pretium videtur
 excedere paullulum ad enarrandum, quam varia for-
 tuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno
 regno. Militanti pro Karthaginiensibus in Hispania
 pater ei moritur: Galae nomen erat. Regnum ad
 fratrem regis Oesalcm, pergrandem natu, (mos
 ita apud Numidas est) pervenit. haud multo post, Oe-
 salce quoque mortuo, maior ex duobus filiis eius Ca-
 push, puero admodum altero, paternum imperium
 accepit. Ceterum quum magis iure gentis, quam au-
 ctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum;
 exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus san-
 guine regibus, familiae semper inimicae, ac de impe-
 rio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, cer-
 tantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia re-
 gum, magnae auctoritatis erat, castris palam positis,
 descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coe-
 git. in eo proelio Capusa cum multis principum cecidit,
 gens Massylorum ^r) omnis in ditionem imperiumque
 Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit:
 contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacu-
 macen, qui stirpis regiae supererat, regem adpellat.
 Karthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam
 Hannibalis, quae proxime Oesalci regi nupta fuerat,

r) *Massylorum* Gron. Crev.

matrimonio sibi iungit, spe Karthaginensium socie- U. c. 548.
 tatis: et cum Syphace hospitium vetustum legatis mis- a. C. 204.
 sis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus
 Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patruī, dein
 nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam
 (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) traiecit.
 ab eo supplex infinis precibus auxilium itineri, quo-
 niam bello non poterat, quatuor millia Maurorum
 inpetravit. Cum iis, praemisso nuncio ad paternos
 suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset,
 quingenti ferre Numidae ad eum convenerunt. Igi-
 tur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem re-
 missis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec
 cum qua tantam rem adgredi satis auderet, conveni-
 ret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agen-
 dum aliquid conlecturum, proficiscenti ad Syphacem
 Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum
 agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa
 primo inpetu capit: ex regiis alios tradentes se reci-
 pit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso
 puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum in-
 tenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicae
 rei, in principio rerum prospere actae, convertit ad
 Masinissam Numidas. adfluebantque undique ex agris
 vicisque veteres milites Galae, et invitabant iuvenem
 ad recuperandum paternum regnum. Numero militum
 aliquantum Mezetulus superabat. nam et ipse eum
 exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post
 caedem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab
 Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim mil-
 lia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant.
 Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum
 equitumve habens, acie confligit. vicit tamen et ve-
 terum militum virtus et prudentia inter Romana et
 Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et
 exigua Masaesyloꝝ manu in Karthaginensium

U. c. 548. agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruale gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, praeter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo praeoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Karthaginensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam regnum Massylorum^{s)} esset, *falli eum magnopere, ait, si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Oesalcem, credat. multo maiorem indolem in eo animi ingenique esse, quam in ullo gentis eius umquam fuisset. Saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem, et Karthaginenses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum iam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles eius vires esse, vixdum coalescens foventis regnum. Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui, castra locet. Si quis arceat, id^{t)} quod maxime opus sit, acie dimicaturum^{u)}: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundem, aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylos, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Sy-*

s) *Massyliorum* Gron. Crev.
Ita et in sqq.

t) *id* del. Gron. Crev.
u) *dimicaturus* Gron.

phax Masinissae bellum infert, et primo certamine U. c. 548.
 Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equi- a. C. 204.
 tibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant per-
 fugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque
 suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cete-
 ra Massylorum multitudo in ditionem Syphacis con-
 cessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus
 aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat,
 hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde
 subiciebat alimentis. Inde nocturnis primo ac fur-
 tivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta
 omnia circa esse: maxime uri Karthaginiensis ager,
 quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latro-
 cinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant,
 ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus,
 adpellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quam
 iusto saepe in bello, Karthaginiensium caderent ca-
 perenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Kar-
 thaginienses, infensumque et ipsum ad reliquias bel-
 li persequendas instigabant. sed vix regionum videba-
 tur, latronem vagum in montibus consecrari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regis vir acer et
 inpiger, ad id delectus. ei data quatuor millia pedi-
 tum, duo equitum: praemiorumque ingentium spe
 oneratus, si caput Masinissae retulisset, aut vivum (id
 vero inaestimabile gaudium fore) cepisset, palatos in-
 curioseque agentes improviso adortus, pecorum homi-
 numque ingenti multitudine a praesidio armatorum
 exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem
 montis compellit. Inde, prope ut iam debellato, nec
 praeda modo pecorum hominumque captorum missa
 ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto maioribus,
 quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis
 haud amplius peditibus ducentisque equitibus, degres-
 sum iugis Masinissam persecutus, in valle arta, fau-
 cibus utrimque obsessis, inclusit. ibi ingens caedes
 Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud

U. c. 548.
a. C. 204.

amplius equitibus per amfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quatuor equites, omnes ad unum interficeret ^x). cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut obcurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, inmiserant equos) raptique gurgite, et in obliquum praelati. duobus in conspectu hostium in praerapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emergerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem rediit ^y): missique, qui Karthaginem gaudium ingens nunciarent; totaque Africa fama mortis Masinissae repleta varie animos adfecit. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis, quum in Massylos, palam iam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Karthaginensium populos Masaesylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde irritato ad bellum Sypha-

x) interfecerit Gron. Crev.

y) redit Eaed.

ce, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit. U. c. 548.
a. C. 204.

XXXIII. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectum ageret, cum filio iuvene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat: Syphax autem interdum aperto itinere, ut qui signis conlatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat; et ipse dirigit suos. Atrox proelium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quae nimio maior erat, Syphacem iuvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret, pars a terga se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere iubet; loco praedicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, intermedia tela hostium evasit. duae turmae haesere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera²⁾ eludens, taedio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lae-

2) itinere Crev.

U. c. 548. lii classisque Romanae adventum in Africam, con-
 a. C. 204. sumsit. Haec animum inclinant, ut cum modico po-
 tius, quam cum magno praesidio equitum, ad Sci-
 pionem quoque postea venisse Masinissam credam:
 quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exsulis
 fortunae conveniens est.

XXXIV. Karthaginienses, ala equitum cum
 praefecto amissa, alio equitatu per novum delectum
 comparato, Hannouem Hamilcaris filium praeficiunt.
 Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nun-
 ciosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Has-
 drubalem opem ferre prope circumsessae patriae iu-
 bent: Syphacem orant, ut Karthagini, ut universae
 Africae subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, fer-
 me mille passus ab urbe, habebat, translata a mari,
 ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Han-
 no, nequaquam satis valido, non modo ad lacessen-
 dum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populatio-
 nibus agros, equitatu accepto, id omnium primum
 egit, ut per conquisitionem numerum equitum
 augetet. nec aliarum gentium adspernatus, maxi-
 me tamen Numidas (id longe primum equitum in
 Africa est genus) conducit. Iam ad quatuor millia
 equitum habebat, quum Salecam^{a)} nomine urbem
 occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris.
 Quod ubi Scipioni relatum est, *Aestiva sub tectis equi-
 tatus!* (inquit) *sint*^{b)} *vel plures; dum talem duce[m] ha-
 beant.* eoque minus sibi^{c)} cessandum ratus, quo illi
 segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu prae-
 missum portis obequitare, atque hostem ad pugnam
 elicere, iubet. ubi omnis multitudo se effudisset, gra-
 viorque iam in certamine esset, quam ut facile susti-
 neri posset, cederet^{d)} paullatim; se in tempore pu-
 gnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis
 temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum

a) *Saleram* Gron. Crev. c. *equitatus; sint, inquit,* Gron.
 Drak. c) *sibi del.* Gron.

b) *aestiva sub tectis agere* d) *cedere* Gron. Crev.

Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui U. c. 548.
 peropportune circa viae flexus obpositi erant, occul- a. C. 204.
 tus processit. Masinissa, ex composito, nunc terren-
 tis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat por-
 tis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam
 hosti faceret, ad insequendum e) temere eliciebat.
 Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigaba-
 tur, alios vino et somno graves arna capere, et fre-
 nare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine
 ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsi-
 stendo. Primo incaute se evehentes Masinissa ex-
 cipiebat: mox plures simul conferti porta effusi ae-
 quaverant certamen: postremo, iam omnis equitatus
 proelio quum adesset, sustineri ultra nequiere f).
 Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sen-
 sim, inpetus eorum excipiebat: donec ad tumulos
 tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti
 equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis,
 Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se
 circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in
 pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fue-
 rant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso
 duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros,
 ducis praecipue territos caede, effuse fugientes
 per tria g) millia passuum victores secuti, ad duo
 praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occide-
 runt. inter eos satis constabat, non minus ducentos
 Karthaginensium equites fuisse, et divitiis quosdam
 et genere inlustres.

XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt,
 die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum
 commeatu rediere; velut ominatae, ad praedam al-
 teram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine

e) *insequentem*, omisso
 ad, Gron. Crev.

f) *nequiere* Eaed.

g) *triginta* Crev.

U. c. 548 Karthaginiensium duces duobus equestribus proeliis
 a. C. 204. interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. et, firmo praesidio Salecae ^{h)} inposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus ⁱ⁾ spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad obpugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, simul et terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum conmeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticenis tanta undique mole circumsessis in Karthaginensi populo, Karthaginensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Karthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadra-

h) *Salerae* Gron. Crev. c. Drak.

i) *hostium* Gron. Crev.

ginta ferme dies nequidquam omnia experiens obse-^{U. c. 548.}
disset Uticam, abscederet inde irrito incepto. et ^{k)}^{a. C. 204.}
(iam enim hiems instabat) castra hiberna in promonto-
rio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquan-
tum maris spatium extenditur, communit: uno vallo
et navalia¹⁾ castra amplectitur. iugo medio legionum
castris inpositis, litus ad septentrionem versum sub-
ductae naves navalesque socii tenebant: meridianam
vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in
Africa usque ad extremum autumnii gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex popu-
latis circa agris frumentum, conmeatusque ex Sici-
lia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex
Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia
erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non
solum, quae iam facta erant, repleta, sed nova ae-
dificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum
Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea pro-
vincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud se-
gniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio,
et ^{m)} duodecim millia tunicarum missa. Aestate ea,
qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius con-
sul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi
cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio
conflixit. agminibus magis, quam acie, pugnatum
est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna,
ad ⁿ⁾ mille et ducenti de exercitu consulis interfecti:
in castra trepide reditum. Neque obpugnare tamen
ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis pro-
fectus inde consul, praemisso nuncio ad P. Licinium
proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias

k) *et del. Gron. Crev. sub-*
latis parentheses signis
et puncto post instabat
posito.

l) *navalium* Eaed.

m) *et del.* Eaed.

n) *ad del.* Eaed.

U. c. 548. a. C. 204. coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatae P. Liciui legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primitivae vocavit, si eo die hostes fudisset: composque eius voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quatuor millia armorum caesa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Percussus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in ^o) altera parte Italiae non tam armis, quam iudiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pignora poenae praebebant.

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pre-

o) *in del. Gron.*

tio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio ^{U. c. 548.}
 alibi pretio praebendum locaverunt. Id vectigal com- ^{a. C. 204.}
 mentum alterum ex censoribus satis credebant, po-
 pulo iratum, quod iniquo iudicio quondam damna-
 tus esset: et in pretiosalis maxime oneratas tribus,
 quarum opera damnatus erat, credebant. inde Sali-
 natori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum
 serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut
 civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique
 esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta
 decem quatuor millia hominum. condidit lustrum
 C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum,
 (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipsa-
 rum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut,
 quantum numero militum, quantum pecunia vale-
 rent, in publicis tabulis monumenta exstarent.
 Equitum deinde census agi coeptus est: et ambo
 forte censores equum publicum habebant. Quum ad
 tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen
 erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem;
Cita, inquit Nero, *M. Livium*. et, sive ex residua
 et vetere similtate, sive intempestiva iactatione se-
 veritatis inflatus, M. ^{p)} Livium, quia populi iudicio
 esset damnatus, equum vendere iussit. item M. Li-
 vivius, quum ad tribum Arniensem ^{q)} et nomen colle-
 gae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit,
 duarum rerum causa; unius, quod falsum adversus
 se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera
 fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum
 certamen inquinandi famam alterius, cum suae fa-
 mae damno, factum est. Exitu censurae quum in
 leges iurasset C. Claudius, et in aerarium escendis-
 set, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat,
 dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aera-

p) M. del. Gron. Crev.

q) *Narniensem* Eaed,

U. c. 548. rium venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se
 a. C. 204. nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem
 aut censorem fecisset, populum Romanum omnem,
 quatuor et triginta tribus, aerarios reliquit: quod et
 innocentem se condemnassent, et condemnatum con-
 sulem et censorem fecissent: neque inficiari possent,
 aut iudicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum
 esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium
 aerarium fore, quod si exemplum haberet bis eum-
 dem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim
 se inter aerarios fuisse relicturum. Pravum certa-
 men notarum inter censores: castigatio inconstan-
 tiaie populi censoria, et gravitate temporum illorum
 digna. In invidia censores quum essent, crescendi
 ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus
 plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res con-
 sensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia popu-
 lari aurae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Bruttis Clamptia
 a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et igno-
 biles aliae civitates, voluntate in ditionem venerunt.
 Et, quum comitorum iam adpeteret tempus, Corne-
 lium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam
 adiri placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem
 et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria
 comitia habita. creati P. r) Cornelius Lentulus, P.
 Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tap-
 pulus. Hi duo, quum aediles plebis essent, praeto-
 res creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exer-
 citum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mor-
 tui, atque in locum eorum subfecti; Ti. Veturius
 Philo flamen Martialis, in locum M. Aemilii Regilli,
 qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque:

r) Cn. Gron. Crev.

et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri lo- U. c. 548.
cum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. a. C. 204.
Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod
tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Qua-
drigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedili-
bus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et
ludi Romani biduum instaurati. Idem ^{s)} per biduum
plebeii ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Iovis epu-
lum fuit ludorum caussa.

s) *item Crev.*

EPITOME LIBRI XXX.

In Africa Scipio Karthaginienses et eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit, adiuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit ¹⁾, et, nuptiis factis, uxorem habuit. castigatus ²⁾ a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Karthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia revocarent. isque, anno sexto decimo ³⁾ Italia decedens, in Africam traiecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Karthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur ⁴⁾, ex vulnere mortuus est. Masinissae regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est.

1) *adamat Gron.*2) *castigatusque Gron. Crev.*3) *decimo sexto Eaed. c. Drak.*4) *revertetur Gron. Crev.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXX.

Cn. Servilius Caepio et C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturque, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio ^{a)} acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructor civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excelebat. Facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu, ad ^{b)} populum suadendi ac dissuadendi locus esset: iuris pontificii peritissimus. Super haec, bellicae quoque laudis ^{c)} consulatus compotem fecerat ^{d)}. Quod in Bruttiiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum praetorum provinciae in sortem connectae. Iurisdictionem urbanam Paetus Aelius, Sar-

a) add. consule Gron.

b) et ad Gron.

c) laudes Gron.

d) fecerant Gron.

U. c. 549. diniam P. ^e) Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum
 a. C. 205. cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta, et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et quia ^f), ne qua classis ex Africa traiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliae maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia veteres refectae. Huic classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, novos milites ex Italia advectos in naves inposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam Sardiniae oram Patres decreverunt. Lentulus praetor duo millia militum dare in naves iussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Karthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri) M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Praetores in provincias ire iussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, lu-

e) Cn. Gron. Grev.

f) et quia del. Eaed. c. Drak.

dos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus U. e. 549. dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu^a. C. 203. respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream adrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagninae sparsi primum ignes in coelo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consul alteri, primam hostiam immolanti, caput iocinoris defuit. Ea prodigia maioribus hostiis procurata. editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules praetoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Africae cura erat; seu quia ibi summam rerum bellicae verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quae multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat. castra in conspectu Hasdrubalis erant. Karthaginienses deduxerant naves. classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si forte iam^{g)} satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Karthaginensibus conditiones, ut Romani Africa, Poeni

g) *cum* Gron. Crev.

U. c. 549. Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla
 a. C. 203. desciturum adferebatur. Haec per nuncios magis
 equidem acta crediderim, (et ita pars maior auctores
 sunt) quam ipsuin Syphacem, ut Antias Valerius
 prodit, in castra Romana ad colloquium venisse.
 Primo eas conditiones imperator Romanus vix auri-
 bus admisit. postea, ut caussa probabilis suis com-
 meandi foret in castra hostium, mollius eadem illa
 abnuere, ac spem facere, saepius ultro citroque agi-
 tantibus rem conventuram. Hibernacula Karthagi-
 niensium, congesta temere ex agris materia exaedi-
 ficata, lignea ferme tota erant. Numidae praeci-
 pue arundine textis, storeaque pars maxima tectis,
 passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occu-
 patis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant.
 Haec relata Scipioni spem fecerant castra hostium
 per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem,
 calonum loco primos ordines spectatae virtutis atque
 prudentiae servili habitu mittebat; qui, dum in con-
 loquio legati essent, vagi per castra, alius alia, adi-
 tus exitusque omnes, situm formamque et univer-
 sorum castrorum, et partium, qua Poeni, qua Numi-
 dae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac
 regia castra esset, specularentur: moreinque simul
 noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an inter-
 diu opportuniores insidiantibus essent. Et inter crebra
 colloquia alii atque alii de industria, quo pluribus
 omnia nota essent, mittebantur. Quum saepius agi-
 tata res certiore spem pacis in dies et Syphaci et
 Karthaginiensibus per eum faceret; legati Romani
*vetitos se reverti ad imperatorem aiunt, nisi certum re-
 sponsum detur. Proinde, seu ipsi staret iam sententia,
 seu consulendus Hasdrubal et Karthaginienses essent,
 consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bel-
 lum naviter geri. Dum consulitur Hasdrubal ab Sy-
 phace, ab Hasdrubale Karthaginienses; et specula-*

tores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, U. c. 549.
 quae in rem erant, tempus habuit. et ex mentione ac a. C. 203.
 spe pacis negligentia, ut fit, apud Poenos Numi-
 damque orta cavendi, ne quid hostile interim pate-
 rentur. Tandem relatum responsum, quibusdam
 (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) ini-
 quis per occasionem adiectis; quae peropportune cu-
 pienti tollere inducias Scipioni causam praebuere. ac
 nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixis-
 set, postero die respondit, *Se uno frustra tendente;*
nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nul-
lam aliam spem pacis, quam relictis Karthaginensi-
bus, Syphaci cum Romanis esse. Ita tollit inducias;
 ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque na-
 vibus (et iam veris principium erat) machinas tor-
 mentaque, velut a mari adgressurus Uticam, inponit.
 Et ^{h)} duo millia militum ad capiendum, quem antea
 tenuerat, tumultum super Uticam mittit: simul ut ab
 eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret
 hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Sy-
 phacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex
 urbe et inpetus in castra sua, relicta cum levi prae-
 sidio, fieret.

V. His praeparatis, advocatoque consilio, edi-
 cere exploratoribus iussis, quae comperta adferrent,
 Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; po-
 stremo ipse, quid pareret in proximam noctem, pro-
 ponit. Tribunis edicit, ut, ubi, praetorio dimisso,
 signa concinuissent, extemplo educerent castris le-
 giones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis
 efferrī sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen
 explicaverunt: media nocte (septem enim millia iti-
 neris erant) modico gradu ad castra hostium paven-
 tum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio, Masinis-
 samque ac Numidas, adtribuit: et castra Syphacis

h) et del. Gron. Crev.

U. c. 549. invadere, ignesque conicere iubet. Singulos deinde
 a. C. 203. separatim, Laelium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum. Ceterum non ante coepturum, quam ignem in regis¹⁾ castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. nam, ut proximis casis iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regionum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in praecipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obruti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Karthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus caesis omnibus, praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta coniectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumenta-

i) regis Gron.

que foeda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non obpresserat ignis, ferro absumpti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, adflatique incendio, effugerunt. Caesa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Karthaginensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumpti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duae subinde urbes captae direptaeque. ea praeda, et quae castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Karthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est adlatus, ut, omissa Utica, Karthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus ^{k)} (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanae in adversis rebus constantiae erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum ^{l)}), ne bello absisteret, censebat) haec sen-

k) *ibi tribus dictis sententiis* sunt et post *censebat* punctum est positum.
 Gron. Crev. [In Gron. signa parentheseos sublata] 1) *orandum* Eaed.

U. c. 549.
 a. C. 203.

U. c. 549. tentia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes
 n. C. 203. factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in
 urbe agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati
 missi, summa ope et ipsum reparantem bellum:
 quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis pot-
 entibus ad animum amantis, sed precibus et miseri-
 cordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne
 patrem suum patriamque proderet, iisdemque flam-
 mis Karthaginem, quibus castra conflagrassent, ab-
 sumi sineret. Spem quoque opportune oblatam ad-
 ferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa
 urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis con-
 ducta in Hispania, egregiae iuventutis, sibi obcur-
 risse: et Hasdrubalem prope diem adfore cum manu
 haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne
 modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitu-
 dinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem
 dies arma equosque dedisset, et omnem iuventutem
 adfirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non
 proelio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui
 armis vincatur.* Haec legatis responsa. Et post dies
 paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt.
 is omnis exercitus fuit triginta ferme millium arma-
 torum.

VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad
 Syphacem Karthaginiensesque adtineret, Uticae ob-
 pugnandae intentum, iamque machinas adnoventem
 muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque
 praesidiis ad speciem modo obsidionis terra marique
 relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit.
 Primo in tumulto, quatuor ferme millia distante ab
 castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in
 Magnos (ita vocant) campos, subiectos ei tumulto,
 degressus, succedendo ad stationes hostium, laces-
 sendoque levibus proeliis, diem absumpsit: et per in-
 sequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excur-
 sionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt.

quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque obposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Karthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum acceperunt. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, et Numidae et Karthaginienses pulsi. nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Karthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuerunt. Nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam obpugnatum venissent. Igitur, circumfusus undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. Fatigatos caede diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quae omnes ^{m)} Karthaginensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Karthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimus raptim perdomitis, ipsam Karthaginem repente adgressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: et pro se quisque, quae diutinae obsidioni tolerandae sunt, ex agris convehit ⁿ⁾. Kara mentio

m) *urbes circa omnes, quae*   n) *convehit Gron.*
Gron. Crev.

U. c. 549. est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem ar-
 a. C. 203. cessendum mittendorum. pars maxima classem, quae
 ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent
 ad obprimendam stationem navium ad Uticam, incaute
 agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum
 levi praesidio, obpressuros. In hoc consilium maxime
 inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos
 censent. quippe, classi ut felicissime gerantur res,
 parte aliqua levare Uticae obsidionem: Karthaginem
 ipsam qui tueatur °), neque imperatorem alium,
 quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hanni-
 balis superesse. Deductae ergo postero die naves, simul
 et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimu-
 lante fortuna, agebantur: et, in quo quisque cessasset,
 prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem
 iam spoliis multarum urbium exercitum trahens, capti-
 vis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam missis,
 iam in Karthaginem intentus, occupat relictum fuga
 custodum Tuneta: abest ab Karthagine quindecim
 millia ferme passuum locus, quum operibus, tum sua-
 pte natura tutus, qui et ab Karthagine conspici et prae-
 bere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad cir-
 cumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, quum maxime vallum Romani iacerent,
 inspecta classis hostium est, Uticam Karthagine pe-
 tens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, si-
 gnaque raptim ferrisunt coepta: ne naves, in terram
 et obsidionem versae, ac minime navali proelio aptae,
 obprimerentur. Qui enim restitissent agili et nauti-
 co instrumento aptae et armatae classi naves, torren-
 ta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum
 versae, aut ita adpulsae p) ad muros, ut pro aggere
 ac pontibus praebere adscensus possent? Itaque Sci-
 pio, contra quam in navali certamine solet, rostratis,
 quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem

o) *tueantur* Gron. Crev.

p) *pulsae* Eaed.

receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordi- U. c. 549.
 nem pro muro adversus hostem obposuit; easque ipsas, a. C. 203.
 ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis an-
 tennisque de nave in navem traiectis, ac validis funibus
 velut uno inter se vinculo inligatis, comprehendit: ta-
 bulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret^{q)}:
 et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurre-
 re speculatoriae naves in hostem, ac tuto recipi possent.
 His raptim pro tempore instructis, mille ferme dele-
 cti propugnatores onerariis inponuntur: telorum ma-
 xime missilium, ut, quamvis longo certamine, subfi-
 cerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque in-
 tenti hostium adventum opperiebantur. Karthagi-
 nienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba
 trepidantium primo inpetu obpressissent, perculsi ter-
 restribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi
 ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatio-
 ne absumto, sub occasum solis in portum (Ruscio-
 na Afri vocant) classe adpulere. postero die sub or-
 tum solis instruxere ab alto naves, velut ad iustum
 proelium navale, et tanquam exituris contra Roma-
 nis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab
 hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur.
 Erat res minime certamini navali similis, proxime
 speciem muros obpugnantium navium. altitudine ali-
 quantum onerariae superabant; ex rostratis Poeni va-
 na pleraque (utpote supino iactu) tela in superiorem
 locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior
 superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriae naves
 ac levia ipsa navigia, quae sub constratis pontium
 per intervalla excurrebant, primo ipso tantum inpe-
 tu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde
 et propugnatoribus quoque incommodae erant. quod
 permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela
 cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: po-

q) ut pervius in totum navium ordo esset. Gron. Crev.

U. c. 549. stremo asses ferreo unco praefixi (harpagones vocant^r)
 a. C. 203. ex Punicis navibus iniici in Romanos coepti. Quos
 quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi ini-
 ciebantur, incidere possent; ut quaeque retro inhibita
 rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi vi-
 deres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam
 simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo la-
 cerati quidem omnes pontes, et vix transsiliendi in
 secundum ordinem navium spatium propugnatoribus
 datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae
 Karthaginem sunt: maior quam pro re laetitia, sed
 ea gratior, quod inter adsiduas clades ac lacrimas unum
 quantumcumque ex insperato gaudium adfulserat;
 cum eo, ut adpareret, haud procul exitio fuisse Ro-
 manam classem, ni cessatum a praefectis suarum
 navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, quum Laelius et Ma-
 sinissa quinto decimo ferme die in Numidiam perve-
 nissent, Massyli^s), regnum paternum Masinissae,
 laeti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Sy-
 phax, pulsus inde praefectis praesidiisque suis, vete-
 re se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimu-
 labant aegrum amore uxor socerque: et ita viris
 equisque abundabat, ut subiectae oculis regni per
 multos florentis annos vires etiam minus barbaro at-
 que inpotenti animo spiritus possent facere. Igitur
 omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos,
 arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in co-
 hortas, sicut quondam ab Romanis centurionibus di-
 dicerat, distribuit. Exercitu hand minore, quam quem
 prius habuerat, ceterum omni prope novo atque in-
 condito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propin-
 quo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes
 ab stationibus progredi; inde iaculis submoti recur-

1) (*harpagones vocat miles*) - s) *Massylii Eaed.*
 Gron. Crev.

rere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, et, quum U. c. 549.
 pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irrita. a. C. 203.
 mentum certaminum equestrium est, quum aut vincen-
 tibus spes, aut pulsus ira adgrégat suos. Ita tum a paucis
 proelio accenso, omnem utrinque postremo equitatum
 certaminis studium effudit. ac, dum sincerum eque-
 stre proelium erat, : multitudo Masaesyloꝝ, ingen-
 tia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat:
 deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas
 viam dantes intercurso stabilem aciem fecit, abstérruit
 que effuse invehentem sese hostem, primo barbari
 segnius permittere equos; deinde stare ac prope tur-
 bari novo genere pugnae; postremo, non pediti so-
 lum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, pediti
 praesidio audentem. Jam signa quoque legionum
 adpropinquabant. tum vero Masaesyli non modo pri-
 mum inpetum, sed ne conspectum quidem signorum
 atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria prio-
 rum cladum, seu praesens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis,
 si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo
 graviter icto, effusus obprimitur capiturque, et vivus,
 laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectacu-
 lum, ad Laelium pertrahitur. Circa caput regni Sy-
 phacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Cae-
 des in eo proelio minor, quam victoria, fuit, quia
 equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non
 plus quinque millia occisa, minus dimidium eius ho-
 minum captum est, inpetu in castra facto, quo percul-
 sa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa,
Sibi quidem, dicere, nihil esse in praesentia pulchrius,
quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, pa-
trium invisere regnum: sed tam secundis, quam adver-
sis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lae-
lius cum equitatu vincitoque Syphace Ciriam praee-
dere sinat, trepida omnia metu se obpressurum: Lac-

U. c. 549. *lium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.*
 a. C. 203. Adsentiente Laelio, praegressus Cirtam, evocari ad
 conloquium principes Cirtensium iubet. sed apud
 ignaros regis casus, neque quae acta essent promen-
 do, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex
 vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectacu-
 lum tam foedum comploratio orta: et partim pavore
 moenia sunt deserta, partim repentino consensu gra-
 tiam apud victorem quaerentium patefactae portae.
 Et Masinissa, praesidio circa portas opportunaque moe-
 nium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam
 occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum
 in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Has-
 drubalis Poeni, obcurrit: et, quum in medio agmine
 armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum
 cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat)
 rata, genibus adyoluta eius: *Omnia quidem t) ut pos-
 ses in nobis, Dii u) dederunt, virtusque et felicitas tua.*
*Sed, si captivae apud dominum vitae necisque suae vo-
 cem supplicem mittere licet, si genua, si victricem ad-
 tingere dextram, precor quaesoque per maiestatem re-
 giam, in qua paullo ante nos quoque fuimus, per gen-
 tis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune
 fuit, per huiusce regiae Deos, qui te melioribus omni-
 bus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc ve-
 niam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus,
 de captiva statuas, neque me in cuiusquam Romani su-
 perbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud,
 quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in
 eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae et exter-
 ni, fidem experiri malletm. Quid Karthaginensi ab
 Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides.
 Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Roma-
 norum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis
 et florentissima aetas. itaque quum modo, dextram

t) add. inquit Gron. Crev. u) in nos, Dii tibi Eaed.

amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem U. c. 549. exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam ^{a.} C. 202. preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captivae victor captus, datâ dextera in id, quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret. quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Laelius: et adeo non dissimulavit inprobare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophonisba esset, ad Scipionem reiiceret: misso Syphace et captivis, ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa, recipit x).

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Praecedebat ipse vincsus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famae gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Karthaginensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueringibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Poenorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tem-*

x) recepit Gron. Crev.

U. c. 549. *pore in potestate duos imperatores, Poenum Romanum-*
 a. C. 203. *que. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis ma-*
clandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter ami-
citiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masi-
nissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama
mortis et latebris, ferarum modo in silvis raptis viventis,
tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus
rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Movit
et Scipionem, quum fortuna pristina viri praesenti
fortunae conlata, tum recordatio hospitii dextraeque
datae, et foederis publice ac privatim iuncti. Eadem
haec et Syphaci animum dederunt in adloquendo vi-
ctore. nam quum Scipio, quid sibi voluisset, quaere-
ret, qui non societatem solum abnuisset Romanum, sed
ultra bellum intulisset; tum ille, peccasse quidem sese
atque insanisse, fatebatur; sed non tum demum, quum
arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui
favoris fuisse, non principium. Tunc ^{y)} se insanisse,
tunc ^{z)} hospitia privata et publica, foedera omnia ex
animo eiecisse, quum Karthaginensem matronam do-
num acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam con-
flagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus deli-
nimentis animum suum avertisse atque alienasse; nec
conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma
adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito ta-
men atque adflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod
in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac peni-
tes eandem pestem ac furiam transisse videat. neque
prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam
Syphacem, esse, etiam iuventa incautiorem, certe stul-
tius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.

XIV. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amaram apud aemulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum pepulit. et fidem criminibus raptae prope inter arma nu-

y) tum Crev.

z) tum Gron. Crev.

ptiae, neque consulto, neque exspectato Laelio, fa- U. c. 549.
ciebant; tamque praeceps festinatio, ut, quo die ca- a. C. 203.
ptam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam ac-
ciperet, et ad penates hostis sui nuptiale sacrum con-
ficeret. eo foediora haec videbantur Scipioni, quod
ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat
captivae. Haec secum volutanti Laelius ac Masinissa
supervenerunt; quosquum pariter ambo et benigno
vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti prae-
torio celebrasset; abductum in secretum Masinissam
sic adloquitur: *Aliqua te existimo, Masinissa, intuen-
tem in me bona, et principio in Hispania ad iungendam
mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum
spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atque
nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi vi-
sus sim, qua ego aequae, atque temperantiae et continen-
tia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad
ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse ve-
lim. non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus ar-
matis aetati nostrae periculum, quantum ab circumfu-
sis undique voluptatibus. qui eas sua temperantia frena-
vit ac domuit, multo a) maius decus maioremque vi-
ctoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus.
Quae, me absente, strenue ac fortiter fecisti, libenter et
commemoravi, et memini. cetera te ipsum reputare te-
cum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax popu-
li Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse,
coniux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt,
quidquid denique Syphacis fuit, praeda populi Romani
est: et regem coniugemque eius, etiamsi non civis Kar-
thaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem
hostium videremus, Roman oporteret b) milli, ac senatus
populique Romani de ea iudicium atque arbitrium esse,
quae regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse
praecipitem dicatur. Vince animum. cave deformes mil-*

a) nae multo Gron.

b) oportet Gron.

U. c. 549. *ta bona uno vitio, et tot meritorum gratiam maiore culpa,*
 a. C. 205. *quam caussa culpae est, conrumpas.*

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum subfusus, sed lacrimae etiam abortae: et, quum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orassetque eum, ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet, ac simul nunciare; *Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium eius, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriaeque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, Accipio, inquit, nuptiale munus; neque^{c)} ingratum, si nihil maius vir uxori praestare potuit. Hoc tamen nuncia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, inpavide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, adcitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristio rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit, et concionem advocari iussit. Ibi Masinissam, pri-

c) nec Gron. Crev.

mum regem adpellatum, eximiisque ornatum laudibus, U. c. 549.
 aurea corona, aurea patera, sella curuli, et scipione a. C. 203.
 eburneo, toga picta, et palmata tunica donat. Ad-
 dit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam*
triumpho apud Romanos, neque triumphantibus amplio-
rem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum di-
gnum Masinissam populus Romanus ducat. Laelium
 deinde, et ipsum conlaudatum, aurea corona donat.
 et alii militares viri, prout a quoque navata opera
 erat, donati. His honoribus mollitus regis animus,
 erectusque in spem propinquam, sublato Syphace,
 omnis Numidiae potiundae.

XVI. Scipio, C. Laelio cum Syphace aliisque
 captivis Roman misso, cum quibus et Masinissae le-
 gati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra re-
 fert, et, quae munimenta inchoaverat, permunit.
 Karthaginienses, non brevi solum, sed prope vano
 gaudio, ab satis prospera in praesens obpugnatione
 classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo
 plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo
 spei reposuerant, percussi, iam nullo auctore belli
 ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt
 triginta seniorum principes. id erat sanctius apud il-
 los consilium, maximaque ad ipsum senatum regen-
 dum vis. Qui ubi in castra Romana et praetorium
 pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu
 ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt.
 Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non
 culpam purgantium, sed transferentium initium cul-
 pae in Hannibalem in potentiaequae eius fautores. Ve-
 niam civitati petebant, civium temeritate bis iam ante
 eversae, incoluni futurae iterum hostium beneficio.
Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non
perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quae
vellet, imperaret. Scipio, et venisse ea spe in Africam
 se, ait, et spem suam prospero belli eventu auctam, vi-
 ctoriam se, non pacem, domum reportaturum esse. ta-

U. c. 549. *men, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem*
 a. C. 203. *non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Roma-*
num et suscipere iuste bella, et finire. Leges pacis se
has dicere. Captivos, et perfugas, et fugitivos resti-
tuant: exercitus ex Italia et Gallia deducant: Hispan-
nia abstineant: insulis omnibus, quae inter Italiam et
Africam sunt, decedant: naves longas, praeter viginti,
omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta mil-
lia modium. Pecuniae summam quantam imperave-
rit, parum convenit. alibi quinque millia talentum,
alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex sti-
pendium militibus imperatum invenio. His conditio-
nibus, inquit; placeatne pax, triduum ad consultan-
dum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Ro-
mam ad senatum mittite legatos. Ita dimissi Karthagi-
nienses, nullas recusandas condiciones: pacis quum
censuissent, (quippe qui moram temporis quaerent,
dum Hannibal in Africam traiceret) legatos alios ad
Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pa-
cem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem
captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabi-
lior pax esset.

XVII. Multis, ante diebus Laelius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit; quaeque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in praesens laetitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Laelium retinendum, donec legati Karthaginienses venirent. Supplicatio in quatrimum decreta est. P. Aelius praetor, senatu misso, et concione inde advocata, cum C. Laelio in Rostra descendit. Ibi vero audientes, fessos Karthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragrata, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, laetitiam inmodicam significarent. Itaque prae-

tor extemplo edixit, *Ut i aeditui aedes sacras omnes* U. c. 549.
tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique Deos, a. C. 203.
agendique grales per totum diem populo potestas fieret.
 Postero die legatos Masinissae in senatum introduxit.
 Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset: deinde gratias egerunt, quod Masinissum non adpellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus. Dein, quod conlaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Peterè, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Roma in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis: Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem adpellaverit: et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea Patres comprobare atque laudare. Munera, quae legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis: et equos duo^{d)} phaleratos: bina equestria arma cum lorice: et tabernacula, militaremque suppellectilem, qualem praerberi consuli mos esset. Haec regi praetor mittere iussus. legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium aeris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. ad hoc aedes liberae, loca^{e)}, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor

d) duos Crev.

e) aedes, libera loca, Gron.

U. c. 549. et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallo-
 a. C. 203. rum cum Magone Poeno signis conlatis pugnarunt.
 Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius
 suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo
 advectus: proque duobus cornibus praetor ac pro-
 consul milites ad inferenda in hostes signa summa vi
 hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cor-
 nelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, sit pugna^{f)}: et
 induratus praeter spem resistendo hostium timor: ac,
 ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem pro-
 cellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere
 volumus. Itaque vel tu ad prima signa proelium sustine,
 ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima
 acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem
 emitte. Utram vellet praetor, muneris partem pro-
 consule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui
 Marco praenomen erat, impigro iuvene, ad equites
 pergit: iussosque escendere in equos repente in ho-
 stem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab
 legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Ma-
 go, ad primum equitum motum, paratos elephantos
 extemplo in proelium induxisset. Ad quorum stri-
 dorem odoremque et adspectum territi equi vanum
 equestre auxilium fecerunt. et ut permixtus, ubi cu-
 spide uti et cominus gladio posset, roboris maioris
 Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus pro-
 cul equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur.
 Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte
 caesa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum.
 nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima
 legio, in primam aciem, inducta, proelium dubium
 excepisset^{g)}. Mago quoque^{h)} ex subsidiis Gallos in-
 tegrae legioni opposuitⁱ⁾. Quibus haud magno cer-
 tamine fuis, hastati legionis undecimae conglobant*

f) add. *inquit* Gron. Crev.g) *expetisset*, Gron.h) *Magoque* Gron. Crev.i) *opposuisset* Gron.

sese, atque elephantos iam^{k)} peditum aciem turbantes invadunt. in quos quum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus conruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnae servabant; postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die caesa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Maenius: tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio adfuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximae noctis silentio profectus, quantum pati viae per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Karthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus, adierunt, iubentes, primo quoque tempore in Africam traicere. *idem et fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) focturum. Non in eo esse Karthaginensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinquere Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in po-

k) add. *etiam* Gron. Crev.

U. c. 549. testate futuri essent, deficerent, simul sperans le-
 a. C. 203. niorem in navigatione, quam in via, iactationem vul-
 neris fore, et curationi omnia commodiora, inposi-
 tis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardi-
 nia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Poe-
 norum disiectae in alto a classe Romana, quae circa
 Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra marique in
 parte Italiae, quae iacet ad Alpes, gesta. Consul C.
 Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria
 et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C.
 Servilio et C. Lutatio¹⁾ ex servitute post sextum de-
 cimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Bo-
 iis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri cir-
 cundatis, privato magis, quam publico decore insi-
 gnis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C.
 Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli se-
 disset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque
 aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.*
 Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn.
 Servilium consulem, qui in Bruttiiis erat, Consentia,
 Uffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum,
 Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles po-
 puli, senescere Punicum bellum cernentes, defecere.
 Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie
 confligit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius
 Antias quinque millia hostium caesa ait. quae tanta
 res est, ut aut impudenter ficta sit, aut neglegen-
 ter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab
 Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Kar-
 thagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, qui-
 bus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis tem-
 perans, dicitur legatorum verba audisse. postquam
 edita sunt mandata, *Iam non perplexe, inquit, sed pa-
 lam revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam*

1) add. patruo Gron. Crev.

mitti, iam pridem retrahebant. Viit ergo Hannibalem non populus Romanus toties caesus fugatusque, sed senatus Karthaginiensis obtreccatione atque invidia, neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio, exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Karthaginis oppressit. Jam hoc ipsum praesagiens animo, praeparaverat ante naves. itaque, ioutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii causa relinquentem, magis moestum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem: respexisse saepe Italiae litora, et Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, Quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Karthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum non vidisset, se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas caesis, circa Casilinum Cumasque, et Nolam consenuisse. Haec accusans querensque, ex diutina possessione Italiae est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, adlatum est. cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, et quod parum ducēs in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Karthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. ducentum et quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in

U. c. 549. vestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis et a. C. 230. in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legis actae: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quae vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad coelum porrigentium auditas: En umquam ille dies futurus esset, quo vacuum hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedit tandem id Deos sexto decimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adcone advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimaeque maiores immolarentur centum viginti. Iam dimisso Laelio legatoque Masinissae, quum Karthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset; revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Karthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad aedem Bellonae datus est.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Karthaginiensi, si quis vere aestimet, foedus ad eam^m) diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud*

m) cum Grön. Crevi.

sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, U. c. 549. quae postremo cum consule Lutatio facta esset, manere a. C. 205. liceret. Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, praetor fecisset; senioresque, qui foederibus interfuerant, alii alii interrogarent, nec meminisse per aetatem (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiae est, Punicam fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiae interrogari coeptae. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. quum de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, Quum P. Scipio, caedendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; et nemo omnium verius existimare posset qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Karthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Laevinus, qui his consul fuerat, Speculatores, non legatos, venisse, arguebat: iubendosque ⁿ⁾ Italia excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Laelius Fulviusque adiecerunt: Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex ^{o)} Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Karthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes. deinde, quamvis recentium foederum et Deorum omnium oblitos, bellum gesturos. Eo magis in Laevini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi.

n) add. eos Gron. Grev.

o) ex del. Eaed. [In Grev.

min. praepositio adiecta est.]

U. c. 549.
a. C. 203.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit. Quod ubi Romae vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut praetor scriberet consuli, senatum aequum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum praetor, specturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiae urbibus, quae bello alienatae fuerant, noscendisque singularum caussis consumsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naves, cum commeatu et viginti rostratarum praesidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia traicenti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africae prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disiecit. ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit. onerariae, pars maxima ad Aegimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Karthago est, triginta ferme millia ab urbe), aliae adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. Omnia in conspectu Karthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur praeda. Quum quidam pacis petitae, alii induciarum (uec dum enim dies exierat) fidem obponerent, permixto pene senatus populi que concilio. consensus est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiceret: inde per littora portusque dispersas Romanas naves conligeret. De-

sertae fuga nautarum, primum ab Aegimuro, dein ab U. c. 549.
 Aquis onerariae Karthaginem puppibus tractae sunt. a. C. 203.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Karthaginem, L.^p) Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui, quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Karthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Karthagine nuncio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente adgressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela subpeditarunt. quis deficientibus, quum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum inmisissent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma cum legatis Karthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Karthaginiensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, in iis fa-*

p) M. Gron. Grev.

U. c. 549. *cturum esse*, quum dixisset, legatis dimissis, bellum
 a. C. 203. parabat. Hannibali iam terrae adpropinquanti iussus
 e nauticis unus ^{g)} escendere in malum, ut specularetur,
 quam tenerent regionem, quum dixisset, sepul-
 crum dirutum proram spectare, abominatus, praeter-
 vehi iusso gubernatore, ad Leptim adpulit classem,
 atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta. Insequen-
 tia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Gemi-
 nus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius
 Nero cónsules facti sunt. Ceterum exitu superioris
 anni quum legati sociarum urbium ex Graecia questi
 essent, vastatos agros ab regis praesidiis, profectos-
 que in Macedoniam legatos ad res repetendas non ad-
 missos ad Philippum regem: simul nunciassent, qua-
 tuor millia militum cum Sopatro duce traiecta in Afri-
 cam dici, ut essent Karthaginiensibus praesidio, et
 pecuniae aliquantum una missum; legatos ad regem,
 qui haec adversus foedus facta videri Patribus nuncia-
 rent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius
 Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes
 datae. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publi-
 cius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine: sed
 annonae vilitas fuit, praeterquam quod pace omnis Italia
 erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hi-
 spania missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo ae-
 diles curules quaternis aeris vicatim populo descripse-
 runt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, ex-
 actae aetatis; siquidem verum est, augurem duos et
 sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt.
 Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum
 ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos
 aequavit. Pluribus victoriis et maioribus proeliis avus
 insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Han-
 nibal potest. Cautior tamen, quam promptior, hic ha-

g) unus del. Gron.

bitus fuit: et, sicut dubites, utrum ingenio cuncta-
 tor fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gereba-
 tur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum ho-
 minem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius
 ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Ma-
 ximus, filius: in eiusdem locum pontifex (nam duo
 sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani
 diem unum, plebei ter toti instaurati ab aedilibus, M.
 Sextio Sabino et Cn. ^{r)} Tremellio Flacco. ii ambo prae-
 tores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aure-
 lius Cotta. Comititia eius anni utrum C. Servilius con-
 sul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint,
 quaestiones ex senatusconsulto de coniurationibus
 principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpi-
 cius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servi-
 us et ^{s)} Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato,
 de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sor-
 tem conici. Africam ambo cupientes, volebant. ceterum,
 Q. Metello maxime adnitente, neque data, neque negata
 est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, ut,
 si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Afri-
 ca bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem inusserunt.
 Nihilominus consules provinciam Africanam (ita enim
 senatus decreverat) in sortem coniecerunt. Ti. Clau-
 dio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem,
 omnes quinqueremes, in Africam traiceret, parique
 imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius
 Etruriam sortitus. in eadem provincia et C. Servilio
 prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem
 senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam
 est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet
 ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum dua-
 bus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul prio-
 re anno praefuerat; Cn. Tremellius Sicilianam, ut ab
 P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam

r) C. Gron. Grev.

s) et del. Eaed.

U. c. 549.
 a. G. 203.

U. c. 550.
 a. G. 202.

U. c. 550. et duas legiones acciperet: Villius propraetor vi-
 a. C. 202. ginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliae
 tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis
 mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Au-
 relio Cottae urbana evenit. ceteris ita uti quisque
 obtinebant provincias exercitusque, prorogata impe-
 ria. Sexdecim non amplius eo anno legionibus de-
 fensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia in-
 ciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcel-
 lo, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque
 hostias maiores voverat, si per quinquennium illud
 respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules,
 priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi
 in circo per quadriduum facti: hostiaeque, quibus ve-
 tae erant Diis, caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes, simul cura in
 dies crescebat: nec satis certum constare apud ani-
 mum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hanniba-
 lem, post sextum decimum annum ex Italia deceden-
 tem, vacuum possessionem eius reliquisse populo Ro-
 mano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu
 in Africam transisset. *Locum nimirum, non pericu-
 lum, mutatum; cuius tantae dimicationis vatem, qui
 nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere soli-
 tum, graviores in sua terra futurum hostem Hanniba-
 lem, quam in aliena fuisset, nec Scipioni aut cum Sy-
 phace, inconditae barbariae rege, cui Statorius semilix
 ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Has-
 drubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumul-
 tuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subi-
 to conlectis; sed cum Hannibale, prope nato in praeto-
 rio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter ar-
 ma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore:
 qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam
 ab Alpibus ad fretum monumentis [ingentium rerum
 compleisset: ducere exercitum aequalem stipendiis suis,
 duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat*

hominēs passos; perfusum millies cruore Romano; ex- U. c. 550.
vias non militum tantum, sed etiam imperatorum, por- a. C. 202.
tantem. Multos obcursuros Scipioni in acie, qui prae-
tiores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu
occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis,
pervagos capta castra, captas urbes Romanas. Non
esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot
captos ex caede imperatorum praesferre posset Hannibal.
 Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus
 augebant etiam, quod, quum adsessent per aliquot
 annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae
 partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi
 finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et
 Hannibal, velut ad supremum certamen comparati du-
 ces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fidu-
 cia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam in-
 minebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dis-
 par habitus animorum Karthaginensibus erat, quos mo-
 do petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gesta-
 rum eius magnitudinem, poenitebat: modo, quum
 respicerent, his sese acie victos, Syphacem captum,
 pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia
 unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem
 eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Iam Adrumetum venerat Hannibal: un-
 de, ad reficiendum ex iactatione maritima militem
 paucis diebus sumtis, excitus pavidis nunciis, om-
 nia circa Karthaginem obtineri armis, adferentium,
 magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque
 dierum iter ab Karthagine abest. inde praemissi spe-
 culatores quum excepti a custodibus Romanis deducti
 ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum,
 iussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua
 vellent, circumduci iussit: percunctatusque, satim per
 commodum omnia explorassent, datis, qui prosequen-
 rentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal ni-

U. c. 550. hil quidem eorum, quae nunciabantur, (nam et, Ma-
 a. C. 202. sinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum
 venisse eo ipso forte die, adferebant) laeto animo
 audiit ^{t)}, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo
 profecto concepta est. percussus. Itaque, quamquam
 et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et
 pactas inducias, et spem foederum; tamen, si inte-
 ger, quam si victus, peteret pacem, aequiora inpetra-
 ri posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut con-
 loquendi sēcum potestatem faceret. Id utrum sua
 sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur ad-
 firmem, habeo. Valerius Antias, primo proelio vi-
 ctum eum a Scipione, quo duodecim millia armato-
 rum in acie sunt caesa, mille et septingenti capti, le-
 gatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Sci-
 pionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium
 haud abnuisset, ambo ex composito duces castra pro-
 tulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud
 procul Naraggara ^{u)} urbe, tum ad cetera loco oppor-
 tuno, tum quod aquatio intra teli coniectum erat, con-
 sedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde,
 tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquae
 aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus
 undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum sin-
 gulis interpretibus congressi sunt, non suae modo ae-
 tatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, om-
 nium gentium cuilibet regum imperatorumve pares.
 Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mu-
 tua prope adtoniti conticuere. Tum Hannibal prior,
*Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum in-
 tuli populo Romano, quique toties prope in manibus vi-
 ctoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem;
 laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem.
 Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum
 hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus*

t) *audivit* Gron. Crev.

u) *Nadagara* Eaed.

*victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, U. c. 550.
 vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem in-* a. C. 202.
*posuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna,
 ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem
 primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium
 eius inermis ad pacem petendam veniam. Optimum qui-
 dem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis
 esse, ut et vos Italiae, et nos Africae imperio contenti
 essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia
 satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus,
 tot tam egregiis amissis ducibus. Sed praeterita magis
 reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena adpetivi-
 mus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum
 vobis bellum, nobis in Africa esset: sed et vos in por-
 tis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium
 vidistis, et nos ab Karthagine fremitum castrorum Ro-
 manorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abomi-
 naremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra
 fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime
 interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum
 civitates nostrae habiturae sint. animo tantum nobis
 opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me
 adtinet, iam aetas senem in patriam revertentem, unde
 puer profectus sum, iam secundae, iam adversae res, ita
 erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim.
 Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, fero-
 ciora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo.
 Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna num-
 quam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Can-
 nas, id tu hodie es. Vixdum militari aetate imperio
 accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefel-
 lit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab ca-
 lamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatis-
 que eximiae cepisti: amissas Hispanias reciperasti, qua-
 tuor inde Punicis exercitibus pulsus: consul creatus, quum
 ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, trans-
 gressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, bi-*

U. c. 550° nis eadem hora captis simul incensisque castris, Sypha-
 a. C. 202°. ce potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot
 nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum
 haerentem in possessione Italiae detraxisti. Potest vi-
 ctoriam, inquam^x), malle, quam pacem, animus. Novi^y)
 spiritus magis magnos, quam utiles, et mihi talis ali-
 quando fortuna adfulsit. Quod si in secundis rebus bo-
 nam quoque mentem darent Dii, non ea solum, quae
 evenissent, sed etiam ea, quae evenire possent, repu-
 taremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego
 documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris in-
 ter Anienem atque urbem vestram positus, signa infe-
 rentem ad moenia Romana; hi^z) cernis, duobus for-
 tissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, or-
 batum, ante moenia prope obsessae patriae; quibus ter-
 rui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maxinae
 cuique fortunae minime credendum est. In bonis tuis re-
 bus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est
 pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta.
 Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria.
 haec in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot anno-
 rum felicitatem in unius horae dederis discrimen. Quum
 tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli commu-
 nem, propone animo. Utrunque ferrum, corpora hu-
 mana erunt. nusquam minus, quam in bello, eventus
 respondent. Non tantum ad id, quod data pace iam ha-
 bere potes, si proelio vincas, gloriae adieceris; quan-
 tum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta
 ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest.
 Omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Cor-
 neli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dede-
 rint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Ati-
 lius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pa-
 cem petentibus dedisset patribus nostris: non^a) statuen-
 do tandem felicitati modum, nec cohibendo effluentem

x) inquam del. Gron. Crev.

y) add. vobis Eaed.

z) positus, ac iam prope scan-

dentem moenia Romae vide-

ras; hic Eaed.

a) sed non Eaed.

se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius con- U. c. 550.
ruit. Est quidem eius, qui dat, non qui petit, condi- a. C. 202.
tiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui
nobismet ipsi^{b)} multam inrogemus. Non recusamus,
quin omnia, propter quae bellum initum est, vestra sint,
Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto
inter Africam Italiamque continetur mari. Karthagi-
nienses, inclusi Africae litoribus, vos (quando ita Diis
placuit) externa etiam terra marique videamus regentes
imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere
petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse
vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad
fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque
(ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum
dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hun-
nibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crede-
rem: et propter eandem utilitatem tuebor eam, propter
quam petii, et, quemadmodum, quia a me bellum coep-
tum est, ne quem eius poeniteret, quoad ipsi inviderē
Dei, praestiti; ita adnitar, ne quem pacis per me par-
tiae poeniteat.

XXXI. Adversus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Karthaginenses et praesentem induciarum fidem, et spem pacis turbasse. neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, praeter ea, quae iam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum, sicut tibi curae est, sentire cives tuos, quanto per te onere levantur: sic mihi laborandum est, ne, quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iuste induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et Dei testes sunt: qui et illius belli exitum secundum ius*

b) nobismetipsis Gron.

U. c. 550. *fasque dederunt, et huius dant et dabunt. Quod ad*
 a. C. 202. *me adinet, et humanae infirmitatis memini, et vim*
fortunae reputo, et omnia, quaecumque agimus, sub-
iecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemadmodum
superbe et violenter me faterer facere, si prius, quam
in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Ita-
lia, et, inposito in naves exercitu, ipsum venientem ad
pacem petendam adspernerer; sic nunc, quum prope ma-
nu conserta resistentem ac tergiversantem in Africam ad-
traxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde
si quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur,
(quae sint, nosti) multae navium cum compectu per in-
ducias expugnataram legatorumque violatorum adicitur.
est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia
videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non po-
tuistis. Ita infecta pace, ex conloquio ad suos quum
se recepissent, frustra verba iactata renunciant. ar-
mis decernendum esse, habendamque eam fortunam,
quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronunciant
 ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum*
certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas
adesset, victores. Roma, an Karthago, iura gentibus
darent^{c)}, ante crastinam noctem scituros. neque enim
Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae
praemium fore; par periculum praemio, quibus adver-
sae pugnae fortuna fuisset. nam neque Romanis effu-
gium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Kar-
thagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur prae-
sens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero
die duorum opulentissimorum populorum duo longe
clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante
parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. An-
ceps igitur spes et metus miscabant animos: contem-
plantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum
oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul tristitia
laeta, simul obversabantur. Quae ipsis sua sponte non

c) daret Crev.

subcurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciunt. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africa proelia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae insita animi perfidia potuissent. ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit, flectit ^d). Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. *Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse praedam Karthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, coniuges, Penatesque Deos.* Celsus haec corpore, vultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephantum hostium accepti nihil ordines turbarent. Laelium (cuius ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato praecepto, ut, ad inpetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram laevamque discursu adplicantes se antesignanis, viam, qua iruerent in ancipitia tela, bellis darent. Haunibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis: in secunda acie Karthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde inter-

d) *flecti* Crev.

U. c. 550. vallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum
 a. C. 202. (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam
 sua voluntate. dacedentem ^{e)} ex Italia secuti) in-
 struxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit corni-
 bus: dextrum Karthaginienses, sinistrum Numidae
 tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter
 tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex,
 non arma, non vestitus habitusque, non caussa mili-
 tandi eadem esset. Auxiliaribus et praesens, et mul-
 tiplicata merces ex praeda ostentatur. Galli proprio
 atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus
 campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus,
 in spem victoriae ostentantur. Mauros Numidasque
 Masinissae inpotenti futuro dominatu terret. Aliis
 aliae spes ac metus iactantur. Karthaginiensibus
 moenia patriae, Dii Penates, sepulcra maiorum, li-
 beri cum parentibus, coniuges pavidae, aut excidium
 servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in
 metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime
 haec imperator apud Karthaginienses, duces suarum
 gentium inter populares, plerique ^{f)} per interpretes inter
 inmixtos alienigenis, agerent, tubae cornuaque ab Ro-
 manis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephan-
 ti in suos, sinistro maxime cornu. verterentur. Mau-
 ros ac Numidas. Addidit facile Masinissa percussis
 terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri au-
 xilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidae in hostem
 actae, inter velitum ordines cum multis suis vulneri-
 bus ingentem stragem edebant. resiliens enim ad ma-
 nipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererent-
 tur, fecissent; in ^{g)} ancipites ad ictum utrimque con-
 iiciebant hastas, nec pila ab antesignanis cessabant;
 donec undique incidentibus telis exacti ex Romana
 acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Karthagi-
 niensium equites in fugam verterunt. Laelius, ut tur-
 batos vidit hostes, addit percussis terrorem.

e) *discedentem* Gron. Crev. g) *add. eos* Gron.

f) *plerique* Crev.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrat, nec spe, nec viribus iam par. ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque maior et terribilior; dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc maior, quam vis. Igitur primo inpetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. ala deinde et umbonibus pulsantes, in submotus gradu inlato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellen- dum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Karthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, uti paullo ante non adiuti, et tunc exclusi. Et prope duo iam permixta proelia erant, quum Karthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogarentur conserere manus. non tamen ita percussos iratosque in aciem acceperunt; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra proelium eiecere, ne pavido fuga vulneribusque milite sinceram et integram aciem miscerent^{h)}. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem

U. c. 550.
G. 202.

h) ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam et

integram aciem miscerent
Gron. Crev. c. Drak.

U. c. 550 sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et
 a. C. 202. signa et ordines confuderunt. principum quoque
 signa fluctuari coeperant, vagam ante se cernendo
 aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere ca-
 nere hastatis iussit: et, sauciis in postremam aciem
 subductis, principes triariosque in cornua inducit;
 quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset.
 Ita novum de integro proelium ortum est: quippe ad
 veros hostes perventum erat, et armorum genere, et
 usu militiae, et fama rerum gestarum, et magnitu-
 dine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Ro-
 manus superior erat, et animo: quod iam equites,
 iam elephantos fuderat: iam, prima acie pulsa, in
 secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Laelius ac Masinissa, pulsos
 per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in
 aversam hostium aciem incurrere. Is demum equi-
 tum inpetus fudit hostem. multi circumventi in acie
 caesi: multi per patentem circa campum fuga sparsi,
 tenente omnia equitatu, passim interierunt. Kar-
 thaginiensium sociorumque caesa eo die supra millia
 viginti: par ferme numerus captus est, cum signis
 militaribus centum triginta tribus, elephantis unde-
 cim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal,
 cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adru-
 metum perfugit: omnia et ante aciem, et in proe-
 lio ¹⁾, priusquam excederet pugna, expertus; et
 confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum
 militiae, illam laudem adeptus, singulari arte aciem
 eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quo-
 rum fortuitus inpetus atque intolerabilis vis, signa
 sequi, et servare ordines, (in quo plurimum spei
 ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares

i) et in proelio, et ante aciem Gron. Crev. c. Drak.

ante Karthaginiensium aciem, ne homines mixti ex ^{k)} conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent. simul primum ardorem atque inpetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Karthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, aditusque inde Karthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace inpetranda esse.

XXXVI. Scipio, confestim a proelio expugnantis hostium castris direptisque, cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit; nuncio adlato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum ^{l)} omni genere commeatus, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsae Karthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Karthaginem iubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab Utica portum Karthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleae Karthaginiensium obcurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui quum ad puppim praetoriae navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, inplorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis

k) ex del. Gron. Crev.

l) cum del. Eaed.

U. c. 550. aliud responsum datum, quam ut Tunetem veniret:
 a. C. 202. eo se moturum castra. ipse ab contemplato situ Karthaginis, non tam noscendi in praesentia, quam deprimendi hostis causa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius adlatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Karthaginiensibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen adgressa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum caesa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta ^m). Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Karthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. In consilio quamquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Karthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam ⁿ) validae urbis, reputarent, et ipsum Scipionem expectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot claudibus edocti, tandem Deos et iusiurandum esse crederent; conditiones pacis dictae: *Ut liberi legibus suis viverent. quas urbes, quosque agros, quibus finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, et ca-*

m) septuaginta duo Gron. Crev. n) tam del. Eaed.

ptivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, iniussu populi Romani gererent. Masinissae res redderent, foedusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent^{o)}, praestarent. Decem millia talentum argenti, descripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitrato Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta maiores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, ne spem pacis ullam esse. Has conditiones legati quum domum referre^{p)} iussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquieta eadem et inbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audiri que, adreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quae insueta liberae civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, Novem, inquit, annorum a vobis profectus, post sextum et tricesimum^{q)} annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire. Urbis ac fori iura, leges, mores, vos me oportet doceatis. Excusata inprudencia de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, praeter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Karthagini-

o) rediissent Gron. Crev. q) trigesimum sextum Gron. Crev.
p) ferre Gron.

U. c. 550.
a. C. 202.

U. c. 550. enses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare perve-
 nisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum
 a. C. 202. extemplo profectum tradant: postulantique ante
 omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, respon-
 sum esse, Hannibalem, in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem
 legati; quae publica in navibus fuerant, ex publicis
 descripta rationibus quaestores: quae privata, pro-
 fiteri domini iussi; pro ea summa pecuniae viginti
 quinque millia pondo argenti praesentia exacta: in-
 duciaeque Karthaginiensibus datae in tres menses.
 Additum, ne per induciarum tempus alio usquam,
 quam Romam, mitterent legatos: et, quicumque le-
 gati Karthaginem venissent, ne ante dimitterent eos,
 quam Romanum imperatorem, qui, et quae petentes
 venissent, certiore facerent. Cum legatis Kartha-
 giniensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M.
 Marcius Ralla, et L. Scipio imperatoris frater. Per ^{r)}
 eos dies comneatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vi-
 litatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumen-
 tum mercator nautis reliqueret. Romae ad nuncium
 primum rebellionis Karthaginiensium trepidatum
 fuerat; iussusque erat Ti. Claudius mature in Sici-
 liam classem ducere, atque inde in Africam traii-
 cere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari,
 donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Se-
 gniter omnia in comparanda deducendaque classe ab
 Ti. Claudio consule facta erant: quod Patres de pace
 Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus dare-
 tur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque,
 nunciata sub ipsam famam rebellionis, terrorem ad-
 tulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit la-
 pideo imbri, et in Veliterno agro terra ingentibus

r) post Gron.

cavernis consedit, arboresque in profundum haustae. U. c. 550. Ariciae forum, et circa tabernae, Frusinoné murus^{a. C. 202.} aliquot locis, et porta, de coelo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata. inter quae etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse^{s)} inde aquam nunciatum esset: laetitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Laurentanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetitque ibi, dum reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et saevior et infestioribus locis tempestas adorta, disiecit classem. Multae quassatae armamentisque spoliatae naves: quaedam fractae. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems obpressit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romanam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque, quum pridie Idus Martias veteres magistratu^{t)} abissent, novi subfecti non

s) discessisse Gron. Crev,

t) magistratus Eaed.

U. c. 550. essent, respublica sine curulibus magistratibus erat.
 a. C. 202. T. ^{u)} Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus.
 in locum eius subfectus C. Sulpicius Galba. Ab L.
 Licinio Lucullo et Q. Fulvio aedilibus curulibus ludi
 Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex aerario
 scribae viatoresque aedilitii clam egessisse per indi-
 cem comperti, damnati sunt, non sine infamia Lu-
 culli aedilis. P. Aelius Tubero et L. Laetorius ae-
 diles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt,
 quum ludos ludorumque caussa epulum Iovi fecis-
 sent, et signa tria ex multaticio argento facta in Ca-
 pitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magi-
 ster equitum ex senatusconsulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani simul Karthagi-
 niensesque quum venissent Romam, senatus ad ae-
 dem Bellonae habitus est. ubi quum L. Veturius Phi-
 lo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Kartha-
 giniensibus pugna, finemque tandem lugubri bello
 inpositum ingenti laetitia Patrum exposuisset; adie-
 cit, Verminam etiam, Syphacis filium, quae parva
 bene gestae rei accessio erat, devictum. in concio-
 nem inde prodire iussus, gaudiumque id populo in-
 partire ^{x)}). Tum patuere, facta gratulatione, omnia in
 urbe templa, supplicationesque in triduum decretae.
 Legatis Karthaginensium et Philippi regis (nam ii
 quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur,
 responsum iussu Patrum ab dictatore est, con-
 sules novos eis senatum duros esse. Comitia inde
 habita. creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P.
 Aelius Paetus: Praetores, M. Iunius Pennus, cui
 sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M.
 Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam
 est sortitus. De provinciis consulum nihil ante pla-

U. c. 551.
 a. C. 201.

u) L. Gron. Crev.

x) *impertire* Eaed.

cebat agi, quam legati Philippi regis et Karthaginensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciae Africae; seu bellum foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cuius vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim ^y) convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturque, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Karthaginiensibus componi nequisset, in Africam traiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra rem gereret. Si condiciones convenient pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, iuberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet.

y) enim del. Gron. Crev.

U. c. 551. XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet,
 a. C. 201. in provincia Africa prorogatum imperium. Praetori
 M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttis, quibus
 C. Livius priore anno praefuerat, decretae. P. Ae-
 lius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio
 acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam
 P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M.
 Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item
 legionibus, in Etruria prorogatum imperium est.
 Quod ad Hispanias adtineret, aliquot iam annos ibi
 L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum
 esse. uti consules cum tribunis agerent, si eis vide-
 retur, ut plebem rogarent, cui iuberent in Hispania
 imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam le-
 gionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim
 cohortes socios Latini nominis, quibus provin-
 ciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L.
 Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli
 quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn.
 Octavii, quae in Africa esset, P. Villii, quae Sici-
 liae oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet,
 deligeret. P. Scipio quadraginta ^{z)} longas naves ha-
 beret, quas habuisset. quibus si Cn. Octavium, sicut
 praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in
 eum annum imperium esset: si Laelium praeficeret,
 Octavius Romam decederet: reduceretque naves,
 quibus consuli ^{a)} usus non esset. Et M. Fabio in
 Sardiniam decem longae naves decretae. Et consu-
 les duas legiones urbanas scribere iussi: ut quatuor-
 decim legionibus eo anno, centum navibus longis
 respublica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Karthagini-
 ensium actum. Priores Macedonas introduci placuit:
 quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quae

^{z)} quinquaginta Gron. Crev.   ^{a)} proconsuli Eaed.

questi erant missi ad regem a Roma legati de popu- U. c. 551.
 latione sociorum; partim ultro accusantium quidem a. C. 201.
 et socios populi Romani, sed multo infestius M. Au-
 relium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu
 habito, substitisse, et se bello lacesse contra foe-
 dus, et saepe cum praefectis suis signis conlatis pu-
 gnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque
 eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede mili-
 tassent, captique in vinculis essent, sibi restitueren-
 tur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab
 Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum,
 ne socii populi Romani, fessi populationibus atque in-
 iuria, ad regem descenderent, finibus sociorum non exces-
 sisse: dedisse operam, ne inpune in agros eorum tran-
 scenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et
 propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Mace-
 donum et pecunia missum nuper in Africam esse Han-
 nibali Karthaginiensibusque auxilio. De his rebus
 interrogati Macedones, quum perplexe responde-
 rent ipsi, ante responsum tulerunt, *Bellum quaerere
 regem, et, si pergat, prope diem inventurum. Dupli-
 citer ab eo foedus violatum: et quod sociis populi Ro-
 mani iniurias fecerit, bello armisque lacesierit: et quod
 hostes auxiliis et pecunia iuverit. Et P. Scipionem
 recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos,
 qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt,
 hostium numero in vinculis habeat. et M. Aurelium e
 republica facere, gratumque id senatui esse, quod so-
 cios populi Romani, quando iure foederis non posset,
 armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso di-
 missis Macedonibus, legati Karthaginienses vocati.
 quorum aetatibus dignitatibusque conspectis, (nam
 longe primi civitatis erant) tum pro se quisque di-
 cere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros
 Hasdrubal erat, (Haedum populares cognomine ad-
 pellabant) pacis semper auctor, adversusque factio-**

U. c. 551. ni Barcinae. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli
 a. C. 201. culpam in paucorum cupiditatem a republica transfe-
 renti. qui quum varia oratione usus esset, nunc pur-
 gando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impuden-
 ter certa negantibus difficilius venia esset, nunc mo-
 nendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis
 modeste ac moderate uterentur: *Si se atque Hannonem*
audissent Karthaginienses, et tempore uti voluissent,
daturos fuisse pacis conditiones: quas tunc peterent.
Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque men-
tem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod
in secundis rebus sapere et consulere meminere. et,
hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex in-
solentia, quibus nova bona fortuna sit, inpotentes lae-
titiae insanire. Populo Romano usitata ac prope iam
obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo
victis, quam vincendo, imperium auxisse: ceterorum^{b)}
miserabilior oratio fuit, commemorantium, Ex quan-
tis opibus quo recidissent Karthaginensium res. nihil
eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis,
superesse, praeter Karthaginis moenia. Iis inclusos,
non terra, non mari quidquam sui iuris cernere. Ur-
bem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in
ea quoque, quo nihil ulterius sit, saevire populus Ro-
manus velit. Quum flecti misericordia Patres adpa-
reret, senatorum unum infestum perfidiae Kartha-
ginensium subclamasse ferunt, Per quos Deos foedus
icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fe-
fellissent? Per eosdem, inquit Hasdrubal, qui tam in-
festi sunt foedera violantibus.

XLIII. Inclinatorum omnium ad pacem animis, Cn.
 Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus-
 consulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius

b) auxisse. Ceterorum Gron. c. Drak.

tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, iuberentne senatum decernere, ut cum Karthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare iuberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus iusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Karthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Karthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, et conloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; iussi nomina edere: et, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Karthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Karthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad foedus feriendum ire iuberentur; ipsis postulanti-
 bus, senatusconsultum in haec verba factum est: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferrent, illi praetorem sagmina poscerent.* Herbae id genus ex arce sumtum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Karthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi iussit. quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incen-

U. c. 551.
 a. C. 201.

U. c. 551. dium tam lugubre fuisse Poenis, quam si tum ^{c)} ipsa
 a. C. 201. Karthago arderet. De perfugis gravius, quam de
 fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, se-
 curi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Karthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitum est septimo decimo anno, Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Karthaginis finiret. Karthagini ^{d)} quum prima conlatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, moestitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cuius quum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum causa esset; *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis, inquit, sic et animus intus cerni posset, facile vobis adpareret, non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. Tunc flesse discuit, quum adempta nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultum ^{e)} ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut praevaleant corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas respertinet: nec in eis quidquam acrius, quam*

c) tum del. Gron. Crev.

d) Carthaginiensibus Eaed.

e) in vos, odio vestro, consultum Crev. c. Drak.

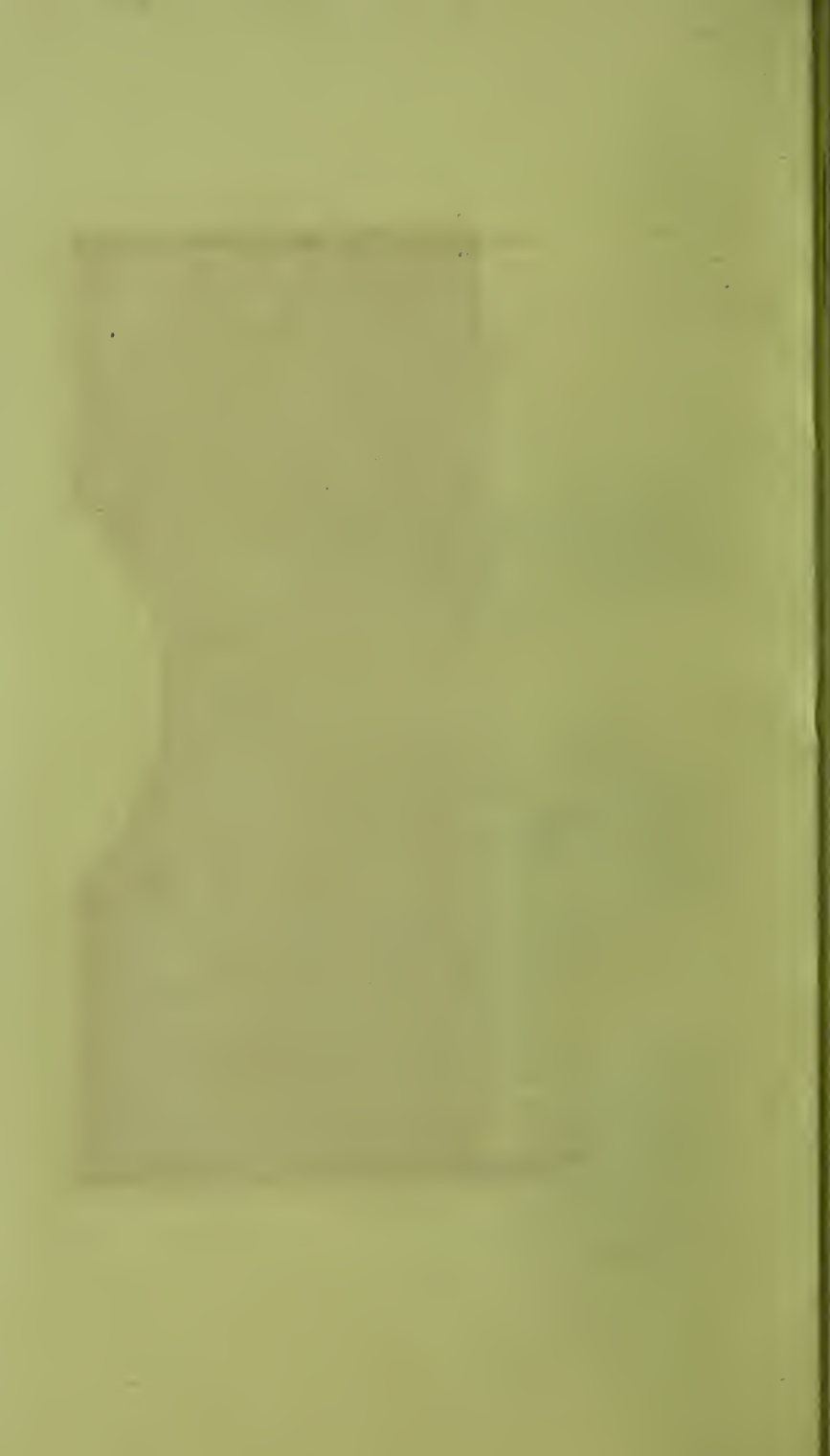
pecūniae damnum, stimulat. Itaque, quum spolia vi- U. c. 551.
ctae Karthagini detrahebantur, quum inermem iam ac a. C. 201.
nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerne-
retis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato
conferendum est, tamquam in publico funere, complo-
ratis. Quam vereor, ne prope diem sentiatis, levissi-
mo in malo vos hodie lacrimasse! Haec Hannibal apud
 Karthaginienses. Scipio, concione advocata, Masi-
 nissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris
 urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi
 Romani potestatem venissent, adiectis donavit. Cn.
 Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio
 consuli tradere iussit. legatos Karthaginensium Ro-
 mam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum
 sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populi-
 que iussu confirmarentur.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in na-
 ves inposito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. inde
 magna parte militum in navibus missa, ipse per lae-
 tam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis
 non urbibus modo ad habendos honores, sed agre-
 stium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit,
 triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus.
 Argenti tulit in aerarium pondo centum millia vi-
 ginti, tria. militibus ex praeda quadragenos aeris di-
 visit. Morte subtractus spectaculo magis hominum,
 quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud
 ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fue-
 rat. inspecta mors tamen eius fuit, quia publico fu-
 nere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum
 Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit.
 Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti in-
 posito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut
 dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum
 cognomen militaris prius favor, an popularis aura

U. c. 551. celebraverit, an, sicuti Felicis Sullae Magnique Pom-
a. C. 201. peii patrum memoria, coeptum ab adsentatione fa-
miliari sit, parum compertum habeo. Primus certe
hic imperator nomine victae ab se gentis est nobilitatus. exemplo deinde huius, nequaquam victoria
pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina
familiae fecere.

LL
L7888K

Livy

14446

Historiarum libri qui supersunt... ex
recens. Drakenborchii... ed. Kreyssig. Vol. 2.

DATE

**University of Toronto
Library**

**DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET**

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 24 08 11 002 7